M-118

कालेनैव शुध्यतीति अत्राशौचमध्ये तन्मृतकं मृतकं वोच्यते स्वल्पेन दीर्घेण समे शौचकालस्थानमेवेति एवं मा
तापित्राशौचमध्ये यातेनैव गिरमावि विशेषउक्तः मातर्यग्रे प्रमीतायां असंस्कृतायां पिता पितुः शेषेण शु
द्धिः स्यान्मातुः कार्यं तु पक्षिणी अत्राशौचमध्ये पित्राशौचे सति पित्राशौचेन शुद्धिः कार्या पित्राशौचमध्ये मा
त्राशौचे सति पित्राशौचसमाप्ये मात्राशौचं पक्षिणी कार्यं इत्यर्थः शातातपेन तत्र परो विशेषउक्तः रात्रि
शेषे द्व्यहाच्छुद्धिर्यामशेषे शुचिस्त्र्यहादिति अस्यार्थः एवं शौचे रात्रिमात्रावशेषे सति अशौचान्तरे जाते
पूर्वेणाद्दिनद्वयेन शुद्धिः रात्रियाममात्रावशेषे सति त्रिभिर्दिवसैः शुद्धिः न पूर्वशेषेणेति यत्तु वृद्धगा
र्ग्य अघमध्ये यदा वस्त्रतन्मृतं सूतके द्वितीये पतिते नाशः सूतकान्तः शुचिः स्मृतः प्रेतरूपं हिती
यात स्मृतकान्ता शुचिः स्मृता एवमेव विचार्य स्यान्मृतके सूतकान्ते इत्यस्यार्थः मृतकं सम्बन्धिचरमाद्दारा
वस्थयत्रा यथमाग्रबयंतव्रतशौविभक्तेः होरात्रं शेष रूपमेव प्रतिमदिने द्वितीये सूतके पतिते प्रायामृतका
च्छुद्धिः प्रेतरूपं धमस्तमयान्तेन रात्रिरूपभागाद्वयेस्तु तकान्तरपाते सति द्वितीयरात्राच्छुद्धिर्विमर्शेः ... धस्या
वच्छेदकत्वाविशेषः स्यात् अत्रैव योगेन मापि रात्रिशेषे सति द्वाभ्यां प्रभातेति स्पष्टमित्यर्थः इति अशौचमध्ये शौ
चान्तरे सति पिण्डजातकर्मादिकर्माणि शातातपेन विशेषउक्तः प्रेतदेशादेः जननान्यशौचान्यन्तरागायदि प्रेत

नि.शो. शुद्दिप्रपकर्णेचपिंडदानेस्वबंधुभिः प्रारब्धेशौचपिंडेतु मध्येवेजंततोभवेत् तथैवाशौचपिंडेस्तशेषात्स्याद्यथा

सू. विधि प्रजापतिरपि श्रशौचेनसमुत्पन्नेपुत्रजन्मयदाभवेत् कर्तुस्तात्कालिकीशुद्धिः स्मृतिकामपिदंहिते + पूर्वाशौचेनशु

१५१ तिस्त्रश्विमग्रहेऽक्लेवात् श्राद्धाकाशौचप्रकरणेयान्यधिकशौचविषयमञ्जविताशौचविधायकानिवाक्या। द्धयतीति, उक्तशौ

नि तानिसमानोदकपदादिविषयत्वेनव्यवस्थापनीयानि ननुविरोधश्राशंकनीयः तथाचवत्स्यषमारे चसन्निपातेनशु

पूर्वदशाहःस्यान्नेत्रिरात्रपत्तितोपकाहः सद्यःशौचपरार्णिवाम्मानिश्चापस्त्वद्विषयाणियोज्यानि समानोदक द्धिः +२

विषयाणिचंसम्ञविताानिशौचकल्पपत्तितोपकाहः सद्यःशौचरूपाश्चापद्विषया येनप्रतिग्रहादेगतिनाशा

नमर्वेद्वेति श्राशौचमध्येयत्कर्मकार्यवर्ज्यवातदुच्यते तत्रपुलस्त्यः संध्यामिष्टिंचरुंहोमयावज्जीवंसमाच

रेत् नत्यजेत्सूतकेवापियजन्नोकेदयेद्विजः विष्णुपुराणे सर्वकालमुपासीत संध्यांपार्थिवेष्यते अन्य

त्रसूतकाशौचविभ्रांतातरभीतितस्थति संध्योपासनमशौचेनिषिद्धं श्रत्रायमभिप्रायः संध्याप्राणायामवर्ज्य

मानमंत्रोश्चारपूर्वकसंध्योपासनीया नसर्वथात्याज्येतिस्वस्यमाशयः श्रमुमेवार्थपुनः पुलस्त्यपदाह यथा

सूतकेमृतकेचैवसंध्याकर्मसमाचरेत् मनसोच्चारयेन्मंत्रान्प्राणायाममृतेद्विज अंजलिप्रक्षेपस्तगायत्रीस

म्यर्ककार्यः नतादृपैठीनसिः सूतकेमार्जविश्रांजलिपतिरप्रदातागतिहृत्यसूर्यायनमस्कुर्यादिति स्मृत्य।

यंस्मारे विशेषउक्तः स्मार्तेष्वपि संध्यायां गायत्र्यंजलिदाने कार्यं मार्जने कार्यं न वा शाखाणामस्मनसामे
त्रगुत्वात्पन्मार्जनादिकं वा त्रिवारगायत्र्यासु ञ्चायांजलिंदद्यादिति ३ष्टिहोमादिकमप्यस्मरोचेत्कारयेत् स्वय
नकुर्यात् तदाहजातूकर्ण्यः सूतकेतु समुत्पन्ने स्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञं तथा होममसगोत्रेणकारयेदिति
पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः चरुः श्रावणाकर्माग्रयणादिकस्थालीपाकश्च हृदस्परति सूतके मृतके चैव कृष्णाको
प्राड्भोजने प्रवासादिनिमित्ते स्वस्थावयेऽन्नहापयेदिति यजमानस्त्वेकदेशाग्न्याधानकुर्यात् नित्याग्निहोत्रादीनिस्व
यमेवकुर्यात् तदाहपराशरः नित्यानि निवर्तेरन्वैतानवर्जंशालाश्रावेवनानि कुर्वंतीति श्रुत्यार्थः वैतानवर्जेपि
नाःन्यानि निवृत्तानि भवेयुः नित्यमपि वैतानेन निवर्तेत वितानोनामाग्नीनां विस्तारस्तेनाग्निः तत्र विधेयमा
नानि तिमग्निहोत्रादीनि वैतानानि स्वयमेवकुर्यात् शालाग्निर्गृह्याग्निः तत्संबंधीनि सायं... होमस्था
लीपाकादीनि तान्यपि निवर्तेरन्नित्येके प्राहुः श्रुतस्वैतेषां करणमकरणं वा कर्तव्यपत्नेतान्यन्यसगोत्राः
कुर्युरिति निर्णयः यत्तस्मृत्यर्थसारे उपासनाग्निः सायंप्रातर्होमस्थालीपाकादीनि नित्यनैमित्तिकः कृता
दिन्तवान्कार्यएव श्रौतापिस्वद्व्यमा गात्मकं प्रधानं स्वयमेवकुर्यात् तदन्यमन्येनकारयेत्सर्वप्रधानदापयेदि
तितैनेवोक्तं प्रथमभवे प्रधानकारणास्मेभवे नैमित्तिकान्यपि दार्शपौर्णमासादीनि कृताकृतानि कार्याणि तदुक्तं

दिन्वाभवायः
श्रौतेन प्रभावा सम
वेतिवय-२

तिंग स्मृत्यर्थसारे जातेवाथोवैश्वेताग्निहोत्रंसंध्यादर्शपौर्णमासनित्यनैमित्तिकाःक्रियाःकर्तव्यताःकार्याएवे
म्र ति अतश्चनित्याग्निहोत्रव्यतिरिक्तानामपिनित्यनैमित्तिकानांश्रौतानांस्मार्तानांचसर्वेषामनया [illegible] किंतयोनह
१५२ कारयेत काम्यंसर्वमपिवर्ज्यमेव वैश्वदेवपंचमहायज्ञनिस्मार्तानांनिवर्जयेदेव तदाह...तेः विप्रोदशाहमा
सीतवैश्वदेवविवर्जितः पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति यत्तुनवेववेदाने दानंप्रतिग्रहोहोमःस्वाध्या
यश्चनिवर्ततेइति तत्काम्यहोमविषयं नित्यस्नानंतत्कार्यमेव तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे नित्यस्नानंतत्सौचाचमन
भोजनंनियमात्स्मृपण्मृतेवकुर्यादेवेति इदमपिवेज्ञातमेवदोषापादकंनज्ञाते तदुक्तंब्राह्मपुराणे अपिदा
क्षादिषुकदा चनविज्ञानेभो तेरेवस्यात स्यदातोसमृतकेमृतकेपिवा अज्ञातेनचदोषःस्यात्प्रायश्चित्तादिकंक्रमात् दातृभोक्तृभ्यामुभाभ्यांवाज्ञा
तेभोक्तुरेवदोषइत्यर्थः तदुक्तंषट्त्रिंशन्मते उभाभ्यामपरिज्ञातेसूतकेनैवदोषभाक ज्ञातैकस्तुसूतकोनैव
भोजयितुर्दोषोस्त्येव भोजनमध्येसूतकेसतिअन्यगृहोदकेनाचमनेनशुद्धिः तदुक्तंषट्त्रिंशन्मते भुंजानेषु
तुवविप्रेषुअंतरामृतसूतके अन्यगेहोदकाचान्ताःसर्वेतेशुचयःस्मृताइति एवमकल्पितेषु अन्नादिष्वपिदो
षः तदाहबृहस्पतिः विवाहोत्सवयज्ञेषुअंतरामृतसूतके एवमकल्पितान्नेषुनदोषःपरिकीर्तितः अत्रैव
षट्त्रिंशन्मतेविशेषउक्तः विवाहोत्सवयज्ञेषुअंतरामृतसूतके परैरन्नंप्रदातव्यंभोक्तव्यंचद्विजोत्तमैरिति प

नैत्तनकुर्वदितैः स्वरूपसारे ऽपि दानाभोक्ते व्रतस्य प्रोदिति प्रशौचेयाशं समरीविवाह लवणोमधुमांसेषु पुष्पे।
मूलफलेन तथा शाकका ष्ठदोषसमदपि सर्पिषयः स्वच तिलौषधादिके वैवपकापक्वे स्वीयगृहे भुक्त्वा
चैवसत्वेषु नाशौव स्तमस्तके इति स्वयंगृहश्रुतिस्वामस्तुज्ञातः स्वयं गृहीतायादिमर्थः पक्वापक्वे इति पक्वं
भक्ष्यजातं अपक्वं तंडुलादिकं मंत्रमसूत्रादेवयाज्ञेनान्यस्मात् तदाहाङ्गिराः प्रसवश्च सूत्रानामामम
न्नमराद्दितम शुक्लापकान्नमतेषा विराज्ञत पयः पिबेत् व्रतादिष्व वपासवेषत वामस्तत्स्त्रके सूतकादिपा
तेषारंभमात्रक राणानाशौचाभावः सूतुक कर्मस्व शौचमस्त्येव तदाहविष्णुः व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने ज
पे प्रारब्धे सूतकं नस्यादनारब्धे तु सूतकम् सूतकमिति मृतकस्याप्युपलक्षणं व्रतादिविषयप्रारंभविष
यमुक्तं तेनेवाक्तः प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः नांदीमुखो विवाहादौ श्राद्धे पाक परिक्रिया यज्ञेव
रणमिति हुमानादर[illegible]जायजमानस्य तस्मिन्कर्मणि नाशौच मितिभावः एवं श्राद्धादिष्वपि दाता भोक्ता वेदि
तव्यः तदुक्तं स्वरूपसारे अपि जातादीनां येष्वपिकृतानां याज्ञिकं कर्म कुर्वतां सद्य शैवं विशेषोवादा यागादि
व्रतिनां प्रायश्चित्तप्रहतानां ताभोक्तृणामेते षां यावद्गृहापि स्वावदशौचमस्त्येव प्रारंभाभावेवकन्यायाप्रशौचमपि
दितत्स्यामत्वाभावे कृषांस्मतेर्देह तद्गत्वा विवाहः कार्यएव तदाह विष्णुः अनारब्धविशुद्ध्यर्थं कूष्माण्डैर्जुहुया

नि॰णं॰ हुतम् गोदद्यात्पंचगव्यप्राशीततः शुद्ध्यतिस्मृतकी सूतकांतेकर्मणिसूतकशुद्ध्यर्थं यद्देवादेवहेडनमि
सि॰ तिऋग्भिरष्टजलकेमेवैहोतेहुत्वाविप्रायगांदत्वापंचगव्यंप्राश्यसूतकीशुद्धः आवश्यकविवाहादिमंगल
१५३ कार्येष्वितिशुभम् बुधानामुपकारार्थंकालव्यामृष्ठेवेनसौ गोपीनारायणेनेदंनिर्मितंनिर्णयामृतम्
श्रीमद्धर्मेणनभ्रूर्भ्रयुह्ममलयशः क्षीरसागरादिदिते इतिनिर्णयामृतेस्मिन्नाशौचस्यापिनिर्णयोजातः ॥
संवत् १५॥मा॥ वैशाखशुक्ल प्रतिपद्यां गोपालकाललिखितं ॥
केन

[illegible]

निर्णि· श्रैदंगयश्चनृतयाग्निना अग्नेसोस्वर्गायलोकायस्वाहेस्मन्कास्वंबोधयेः एवंयमितनंदशाविरात्रमशुचिर्भवेदि

सं· ति वसिष्ठोपि आहिताग्निश्चेन्मृतःप्रवसे[illegible]येत्पुनः संस्कारंकृत्वाशववच्छौचमिति अनाहिताग्नेस्त्रिरात्रमिति

५९ पूर्वं गृहीताग्नावेप्रवसतोविषयं अगृहीताग्नौविषयेतु दशाहादिसपिण्डानांशौचं तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे अ

नीतेनमृतेकेनचिदेवमगृहीताग्नौवसप्रव[illegible]पत्न्याश्चत्रिरात्रं पत्न्याः पुनःसंस्कारेपत्युरेवंद्रति पुनःसंस्कारेस

३+ पिण्डनत्रैवोक्तं अगृहीताग्नाववसपिंडानांपुनरशौचंनास्तीति प्रोषितस्यजीवतोगता[illegible]वगमनेविशेषोवृद्धमनु

नोक्तः यस्यनश्रूयतेवार्तायावद्द्वादशवत्सरं कुर्यात्त्रिकदादेनतस्यप्रत्यवधारणमिति एतत्पितृविषयत्व

तिविज्ञानमितिगम्यते पितृविषयेतुजातकर्मणि विशेषाभिधानात् पितरिप्रोषितेयस्यनवार्तानैवचागा

तिः ऊर्ध्वंपंचदशाद्वर्षात्कृत्वातत्प्रतिरूपकं कुर्यात्तस्यतुसंस्कारंयथोक्तविधिनाततः अत्रैववर्तमानेप

मारेविशेषउक्तः हृदशाततयातेजीवतोगतोपुनःपुनः ९त्र: यथोद्धमजीवतोगतोयामश्रूयमाणप्रवृत्तिर्वदग्म त्रो+

तएकविंशात्यद्वाद्वर्षमध्यमवयस्केपंचदशाद्वर्षं अपरवयस्केद्वादशाद्वर्षात्[illegible]तिस्त्रियद

वायुसनापलाशाद्वैतैः कुर्याच्चप्रतिकृतिंकृत्वाद्वादशाहाशौचोदकपिंडश्राद्धानिकार्याणिश्राद्ध[illegible]

दिजीवन्नमागच्छेत्तदाहृत[illegible]इतिधायजातकर्मादिसंस्कारंकुर्यात् तदाहव्रतमंत्रः जीवत्यादिसमागच्छ

ॐ

ह्रा१

व्यवधायकः वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते बृहस्पतिरपि देशांतरं वदंत्येके षष्टियो[...]
शद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्ये तथैव चेति एषु भेदेषु देशाचारतो व्यवस्था कल्पनीया योजनप्रमा[...]
क्रोशाद्द्वयं तु गव्यूतिस्तद्द्वयं योजनं भवेदिति तथा च तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ ऊर्ध्वा वा व्रीहयस्त्र[...]
मोक्तं वितस्तिर्द्वादशांगुला वितस्तिर्द्विगुणारत्निस्ततः किष्कुस्ततो धनुः धनुःसहस्रे द्वे क्रो[...]नीला
ति इदमतिक्रांताशौचं ब्राह्मणादीनामुपनयनात्प्रागेवेदितव्यं तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे अतीताशौचं तत्स्वकालाशौच
कालादूर्ध्वं ब्राह्मणादीनां वर्णानामुपनयनादूर्ध्वं स्त्रीशूद्राणां विवाहादूर्ध्वं भवतीति इदं सर्वेषामपि वर्णानामा
धारणात् तदाह व्याघ्रपात् तत्स्वयमिति सर्वेषामतिक्रांते तथैव च उपनीते तु विषमं तस्मिन्नेवातिकालजमि
ति अस्यार्थः वयोवस्थाकृतमशौचमतिक्रांतमपि चैव सर्ववर्णानां यथावर्णं दशाहादि त्र्यहाद्युपनी
तविषये भवति नानुपनीतविषय इत्यर्थः प्रतिक्रांताशौचं त्रिरात्रमेव तत्र ह्यस्य तदाहांगिराः इति
क्रांते दशाहे तु पश्चाज्जानाति चेद्गृही त्रिरात्रं सूतकं तस्य न तु व्यस्तस्य कस्यचित् देशांतरमृतस्य दाहलाभेःस्थि
भिः प्रतिकृतिकृतानां स्वभावे वर्णैः पालाशैः पिष्टकेन वा प्रतिकृतिं यथालाभं कृत्वा दाहः कार्यः अनाहिता
ग्नेः प्रतिकृतिदाहे त्रिरात्रमशौचं आहिताग्नेर्यथावर्णं संपूर्णाशौचमस्त्येव तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे सपिंडे जलसंस्थि

चतुःका ५

गा१

नि॰सि॰ स्नानमात्रमेवोक्तत्वात् यदि संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यतीति स्मृत्यास्त्वयमर्थः इदमतीताशौचं मा
२ तापितृव्यतिरिक्तसपिण्डपर्णत्वविषयं तदितरविषये पैठीनसिः पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दूरस्थोपि हि पुत्रकः श्रुत्वा
१५८ तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेत् दशाहमिति द्वादशाहाद्युपलक्षणं सूतकी भवेदित्यनेनाकृतप्रेतका
र्यस्य तदपि कार्यमिति सूच्यते तथा चोक्तं मितात्तरायां महागुरुनिपाते तु आर्द्रवस्त्रोपवासिना अतीतेऽपि
कर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधीति सापत्न्यमातृविषये तद्देवेनोक्तं पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जं द्विजोत्तमः सं
५६ वत्सरे व्यतीते तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् स्मर्यमाणविशेषउक्तः मातापित्रोर्मृतौ दशाहादूर्ध्वं दूरदेशेपि संवत्स
रादर्वागपि पुत्रः श्रुत्वा मरणश्रवणादिनमारभ्य दशाहादिकं यथावर्णमशौचं कुर्यात् उदकपिण्डदानं च म
हागुरुमरणे दूरदेशेप्यतीते ह्यार्द्रवासोपवासिना तथैवाशौचं कार्यं स्त्रीपुरुषयोः परत्वेवमेव [illegible]नय
त्वेऽशुचेव देशान्तरे कालान्तरे च हीनवर्णायां मातुः सपत्न्यां मरणे त्र्यहस्त्रिरात्रमिति अत्र [illegible]
पितृहीनवर्णासपत्नीमातृविषयमेवं पात्र देशान्तरमृते तत्रातीताशौचं ज्ञातीनां नास्ति तदुक्तं [illegible] यद
रमृते क्लीबे वैखानसे यतौ मृते स्नानेन शुध्यन्ति गर्भस्रावे च गोत्रिणा इति देशान्तरमाह [illegible]
वातिरिक्तविषयं क्लीबादिषु सन्निहितेष्वपि समयः स्मृतिः देशान्तरस्वरूपं मनुनोक्तं महानदी व्यवहितं [illegible]

ति विगतेस्मरते विगतपदं जननाशौचस्याप्युपलक्षणम् दशरात्रे शेषेणाशौचकालस्याप्युपलक्षणं [illegible]
स्वश्रवणानन्तरमेवाशौचं दशरात्रादि संख्यानाशौचोत्पत्तिप्रभृत्येव यावत्तत्कालोपि प्रा[illegible]
शेषाहमेवच सर्वेषामेवस्मरेत्पश्चात्प्रेते दत्तोदकंशुचिरिति स्मरणमात्रेपि विदेशस्थजनने [illegible]
मासाद्दूर्ध्वं श्रुतेस्त्वाशौचं वर्षाशौचं तावच्छुद्धिः दशाहाद्याशौचकालानन्तरंमृतादिवार्ताश्रवणमुनेनवा [illegible]
सवर्णाश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच सवासाजलमाप्लुत्य शुद्धोभवतिमानवः इति पुत्रपत्नेसर्वेषणांबहुत्वादितीनाशौच
ननतश्रवणापितदेवस्नाने नद्यातीनांज्ञातिमरणंश्रुत्वासवासाश्चाप्लुत्यशुद्धोभवत्यतदर्थेसपिण्डानांमरणावर्ग
तीक्ष्णश्रवणानन्तरमाचर्यपकमवैलस्नानविधिपरं नत्वाशौचाभावप्रतिपादनपरं मासत्रयपर्यन्तादिपुत्रिरा
त्राशौचंबृहस्पतिवचनात् प्रसवेतत्मीनाशौचसपिण्डानांनास्त्येव तदाहदेवलः नाशुद्धिःप्रसवाशौच
व्यतीतेषुदिनेष्वपीति स्वाशौचकालानन्तरंमासत्रयपर्यन्तमस्तुवार्ताश्रवणेत्रिरात्रमशौचं तदूर्ध्वंषण्मास
पर्यन्तपक्षिणी ततोनवममासपर्यन्तमेकाहः ततःसंवत्सरपर्यन्तंस्नानदानोदकाद्यामेवशुद्धिः संवत्सराद्दू
र्ध्वंस्नानमात्रेणैवसपिण्डानांशुद्धिः तदाहबृहस्पतिः मासत्रयेत्रिरात्रंस्यात्षण्मासात्पक्षिणीभवेत् अहस्तु
नवमादर्वाक्ऊर्ध्वंस्नानेनशुध्यति पुत्रस्नानंस्नमस्तवति[illegible]तमुदकदानसम्पादितिपति सञ्जनात्संवत्सरानन्तरमपि।

नि ५

ति

मिता॰ मू॰ ८२

मलमासपर्यंतमशौचं रात्रिमृते सूर्योदयपर्यंतं तदाह मनुः प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः
निरात्तः प्रजापालननिमित्तपौत्तिकपौष्टिकादिकर्माणि दासदासीशिल्प्यादीनां च स्वामिगृहकर्मादि
कर्माणि सद्यः शुद्धिः नित्यनैमित्तिकादिकर्म स्वस्ववर्णाशौचमस्त्येव तत्र प्रचेताः कारवः शिल्पिनो वै
द्या दासीदासस्तथैव च राजानो राजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः कारवः सूपकारादयः शिल्पिनः
चित्रकारवेलनिजकाद्याः दासीदासविषयः सौरसाविशेष उक्ताः दासीदासश्च सर्व एव यस्य वर्णस्य यो भवेत्
तद्वर्णस्य भवेच्छौचं तद्वर्णस्य भवेच्छौचं दास्यामासे तस्य सूतकमिति तद्दासस्येति स्वाम्याशौचे निरूपणं ।
दास्यानामिति प्रसूताया दास्याः कर्माधिकारस्तु मासावधिरेवस्थः विसृष्टेपि न राज्ञा राजकर्माणि
न वृत्तिकोद्वते तस्य त्रिणामशौचनकाशणाकालकर्माणीति शातातपः मूलकर्मकराः शूद्रा
स्तथैव च स्नाने शारीरसंस्कारे गृहकर्माणि दूषिता इति तथा मद्यः स्पृष्टागर्भदासो भक्त
विः वि विधिकर्मकोपकुर्वीत तद्देशीन शावने तस्मात्किंचित्कस्यापि शुद्धो भवति पुष्पाद
शौतस्नानं मरणायो र शौचमत्वाते तत्र दशरात्रमध्ये जननमरणवार्ताश्रवणे सद्यः
शुद्धिः तदाह मनुः विगते तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत्

रणोपदित्रिरात्रीयमिति विज्ञरपि संस्कृतानामस्त्रीणामपि त्र्यहपदेनाशौचं तत्र समवर्षा [illegible] स्मापपु पक्षात्वं

गर्भे त्रिरात्रं वा एकरात्रं प्रसवे त्रिरात्रं मरणे इत्यर्थः गर्भस्रुतासपिंडविषये त्र्यहपदेनाशौचं [illegible]

उक्तः असपिंडे गृहे मृते त्रिरात्रं सपिंडानामेकाहमिति यमविज्ञानेश्वरवचने असपिंडे स्ववेश्म[illegible]

मिति तदहः पतिव्यतिरिक्तत्रयव्याघ्रादिविषये वृद्धविज्ञानेश्वरविशेष उक्तः ग्राममध्यगता[illegible]

कस्यचित् ग्रामस्यावृतस्यापि निर्गमे शुचितामियात् असतो मरणपुत्राद्याविषयेऽयाह [illegible]

उक्तः अहोरात्रमित्यत्राह तु असतो रमेपुत्रेषु भार्यास्वन्यागतासु चैवेति अन्यागतास्विस्वन्यागतस्वभार्यास्वाते

प्रसवयोः परिणीतरहोरात्रमशौचमिति एतदसंनिधानविषयं संनिधानेऽविल्मः असतो रमेपुत्रेषु च स्व

तेषु च परपूर्वास्वभार्यास्वप्रसूतासु मृतासु चेति अत्र त्रिरात्रमित्यनुवर्तते परपूर्वास्विति परः पूर्वो पतिर्या

सां ताः परपूर्वा उच्यंते इदमशौचं पुत्रसंबंधेन यस्य पुत्रस्तस्यैव भार्यासंबंधेन तु तस्यैवाभिहितं हरिहर

गोत्रस्य च पुंभिः तदाह प्रजापतिः अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुतेषु च गोत्रिणः स्नानशुद्धाः स्युस्त्रिरा

त्रेण तत्पिता एतच्च संनिधौ असंनिधौ तु याज्ञवल्क्येनोक्तं पवाहोरात्रः मरीचिनास्ति विशेष उक्तः सू

तके मृतके चैव त्रिरात्रं परपूर्वयोः एकाहस्त्वसपिंडानां त्रिरात्रं पत्युपित्रविति रात्रिं दिने मृतके देशांतरस्थिता

मितिरात्रिदिविशेषणं तथा पित्रोरुपरमे स्त्रीणामूढानां तु दि ५

पक्षिणीमाशौचं ग्रामान्तरे एकाह मशौचं श्रुतएव
तु तु एकग्रामे +

नि.सिं. येऽपि स्वसृभगिनीमातामहीप्रमातृष्वसृपितृष्वसृमातुलानीश्वशुरपत्नीप्रसृतौ एकग्रामेऽप्येकाहं ग्रामांतरे त्वा
मू: नमिति आत्मबंधवादयस्तेनैवोक्ताः आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञे
१५९ या आत्मबांधवाः एवं पितुः पितृष्वस्रादिपुत्राः पितृबांधवाः तथैव मातुः पितृष्वस्रादिपुत्रा मातृबांधवाः बृ
हस्पतिनाऽपि संस्थिते पक्षिणीरात्रिं दौहित्रे भगिनीसुते संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः संस्कृते रा
दिने + त्रिमित्यकार्संस्कृते दौहित्रे पक्षिणी एकाहो भवेत् त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादित्याह भगवान्यमः [illegible]
च द पक्षिणी तावता तथा पक्षमपरयोर्भगिन्योर्मातुलानीश्वमातुले पितुः स्वसरि तन्मात्रे पक्षिणी त्वपरयोस्त्रिणाम् एव
परयोः पित्रोश्चैकशेषः तथाच मातुले पक्षिणीं मित्रे शिष्यर्त्विग्बांधवेषु च मातुले पक्षिणीं मित्रे शिष्यर्त्विग्बांधवेषु च
एव आपेणावं पक्षिणीरात्रिंस्सतामातामहीयदि यत्तु हदविरुद्धवचनम् भगिन्यां संस्कृतायां [illegible] पक्षिणीत
संस्कृते मित्रे जामातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते श्यालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यति [illegible]
तागुणवद्विषयं तत्र स्मृत्यर्थसारे प्रोक्तं पृथग्वासे त्वेकग्रामेऽप्येकाहं ग्रामांतरे स्नानमिति [illegible] इति पृथग्व
द्यो संबंधः पक्षिणीतायाः पत्न्या मरणे प्रसवे च स्मृत्यर्थसारे विशेष उक्तः यथा मातुः [illegible]
प्रसवे पित्रादीनां सकामेकादशाहमाशौचं तत्र स्थायां मरणे तेषां त्रिरात्रं गृहांतरमरणे [illegible] तावदेवाङ्गीशम्यागस्य

शौचे तदाहमनुः दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीयते जननेप्येवमेव स्यान्निपुणं शुद्धिमिच्छतां कालभेदाभाव
स्येकोदकानां च त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते इति जन्मनीति मरणस्याप्युपलक्षणं कश्चिदप्येक[illegible]प्रदेयापिंड
कालभेदाभावात् एकोदकाः समानोदकाः ते च सप्तपुरुषादूर्ध्वं यावज्जन्मनाम्नोर्ज्ञानं तत्पर्यं[illegible]एकोदकस्य विदि
सपिंडतानिवृत्तेः सप्तमे विनिवर्तते समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने इति तथा च बृह[illegible]प्रापा
पौ चेत्स्रावाशौचमोदकानां त्रिरात्रमिति प्रसगोत्रमातामहाचार्यमातुलादिविषये तु विशे[illegible]मपौत्र
हस्पतिः त्र्यहं मातामहाचार्यश्रोत्रियेष्वशुचिर्भवेत् प्र[illegible]श्रोत्रियः सन्निहितोगुणवान्वादिवदितः तदुक्तं
श्रोत्रियेत्वपसपन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु चेति उपसम्पन्नोगुणानेपुक्तः
प्रसन्निहितेत्वेकरात्रमेव तदाहापस्तंबः एकादश ब्रह्मचारिणि समानग्रामीणे च श्रोत्रिये इति एकाचा
र्यापनीतः सब्रह्मचारी उपनीय विद्यायः प्रयच्छति स आचार्यः तस्य पुत्रादिविषये मनुना विशेष उक्तः विरा
त्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिः याज्ञवल्क्योपि गुर्वन्तेवास्यनू
चानमातुलश्रोत्रियेषु चेति प्रशाशौचयातः हन्निमानवर्तते तथा च मनुस्मर्णमारे याज्यर्त्विक्शिष्यसहाध्या
यिसहोपनीतानां च पुपित्रेव मात्रेव प्रथश्रमातुलाधिवेधोपाध्यायानूचानगुरुपुत्रांचार्यपत्नीमित्रभागिनी।

निर्णि
सिं॰
१५५

वानां साग्निर्यद्विप्रकृष्टमेव तदुक्तं यद्येकजाताः बहवः पृथक्क्षेत्राः पृथग्जनाः एकपिंडाः पृथक्शौचाः पिंडा
स्त्ववर्तते त्रिषु पृथक्जनाभिन्नजातीयाः प्रतिलोमीयाजातस्तकेनाप्येव प्रतिलोमानामशौचाभावः इति स्मृत्यन्त
रात् संग्रामेऽभिमुखप्रहारैर्मृतानां गोब्राह्मणार्थे हतानां च सद्यःशौचं तथा च मनुः उद्यतैराहवे शस्त्रैः क्षत्रधर्म
हतस्य च सद्यः संतिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थितिः यज्ञः पिंडदानादिरूपः संतिष्ठते समाप्तो भवतीत्यर्थः म
नुरपि डिंबाहवहतानां च विद्युता पार्थिवेन च गोब्राह्मणस्य चैवार्थे यस्य चेच्छति पार्थिवः डिंबो बहुजनसंकु
लः शुशास्त्रकलहो वा यस्य चेच्छति पार्थिव प्रतिस्वकार्यार्थं परिपालनार्थं कृतस्य न तु राज्ञो परिलपदवारणा च पा १
निवृत्तिः कृतस्तदिच्छया न स्याशौचाभावः स्यादाश्रमे तेन चेवाक्त्व सोमायुर्क्कान्तिलेभ्यताभिमतमपि मस्य च श्र
द्धानां लोकपालानां वपुर्धारयते न्रप इति स्मृत्यर्थसारेपि स्त्रीविप्रार्थं गवार्थं च संग्रामे दिक्पाल [illegible]
हतानां नाशौचं यत्नवदंते ब्राह्मणार्थे विपन्नानां पालितो गोग्रहे यथा आहवेपि हतानां [illegible]
कमिति यत्तु हतेन कालान्तरमरणे ग्रामेश्वरे कृजपनोच मन्ने एकादशाहमिति गो [illegible] वमेव १४
पिनां स्ववादिनां च वेपमसपिंडानां सद्यः शुद्धिः तदाह याज्ञवल्क्यः हतानां नृपगोविप्रै [illegible] तानां सपानां
ति गौतमोपि गोब्राह्मणहतानामन्वक्षं राजक्रोधाच्च युध्यते इति प्रवसंतेपि सद्यः समाप्ते [illegible] वयो नस्यान्ह य

स्ववद्दार्थमापादितं धनं तेभीप्सायस्तस्य वत्सरः ऊम्लधायस्य दशाह इत्येवं यस्याब्दं कालमेतस्माव
त्सस्य तावत्कालमाशौचं आपद्यापि कतारशौचस्येति मितादत्यायां स्मरणं तत्रैव निरूपणं प्रदर्शितपि
ण्डवादायणादिषु निमित्तेष्वच्छदोमादोबाद्यणादिषु भोजने गृहीतनियमस्यापि तस्या ... शूद्रः सूत
ति सद्यः शुद्धिरितिवाक्यशेषः तथा च निमित्तेषु विप्रेषु प्रायश्चित्ता ... कमिति निमन्त्रणादिकविप्रसूपा वि+
दिकृतस्य च देहेपि स्पृष्टेतिष्ठत्स्वनाशौचं विधत्ते कवित प्रायश्चित्तप्रवृत्तानामाद्रात्स्वब्रह्मविदानस्पैति ...
मादिना यदीनदितमारभ्यानादिता ... मारभ्यवेदितव्यं तदा स्पृष्ठीनमिः अतनिमत उक्तं तेषा
वादिद्विजातिषु दासदासदासीमनोवियादिदेशास्य स्तेतस्येति अनुलोमजत्रियादिविजातीयसपिण्डाशौचवि
प्रोषालीपायनेनोक्तः तत्रैव विट्स्पृद्धजातीयापेस्युविप्रस्यबापवाः तेषामशौचेविप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्य
ते इति यत्तद्धारीतवचने दशाहादिशुद्धिः तेविप्रो जन्मदानाभ्यां नितु षड्भिस्त्रिभिरेकेन तत्वविट्क्षत्रियेति ३+
षु यत्तदापदिह्वयमविक्लिशपि तत्रैव स्पृष्टविट्स्पृदेषु सपिण्डेषु षड्रात्रत्रिरात्राभ्यामेव ... सपिण्डेषु ब्राह्मणे
...णाशुद्धिः हीनवर्णानां तत्क्षत्रेषु सपिण्डेषु जातेषु मृतेषु च तदशौचव्यपगमे शुद्धिरिति आपस्तम्बेनवि
प्रोक्तः तत्रैव विट्स्पृद्धजातीनामाहतेमतकं मृतके तेषां तत्पद्रकेणाशौचं विभक्तानां तन्मात्रकमिति विजाती

निर्ण
सं:
१४४

मरणांतिकविषयस्तदनेनोक्तः प्रस्तावमात्रापुण्यतावग्रस्तमाच्छातियोऽन्वहंएवंविधस्यविप्रस्यसर्वदास्तत
केभवेत् व्याधितस्यकदर्यस्यऋणग्रस्तस्यसर्वदा क्रियाहीनस्यमूर्खस्यस्त्रीजितस्यविशेषतः व्यसनास
क्तचित्तस्यपराधीनस्यनित्यशः श्राद्धत्यागविहीनस्यभस्मांतंसूतकंभवेदिति अत्रसद्यःशौचव्रतिकादीनां
याज्ञवल्क्येनोक्तम् ऋत्विजांदीक्षितानांचयाज्ञियंकर्मकुर्वतां सत्रिव्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदांतथा
दानेयज्ञेविवाहेचसंग्रामेराष्ट्रविप्लवे आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयतेइति ऋत्विजोवरणसमृताः
कर्त्तृविशेषाः दीक्षायांस्कृतादीक्षिताः याज्ञियंकर्मकुर्वतामितिविधानाद्यज्ञकर्मण्येवसद्यःशुद्धिः सत्रि
नैवसिद्ध + ग्रहणेनसततमन्नदानप्रवृत्ताउच्यन्ते भाष्यानांतुसत्रिव्रतादीक्षितग्रहणेनैवसिद्धेव्रतिग्र
हणंकृच्छ्रचान्द्रायणादिव्रतिनः स्नातकव्रतप्रायश्चित्तप्रवृत्ताउच्यंते विवाहादौप्रारब्धे राष्ट्रविप्लवेस्वचा
टकादिभिरुपसर्गेराजभयादौसंग्रामेयुद्धसमयेआपत्तिः सत्राहविधौप्राणस्यान्तिकप्राणांतिकमापत्समुत्पन्न
पदिव्याध्यायनिमित्तंवानर्थस्यायाद्युपशमनार्थंकर्मणि तथाप्यकृत्वित्तव्ययेन [illegible] व्ययमेव
दिवकरुदेवस्यतन्नेत्रापयोगिनिप्रतिग्रहेसद्यःशुद्धिः इयंचसद्यःशुद्धिःपर्यस्यसमयग्रहणंविनाकर्मणस्तोता
भवति प्र[illegible]स्तनिकमयतहिविषया यस्त्वेकाहपर्याप्तसंचितधनस्तस्यएकाहः यस्त्वहोरात्रपर्याप्तसंचयोतस्यत्र्यहः य

स्त +

त्रियादिविषये याज्ञवल्क्यः क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पंचदशैव तु त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्धं न्यायवर्तिनः
पाकयज्ञादिजपशुश्रूषादिनतस्य शूद्रस्य मासमात्रं पक्षमशौचे इत्यशौचानंतरं कृतक्रिया ब्राह्मणादय उदकादि
कं स्पृष्ट्वा शुध्यंतीति तदाह मनुः विप्रः शुध्यत्यपः स्पृष्ट्वा क्षत्रियो वाहनादिकं वैश्यः प्रतोदं र[illegible] यष्टिं शूद्रः कृत
क्रिय इति कृतक्रियः कृतस्नान इत्यर्थः इदं चांगिरसश्चाशौचे सर्वसंस्कृते यदि स्नानादिकं का[illegible]पत्नीनिवा
व्यांतिक चिह्नवेपल्यापदनापदिविषयत्वेन वा गुणावद्विषयत्वेन वा देशाचारतो वा व्यवस्थापनीयानि इदं द
शाहादिसंख्याद्यादुत्तरकालमर्धरात्रादर्वाग्जाते शौचे तद्दिनप्रभृत्येव त्रेधा विभज्य पश्चिमभागद्वये चेदशौ
चं तदा परदिनप्रभृत्येवेत्यन्ये सूर्योदयात्पूर्वदिनप्रभृतीत्यपरे यदाह कश्यपः उदिते तु यदा सूर्ये नारीणां दृश्यते
रजः जननं वा विपत्तिर्वा यस्यादहस्तस्य शर्वरी अर्धरात्रावधिः कालः सूतके तु विधीयते इति सूतकाश्या
शौचोपलक्षणम् रात्रिं कुर्यात्त्रिभागां तु द्वौ भागौ पूर्ववत्तु उत्तरांशः प्रभाते न युज्यते मृतसूतके इति तथा
रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रजसि सूतके पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविरिति अत्र देशाचारतो व्यवस्था क
ल्पनीया अशौचस्य दशप्रकारत्वमाह दक्षः सद्यःशौचं तथैकाहस्त्र्यहश्चतुरहस्तथा षड्दशाहद्वादशाहश्च
पक्षो मासस्तथैव च मरणांतं तथा चान्यद्दश पक्षास्तु सूतके इति अत्रैते पक्षा ब्राह्मणादिवर्णविषयत्वेनोक्ताः

नि.सि.
बृ:
१५१

त्वविषयेष्णुत्तरतंत्रसमामित्वादिषयं गालववचनं यस्मिन्देशेयदाख्यातमपि दर्शपाते संस्थानाशौचपूर्वेतेपि
डीजनिरस्तात्रहितिः तदिषयमेवमेतत्समवचनमिति देशाचारभेदाव्यवस्थामनीयमिति सर्वमनवद्यम् पूर्वदेश
कालादिवशान्नकाहनव्रतायस्यपुनर्विधानान्संस्कारप्रारंभादिनादिनियमः स्मरणमस्मिन्प्रोक्तः यथा शेषो
वादितुमप्येपुनःसंस्कारेतदहेवाप्रभयादिनसंभवेदिनशाच्यकालान्तरे प्रकृतयेनकार्यवदिनंसंपाद्य
प्रमेव संवत्सरादूर्ध्वं पतेनकार्यं तत्रवायणाः कालःश्रेयान् तत्रापि नंदात्रयोदशीचतुर्दशीं वर्जयेत् शु
क्रपाते च बालो वृद्धौ तदुक्तं भरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघापतिष्ठाम्पञ्चकं त्रिपुष्करादि उष्टानि सर्वथा
वर्ज्यानि व्यतीपाते परिघे वैधृतौ च योगो विष्कंभाणि च तथाष्टमहादशाः स्थिते च देवास्ति दोषः गोहिता
श्लेषा संस्कारा वित्रा विपात्वा नरा धाश्वषाढ दोन्नरषाढाति द्विपुष्करादि दोष उष्टानि सर्वथा वर्ज्यानि शि
शावय उष्टानि धारयानि सर्वयादिनशुद्ध्यसंभवेनाति उष्टेवाद्यतनं तत्रैवया हरः इत्यपि काश्चिदुक्तेति शुद्धानो मुयनी
तादीनां वर्णभेदेनाशौचकालो निरूप्यते मनुः दशाहंशावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते अर्वाक् संचयनादस्थ
र्ना त्रिपुराणं हिमिच्छतामिति महाशौचस्य वलापनेन विशेषउक्तः ब्राह्मणराजन्यवैश्याः शूद्राणां चाध्ययने
वर्जयेदिति महाशौचनस्तानि च तेनेवोक्तं ब्रह्मणाद्यैर्यथार्थं आहार्यताशौचं पालिदधानि समस्तानीति

ग्रणोचमेस्याद्दशोयदिस्यात्सर्ववर्णिनाम् समाप्तिप्रेततेत्रसप्तऊर्ध्वादिस्मादस्मौतमः पेहीवस्मिरपि ग्रोशेरावेव
कतेव्याः प्रेतपिंडोदकक्रियाः द्विरंदेवेत्तऊर्ध्वमाः पुनःशावेसमस्त्रेतेइति एकः पाकतोहोतस्वदः द्वितीयो रा +
भावीवहरिमान् चेट्टदय एवमप्यतः प्राप्तो मातापितृविषयेगालवेनोक्तः पित्राशौचेवृत्तमध्ये [illegible] शेः समा
यतेनावतेवोत्तरंतेत्रपर्यवेस्मग्रहान्यरमिति पत्तुगौतमवचनं प्रेतदेशाहदर्शोत्तेत्रसर्वसमाप्त[illegible] पित्रोस्तु
याक्रिशौचेदयानिवृत्तजलांजलीन् एतत्प्रदानसर्वंदर्शपातविषयं पारिजातेतुगौतमवचनेपि[illegible]विषयमुक्ता +
मध्येपि ग्रहान्यरमितिगालववचनस्यार्थउक्तः पित्राशौचे [illegible] दर्शपातेसमाप्तिरुक्तंतत्रसपोविना किमुतापोवमध्ये
सपिण्डे + इतिपितृव्यतिरिक्तविषयेउक्तंतस्मादपकसमाप्तिप्रदर्शनार्थं नपुनःपितृविषयेनियमार्थमिति तत्रवा
लववचनेयदिदर्शप्रदर्शनार्थमेवस्यात्ततियमार्थंतदाप्यद्यान्यरमितिविशेषोनाभिधीयेत विशेषतिषम
नाभिधीयत प्रतस्त्वपितृविषयेग्रहाद्वूर्ध्वं [illegible] दर्शपातेपिंडादिसमाप्तिर्ग्रहाद्वूर्ध्वंतदर्शपातेयावदशौचेपि
रं + डादिकार्यमिति गालवगौतमवचनयोर्व्यवस्थयेवाविरोधउक्तः यदा तत्रैवभवतवापितृविषयेनिया
मकमितिगालववचनस्यनियामकतमगीकृत्य तथापि ग्रस्वर्ग्यलोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नतिद्विष्या
येनपिशाचाभावाद्गालववचनस्यवाधः स्मृताद्विशेषाचप्रमाणपादेवयत्रदेशेऽप्यदानेदर्शपातेपिपि

नि॰सि॰ भवेत्स्पृष्टेऽस्ते त्र्येव त्र्यहमतस्तयः प्रथमवा त्र्यहमध्ये तदाह स्कन्दविप्रपूर्वकैः क्रियते मासषाण्मासिकाद्यतिकालण
स॰ त प्रियनियमितः कार्याभावे स्कन्दविप्रपूर्वकैः प्राक्संचयसमीपे तदेभ्यः प्रतलास्ततः दर्भमयाश्च वल्मीकमे
१४२ त्राभिमंत्रिताः ततो दाहः प्रकर्तव्यो तत्र भस्म तल केसर सतकाने तदाद्यैः कार्यं शान्तिकं पौष्टिकम् पंचकेषु
मृतानां यो सात न गतिं लभते नरः तिला देवा हिरण्यं च तद्वद्दिशं प्रदानेन दद्यात् विप्राणां दीयते दानं सर्वविघ्नविनाशनमि
ति उपनीतमृतानां शौचे ऽस्थिसंचयने कृते स्पृष्टिस्नानं शौचं कालविभागेनाशौचं विनाम संस्पर्शो भवति तदाह देवलः
दशाहादिविभागेन तत्कृते संचयने क्रमात् प्रंगस्पर्शनमिच्छन्ति वर्णानां तत्त्वदर्शिनः अनुपनीतविषये तस्थिसं
चयनाभावेपि स्नानं शौचे च विभागात्स्पर्शनं तदाह देवलः स्नानं शौचं कालादि नैव स्पर्शनं तद्विभागतः मृदन्वितं
विप्राणां यथा शास्त्रं प्रवादितमिति अस्थिसंचयने प्रथमादिदिनेषु कार्यम् यदाह संवर्तः प्रथमे ह्नि तृतीये
ह्नि सप्तमे नवमे तथा अस्थिसंचयनं कार्यं दिने तद्गोत्रजैः सहेति कार्यविहितोपि तस्थिसंचयने दिने भवन्ति व
र्णादिक्रमेः अस्थिसंचयनं कुर्यात् तेषां गोत्राभिस्पृष्टे तस्मिन् ब्राह्मणानमेवादिवसे स्वर्गे शोके ... स्थिसंचय
न कार्यं उपक्रान्तमस्ताहस्य दशाहमध्ये दर्शपाते सति विप्रा भविष्यन्त्यपि विहिताः प्रहतस्तशौचं तं च
मायदिदर्शः समाप्यवादकेपिशान्स्नानमात्रे समाचरेदिति अर्थात्र समाप्य पर्यन्ताभिनिवेशः अपरंपराधि ।

मेमलिलमाहायपंवगाद्येतैवच पुराणाभिरभिमंत्र्याणोवाचामुडिंलभेततः तेनैव [illegible] यदाहंकौ
यथाविधि पंचभिःस्नापयित्वातनगव्यैःप्रेतांरजस्वलाम् वस्त्रान्तरहृतांकृत्वायादृशोविधिःपूर्वोक्त [illegible] गाङ्गाम्भसा
वधूतेव न्नविनाप्राप्तरजस्वलायाः स्नानाशक्तौप्रशुचिप्रकारश्चोशनसोक्तः ज्वराभिभूतायानार्या [illegible] परिप्लुता
कथंतस्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा चतुर्थेऽहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियं सासचैला [illegible] स्नात्वा
स्नात्वापुनःस्पृशेत् दशद्वादशकृत्वोवाआचामेच्चपुनःपुनः अन्तेचवाससांत्यागस्ततःशुद्धाभवेत्तुसा दद्या
च्छक्त्याततोदानंपुण्याहेनविशुध्यति पुत्रजन्मादिकंकिंचिल्लिख्यते यथोक्तंमिताक्षरायां शुद्धाभर्तुश्चतुर्थे
ऽह्निस्नातानारीरजस्वला दैवेकर्मणिपित्र्येचपंचमेऽहनिशुध्यतीति पंचमग्रहणमितिरजोनिवृत्तिकालोपलक्ष
णं वृत्तिप्रमाणविशेषउक्तः रजस्वलायदिस्नातापुनरेवरजस्वला अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यते ए
कोनविंशतेरर्वागेकाहंस्यात्ततोह्यहम् विंशात्प्रभृतितत्रैवशुचित्रिरात्रमशुचिर्भवेत् एतत्स्वस्थेतरत्वे चतुर्दशादि
द्दर्वागशुचित्वंनविद्यते इतिनस्नानादिनप्रभृतिदिनगणनाभिप्रायमिति प्रासंगिकंपरिसमाप्य प्रकृतम
भिधीयते अथपंचमस्तद्दाहविधिः तत्रगारुडे प्रोक्तमनाथतिह्यर्थमितत्तत्त्वपंचकम् देवानंतेसमाहृत्य
मशुभंसर्वदाभवेत् तेनकालान्तरेकार्यंकर्तव्यंसर्वमुत्तमम् पुत्राणांगोत्रिणांतस्यसंतापोह्युपजायते गृह्णाति

नि.सिं. इति अथ द्वितीयाद्याहादिविकल्पाः सर्वं चास्थ्यं वा संभवे उत्तमयोग्यत्वकर्तव्यमित्येवंपराः अशक्त्येवमुक्तं अथ भाविनो
स: व्रणनिवारणमिति अथ भाविनो ल्याववयमः सपिंडः पुत्रा श्वेति पारिजाते मिताक्षरायां तेलो रत्नदत्तभाविनामि
१४८ ति अथ भाविनः पुत्रा एवेत्युक्ते अत एव देशाचारात्सगोत्राणां वस्त्रापनीयं देवलोपि द्वाभेद रिसे न भेद्या नेश
मा दरि भवेत् तत्र त्यां स्वानि वासांसि केशाश्मश्रूनखानि वेति अथ स्मृत्यामेदनीति विस्तृत कालेन पलता केशश्म
श्रूनखानां वस्त्रतकाले कर्तव्यः वस्त्रत्यागमासादृश्वपात्स्रनकालेनवकर्तव्यं पतीयते वासांसि वस्त्रतकालेनवकर्तव्यं
प्रतीयते वासांसि वस्त्रतकालेनयागः स्वयं तेरभिहितः अत्र तेन वा समना सूत्रवा इति अशौच समापनानां वलिप्रमा
मन्वोक्तः प्रत्यावल्त्वगणावाम्रतिमतेपु स्त्रुतेऽदम मासाणान्तेवना अर्ध्यः स्वपेत्र वहत्यक्रमण तिल दीन
मोक्षे अपः शय्यामतितो वृद्धावासिनाम्बरवसेवभति याज्ञवल्क्योपि क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् क्षितौ
अत्र क्रीतलब्धाशनवत्नियमादि तत्र पूर्वपर्यन्तमेव तथा च वसिष्ठः सदा लवणिनावपशान्तेयम [illegible] तविका
नो यदे वेनवा ववतं ववृत्त अत्रसदमतत्स्वतः इति क्रीतलब्धाभावे नशनकर्तव्यं अथ यथा या [illegible] तविरोधः
स्यात् यदा तारे क्रीतलब्धाशननियमः सविसं भवे कार्यः रजस्वलायाः सूतिकाया [illegible] विधाय
दाहादि संस्कारं कुर्यात् शुद्धिप्रकाशस्य मितमतरायाशुरक्षः सूतिकायामृतायां तु कथं [illegible] तिकाः

दिति तथा प्रथमेऽहनि यद्दद्यात् दशाहपर्यन्तं तेनैव पिण्डो देयः तदाह श्रुतः शुद्धः शा[illegible]दाहकस्तो
त्यथाविवेयेत् प्रथमेऽहनि यद्दद्यात् तदेवास्या दशाहिकमिति स्मृत्यर्थसारेऽपि प्रथमेऽ[illegible]शाहश्म
श्रुधोनाथेयथापिवा प्रथमेऽहनि पादद्यात्मद्दशाहं समापयेत् दशाहान्तमेव प्रथमेऽहि[illegible]तिलता
वेदिति दशाहान्तर्मेकादशाहादिकं मन्त्रेण तच्छ्राद्धदिने च कार्यं तदभावे प्रथमोपक्रान्तेनैव[illegible]समस्ता
तौभुवि तेनापि ज्योहेनैव पुत्रेणाकार्यमित्यभिप्रायकाविशाउक्ताः संस्कारविधिस्तु शास्त्राभेदेन भिन्नत्वादावन्ताः तव
[illegible]ऋषिकपवशाद्याः गोत्रैतत्समनाशौचवदाहकार्यः वपनेप्रातरेवकुर्यात् तदुक्तं स्मृतिमञ्जर्य्यां गौडोदय्याद्
पिण्डान्तं कृत्वा वपनवर्जितम् वपनं तेच्युत राज्ञो दाहः पत्थ्यकमेव तेवस्वाहवनोकुर्यात् कृते निष्फलता
वेजेत् पर्वतादितमस्तस्मालस्मादिनागशौचादाहोतनकर्तव्यः स्वयं वपनं पर्वतदिनमस्तस्मालस्मादितियाचदाहो
तकर्तव्यं स्वयं वपनं वपनं तद्गुरु निपातनम् तद्दिने द्वितीये तृतीये पञ्चमे सप्तमे वा कुर्यात् स्वतन्त्रः कोऽपि वस्त्रेन क
निवृत्तये पञ्च कुर्यात् तदुक्तं गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधानकाले सोमे च वपनं सप्तसु स्मृत
मिति श्रुत्वा गुरुर्मन्त्रोपदेष्टा विद्योपदेष्टा च योऽयं मन्त्रप्रदानमात्रेण विद्योपदिशति गुरोर्नानुकृतेऽत्रापि
देवतर्पणामिति विष्णुक्तः तथा च द्वितीयेऽहनि कर्तव्यं दाहकर्म प्रयत्नतः तृतीये पञ्चमे वापि सप्तमे वा प्रयत्नतः

वि॰ता॰ एतच्चगर्वादिरितियोगेनविधीयमानादेवराद्युत्पन्नपुत्रविषयं अतिनियोगोऽप्यत्रविषयेण नारदः शान्तयोऽप्यत्रपुत्रकाया
ख॰ मेकेनबद्धभिर्लृप्या प्रविष्टभाजस्तेसर्वेद्वीजिनामेवतेस्वतः इयक्तेद्वीजिनेपिउस्मातावेकुल्लेनोद्धता गुरु
१८ ल्पोपनतायांतल्पिदावाद्धावेन वदपत्रस्यस्ततस्योर्धदैहिकविभक्तद्रव्याणामर्वाउमन्याज्येष्ठपुत्रकर्णात् तदा
ह्रस्वीवि: सर्वैरनुमतिकृतावाज्येष्ठेनैवतयस्कृतम् द्रव्याणावाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेत् विभक्तद्रव्यैरपि उर्ध्व
दैहिकाय पुत्रैःकिंचित्किंचित्तत्त्वयनाज्येष्ठायनिवेधकोक्तेतद्रव्यमविभक्तमेव विभक्तेपुद्रव्यसमीकरणोनैकस्य
कर्तृत्वेमेघोद्धशास्त्राद्धावेव नैमावस्यादिकादोतयावोक्तमितान्तरार्थम् नवश्राद्धमपिउतश्राद्धान्यापिवषोडश।
एकेनैवनेकार्याणामविभक्तायनेदपि पुत्रविभक्तायनेष्वपिनवश्राद्धमपिउभिकरणांषोडशश्राद्धानिएकेनैव
कार्याणितदुक्तिमास्यद्याद्वनवश्राद्धादित्यतिरिक्तश्राद्धेषुविभक्तयानानानाषृथककरणप्राप्नोति पुत्रस्याविभ
क्तयनेः सांवत्सरिकादिकषृथगेवकार्यं सर्वमध्यस्थानेपिश्राद्धक्रियापकरणमेवोक्तं पुत्रेक [illegible] सारका
ताज्येष्ठपवदयात् इत्येवविभक्तेवाविभक्तेवा उक्तोषकादिषुश्रद्धाधसन्निपातेप्रथमादिवसो [illegible] तनविरोधः
मध्येपुत्राधानामनेपिदशाहपर्यन्ततेनैव मध्येपुत्राधानामनेपिदशाहपर्यन्ततेनैवविधिवत् [illegible] शुद्धिविधाय
पा:कार्याः तदुक्तंगरुडपरिशिष्टे प्रथमगोत्रःसगोत्रावायदिस्त्रीयदिवापुमान् प्रथमेऽहनियोदद्यात्सदशाहंसमापयेत्

उक्तः असपिंडं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान् यदि तन्नहृदः[illegible]
पा यद्यन्नमत्ति तेषां तद्दशाहेनैव शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न चेदस्मिन् गृहे वसेत् तथा यद्यन्नमत्ति तेषां तद्द-
शाहेनैव शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न चेदस्मिन् गृहे वसेत् एतत्सजातीयविषयम् विजातीयविषये गौतमेनवि-
शेषोऽभिहितः अवरश्चेद्वर्णः पूर्ववर्णमुपस्पृशेत् पूर्वो वावरं तच्छवोक्तमशौचमिति ब्राह्मे ब्राह्मणस्यैव एप-
ट्रौ[illegible]कारे विशेष उक्तः ब्राह्मणास्त्ववर्णानां न करोति कदाचन कामाल्लोभाद्भयान्मोहात्स्नातज्ञातितो
वज्ञोत विप्रः क्षत्रियादिस्त्रीप्रसूतानां पुत्राणामपि दाहादिकं न कुर्यात् क्षत्रियादिस्त्रीप्रसूताः पुत्रा अपि ब्रा-
ह्मणस्य दाहादिकं कुर्युः तदुक्तं तत्रैव पुत्राः कुर्वन्ति विप्रस्य दत्तं विदन्ति द्वेष्या वा शूद्रोत्तोऽथ मैत्रीवाक्जापिता
सपिंडत्वम् विद्यमानमपि ऽस्यावात्तस्य पुत्राणां बहूनां दाहादिकं नैव कुर्यात् तदुक्तं ब्राह्मे मृते राज्ञि सपिंडे
तन्निर्यापुत्रो गोहितः मैत्री वा तदर्णो चेत्वीनोपशान्त्ये राजनिमः अथ निर्हरणे विशेषमाह पराशरः अनाथं ब्रा-
ह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः पदे पदे यज्ञफलमानुपूर्व्याल्लभन्ति ते न तेषामशुभं किंचित् पापं वा शुभकर्मणाम्
जलावगाहनात्तेषां सद्यः शुद्धिर्विधीयते इति विधवा पुत्रस्य वीजिते त्वविषये विशेषमाह मरीचिः तेनोक्तः सगोत्रैर्वा
सगोत्रैर्वापि मन्दिविधवास्ततः पिंडश्राद्धविधानं च तेन गोत्राग्निर्निर्वपेत् वीजिते रक्षणादौ तन्नस्तेन श्राद्धं दीयते

नि.सि.
सू.
१३९

देकचित्यारोहणमिव तथान्वारोहणविधिः स्मृत्यर्थसारे प्रोक्तः अन्वारोहणं सर्वजातीनां स्त्रीणां पतिव्रतानां प्रश
स्तं आत्मनो भर्तुश्च सर्वपापक्षयहेतुः एकोऽन्वारोहणं चानेकस्त्रीणां च सगर्भा तेवा गर्भागर्भे शुद्धयर्थपुत्रमित्रादिषु
गणस्य तिष्ठमुपयेते तथान्वारोहणं गर्भिण्या निषिद्धं बालापत्याभिर्गर्भिण्या ब्रह्महत्यासमं तथा रजस्वला
भिण्याः ऋतिवादिव एव सर्ववर्णानां यत्तु समेदेकचित्यारोहणं कार्यं ब्राह्मण्या एकचित्यारोहणमेव
न पृथक्चित्यारोहणं क्षत्रियादिस्त्रियो भर्तुर्विदेशात मृते पृथक्चित्यारोहणमपि अन्यवर्णाया पृथक्चित्यारोह
णमपि कार्यं अन्वारोहणं करिष्यामीति संकल्प पतितमग्निमचिताग्निस्य सर्वं प्रयोगं कुर्यात् एवं संक
ल्पप्रयोगः कृते दह्यमाने भर्तरि चितेतदग्निं प्रविशेत् चितिभ्रष्टा नारी मोहाद्विचलितां प्राजापत्यं चरेत् सर्वा
दिमरणे च विशेषस्तत्रैवोक्तः यथा स्त्रीपुरुषमरणे एकस्मिन् दिने दहनकाले शेषसवर्णानां समानतंत्रमा
णां सपत्नीनां च समानमदहने कृता उदकपिंडादिकं पतिपूर्वं सर्वं कृत्वा पश्चात्पत्याः कार्यं पृथक्वर्णानाम
मानतंत्रमाणां पत्नीनां च समदहने पिंडादिकं ज्येष्ठपूर्वं पृथगेवेति पितामहस्य समानतंत्रेणोः कपालानि वा
दह्यपोर्दाहः सहैव उदकादिकं पितृपूर्वकं पृथगेव भ्रातॄणां सर्ववर्णानां समानतंत्रेण चिताकपालानि मिला
दाह्यानां सहैव दाहः उदकादिकं ज्येष्ठपूर्वकं पृथगेवेति एतदादिवशात् पिंडादिकं निर्देशो मन्त्रश्च लोप

ये तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं यानुगच्छतीति तथाच व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात् तद्वदुद्धृत्य
सा नारी तेनैव सह मोदते तत्र सा भर्तृपरमा स्तूयमानाप्सरोगणैः क्रीडते पतिना सार्धं यावदिन्द्राश्चतुर्दश।
ति हारीतोपि मृते भर्तरि या नारी समारोहेद्धुताशनं सारुन्धतीसमाचारा स्वर्गलोके महीयते अंगिराः स
हृतभावानितनभर्तृकाणां स्त्रीणां वियोगातेन कातराणाम् तासामपुभावास्मैतेरागानबानाशिखिप्रवेशाद्दयोगि
कर्त्रेः यावच्चाग्नौ दहेद्देहं स्वं तेषु सोपतिव्रता तावन्न मुच्यते नारी स्त्रीशरीरात्कथंचन तथा बृहस्पतिर्वाक
तद्वावामित्रव्रोवामेवच्छतिः पुत्रमति विधवा नारी तमादाय मृता तथा पुत्रैव सर्वासां स्त्रीणामयमभिगतानामव।
लापुत्राणां मा चेडाले साधारणोऽयं धर्मः ननु मृतानुगमनेनात्मत्वाचक्षणाब्रह्मणा समतानात् या स्त्री ब्राह्मणा
जातीया मृतं पतिमनुव्रजेत् सा स्वर्गमात्मघातेन नात्मानं न पतिं नयेत् इत्येवमादिवाक्यैर्ब्राह्मण्या अनुगम
ननिषेधात्क्षत्त्रादिस्त्रीणां साधारणोऽयं धर्मः इति चेन्मैवं निषेधस्य पृथक्चित्यारोहणाविषयत्वात् तदुक्तमुश
नसा पृथक्चितिं समारुह्य न विप्रा गन्तुमर्हति अन्यासां चैव नारीणां स्त्रीधर्मोऽयं परः स्मृत इति पतिव्रतानेन
विप्रायश्चकः देशान्तरमृतपत्या ब्राह्मण्याः पृथक्चितेर्निषेधे सहानुगमनं भवत्येव इतरासां तु तदभावेऽपि(?) पृथक्चितिपा
इष्कादिके चिह्नं किमपि परं हीना चिह्नाभावेपि भवति पृथक्चित्यनुगतादिभिरात्मशरीरागावेतनशरीरत्वन्वा

नि॰ग्रं॰
स
५८

नयत्नवर्ड्लेखनायवेनेजनंतेस्कृत्वा विप्लवेब्रह्मणोप्याशिवायसमायसपरिवारायचतरः पिंडान्दत्वा नामगोत्रा
सहितेप्रेतेसंस्करणविलोनामसंकल्पयेत्पंचमंसपिंडंदद्यात् ततोविप्रानाचांतोदक्षिणाभिस्तोषयित्वातन्मध्ये
वैकेतुग्रावाप्रेतबुद्ध्यासंस्कारस्मृदिशणादिभिर्वस्तिशायनसंतोष्यपवित्रपाणिर्भिर्भूम्यांश्रैः प्रेतायतिलोदि
सहिते उदकंदायपिताम्लज्जनैः सहदर्भंजीतेति प्रजायवप्रकारिकाद्विप्लतिविडंकेडदायहरेखिप्रकारा
श्रुपिदादाय्याःक्रियाःकार्याः नड्डुकेकंकुरे सलमेतत्सग्रग्धाणांदविणायाप्सुकीर्तितम् नन्दहाम्लमादतेइ
विधात्तान्तिनामपि ऋषिभिस्तस्यनिर्दिष्टानिष्कृतिःपवनीपुत्रा आदेवपत्नीनातस्यऊर्ध्वातिद्वादशकक्रियाश्चति
पत्नृग्रहणाभावेपिप्रजायागवप्रकारिकादिभिस्त्रिप्रकाराणिक्रियाःकार्याः तदाहनविश्वामित्रापस्तंबो ३
वेः पितृविलाभावेपिदद्यादिति मार्कंडेयोपि प्रजाभावेचतत्पुत्रः पत्नीमातापितातथा विनाभावेपि
धात्वकुर्वीतश्राद्धंदैहिकमिति प्रेतवाहदृणविषयविशेषःस्मृत्यर्थसारेप्युक्तः सदहदहनेतर्हिहप्रदाषाया
केकालेकुमक ऐसवभवति उष्णलागोदानदैकोल्यके मतेविप्रेतवचवत्तदत्वाप्रहणोयेति प्रेतवाह
णावैकल्पिके मतेविप्रेत पदैतदद्यातेनफलातिशयोदर्शितः यथा मारुतेयोप्रेकेयवदयात्रकल्पपदेय
ते ऊलवयपवनाय्यमनोयपात्रगाह्णमीति प्राक्तोगिरमावपि तिस्रःकोस्ताकोतेचयातिलामानिमात्र

पुष्पकस्त्रिन्नमादेवत्रियेनाग्रदकादिभिः तस्याणेवेविधातव्यंकर्त्तव्यावोदकक्रियेति शास्त्रे शीलस्वेवा
नविषयेविशेषस्मादिभाषादिशक्तः यथा द्वैडःशौचस्नेलेनस्नपस्याप्यानभिषक्रियः श्राद्धा नैवान्नयेघल
भस्तुगृस्तनपानादिभिः तस्यत्रिरात्रमाशौचंद्वितीयेतस्मिन्संचयः तृतीयेचोदकंकत्वा चतुर्थेश्राद्धमाचरेत् मर्थ्यद
नेत्रविशेषः स्मृत्यर्थसारेप्रोक्तः तस्यनागाव्रतकायेतस्मिन्नुमास्मभाद्रपदचतुर्दश्यांपंचमीनावाभ्याज्यपुत्रपंचमीवास्य
वाञ्छयेच्यस्यास्तुपवासःकार्यः यद्वावलप्योमेकभक्तंपंवम्यातक्रियात् दाहमयंस्मान्स्येवानागपंचफलकला
गंपंकरवीरैःशातपत्रैर्नीतीजस्तमैः घृतेनतेनाम्लकिंशलपद्मकाकोटकंच्चप्रवतरंभृतनागेशाविपालेकालियप
लकंकपिलंचमस्त्वनवाद्यामाभोज्यनेमेवानांनागदानंचक्रुर्यादिति भविष्यपुराणे स्ववर्णंतारंतिष्ठेवना
द्वानयेवगाम् ध्यात्वापदत्वाविधिवत्सितवारात्मपमामुयात् नागपाणावंतेचक्रमाद्यडादिकंकुर्यात्ता
यावलिःस्मृत्यर्थसारेप्रोक्तः कस्याविशुद्धेकादशयाविम्लेवेवमतयमेवयथावदभ्युक्षेतत्समीपेमधुहृत।
तिलमिश्रादपिपिंडान्स्नहपेणप्रतमनुस्मरंस्तसप्तनामगोत्रेउत्वार्यदतिणाग्रदर्भेषुदतिणामुखोदत्वा।
तथाघ्येभ्यपच्चीपिंडंप्रवदनोतेतेनानयाप्रतिपेत् नपन्यादिभ्योदद्यात् ततस्तस्यामेवराजावप्रमानास्पणाना
मच्चापाचितःप्रावस्तेनमध्याहेविमलमभ्यर्च्यकोदिष्टविधिनाब्राह्मणपादप्रक्षालनादिस्मिपश्चातेनाणेपिंडपि।

निर्ण सिं (३८)

हुतामिति एतेषांशृंगीदंष्ट्रिनखादिशस्त्रजलेहत्वावर्षान्ते तंनारायणबलिंकृत्वासर्वमौर्ध्वदैहिकंकुर्यात् तदु
क्तं आत्मनस्त्यागिनां नास्तिपतितानां तथाक्रिया तेषामपितथागंगातोयेसंस्थापनंमतमिति षट्त्रिंशन्म
तेपि गोब्राह्मणहतानांचपतितानां तथैवच ऊर्ध्वंसंवत्सरात्कुर्यात्सर्वमेवौर्ध्वदैहिकमिति वृद्धयाज्ञवल्क्य
पि नारायणबलिःकार्यो लोकगर्हाभयान्नरैः तथातेषांभवेच्छौचंनान्यथेत्यब्रवीन्मनुरिति शातातपोऽपि तिलपवा
णापानुमानेगादिशुणापायश्चित्तंविधायनारायणबलिंकृत्वासोवत्सरादूर्ध्वमपिकार्यम् अत्रयथाकर्मलोपाः
प्रसज्येत शातातपेनविहितमार्गाणामतस्यविषयेः गिरमाविशेषः केः वेताग्रेपतिपद्मश्रावणस्यचतस्य
कृ पाषाणितरद्दहनयाबजमानेह्वणमस्येइति शातातपाविप्राक्षणविषयेतपराशरः वैडालेनश्वपाकेन
मितिविषेदेताग्रिदि शातातपेत्रविषाविशेषणस्यचातकः दहेनवाब्राह्मणंविप्रोलोकाग्नौमंत्रवर्जित
म् दग्ध्वास्थीनिपुनर्गृहीत्वाक्षीरेणप्रक्षाल्यततः स्वेनाग्निनास्वमंत्रेणपृथगेवपुनर्दहेत् एवंविहितमस्त्यनामता
नामकृत्वाप्रायश्चित्तानांचरमौर्ध्वदैहिकंकृत्वाप्रायश्चित्तेनशुद्धोभवति तदुक्तंमार्कण्डेये कृत्वाग्निशुद्धंकृते
मार्गेणवृद्धनेकाटे स्नेहछेदाल्कमात्रेतवनमस्कत्वेणशुध्यति संवर्तोपि येषामन्यतमंप्रेतंयेवहन्तिदहन्तिवा कटोद
कक्रियांकृत्वाकृच्छ्रमात्रपनेनचरेदिति उक्तंनिमित्तैःप्रमादेनमृतानांनपाशौचादिकंकर्तव्यं तदाहाङ्गिराः ।

त्रिवृतौ च तौ शूकरात्रं च नाशौचा त्र्यवैते: सद्यःसंच मेदिति अतौ च तौ दन्तजाते च तौ सोऽपत्यस्य नतिमिति मेलप्यधो
दिवता त्रयाप्यतीतषे: शूकरात्रशौचात्रे मातापित्र्याति तिरिक्तविषयेसपत्नार नत्रस्यस्त्रीणां: ऊर्ध्वं हृदकदा
निता त्र चेति उदकमिति पिंडदानस्योपलक्षणं मनुरपि प्राक्चूडात् नोदकं जयाद् चूतनस्य समापतात् समासेष
दके कन्यास्वा त्रगालिखुत्रतीति स्त्रीणां याज्ञपि क्रियादीन भवेति हृदमनुः स्त्रीणां याज्ञनोदकं कृत्युः कन्याशा
ख्याविधामिति: सधमस्टदुहृष्ठ वृमगाय्यवयाषितश्लि श्रूतातमस्कारे विशेषउक्तः शौनकेन श्रूतातदाह
प्रथमस्ततोपेवत्रप्रदयोस्कारादिपिडात् प्रोष्टादितीयेहनि संचयनं वस्त्राज्ञेनतये दिवसे वऊपोदिति एवोक्तमपि
शपिकानीभिरपि पाषंडादीनामौर्ध्वदैहिककार्यं तदाह याज्ञवल्क्यः पाषंड्यनाश्रिताः स्तेनाभर्तृघ्न्यः कामा
मगादिकाः सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभागिनः इति पाषंड्य वेदबाह्यलिंगिनः अपि कारे समाश्र
मतिविशेषरहिता अनाश्रिताः ब्राह्मणस्वर्णाव्यतिरिक्तः सह द्विजहारिणः स्तेनाः एवमादि मरणे शौचं
निमित्ताभावात्सपिंडैरुदकादि न कर्तव्यमित्यर्थः श्रुतिरागश्च चेन्नाला उदकात्मपिंडात्स्वगादैवकृतादपि उ
ह्निभ्य खपश्रुभ्य वसगणोपायकर्मिणो मनुरपि वृथासंकरजातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् आत्मनस्त्यागिनां
चैव निवर्तेतोदकक्रियेति आत्मत्यागिषु विशेषो गौतमेनोक्तः प्रायानाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बन्धनप्रपतनैश्चे

नि.टी.
वृ॰
१३९

तिवृत्तत्वमप्यनुपपन्नं स्यात् अन्यथाभावप्रसंगात् सन्निधायाङ्गीकर्तव्यः अनुपनीतोऽपि पुत्रः कृतचूडश्चेत्पि
तुः पिण्डदानं समंत्रकं कृत्वा उत्तरकर्म समंत्रं न्यानि योजयेत् यः सपत्नीकपत्न्योरेव कुर्यात् तदाह कात्यायनः अ
संस्कृतेनापत्यानां वस्वपिण्डदादेः समंत्रकम् कर्तव्यमितरत्सर्वं कारयेदसमेवहीति वर्षत्रयादूर्ध्वं कृतचूडो
पि मृतं वैमंत्रवत्कुर्यात् तदाह स्मृत्यन्तरः अनुपनीतोपि कुर्वीत मंत्रवत् पितृमेधिकम् यद्यसौ कृतचूडः स्या
दतिस्मात्प्रवृत्तिकूरिति ननु कृतचूडोऽस्तु कुर्वीत पिण्डोदकमेव च स्वधाकारं प्रकुर्वीत देवोच्चारं न कारयेत् तथा
कृतचूडो नानुपनीतः पित्रोः श्राद्धं समाचरेत् उदाहरेन्न च स्वधाकारं न तु वेदाक्षराण्यपि सः विजितव्यासस्मृतिकारैश्च
नाभ्यामनुपनीतस्य मंत्रोच्चारनिषेधात् कथं कृतचूडस्य मंत्रवत्त्वमपि क्वापि कार्य इति चेत्सत्यं तद्वचनद्वयं
त्रिवर्षं कृतचूडात् प्रागविषयं तथा च मनुः नह्यस्मिन्युज्यते कर्म किंचिदामौञ्जिबन्धनात् नाभिव्याहारयेद्
ब्रह्म स्वधानिनयनादृते इति स्वधानिनयनं प्रेतकर्म तत्र च सममेवालकेषु चेतदनेतरापि कार्याभिः समर्थः
सर्वं समंत्रवत् किं न क्रियते इति चेत्सत्यं सतिपुत्रे निषेधात् तदाह ऋष्यशृंगः पुत्रे प्रवर्तमाने पत्नी वै कारये
त्स्वधात् अनुकल्पो ह्ययं पुत्रस्य श्राद्धे ऊर्ध्वं पत्नी नाभिक इति ब्रह्मचार्यपि मातापित्रमाध्यायानां सौर्ध्वदैहिके कुर्या
त् किं तस्य तत्काले न भुञ्जीत तस्य तत् किंभिः स्वदेतत्स्वयमेव तदाह याज्ञवल्क्यः आचार्यपितृपाध्यायान्निर्हृत्या

कीर्तिता साहाय्यकारिणीति येषा यज्ञादौ धर्मकारिणीति क्रयक्रीता तु या नारी सा पत्नी न विधीयते न सा दै
वे न पैत्र्ये स्या दासीं तां कश्यपो विदुरिति गौतमोऽपि पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च रिक्थं तदभावे ऋत्विगा
चार्यौ इति विष्णुपुराणे तु विशेषयुक्तः एवं क्रियामध्यमा च तथैवान्यसमन्विताः त्रिप्रकाराः क्रिया ह्येतास्तासा
मेवं स्मृता ह्यमे प्रहारदशान्तामध्या तथा पराश्च याः क्रियाः स्मृताः ताः सर्वा मध्यमा मासि मासि चैकोदिष्टसंज्ञिताः एते
द्विरब्दमाद्ये सापिण्डीकरणाद्यत्र क्रियन्ते याः क्रियाः पित्र्याः प्रोच्यन्ते तास्तथोत्तमा इति दाहिवैर्वा तथैव पूर्वकार्यास्तन
नैव स्मृता इति पुत्राभावात् स्त्रियः सपत्नीपुत्र एव और्ध्वदेहिकं कुर्यात् तदाह मनुः बह्वीनामेकपत्नीनामेकश्चे
त्पुत्रिणी भवेत् ताः सर्वास्तेन पुत्रेण प्राह पुत्रवतीर्मनुरिति कात्यायनोऽपि विद्यमाने समः पुत्रो जनन्या और्ध्व
देहिकं तदभावे सपत्नीजः तेन तु मातामहास्तथा हुताः तेषामभावे तत्पुत्रिकास्तदभावे सपिण्डजा इति शङ्खोऽपि ।
भार्यापि रूपतिर्दद्यादौर्ध्वभार्यास्तथैव च एवमौरसः पुत्रश्चैव तदभावे च मातर इति सपत्नीवा कुर्यात् तदेतत्स
र्वं समासे पुत्राभावे भिन्नादम्पती सपत्न्यश्चेति पुत्रस्तेषामभावे शौहृताः समविधानमुच्यते ततो विनाशमाच
रामक्रियाने देशान्तरस्थितस्य भवति प्रत्यक्षापुत्राद्वा पिता विनाशादेशान्तरस्थितेसति स्मृतस्य दाहादिकर्मलो
पवमुपात् तथा च स्मृति पुनर्गोत्रः सगोत्रो वा परिशेषयदि वा प्रमादात् प्रथमे दिने यो दशामन्तर दशाहे समापयेदि

नि.सिं. पुत्रश्चैवेति तथाच पुत्रः कुर्यात्पितुः श्राद्धं पत्नी वा तदसन्निधौ पत्न्यभावे यथेष्टं दौहित्रस्तत्सुतो भ्राता वा तत्सुतः तथा
म: भ्रातुः सहोदरभ्राता कुर्याद्दाहादिकं ततः ततस्तु सोदरो भ्राता तदभावे ततस्सुत इति तथा अपुत्रस्य वापवर्गे तु
१३५ पिता भ्राता पवाग्रजः जननी वापि सत्कुर्यात्स्नेहदेनो यथा भवेदिति नन्वयुक्तमेतत् पिता कुर्यात्सुतस्यौर्ध्वदेहिके
नाग्रजस्तु तथा भ्राता भ्रातृणां च कनीयसामित्यादिवाक्ये मातापित्रोः पुत्रस्यौर्ध्वदेहिकनिषेधात्तयोः कथमधि।
कार इति चेन्निषेधस्य पुत्राद्यधिकारिसद्भावविषयत्वेन तद्विरहविहीनविषयत्वेन वा तदाहुर्बोधायनः यदि स्नेहेन
कुर्यातां सपिंडीकरणं विना गयायां तु विशेषेण ज्यायानपि समाचरेत् कुर्यातां मातापितरावितिशेषः का
त्यायनोपि पुत्रजाग्रजाता वा पि भ्रातुः कुर्युस्तु सत्क्रिया ततस्तु सोदरास्तद्वत्क्रमेण क्रमशस्तयोः स्मृतिसं
ग्रहेपि पत्नी भ्राता तत्सुतो वा पितृमातामहस्तथा भगिनी भागिनेयश्च स्वसपिंडः सोदकस्तथा असन्निधाने पूर्वे
षामुत्तरे पिंडदाः स्मृता इति मार्कंडेयः सपत्नीकं न वेधुर्दशसत्वापि प्रभुस्तथा जामाता दौहित्रस्तत्कुर्यादीति
नेपि तत्सपिंडस्तु सर्वाभावे पितृसुतः काश्यपस्तु ज्ञातिजः तज्जातीयैर्नरैः सख्यमभ्यन्तरा सकलाः क्रियाः
सर्वेषामेव वर्णानां बांधवानुपपत्तितः स्कंदे सर्वाभावे स्वयं कुर्यात्स्वभर्तॄणाममंत्रकं स्मृतं इति प्रतनैश्च पुत्रस्तस्य
पत्नीच्यतिरिक्ता सपत्नीतथमेविवाह्य मातृष्वसा मातुलस्त्वेवं तदाहृतेन तपः यत्तु देवी स्वकायात्तज्ञीपति।

भवेत्ततः पिंडदोंशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः सजातीयेष्वयंप्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः [illegible]भिधीयते तस्माद्वि
तस्यात्तावदौरसोमुख्यः तथा धर्मसवर्णादिविवाहोढायां तुल्यसविवाहोढायामपि जातस्तौरसा[illegible]पाहुर्बाध्याः
पुत्राणां चैकमः कालादृष्टोयोक्ताः यथा मातापित्रोरौर्ध्वदैहिकमौरसः पुत्रः कुर्यात् तदभावे पौत्राः तदभावे प्रपौत्रः
तदभावे पुत्रिकापुत्रः पुत्रिकापुत्रः समश्चेद्यथा विग्रहः पुत्रिकायाः पुत्रः समकः यथा अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यां
मलंकृताम् अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यतीति पुत्रिकैव पुत्रः समपरः तदभावे कानीनः तदभावे पौनर्भवः त
दभावे सहोढजः यत्प्रोक्तं वचने पुत्राभावे तु पत्नी स्यात् तदभावे सहोदरः इति तत्र कानीनादिपुत्रव्यतिरिक्तपुत्राभावविषयं
षयं कानीनादीनां च तत्पत्न्यभावे प्रिकारः स्मृतिसंग्रहोक्तत्वात् यथा कानीनगूढोत्पन्नसहोढजपौनर्भवतनया
श्चैते पत्न्याभावेपि पिंडदाः प्रोक्ताः स्मृताः दिनेऽपि तदभावे धनहारी दौहित्रः तदभावे सहोदरो भ्राता तद
भावे तत्सुतः तदभावे सोदर्यः तदभावे तत्पुत्रः तदभावे पिता तदभावे माता तदभावे स्नुषा तदभावे भगिनीसो
दरा तदभावे तत्सुतः तदभावे सपिंडः तदभावे शिष्यः तदभावे ऋत्विक् तदभावे आचार्यः अपत्नीयसमानवेदाध्या
यकः तदभावे नृपतिः प्रेतजातीयतत्पुरुषेणापि तद्देयं तथा कारयेदिति एवंवाक्यानि तदाह स्मृतिः मातुः पि
तस्मृरूढीतमन्नयौवनः स्मृतः पंचमेध्यकर्मकारमेकर्पूर्वकमावरतश्चेति स्मृतिसंग्रहेपि पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिका

वि.ति. त्यर्थः इदंचाशौचंवयोवस्थाकृतंसर्ववर्णसाधारणं तदाहहारीतः अविशेषेणवर्णानांसर्वेषांसंस्कारकर्मणा
१३४ त्रिरात्रत्वमेवछ्हिकयासहविधीयते अथसंगोपि अविशेषेणसर्वेषांवर्णानांतामनुरपिवेशः त्रिरात्रात्मवेक्ष
द्विरिति इतिवयोवस्थाकृताशौचं अथकृतसंस्काराणांवर्णविशेषेणाशौचविशेषउच्यते तत्रविप्रस्यमौंजी
बंधनानंतरमरणमृत्याशौचं त्रिविधमुपनयग्रहणानंतरं वैश्यस्यप्रतोदग्रहणानंतरं शूद्रस्यवस्त्रदयग्रह
णानंतरं तदाहहारीतः प्राग्मौंजीबंधनाद्विप्रः त्रिविधमुपनयग्रहात् प्राक्प्रतोदग्रहद्वैश्यः शूद्रोवस्त्रदयग्रहा
त् मौंजीबंधनापनंतरमरत्नोब्राह्मणादिः स्ववर्णोक्तमरणाशौचंतिलिस्मतभवतीत्यर्थः अतसब्राह्मणादी
नांमौंजीबंधनापनंतुरादाहापिउदककरानादिसंस्काराः मरणाशौचंकर्तव्य मतविप्रएवसमितकशहाराणात
इरेत पश्चिमानंतरपूर्वेत्तपथायोदिजंसमनंदर्शतदादीनकर्मपुत्रादिभिः कर्तव्यम् तत्रैतत्स्मृतिसंग्रहे पुत्रो
त्वान्तस्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएववेति प्रत्रपुत्रप्रायेणद्वादशविधाउच्यते तत्रयाज्ञवल्क्येनोक्तः औरसोधर्मपत्नीज
स्तत्समः पुत्रिकासुतः क्षेत्रजःक्षेत्रजातस्तुसगोत्रेणेतरेणवागृहेप्रछन्नउत्पन्नोगूढजस्तुसुतःस्मृतः कानीनः
कन्यकाजातोमातामहसुतःस्मृतः अक्षतायांक्षतायांवाजातःपौनर्भवःसुतः दद्यान्मातापितावायंसपुत्रोदत्तकःस्मृतः
क्रीतश्चताभ्यांविक्रीतःकृत्रिमःस्यात्स्वयंकृतः दत्तात्मातुस्वयंदत्तोगर्भेविन्नःसहोढजः उत्सृष्टोगृह्यतेयस्तुसोपवि

तत्संस्कारस्तूष्णीमेव तदाह लौगाक्षिः तूष्णीमेवोदकं कुर्यात्तूष्णीं संस्कारमेव चेति संस्काराकरणपक्षे त्रिरात्र
मेव तत्रैकं ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं ह्यनाक्तं निखनेद्भुवि यमगाथां गायमानो यमसूक्तमनुस्मरन्निति प्रथमे वर्षे
कृतचूडस्य जातदंतस्याग्निसंस्कारे कृते सपिंडानां त्रिरात्रं तदाह विष्णुः जातदंतेष्वकृतचूडेष्वहोरात्रेणशुद्धिरिति
प्रथमे वर्षे कृतचूडाकरणानंतरमग्निसंस्कारस्यावश्यकत्वात्त्रिरात्रमेव कृतद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिंडानां त्रि
रात्रमिति वसिष्ठस्मरणात् वर्षत्रयादूर्ध्वमकृतचूडस्याग्निसंस्कार इति युक्तत्वात्त्रिरात्रमशौचं नात्रिवर्षस्य कर्त्तव्या
बांधवैरुदकक्रियेति मनुनाप्यत्रिवर्षस्य संस्कारनिषेधेन त्रिवर्षादूर्ध्वमभ्यनुज्ञानात् अकृतचूडानां कन्यानाम
शौचमयः शुद्धिः तदाहापस्तंबः अकृतचूडायां कन्यायामयः शुद्धिरिति कृतचूडामपि वाग्दानात्पूर्वमेकाहेन
शुद्धिः तदाह याज्ञवल्क्यः अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशोधनमिति प्रदत्ता वाग्दानानंतरं हता कन्या नाम
ग्राव विशुद्धये त्रिपुरुषं सापिंड्यं तदाह वसिष्ठः प्रदत्तानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषं विज्ञायते इति वाग्दानादूर्ध्वं विवाह
संस्कारात्पूर्वं पितृकुले पतिकुले च त्रिरात्रमशौचं तदाह मरीचिः वाक्पूर्वं प्रदत्ता न तथा चैव प्रतिपादिता असं
स्कृता तु म्रियते या त्रिरात्रमुभयोः स्मृतम् या केवलं प्रतिपादिता तस्याः विवाहानंतरमशौचं च विस्मृतौ विशेष उक्तः
संस्कृतायाः स्त्रियाः पुनराशौचं पितृपक्षे तत्समवमरणे वेश्मांतरे त्वेकाहं त्रिरात्रं चेति एकग्राम एव त्रिरात्रं मरणे ३॥

द्वि ४

ति.पा. सातिवचने जातेस्तेमृतेजातेकुलस्यसद्यःशौचमिति इदंमरणनिमित्ताशौचविषयंनाभिच्छेदादूर्ध्वंशिशुमर
स: णेपित्रादीनांजननिमित्ताशौचंत्रिरात्रं मातुःसंपूर्णमरणनिमित्तंसद्यःशुद्धिः तदाहहारीतः जीवंजातो
५३३ यदिचेत्तोमृतोवाजायतेयदि सूतकंसकलंमातुःपित्रादीनांत्रिरात्रकमिति ततस्तदनंतरमेवनाभिच्छेदात्पूर्वंवि
व+ षयेः पुत्रस्यमरणे जीवजातानांपित्रादीनांसद्यःशुद्ध्यति एतच्चेतोशौचाभिप्रायमेव अन्नाद्यभिरोधार्थता
नामकरणात्प्राक् ... सद्यःशुचमेव तयो+ नोपस्पर्शनात्सद्यःशौचमिति तदाहशंखः प्राङ्नामकरणात्सद्यःशुद्धिरिति सद्यइतिमातापितृव्यतिरिक्तवि
षयंत्रि[illegible]रात्रे तदाहकाश्यपः बालानामजातदंतानांत्रिरात्रेणशुद्धिरिति [illegible]
[illegible] तथा वैजिकादभिसंबंधादनुरुंध्यादघंत्र्यहमिति मातापित्रोस्तुपुत्र
नवर्ज्यंतेत्रिरात्रमेव सपिंडानांतुनामकरणानंतरमग्निदाहादिसंस्कारेकृतेएकरात्रं अकृतेसद्यःशुद्धिः
तदुक्तंसंवर्तेन अजातदंतेतनयेशिशौगर्भच्युतेतथा सपिंडानांतुसर्वेषामेकरात्रमशौचकमिति पार २+
स्करोपि प्राक्तनमनामसद्यआहशत्रिंशिकोक्तता त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतःपरम् नामकरणा
दूर्ध्वमग्निदाहादिकमपिविकल्पेनकुर्यात् तदाहमनुः नात्रिवर्षस्यकर्तव्यावांधवैरुदकक्रिया जातदंतस्य
वाकुर्युर्नाम्निवापिकृतेसति अत्रोदकक्रियेत्युदकक्रियायाअग्निदानपूर्वकत्वादग्निदाहकस्याप्युपलक्षणं

जन्मदानामदेवता: तासांपूजानिमित्तेतत्शुद्धिर्जन्मनिकीर्त्तिता प्रथमेदिवसेषष्ठेदशमेचैवसर्वदा त्रिष्वेते
षुनकुर्वीतसूतकंपुत्रजन्मनीति वृद्धयाज्ञवल्क्योपि तत्रसर्वंप्रतिग्राह्यंकृतान्नंतुनभक्षयेत् भक्षयित्वातत
मोहाद्द्विजश्चांद्रायणंचरेदिति मार्कंडेयोपि रक्षणीयातथाषष्ठीनिशातत्रविशेषत: रात्रौजागरणंकार्य्यं
जन्मदानांतथावलि: पुरुषाशस्त्रहस्ताश्चनृत्यगीतैश्चयोषित: रात्रौजागरणंकुर्युर्दशम्यामेवसूतके
तन्नस्तजाते+ इतिजननाशौचे प्रथमतनाशौचमध्येजातस्यनाभिच्छेदात्पूर्वंमरणेचसपिंडानांमरणनिमित्तंसद्य:शुद्धि:
जननिमित्ताशौचंसर्वेषांसपिंडानां तदुक्तंस्मृत्यंतरे नाभिच्छेदात्पूर्वंशिशुमरणेसद्य:शुद्धि: प्राणनिर्ग
मेवजननिमित्ताशौचंकृत्स्नंपश्चात्तस्यसर्वेषांसपिंडानांमरणनिमित्तंसद्य:शुद्धिरिति पारस्करोपि रा
नाभेःपरंविपत्तिस्याद्दशाहंसूतकंचरेदिति सपिंडानांप्रसवनिमित्तस्यविद्यमानत्वादिति मिताक्षरायां
हेमंतरपि दशाहाभ्यंतरेवालेप्रमीतेतस्यबांधवै: प्राणाशौचंनकर्तव्यंसद्य:शौचंविधीयतेइति प्रत्रस
वेअदशाहपरंद्वादशाहादर्वाक्पलत्वेण तदुक्तंस्मृत्यंतरे अंतर्दशाहात्परतस्यसूतकाहाभिवेचाशौचमिति हा
रीतोपि जातमृतेमृतजातेवासपिंडानांदशाहमशौचमिति अत्रजातमृतइतिनाभिच्छेदात्पूर्वंमृते तदा
हजैमिनि: यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकं छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतुविधीयतेइति यत्तुवृद्ध

ति.शु. मन्वय्यप्रायत्नाभिः तस्य त्रिरात्रमशौचमित्यादिविषये यत्रब्राह्मणस्यत्रिरात्रमशौचं तत्रतत्स्त्रियादेस्त्वतूरा
सू. आदिकमितिवाक्यशेषेणपरिभाष्यते इयंपरिभाषाचार्भ स्नावेपिमाषमासोत्तोदिति स्नावेमातुस्त्रिरात्रमस्यादि
(३२ तिमरीचेरेववाक्यान्तरारंभः प्रत्यष्टानुक्रतेनप्रथमासाह्याक्रान्तरमनारंभाणामेवस्यात् अप्यस्पृशोना य+
ध्येवमेवपरिभाषाकृता यत्रत्रिरात्रंविप्राणामशौचंसंप्रदृश्यते तत्रशूद्रेद्वादशाहंषण्णवतस्त्वेवैश्ययोः
रिति प्रत्रत्तत्स्त्रियादीनां षाण्णवद्वादशाहस्पृक्तेतदन्तायद्विषये प्रत्राणवद्विषयेवा मरीचिनात् चतुष्प
वाद्याह प्रकृतमनुणवद्विषयमापद्विषयंवावेदितव्यम् सर्वमसपिण्डस्पृष्टस्यचद्वादशाहादिकंयथाव ना+
णामशौचंसमर्पणकार्यंजननताशौचेजननतन्निमित्तमस्पृश्यत्वेमातुर्दशाहादिकंपितुःसचेलस्नानास्पृश्य
त्वेमातुर्दशाहादिकंपितुः सचेलस्नानास्पृश्यत्वे यथासंवर्तः जातेपुत्रेपितुःस्नानंसचेलंतुविधीयते माता
शुद्ध्येद्दशाहेनस्नानात्तुस्पर्शनंपितुरिति सपिण्डानांजननतन्निमित्तमस्पृश्यत्वंनास्त्येव तथाह्यङ्गिराः सूत
केसूतिकावर्जंसंस्पर्शोनतिषिध्यतेइति [illegible] सूतिकायादेवापि
प्रात्रिकार्यशुचित्वंनास्तिवाविशेषउक्तः सूतिकाप्रसवतीविंशतिरात्रेणाकर्माणिकारयेत् मासेनस्त्रीजनने
ति जननाशौचेप्रथमषष्ठदशमदिवसेषुदानप्रतिग्रहाधिकारोस्ति तथाहव्यासः सूतिकावासनिलया

वेमासतुल्यानिशाः शुद्धेस्तकारणं ग्रहणाद् इति स्रावशाह्वः पातवाचकः यत्तयमवचनम् प्रमाणदेवे
तेन येन तेगर्भच्युते तथा सपिंडानां तत्सर्वेषामेकरात्रमशौचकमिति यत्तच्चगुणवत्पिंडाविषयम् मनुः दि+२
नाि+२ शौचं सपिंडानां गर्भस्रपतने सतीति पुराणवृद्धमासचतुष्टयाभ्यंतरे दशस्रपतने शौच गर्भस्रपतने वेदितव्यो इति गर्भ
भस्रावाद्यणो वेसर्ववर्णसाधारणं यत्तमरीचिवचने गर्भस्रावे यथामासमचिरेत्तमसेचयः शृजेयतवत्
रांचैवपापंचाद्दसम्यव प्रहादेनतम्भूदस्पशुद्धिरेषापकीर्तिता उत्तमत्राह्मणेभ्विरेमासत्रयाभ्यंतरे गर्भस्रा
वे ग्रहाजन्येच तत्रावमिल्पायविवक्षितार्थम् स्रावेराजन्यादीनां प्रथिकाशौचेयिपाते पितयाभाव्य मेवता
त्ति पातेमातयथामासमितितेनेवाभिधानात्तत्र वचनविरोधः स्यात् न च पातशौचे सर्वसाधारणमेव
स्रावाशौचे विशेषात्तकोविरोधः इति वेदद्वोच्यते एवं वमतिशूद्रस्य स्रावेः शुद्धेन शुद्धिरुक्ता पंचममास
गर्भपाते गर्भतुल्यानिशा इति पचाद्दमशौचं भवेत् अतस्रपातादशौचानन्तावशौचापिवं प्रसज्जेत अतस्रा
जन्येचतुरात्रमिसादिवाक्यशौचस्याविवक्षितार्थतमेवांगीकर्तव्यं अथवाग्रणवद्दशगुणविहिषयवेनापदना
पद्विषयत्वेनवान्यनापि कल्पनाव्यवस्थापनीयेतिदृष्याभिजातकारणामतनवयत्नेवमस्यामहे प्रविरेतुत्तमे
त्रयइतिव्राह्मणविषयेमासत्रयाभ्यंतरगर्भस्रावे दिनत्रयमशौचमुक्तातततः प्रसंगात् ग्रान्मानेवातयथस्त

३

नि॰णि॰ दैहेमनुः त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयत् अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तंयच्चवाचाप्रशस्यते इति अदृष्टमिं
मृ॰ तियदनावद्यप्रदेशमध्ये द्रव्यं अदृष्टम् एकाकारादिसंसर्गः तत्रतज्ज्ञानमात्रेणातद्रूपत्वातेणकांतकार्या एवंमहा
१३८ नसादौचयवत्ह इदिाहृतपौवैःक्षुद्रादिभिः एकंद्रव्यमदृष्टं भोजनेनदुष्यति नतुनीयमाणकाउत्तरकाले
कार्या भोजनात्प्रागविज्ञातोपघातेनदोषइतिमेधातिथेरभिप्रायः इतिद्रव्यशुद्धिनिर्णयः श्रीसूर्यसेन
नृपतिर्हिमलयशाःदीरमाणराइदिते इतिनिर्णयामृतेस्मिन्नंशेगाद्द्रव्यशुद्धिरियं अथेदानीमशौचप्रकरण
मारभ्यते तच्चाशौचंद्विविधं सूतकंमृतकंचेति जननिमित्तंसूतकं मरणनिमित्तंमृतकमिति तत्रादौज
ननाशौचमुच्यते तच्चस्रावपातप्रसवभेदात्त्रिविधं तत्रगर्भोपक्रमात्प्रभृतिमासचतुष्टयाभ्यंतरेगर्भच्यु
तिःस्रावः पंचमषष्ठयोःपातः सप्तमादिषुप्रसवः तदुक्तंस्मृत्यंतरे आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमष
ष्ठयोः अतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्याद्दशाहंसूतकंभवेदिति अत्रमासतुल्यादिवानगर्भस्रावेमातुस्त्रिरात्रमशौचं न
पित्रादीनां पातेतुगर्भमाससंख्यानिशाशौचं पितुस्त्रिरात्रंसपिंडानांच तदाहमरीचिः स्रावेमातुस्त्रिरा
त्रंस्यात्सपिंडाशौचवर्जनम् पातेमातुर्यथामासंसपिंडानांयथादिनत्रयमिति स्रावेपितुःस्नानादेवशुद्धिः
स्नानंपातेमेवप्रकृष्यतेतिहृद्यवसिष्ठस्मरणात् गौतमोपि स्मृतेगर्भस्यच्यवनेचेति पातकल्मोपि गर्भस्रा

पित्रादीनां +

यात् अथोच्छिष्टस्याचमनार्हस्य प्रायश्चित्तेन युक्तः पुरुष उच्यते इत्येवं भवेद्भोज्यादि अत्राप्युक्तं येषां पात्रीप्र
त्यालानि स्याचमनविधावुक्तत्वादाचमनविधायाचमनेन तेन भवतीति मन्वानाः केचिदाहुः शरीरस्य स्पर्शमात्रेण
युक्तविवर्तिते तदुक्तं स्थितस्यैव प्रतीत्युक्तत्वात् देशान्तरे तस्मादेतदभ्यन्तरे इति नाचामेदिति अयमभिप्रायः ए
यथैव पुरुषस्य शौचमेवं पात्रशुचित्वं तथैव तस्यैवाचमनं पात्रशुचिस्मभवतीति गौतमस्य द्रव्यहस्तः उच्छिष्टोनि
धायाचमेदित्यादि तु अविरोधः इति चेन्न गौरीयाद्द्रव्यतिपायाचमेत् द्रव्यं गृहस्य हस्ते कृताचमेदिति विषयव्यवस्थया
विरोधः याज्ञवल्क्योपि मूत्रजाविधौ स्मृष्यात्स्याचमनविदः एवमत्रचास्यागात् दत्तमक्तस्मकाततः
शुचिः अत्राचमनविदः इति परेभ्य आचमनं दत्तः पुरुषस्य पादौ वा वामित हस्ताद्गलितविन्दुभ्यः पत
न्तीदक बिन्दुभिर्भूम्यामिपातितो यदि स्पृश्यते ततदाचमयितारः शुचिर्भवतीत्यर्थः तथाचमनुः स्पृशन्ति
बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् भौमिकैस्ते समाज्ञेयास्तेन प्रयुतो भवेदिति अत्रापि परानाचमयतश्
स्तेनाचयायाचामयति तेनाशेन च समीपस्थितबिन्दवस्तैर्न यत्नादित्ति नत्वइस्यर्थः पादौ स्पृशन्तीत्युक्तमा च
आचमनदानापिपादस्वतितिविन्दोस्वर्षेयत्नादित्ति नत्वइत्यर्थः अत्राप्यस्मृत्वेनामेध्यगावोमेध्याश्ववाद्हते मार्जा
रनऊलोस्त्रवैश्रवमास्वरगापविता इति मार्जारस्यशुचित्वं कर्मकालादन्यत्र तदुक्तान विधानात् उपघातेन

2 गौतमेन विशेषः गाः नमुख्यावि ... दृष्टं तिन पदं गे नि पतंतीति तथाचइ
पिमर्पिः पयः दोइ भाएदाय नवि दाने मार्जारच्चैमयवीय मानन सुसदा शुचिः स्त्यने रथि + 2

७

नि० गो० कंकवृतिविकाः तदाद्यपेठीनसिः श्वाकराश्रुचयःसर्वैर्वर्ज्यपितान्हवाकरमिति यमोपि अ[illegible]षंकोचतेगा
म वः स्त्रीमुत्कृतनपुंसकम् नहृष्यपंतितिविद्रासायज्ञेषुचसमंतथा शुद्धतोगोरसेमध्यानमेध्याजोशुचिस्तथा
१३० हृष्टेमोगतः स्कंदसर्वतोःश्वपुचिस्तथेति तथाच मत्तिकाविमुष्टः छायागोरपकृर्षरमयः रजोभुच
त्रिवाप्रस्त्रवस्पर्शेमेध्यानिनिर्दिशेदिति अत्रमतिकाग्रहणामवर्जनीये स्पर्शनादर्शनादीनामुपलक्षणार्थं
विप्रुषोवितानाकाराः छायारजःप्रतिविहव्यतिरिक्ते तथाच एवमिर्हतमपयस्मासंभुवितमब्रवीत् क्र
यादृिभ्यहतस्यान्येसंडालाधैश्चदस्युभिः क्रव्यादः श्येनाः दसवोव्याधाः अत्रिरपि मधुपर्केचसोमेचअप्सुप्रा
णाहुतीषुच नोच्छिष्टस्यभवेद्दोषोस्त्रत्रेसववनेतथेति अप्स्वितिभोजनांतरमन्यत्रापिपानमसीयनमोक नं+
गणार्थेयथा प्राणापानमृत्युतेनतामन मधुपर्कादिष्वसंत्रोच्चारणाविषयेउच्छिष्टदोषोनास्तीत्यर्थः बहविशन्मते
वपले+ पि नोच्छिष्टंतुवैवभुक्तस्वेदावषिष्टके दतलग्नमस्रस्पर्शेनोच्छिष्टस्तुभवेन्नरः बाणिभिः पत्रैः फलपुष्पैस्तथा
णाकाष्टमयैस्तथा तत्रांपिभिस्तथाद्रव्यैनोच्छिष्टस्तुभवेद्द्विजइति याज्ञवल्क्योपि मुखजाविप्रुषोमेध्यात
थाचमनबिंदवः श्मश्रुचास्यगतंदंतसक्तंत्यक्त्वाततःशुचिरिति उच्छिष्टेनसंस्पृष्टोद्रव्यहस्तस्तुद्रव्यमभूमौनिधा
याचम्यशुद्ध्यतीति तथाचमनुः उच्छिष्टेनतुसंस्पृष्टोद्रव्यहस्तःकथंचन अनिधायैवतद्द्रव्यमाचांतःशुचितामि

ष्टांभूतानामावृष्टि[illegible]र्तानेनमुच्यति अथपुष्पप्रकारः तत्रबृहस्पतिः पादेषुपुष्पीबाह्मणानांमनाशवर्णमवतेषु २
वि गत्वामुहूर्तानिमध्यानिसर्वेगात्राणियोषितामिति अत्रउपहतबाह्मणाय्यतिविकेचवर्णाग्रपोदेष[illegible] चरणस्पृष्ट
[illegible] डकोभवति तथाच अत्रह्यस्तेतताभावानोहूतामवेगवः स्त्रियोवृद्धाश्चबालाश्चनडूपांतिकदाच वस्तुष्टदाम
न बृहस्पतिरपि हातेतुपंचशाकस्मकालहस्तामोदोहस्नुपंचविनिमूत्तानि बालेरपस्त्रीभिरनुष्ठितानिप्रसूत स्पर्शः
दृष्टानिश्चबीनिनानि पंचविंतिःस्तनानीस्तुवसादीनिस्त्रीभिर्बालकैश्चवरध्यापुरूषैर्द्विनामुविभिःकृतानि २ बालएर २
निश्चपद्रतानात्तानान्यपिस्पर्शयाकादीतिकर्मणिशुद्धानीत्यर्थः तथाचमनुरपि नित्यमुद्धाकाशहस्तःपण्य एणं
शुप्रसारितम् बह्मचारिगतंभैक्ष्यंनित्यंमेध्यमितिस्थितिः बह्मचारिप्रदेभिक्षुकोपलक्षकं भिक्षाहस्तस्थिा गतं
दु+ तेभिक्षंरथ्यावस्थापणायवातेनाशुद्धंनभवतीत्यर्थः तथाच अत्रहूवाःसकोचाधानास्मकंदेपिपयोहतम् पतस्य
गायगानेभोज्यंभोरलेपानवेद्रवेदिति अत्रसक्तूपादीनांशुचित्वेमनुयाज्ञवल्क्यौ भक्ष्याणीतिशाकवृक्षना
स्त्रिदाज्ञानामभक्ष्यत्वे शोकोपि नारीणांवेवनानाशाकनीनांमुनाशुवम् रजोप्रवर्तनात्तेस्प्रगणाणामदा
श्रुवि तथा शाकराःअवयःसर्वेषाऊनिःफलपातने पवामसगायहृणामेध्यःस्त्रीशुवेषचवाहूतानि स्त्रीशुवेषिति
पीतमर्षयाशुचिबाह्मणाभार्यायाः मूढायाउदिसर्वेकरमासादनवर्जितेशुवेरतिसंगेणुज्जमेवेत्यर्थः शाकराःसना

सं+ गं५+

नि.सिं.
२
१२५

न आपन्नोपि मृतेनोपहते चैलमवगाहते न प्रक्षाल्यं वा तं देशमग्निनासंस्पृश्य पूतः अप्तालप्पादो वा वस्य
प्रयतो भवति अथ त्रिविक्रमः वस्त्रमद्भिस्त्यैव तानि ऊर्ध्वस्य शौचगाहः अथ स्नाने वस्त्राणामिति शावलिखितौ
अहतानां धौतानामिति अहतं यत्र इतीति प्रचेताश्च चैलानामुपहतानामुच्छिष्टेनोपलेपायतने
नवनवानांवासे तत्रोच्छिष्टेन वा समाम् अभ्युक्षणादिति उच्छिष्टं काश्यपेन प्रोक्तं शयनासनयानानां सहितव स्त्राणामिति
शयनादीनां सह तैः आह्नवा वा यत्नादाषाभ्य तद्द्रव्यस्योत्पत्तिनिशुद्धिनिर्णेभवति तदाहाङ्गिराः शयनासनयानानां
निर्णेजनं पानपात्रं च वस्त्राणि तानि सर्वाणि स्पृष्टानि प्रक्षालयेत् इति मनुः चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथै
व च शाकमूलफलानां तथा धान्यवच्छुद्धिरिष्यते स्पृष्टतवेपि पवित्रपवित्रे च समवामस्तत्रैव च वाल्कलवल्कलानां च वा
उ वच्छुद्धिरिति अत्रोपवित्रे दर्भाः तत्र याज्ञवल्क्यम् तत्रमिति रसराजस्तालो अभिधीयते तस्य सारादीनां इति वस्त्रा
दिशुद्धिः अथ देहशुद्धिः तत्र मनुः ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनो वार्युपाञ्जनम् वायुः कर्मार्ककालौ च शुद्धिक
र्तॄणि देहिनाम् सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् योर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारि शुचिः शुचिः क्षान्त्या
शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः मृत्तोयैः शुध्यते शोध्यं नदी वे
गेन शुध्यति रजसा स्त्री मनोदुष्टा सन्न्यासेन द्विजोत्तमाः अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति विद्यातपो

पि तोऽहं तु स्योवदंतस्य प्रक्षालनादिभिः शुद्धिरिति गम्यते यदा राशीहं तानि सर्वाण्यपि स्पृष्टानि तदा शेता

णादेव शुद्धिः यदा तत्स्पृष्टानि तदा पात्रणादेव शुद्धिः यदा तत्स्पृष्टानि बहूनि अल्पानि स्पृष्टानि तदा सर्वेषां प्रक्षा

लनादेव शुद्धिः तदाहसमनुः शुद्धिरत्नु प्रोक्तानां चैव बहूनां धान्यवाससाम् प्रक्षालनेन त्वल्पानां त्वद्भिः शौचं विधीयते

इति गोपीवेद्वतैवपृकक्षया सभारोपिकत्व बोधायनेनाप्येकोद्दाप्यदारुपिले भूमिसमेत्यनेकोद्दार्यं दारुशिलयोः यो

स्वल्पशौचवतस्तुंके तेनैव न्यायेन द्रव्यान्तरेष्वपि ज्ञातव्यं याज्ञवल्क्येनापि विशेष उक्तः शोधकदर्का गाम्? वेशुद्ध? त्यावि

कंकोषिकन्म सप्त्रीफले गुप्त हंसादिषुः ऊर्णेतपत्त्या सगौरसर्षपैः तौमं शोधः सतान्य? त्रिकैः कौशिकं वसरी

पहादि गुस्र पहेवल्कलेनरुक्षते ऊतपः सर्वेतश्चाग लोमरुहणतेः इयं शुद्धिरपि कोपचोकप्रलपकप्रोक्ताना

व पते चोक्ता लनेविनाशप्रसंस्यात् शुद्धस्य द्रव्यविनाशे न वेष्टनात् युक्त एव देवलः ऊर्णाकौशेय कुतप पह

तौमरंकूलजाः अल्पशौचा भवन्त्येते शोषणप्रोक्षणादिभिः तान्येवा? मेध्ययुक्तानि त्तालयेच्छोधनैः स्वकैः

तूलिकाद्युपधानं च पुष्परक्ताम्बरं तथा शोषयित्वातपे किंचित्करैः संमार्जयेन्मुहुः पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य विनि

युंजीत कर्मणि तान्यप्यतिमलिप्तानि यथावत्परिशोधयेत् पूर्वमवरक्तमितिप्रक्षालनासहयागारकोपहतानि ला+

प्रत्यक्षा? क्षालनेन तद्विनष्टाशो भवति तदातप शोषणादिनाशोध्यं यत्तोजिरुपादिकं तालनेन विश्रूयानि तत्तालये

नि.सिं. णीमर्वं स्नायाद्यावाणीपाषाणादिकृतापात्री कोशोहनिः तत्रकार्ष्णिसातेनतेनोदकेंदशमाद्रेणशुध्यति तदुक्तम् शु
तृ. द्धाराचोमदिर्घवृद्धस्यापिस्मृत्युतिकाः दशगात्रेणशुध्यतिभूमिसेचनतोदकम् जलपात्रं स्वकीयमेव वे+
१२८ स्वमशुद्धं तदाहबोधायनः श्रान्तपाद्यानसंत्वस्त्रंगायापसव्यमंडलं शुचीन्यात्मनएतानिपरेषामशुची
स्यानुपर्शात्+ निइति हारीतःपुत्रोपात्रंशुद्धात्रतर्पयन्समासमवतीत्ते संस्पर्शसवेलमेवस्यादिति अप्रमत्तःस्त्रीयशाद्याद्यभावेप
रकीयं शुद्धेनकेवलनादिनातर्पयपयोमेवयं यतःपतितादेःशय्यादिस्पर्शमृतैनतानेविधीयतेइति यत्तस्ववा
दि+ नादापतितशय्याल्कीकारणभावेदितव्यम् इत्युदकशुद्धिः अथवस्त्रादिशुद्धिः तत्रव्यासः वस्त्रंसर्वमाशुचे
इत्यवैदलमेवच रंगादिकेचानिरंक्षेपणाज्ञेतन्मात्रमेवचा वैदलंसूर्पादि यमोपि यदिकृत्तशरीषाध्यावेत
साकृपिरोगाद्वा वैलतस्तुपहत्यनजलैःप्रक्षालयेत्ततत् यद्भस्मानसमानशुध्येत्तवस्त्रंवोपहतंतस्दं छेदन
तस्यदाहोवाक्यमात्रंशुपहत्यतेइति अत्रकिंचित्स्पृश्यपोराधियावितिमात्रपतनाद्वेददाहाभ्यांशुध्यभिधानमत्यंतदुले
पोतनविषयं इतिहस्पोत्तमेमेवविच्छेदादिनाशुद्धिः तापीत्कनानोबहुतनामध्येयावंतिवस्त्रानिवृत्तालादिभिः
स्पृश्यानितावत्पृश्याविशयस्पाल्पानिवेन्मेदातानास्मृत्युप्रसादानं शेषाणावहूनिधोतयेत् अतेनैवाभिप्रायेणाया
ज्ञवल्क्यः पोतलामंदत्तानांचवहूनांधान्यवाससां प्रसंतरेपि वस्त्रधान्यादितामीनामेकदेशस्पर्शेलनामवि

हृसायाे नावन्मात्रं संसमुहृत्य प्रोषं प्रोतणमहनीति
अत्रशेषस्य

वत्तोऽपि उद्धरेदुदकं सर्वं पंचपिंडान्समुद्धरेदिति बृहस्पतिनात्रविशेषउक्तः मृतपंचनखाद्वा कूपादत्यंतोपहता
त्पा प्राप्यः समुद्रेयं त्स्रवीः शेषवस्त्रेणशोधयेत् वह्निप्रज्वालनं तु कृत्वाकूपेपक्केष्टकाचिते पंचगव्यंन्यसेत्पश्चा
न्नवतोयसमुद्भवेदिति स्वल्पाचिरकालोपहतोतदाशीतः चटाताशातकुम्भपंचगव्यैर्दितेपहतः एवभिः प्र पा
कवेडालेदूषितेऽविशोधनमिति आपस्तंबस्तविशेषमाह उपानत्स्वमृतविण्मूत्रैस्त्रीरजोमद्यमेवच पंभि यो
शु+ विदूषितेकूपेकुंभानांशुद्धिस्युद्धरेदिति स्थावरस्वल्पजलाशयेकूपादेवशुद्धिः यदाहविष्णुः जलाशयेषु
स्वल्पेषुस्थावरेषुमहीतले कूपवत्कथिताशुद्धिः महत्सुचनदूषणमिति शातातपोऽपि अप्रेयपिहितेकूपे
व+ सेतोवाप्यादिकेतथा तेष्वस्नानात्पानाच्चप्रायश्चित्तंनविद्यतेइति यमेनचविशेषउक्तः वेडालभांडेसंस्पृष्टपी
त्ते+ ताकूपगतंजलम् गोमूत्रयावकाहारास्त्रिरात्रेणविशुध्यति नदीनांचेडालभांडादिस्पर्शेपितदोषः तदाह
सएवाह नदीवेगेनशुध्यतीति चर्मकोशस्यकषायद्रव्येणशोधनाच्छुद्धिः तदाहकृष्णपयः दत्तोजावर्ज
ताच्छुद्धिःशुद्धचर्मकोशगतमप्यनापदितिपेयम् तदाहयमः प्रपास्वरण्येघटगोपकूपेद्रोण्यांजलंकोशवा
तास्तथापः अतेऽपिशूद्रान्नदेयमाहुरापद्गतःकामितवापिवेत्तदिति अस्यार्थः अत्रतापदिषणादिगतंजला
दिनेपेयं तनुपादिकंपघपिमूद्रयातिरिक्तब्राह्मणादिसंबंधिपिभवति आपद्यपद्धाण्यगतप्रपादिषुपेयमित्यर्थः द्रो

नि.ती. यानि विक्रयणामार्गारीनां नाप्नोति रथ्याकर्दमतोयानि नावः पथि तृणानि च मारुतेनैव शुध्यंति पक्वेष्टकचि-
स. तानि च [illegible] मनुना तु द्रव्यहस्तस्योच्छिष्टादिस्पर्शे विशेष उक्तः यथा उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो
१८ द्रव्यहस्तः कथंचन अनिधायैव तद्द्रव्यमाचांतः शुचितामियादिति इति धान्यादिशुद्धिः अथ जलशुद्धिः तत्र
देवलः शुचिगोचरस्थायेता निर्मलाः पृथिवीगताः अलीणाश्चैवगोपानादपः शुद्धिकराः स्मृताः अत्रगो-
पानादिति गोपानयोग्यपरिमाणाः तदाह तत्रैवासवृहस्पती भूमिष्ठमुदकं मेध्यं वैतृष्ण्यं यत्र गोर्भवेत् अ-
व्याप्तं चेदमध्येन तच्चैवं शिलागतमिति अत्र जन्माशयादुद्धृतोदकविषये देवलपराविशेषा इति वाक्यांतर-
माह उद्धृता वा प्रशस्ताः स्युः शुद्धेऽपि पात्रे विधि पक्वाङ्गाश्चितात्स्त्यजेदापस्तमुद्धृता इति अत एव बृहद्-
काले डाकादेरुद्धृतानामशुचितानापर्युषितोदकभावेन दोषः अपर्युषितत्वं ब्रह्मादेवमशुचितानां कर्मयोग्यत्व-
तामिति तदाह जलाशयविशेषमप्याह अत्रैव पानितडागानि नदीवापीसरांसि च चंडालाद्यशुचिस्पर्शे तीर्थतो
ये+ पीतः पवित्रेरिति तीर्थशुद्ध्यभागमार्गः यस्मिन्तीर्थे चंडालादिस्पर्शस्तद्वर्जयितान्यतो जलंग्राह्यमि-
त्यर्थः वापीकूपतडागादिविषये हारीतः वापीकूपतडागेषु मात्रवर्णीयेन यदि अस्थिचर्मादि [illegible]ते हे-
विन्नेपताद्वान्नगतैरपि उद्धृत्य ततो जलं सर्वं शोधयेत्पञ्चगव्येनेति चर्मनिर्मोके चिरकालवासादिदोषो विषयः दे-

का+

काञ्चोपमेवन्नसमर्थद्रव्यादिविषयं ततोल्पस्यापि देशकालाद्यपेक्षया गुरुत्वादिभिः शुद्धिः तथा च बौधाय
नः देशकालंतत्पात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं उपपत्तिमवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेदिति शातातपोपि गोऽज
लैडकेऽश्मशालाश्चोतिलवङ्केत्रयं त्रयोः श्रमीमास्या तेषां वानित्वोषुबालानां तेषु चेति ऊडशालायत्तपाला
शालोपि निर्यासानां गुडानां लवणानां तथैव च कुसुम्भकुङ्कुमानां च ऊर्णाकर्पासयोस्तथा विशेषाकथि
ता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः निर्यासादिग्रहणं तत्र: इदं स्वल्पपरिमाणविषयं बहुपरिमा[illegible]
णेषु बौधायन[illegible]नेन विशेषाभिधानात् यथा बहूनां कुसुम्भकर्पासगुडलवणानां सर्पिषां कठिनीभूतानां च
शनादि सपरीते प्रोक्षणे न शुद्धिरिति अपाल्पत्वे परिमाणे एव तत्रापि देशकालाद्यपेक्षया परिमाणः कार्यः प+
मृत्पर्णादिषु विप्राणाविस्मनाः भिहितः समर्णाटणाकाष्ठानां स्वास्थि चेडालवायसैः स्पर्शनेविहितशौ
वेश्मनः स्थापितमाहनेमिति तथा च पाराशरपुस्तकमिति शालोपि पुष्पफलानां विकिरणावधूतानां प्रक्षाल
नमभ्युक्षणमित्येके पर्णानां मद्दिपतालनं मद्भूकपुष्कानां मुद्गादीनां इति विष्किरैर्यो मकरूपार्दिभिरवधूत
यादावकीर्णानि मिनरपेक्षः बौधायनोपि असंस्कृतायां भूमौ न्यस्तानां परोक्षालदन्तानामभ्युक्षणं एवं तदसमि
धानमसंस्कृतानाममेध्यायुक्तपदतानामेकष्ठ्ठपोडापोणामिति तदसमभिधायाहापस्तम्बेन प्रसिद्धपलाशादि

त्रि॰का॰ दकेनवाभ्युदेवाजतेनेत्युनाथवा युग्मिन्नालोपसंस्पर्शान्स्वर्णामधुमधिषा विप्राणांब्राह्मचोषणाष्टतेभोजयेत
ग नवेव दोषाः यद्वावाशद्यिकेपलक्षणते यत्र तमसद्रग्निवचने अत्रैमेकादिकंपक्वेपक्वाकाकपयोगितो
१२९ केशाकीटादयपत्रंचततद्ग्येवविश्रुयतिक्रीतस्यापिविधिरेहृष्यषएवमनीषिभिः तदल्पधनविषयं संस्का
रविषयेविशेषावसिद्धेनोक्तः द्रव्याणांमावेनेनेवधनानांशोरत्वाणनव क्वाचेनशुलमस्पष्टमन्त्रेनद्रवि
नासियात् धनापरेटवट्टकादयः द्रव्याणामितिगारसविषयम् तदाहूणालः प्रणाणाहूततेलानांसा
वनेगोभस्यासच भोज्ञातिस्मावयेदक्षिणाकमूलफलानिचेति हूतादीनामपिप्रणाणांस्वभावेसजातीयद्रव्या
भावनेनशुद्धिः मनुनात द्रव्याणांचैवसर्वेषांशुद्धिरभावनेस्मृत प्रोक्षणंसंहतानांचद्रवाणांचतनन्त
णात् अतएवात्यवनस्मावनेविकल्पितो किंच प्रस्थमात्रपरिमाणानामयवते हुवेभागस्थितस्यक
स्यविदस्यापतस्येमिति मेधातिथ्याचुक्ते नान्नेनाधिकपरिमाणानामितिगम्यते शाकशभाण्डस्थितस
गोरसादेर्नदोषः हृतेवपायसंदधिमन्तथैवद्रासमाजरः शूद्रभाण्डस्थितेनेक्रं तथामधुनद्रुष्यतीति पायसप
यसानितिवृन्तदपि पयोपि ग्रामसामस्वन्तताद्दवद्दाचफलसंभवः नेकभाण्डस्थितानाह्रष्णानिकालास्पृचयः
स्यनादति पतद्धाकशभाण्डविषय [illegible] विषय अतनाकरदोगापि

तदुक्तराज्ञाधारदोषेनतुनेयमात्रान्वाजान्तर धावमूत्र प्लावनं परिमाना + ४

न्ये+

त्वतं ग्रनेकपुरुषोद्दार्याणां श्रोत्रियाणां शुद्धिर्भवतीति यत्र तेऽल्पानौ सपिण्डयेदिति तदन्यत्रात्यपरिमाण
विषयं ग्रादिपुराणे विशेषउक्तः गृहदाहे स्वगृहत्ये च देवघ्नमात्रेषु अभोज्यान्नतोऽशीतिपाद्यदव्यस्य
सेगृहः मृतान्येनावहन्नानामयोभुवि विद्यतिष्ठतां एवमापतिलादीनां नदोषो मनुरब्रवीत् ततः संक्रमणे
श्रो स्यात्रेवदस्यते तद्वदाशौचभोग्यत्रकेवलं स्पृष्टोपत तेत्रद्वयाणिमवाणि रदन्नाग्निविचारयत्
निहान्निविषयेत्तमनुनाविशेषउक्तः पतिजनपगवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् हविर्निकेशकीटैश्चसंसृतेए
भद्रि + गाम्बुपत्रि पतिजम्पयपत्तिनं पूपूतेयस्पोपरिवासः वधूते पतिनिकृत द्विषं त्रिणस्तमेवा स्रवत्तेय
स्पोपरित्यतं मृदूदगं उदकं भस्मनारपि पूर्वश्यन्नार्थे तथा च याज्ञवल्क्यः सलिलं भस्म मृद्वापि प्रक्षेप्तव्यं वि
शुद्धये इति पाकानन्तरमेव केशकीटादिदूषितं मृदादिभिः शुध्यति तैः सहपक्वं तद्भाज्यमेव यत्र तद्भवति।
अभोज्यं केशकीटावपन्नमिति गौतमवचनस्यायमेवाभिप्रायः वसिष्ठेन विशेषउक्तः देवद्रोण्याविवाहेषु
यज्ञेषु प्रकृतेषु च काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विवर्जयेत् तन्मात्रमन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति देवद्रोणी
देवयात्रा प्रकृतेषु वृषभस्य भावि संपर्कोऽल्पत्वेषु अत्र देवयात्रादीनां बहुत्वे त्यायत्ता हि बहुत्वकार्येषु विप्रद्विष्टिर्वदिनेष्वा
तथा हरयाणावः पके द्रोणादिकमन्नं काकश्वादिभिरुपहतिं तम् ग्रासमुद्धृत्य तन्मात्रं यन्नलालाकृतं भवेत् होमा

नि.मि.
म.
१२५

शानांनतत्वणाशुद्धिः संप्रोक्षमयज्ञलेपि याज्ञवल्क्योपि तत्तांदारुमृण्मयानामिति संहतपात्रविषयेतद्धारीत
णानानेषा संहतानांतपात्राणामयथैकमुपहन्यते तस्यैवशोधनंप्रोक्तं सामान्यंद्रव्यशुद्धिरिति मद्यादीनाम
ल्पोपहतोयाज्ञवल्क्यः पुनःपाकान्महीमयमिति मध्याक्षपहतोपरित्यागएव तदाहमनुः मद्यैर्मू
त्रैःपुरीषैर्वाष्ठीवनैःपूयशोणितैः संस्पृष्टंनैवशुध्येतपुनःपाकेनमृण्मयमिति इतिपात्रशुद्धिः धान्या
दिशुद्धिः तत्रविस्मः शीतिदस्य धान्यस्य यावन्मात्रमुपहन्यते तावन्मात्रमुपसृज्यते सतुषस्यावहनम
क्षालनं कुर्यादिति बौधायनोपिव्रीह्यः प्रोक्षणादद्भिः शाकमूलफलानिच तन्मात्रस्योपहाराद्धानिःस्त्वषी लु+
कुर्यान्नवेति इदमल्पद्रव्यविषयं बहुद्रव्यविषयेतक्रमेणविशेषउक्तः प्रोक्षणपर्याग्निकरणावघा
तैव्रीहियवगोधूमानांशिवर्षणप्रोक्षणैः फलीकृतानांविमर्षणप्रोक्षणेश्यामाधान्यानामिति यु
क्तार्थः प्रत्येकपुरुषोद्धार्याणां व्रीहियवगोधूमानां प्रोक्षणादिभिः शुद्धिः पर्यग्निकरणमग्निस्पर्शमनेन
प्रवणादनुप्रक्षालनं प्रोक्षणादीनि सर्वाणि सर्वदोषाल्पत्वमहत्त्वापेक्षयायोज्यानि नयथासंख्येया ख
लेनतुशूर्पकृतानि मलबहुकाणावतंडुलाः फलीकृतानां उच्यते तेषामल्पानांविमर्षणपात्राणामेभ्यांनिमेली
कर्षणं बहूनांप्रोक्षणं श्यामाधान्यानिमुद्गादीनि तेषामेकपुरुषोद्धार्याणांनिवर्षणविमर्दने ततोल्पानांदह

ह्दि+
दनुन+

नाशुद्धिः कांस्यस्य तु तप्तनाशुद्धिर्मार्जनाच्च प्रतिमार्जनेनशुद्धकप्रक्षालनमथावर्त्तते शुचिकोप
हेनोक्तविशेषः स्मृत्यन्तरेप्युक्तः एवमृत्कारादिविण्मूत्रगन्धलेपहतानिच प्रतेमयाम्लतान्यग्नौ पयपयावक्ताः
हेरपि षट्त्वंयावदग्निप्रतेपणंस्मरतेतावद्युतेमयाभिसर्षः बौधायनेपि तेजसानांमृष्टाफलपद्मातेपुनःक
रणं गोमूत्रेवास[...]नाच्चपरिवासनमिति लेपनिर्हरणात्प्राक्कोपुनःकरणमथवा गोमूत्रेवासरात्रिमथवृक्षा
क्षारिपुणापि सर्वाणि कल्पशालाग्रमशुक्तिरत्नमयानिच + निर्लेपनानिचशुध्यतिकेवलेनजलेनतत्तं मृद्दोक्षि
हालियोधानिपातात्रोश्मवालिभिरिति प्रज्ञापितारैक्षवातिभिर्दशाक्तोमार्जनेकार्य शातातपेन शुध्यति
दशाभिःत्वचैरिस्तुकृतात द्विजातिर्भक्तोच्छिष्टसंस्पृष्टेनपात्रेनविविशेषउक्तः ब्रह्मतैवविशाचेवसकृत्ते
मार्जनाच्छुद्धिः चतुर्थेतत्पदंकेवलभिस्तत्रमार्जनम् शूद्रेषत्रिपुरहस्तोपात्यहस्तोपदात्तास्यएवतः गो
सृगेनतत्तसंस्पृष्टतस्याच्छुचिताम्रियापारिति कांस्यपात्रविषयेवमिदमेतविशेषउक्तः गण्डूषपादशौच
तेयःकुपात्रकांस्यभाजने प्राणासमंवितितिपपुनराकारमादिशेत् प्रक्षणामासमुद्विवितिलिप्येस्थकल्पातव
नेनमपिकांस्यशुद्धिरेतः घृतञ्चोपहतंकांस्यंदोषात्रसारेणाममाद्रादिकालेभविबोनोहृत्यभस्मनामार्जि
नेशुध्यति नयाव लोहान्तरणानाच्छुद्धिर्भस्मनागोमयेनवा दहनातवननाहापिशेलानामभस्मापिवा का

कांस्यायस्ताम्र
सीसानित्रपुसी
समयानिचा

वि

ति.सं. यत्नपोत्सवचने कृत्स्नपाकमितिप्रुक्त्वा वस्त्रंतिलिखित एवापदम्रात्वा वस्त्रं पात्रेन प्रयुंजीतेति कृत्स्नशकृति
काकैः निर्लेखनं ताम्र इदमपि कोपहतिविषयं आपस्तम्बवचनेन तत्स्वल्पोपहतिविषयमिति विशेषः एव
कृ: मन्यत्रापि स्मृत्यन्तरोपिकर्णोचकल्पाः स्वल्पापिकोपहतिविषयत्वेन व्यवस्थापनीयाः शौचप्रयत्नेनापि विशेषउ
१२५ क्तः तैजसानां मूत्रपुरीषशुक्रास्रक्कुणपस्पृष्टानां सितानामावर्तनेन अल्पसंसर्गेन परिलेखनं स्पर्श
मात्रोपघाते त्रिः सप्तकृत्वो भस्मनापरिमार्जनं अतैजसानामेवं भूतानामुत्सर्ग इति अग्निसंयोगेन द्वीकर
णमावर्तनं कांस्यस्य भस्मनापरिमार्जनं अतैजसानामेवं भूतानामुत्सर्ग इति अग्निसंयोगेन द्वीकरण
मावर्तनं कांस्यस्य भस्मनापरिमार्जनं नियते अन्येषामपि स्मृत्यन्तरोक्त तैजसानां यातत्स्वल्पेन वारिणा शुद्धि
रिति तैः स्पृष्टानां दोषापगमे न भस्मपरिमार्जनं मित्युक्तमात्र भस्मादिभिर्हितैवं वारिणा शुद्धिः ज्ञातव्या स
र्वतैजसेपि भस्मनाशुद्ध्यते कांस्यमम्लरयायजल्लिप्यते सुवर्णमूत्रपुरीषस्त्रशुद्ध्यते तनापलेपनेरिति सुवर्णस्पृष्ट
ताम्रशृङ्गप्रोक्षणीनादीनाशुपलन्तानां तथाच नाम्रमलेनशुद्ध्येत तत्वेदानामिष्टलेपितस्य अभिषेणश्चपलि
स्मपुनर्दाहेनशुद्ध्यति गोत्वापि सूतिकोच्छिष्टभाण्डस्य सुतामध्यहतस्य च त्रिः सप्तमार्जनात्मादि तैलकांस्य
स्यापनमिति अस्यार्थः सूतिकोच्छिष्टफपहतानांतैजसानांसप्तस्पर्शवमोधमादिहताः प्रत्येकं त्रिमार्ज

म+

चेत्सुवर्णानिविकलिः नास्तिसर्वेषांस्वेदवैवर्ण्यापकर्षणाभावादेव उदकमात्रेणैवशोधनंद्रव्याणां गोलेपितिः प
तेयाज्ञवल्क्यवचने सौवर्णंरजतान्मूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्मणाम् पात्रा
णांचमसानांचवारिणाशुद्धिरिष्यते सौवर्णंसुवर्णविकारः ग्रहाःशंखशुक्तिःशुक्ताफलादि ऊर्ध्वपात्रे
णादिपात्रंवल्वलादि ग्रहाःपिष्टादयः अश्मादृषदादि मूलमार्द्रकादि विदलंवेणुदलादि तद्विकारवल्कादी
तिचर्म शृङ्गादीनां तद्विकाराच पात्राणीतिपात्राणामपात्राणामपात्रादीति चमसाहोतृचमसादयः एतेषांवारिणाप
वालताल्लुद्धिरिति एतल्लेपरहितःसर्पिर्मात्रविषयहारीतवचनेस्नेहलेपाभ्युपहतविषयमित्यविरो
धः तथाचमनुः निर्लेपंकाञ्चनंभाण्डमद्भिरेवविशुध्यति अब्जमश्ममयंचैवराजतंचानुपस्कृतमिति अब्जप
द्मंतस्यतुल्कोशंखशुक्त्यादिअनुपस्कृतंरेखादिरहितमित्यर्थः सस्नेहपात्रेतुयाज्ञवल्क्येनविशेषउक्तः
चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेनवारिणेति चरुःस्थालीमपीचरुस्थाली एतान्यपिलेपरहितान्येवोष्णेन
वारिणाशुध्यन्ति स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानां मुसलोलूखलानसामिति
स्फ्यायज्ञायुधविशेषःकाष्ठमयीकाशूर्पं अनःशकटं प्राक्पक्षेवापि गवाद्यानानिकास्यानिप्रोक्षणं शुद्धिर्पानि
व शुद्धनिदर्शनिःलोकेस्पर्शकाकोपहतानिचेति नारोभस्म दशवानाम्भमनामार्जितानिशुध्यन्तीत्यर्थः

गोचर्मभि ४

नि॰सि॰ मात्रमविंदुर्गोपयतिपातितः सम्मूढमविमूढंवायत्रलेपेनदृश्यतीति सम्मूढंहतसंमार्जने ग्रसम्मूढं
हतसंमार्जनंवागोः शरीरंवागोचर्ममात्रप्रदेशेपतितोविंदुस्तदकविंदुःशोधयतीत्यन्वयार्थः प्रथवावाचोभवि
म॰ दुर्गोपुच्छस्पृष्टोदकसेकोहतेपकेनविंदुनागोचर्ममात्रभूभागःशुद्धोभवतीत्यर्थः पंचैकादशगावदुपवि
१२३ ष्टाःतितावान्भूभागोऽस्पृश्यते गृहशुद्धिमसवर्तेनोक्ता गृहशुद्धिंप्रवक्ष्यामिअंतस्थशवदूषिते प्रोत्सृज्यमृ
न्मयंभांडंसिद्धमन्नंतथैवच गृहादपास्यततःसर्वंगोमयेनोपलेपयेत् गोमयेनोपलिप्याथछागेनाघ्रापये
द्बुधः ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्चहिरण्यकुशवारिणा सर्वमभ्युक्षयेद्वेश्मततःशुध्येदसंशयम् बौधायनेनतुविशे
षउक्तः खननायाश्मेरूपज्ञातेउपलेपते ऊषवत्यायाःकर्षणं क्लिन्नायायामेमेध्यादाहस्तृणप्रच्छादनं ऊर्ध्वशावो
त पचातेमित्रिउतोत्तां सूर्यरश्मिप्रवेशाःस्त्रिन्नालाभिमर्षणंचेति क्लिन्नाक्लिन्नकीटाद्याक्रांताममेध्येते मे
हत्य॰ ध्यामेध्यमालीन्याद्ययेदितिर्यर्थः इतिभूशुद्धिः अथमात्रशुद्धिः तत्रहारीतः शुद्धिःकांचनरजतशुक्तीनांत शोरए
नृणावजेनक्ष्वरेदववर्णेपहतानांपयसोपमेकलायमास्मुद्गमयसहोपंधावनं प्राक्कलवर्णोभयानामा
गोभस्मनाकांस्यानां यत्तालेलमिकतानावर्षणाःकालीयसानां शिलाच[illegible]मार्जनंमणिमयानांति प्रवतनुमार्जन मिति
नतद्वयापकर्षणं लेपदैववर्णोपहतानामिमशुद्धिहादिशेहेत्तविवर्णोयथाभवति नथापदकस्यर्थः [illegible]

लेपादिदोषेमदनिमलकालंउच्यते याज्ञव ल्क्यः मार्जनलेपनादिति ग्रुवभूयहलोतशामेपिगृतगेहवचनप्र
तिरिवंतस्यमार्जनलेपनपान्यथे इदंसमस्तमपिमार्जनादिकंइषतवेदृत्तभिः सम्यक्ते:ग्रुतःगुतकपदृतस्मति
ग्रुपेगुद्यापादकेमन्यपूपरतानुमारेणमार्जनादिशुमस्तमस्तमथ्यहिंगाज्ञादिकंयथायोग्यशुद्धिहेतुः इषव
तिमिद्यानिलदेवलोकालि यत्रप्रसूयतेनारीम्रियतेदह्यतेयवा चेडालाद्युषितेयत्र यत्रमूत्रादिसंगतिः
एवंकश्मलभूयिष्ठाभूरमेध्याप्रकीर्तिता श्वसूकरखराष्ट्राद्यैः संस्पृष्टाइषिताञ्जेत ग्रंगारतषकेशास्थिभ
स्मादेमलिनाभवेदिति ग्रस्यार्थः नारीप्रसवादिमूत्रादिसंगतिपर्यंतनिमित्तैर्भूरमेध्याभवति श्वसूकरादि
स्पृष्टा ग्रंगारादिसंपृक्तामलिनाइतिंविधापिशोध्याभूमिः तत्राभेध्यभूःशुद्धिस्तैवोक्ता पंचधावाचतुर्धा
वाभूरमेध्याविशुद्ध्यतीति यत्रमनुष्यादिदाहोयत्रचंडालानांचिरस्थितिः एवंविधामेध्यायाभूवः पंच
भिर्दहनखननाभ्याइतिपरलत्वसमकालगोक्रमणमेकोलेपनैः शुद्धिः यत्रमनुष्याजायंतेम्रियंतेवाः सतिविधा
दिसंयतिर्वा एवंविधामेध्यापादाहवर्जितैः कलाविभिः पूर्वोक्तैरेवचतुर्भिः शुद्धिः इषादिविषयेचत्र
एवाह इत्याविनाद्विधाद्देधाशुध्यतेमलिनेकदेति इत्यायाभुवस्त्रिभिर्गोक्रमणमेकोलेपनैः द्वाभ्यामे
कोलेपनाभ्यांवाशुद्धिः मलिनायाभुवउल्लेखनेनैकेनैवशुद्धिरित्यर्थः तथान्यच्चविशेषउक्तः गोचर्म

३ अग्राह्यलेहिताः ४

नि॰सि॰ नाश्चयेभक्ष्याः प्रयत्नलवणीकृताः राजमाषास्तथा चैव वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नतः इति हिलिम्बशाकादिकं संस्था
म॰ राधं जीरकादिप्रदेयमायसुनः पक्वं पुनः पाकादावेव संस्कारः कार्यः लिवत्रस्य पुनरग्निसंयोगो नास्तिषिद्धः समर्थः
१२२ येषु सिद्धेषु पश्चात्प्रदत्तं लवणं तेषु पः कृतं तस्तेनाहष्टाः तथा च ग्राविकेमार्गे मोक्षे च सर्वमेकशाकचयन्
मादि येषां मध्ये चैव पक्वेषु वर्ज्यं विजानतेन्ति श्लोकोपि पिप्पलीमरिचं चैव वन्तेषेव पिं मूलकम् ह्नातेन च विरसेस्तु
वं वेषमं च विवर्जयेदिति तन्त्रादिषु श्वाणां मधुकेरामठं चैव कर्पूरं मरिचं गुडम् श्राद्धकर्मणि शस्तानि सै
न्धवं पुष्वे मतं यथेति हिंग्वादीनां प्रशस्त्याभिधानादिरोधः इति चेन्मैवं हिंगु तिलैथस्य शाकद्रव्याविषयत्वात्तत्र
निषेधाभावः स्यादविरोधः हिंगुद्रव्येषु शाकेष्विति वर्ज्यप्रकरणोक्ते श्लोके नोक्तः पिप्पलीमरिचयोः सालका
दिकद्रव्यवाल्कादिकानिति निषेधः प्रसक्तयोस्तन्निषेध इति विरोधः अथात्रापहृतद्रव्याणां मेध्याश
ह्योपधानादिद्रव्यशुद्धिप्रकरणमारभ्यते तत्रादौ सर्वद्रव्याणामेवमधिकरणमारभ्यते तत्रादौ सर्वद्रव्याणां
मध्यापिकरणानाद्रंशुद्धिरुच्यते तत्रोपहतशुद्धिः सम्यगा भवति तदाह यमः खननान्मार्जनाद्दाहादद्भिः
कर्षणाल्लेपनात् गोभिराक्रमणात्कालाद्भूमिः शुद्ध्यति सप्तभिरिति कालादिति यावता कालेनामेध्यगन्ध मि ४२
लेपादिरलेपो भवति कालउच्यते याज्ञवल्क्योपि भूशुद्धिर्मार्जनाद्दाहात्कालाद्गोक्रमणात्तथा सेकोल्लेखना

तै॰

१२

नै मूलिमेत्रयोंतषष्टिकाः शालिभेदाः स्मृतं तथाच बिलामलकस्तीकपनसाम्रादिदाडिमम् भव्यपाली
वनातो हलत्र्योणिफलानिचेति भव्यपालीवृनेह्नतमालभेदः तथाच काश्मीरकोविदारश्चमालकेदलवाचि
मम् तमालपत्रकंदवतथावैशीतकेरकम् कोविदारः एवेतुकांचनास्मदृशाः कंदविशेषः नालकेदाबाल
मूली शतकंदः शतावरी शीतकंदः शाल्मकं तथाच कालेयकालशाकेनत्वविशाभवचेला मासेपा ८.५
केदपिहीरशल्कंचेशकुरुमया कालेयादिकंशाकभेदः तथाच कपिलकोकणीशालतालकुंचमोचमेवच ।
शृलाबुग्रीवकंचारुककेदमधुमाहूय मोचेकदलीफलं शृलाबुग्रीवकंचारितिकेकेपुविशेषेण तथाच
वैकंकलनारिकेलंशृंगाटकपत्रषकं पिप्पलीमरिचंबपटोलंबृहतीफलं एवमादीनिचान्यानिस्वाहूनि
मधुराणिच नागरंचाद्रवेदेयंदीर्घमूलकमेवच पत्रषकंजलोद्भवः कंदविशेषः शृंगोत्कान्तिपाल्यादिनाम
न्यप्रसिद्धानि देशविशेषतप्रसिद्धानि तत्तद्देशवासिभ्यः श्रोतव्यानि शृंवेवमादीन्यन्यानिचोक्तानादान्नतोभो
कः पितश्लेष्मवतमानिलाहन्तिशृनिषिद्धानिदेयानीत्यर्थः शृथवर्ज्यानि तत्रशोकः भल्लातकम्मकशिगुपा
लंकंमधुकंतथा कुष्माण्डालाबुकूष्मांडंलकोविदारांश्चवर्जयेत् बस्माद्भगोपि हिलिंद्रपर्मिदारंचतथेवाया
बलोहितम् शाकंशाकीटपाषाणैः केशोपंद्गाप्तुपड्ढतम् पिण्याकमपितेद्वैवतथातिलवणंचयत् सिद्धान्नं।

१ सेनमुद्राति तस्मिन्नेव दिने भुजाविराहे लाविशुद्ध्यतीति ॥ रविचन्द्रग्रहले
स्वस्ववारे तु चूडामणिस्त्वत्रिने अनन्तफलदं भवतः ॥

नि॰ मि॰ वेदस्मृत्युक्तं सम्यक्कालज्ञानायैतदारभ्यामः सूर्यवारे रवेर्ग्रासः सोमवारे विधोर्ग्रहः चूडामणिरिति ख्यातस्तत्रानन्त

श्रा॰ फलं भवेत् वारेष्वन्येषु यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः तत्पुण्यं कोटिगुणितं ग्रासे चूडामणौ स्मृतमिति गृहस्था

१२ स्वैर्विराजेऽसकरात्वेचोपाध्यस्त्वात्तदानादिकं कृतं महाफलं भवति तदुक्तं गालवेन यस्मिन्राशौ भवेद्ध्वय

ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः स्नानादिकं विविधं चन्द्रदेन्तबहुधाणां सह एकराशिगतेषु पापेष्वापि स्नानादिदानाच्छक्तितः के

वलं दिवसर्वेषां तिलहोमं पापक्षोभनमिति ग्रासाहृतीयाभृगतस्य तत्र्यैलस्यापमेस्याशुभदस्य राज्ञः तथाः

तत्रयोदशाममृतमथान्यायमश्वोदिमतिस्समः इति श्रीसूर्यसेनभूभृद्विरचिते निर्णयामृते श्राद्धप्रकरणम् ।

द्वितीयमसमाप्तं इदानीं द्रव्यप्रकरणमारभ्यते तत्र श्राद्धेयद्रव्याण्युच्यन्ते तत्र विष्णुः श्यामैः श्यामाकैः

प्रियंगुनीवारैर्मुद्गैर्गोधूमैश्च मांसैः प्रीयतेऽति तत्र मुद्गादिरितः तदुक्तं वायुपुराणे श्यामाकाहस्तिनामा

नोविदिताय्यतन्निस्वनात् प्रसातिकाप्रियंगुश्चमुद्गाश्चदितस्तुत्येति प्रसातिकाधान्यभेदाः तथा यताव्य

पिमसान्निस्रु श्यामाकाता गुरोर्द्विज कृष्णमाषास्तिलाश्चैव वृष्णशालयवशालयः महायवा व्रीहियवास्त

थैव च मधूलिकाः कृष्णाः श्वेताश्च लोहिताश्च ग्राह्याः स्युः श्राद्धकर्मणि यवशालयो यवभेदाः शालिभेदास्त्वमहा

मवानागयवाम मधूलिकायवारणाल विशेषाः कृष्णाः श्वेताश्च लोहिताश्चेति मधूलिकाविशेषणमिति कल्पतरु

वं + वे २

रात्रिपर्व मुक्तिमपा मेवे प्राविश्य मार्यामादधो भुंजीतेति +२

ने[…]नास्त्ववैव विमेपशमाद्यशाम्ति ग्रस्तार्थः राज्ञो ग्रस्ते मे यामे उपविंदे ग्रहणात्वे स्यानदाश्चते नंता[…]स्यामात्रा

सर्वे भुंजीत […] + वेदस्य ग्रस्तोदये पूर्वे दिवा न भुंजीत दिवैव […] यामस्य मे भावितं नात स्तूर्यग्रहणादिवानभुंजी चतुर्थे +

त् तदाह मार्कंडेयः वेदस्य यदि वा भानो यस्मिन्नहनि भार्गव ग्रहणं तु भवेत्तस्मिन्न पूर्वं भोक्तव्यं […]ः नावरे

स्मिन्नहे वै वितथवा स्त्वमुपागते यावत्स्याज्जो[…]दयस्तस्य नाश्नीयात्तावदेव तु शुद्धिं दृष्ट्वा तु भुंजीत स्नात्वा तत्कृत्वा

ततः परमिति वेदस्य पर्वतनिबंध ग्रस्त एवास्तमुपागते मन्वतो स्मिन्दिने यातन्याकदर्यातस्याततावन्न भुंजीत

तयोर्मुक्तास्तमये तु परेदिने उदितयो विमुक्तिं स्नात्वा त्वा भुंजीत +३

शुद्धिं दृष्ट्वा स्नात्वा नेत्तत्वाभुंजीतेत्यर्थः दृष्टेति हताना पलतारामत्रापि शुक्रस्यारस्तमयोर्दृष्टस्नात्वा परेद्युरिति

भुंजीतेति वा व्याख्येयः विश्वरूपोऽप्येवमाह तेपि ग्रहो रात्रे न भोक्तव्यं वेदस्य ग्रहणे यदा शुद्धिं दृष्ट्वा तु भोक्तव्यं स्नात्वा नेत्कृ

त्वा ततः परमिति इदमपि ग्रस्तास्तमयविषयं सूर्यस्य ग्रस्तास्तमये ग्रहणानंतरं वै स्मिन्नहनि […] ग्रहणात्तर भावि

न्यां रात्रौ चेत्यदा राजे भोक्तव्यतनिषेधः वेदस्य ग्रस्तास्तमये ग्रहणा रात्रिशेषे यदि तत् चेद्योगश्चेत् पश्चमर्वेष्वे वक्तव्ये पि +

विमुक्तिं दृष्ट्वेति ज्ञात्वेत्यर्थः तत्र दर्शनं चेत्वेत्युपाप एव कदाचिन्मे वा […] तस्मात्तु भवति तदाह वृद्धगौतमः

वेदस्य ग्रहे नाद्यात्तस्मिन्नहनि शर्वरी ततः गतो विमुक्तिं विज्ञाय स्नात्वा कुर्वीत भोजनमिति अत्र सूर्य मेवाश्रावदते

न मुक्तिं दर्शनमुदयकाले ज्ञात्वा स्नात्वा भुंजीतेत्यर्थः सम्यक्त्वतिषिद्धकालभोजने प्रायश्चित्तमाह कात्यायनः

न ली+

ति॰मि॰ यस्ते द्विजोत्तमाः कलशाद्द्वयमेकरूपज्ञातारूपसमन्वितात् महीनाम्स्थापयेत्कुंभं भद्रपीठोपरिस्थितम् पूर्वो
म क्तैरेव मंत्रैर्यजमानं द्विजोत्तमाः अभिषेकं ततः कुर्युर्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्या
१२ नुलेपनैः आचार्यं वरयेत्तत्र ब्राह्मणांस्त्वपरान्बहून्निवेदयेत् आचार्याय ततो दद्याद्गोदानं दक्षिणान्वितं यत्तदूर्ध्वं वस्त्रस्व
र्णानदर्पेन विप्रांश्च ततः पूजयेद्ग्रहगारादीन्ब्राह्मणानपि शक्तितः गंधमाल्यैर्धूपदीपैः पूजयेदिष्टदेवताम्
होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः दानं च शक्तितो दद्याद्य
थेष्टं दानमनोदितं सूर्यग्रहे सूर्यनाममंत्रं प्रकीर्तयेत् अनेन विधिना यस्तु ग्रहणस्नानमाचरेत् न
तस्य ग्रहजो दोषः कदाचिदपि जायते अत्रापि कुंभं भद्रपीठोपरिस्थितमित्युक्तमस्कृद्ग्रहणं दृष्टूपस्थाय।
यादर्शनेनैव भवति तत्स्नानं व्याप्तिरर्थः चंद्रग्रहणात्पूर्वं यामत्रयेन भुंजीत सूर्यग्रहणात्पूर्वं यामच
न भुंजीत सूर्यग्रहणात्पूर्वं यामचतुष्टयेन भुंजीत तदुक्तं महाभारते पूर्वं यामत्रयादिंदोर्ग्रहणे भुक्तिमाचरेत्
चतुर्यामं तथा चाह्नो ग्रस्ते दिवाकरे इति वृद्धवसिष्ठोपि सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात्पूर्वं यामचतुष्टयं चंद्रग्रहे तु
यामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विना बालवृद्धातुरविषये तु मत्स्यपुराणे विशेषोभिहितः अपराह्णे न मध्याह्ने न+
संगवे भुंजीत चेत्संगवे स्यान्न पूर्वं भुक्तिमाचरेत् वसिष्ठोपि ग्रहणं चेद्भवेदिंदोः प्रथमादपि यामतः भुंजीत च

त्र्यचनेरोविप्राः शुक्लमाल्यानुलेपनैः सर्वमेवोपरागाम्यसमानीयैव पार्श्वके संस्थाप्य ततः क्रमागताः सा
गरानिव गत्वा चत्वरस्थावाल्मीकात्संगमाद्ह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय विनिक्षिपेत् पंचगव्यं पंच
रत्नं पंचकषायं च पल्लवं रोचनं धूप्रकं पंच ... चंदनं शुक्तिस्फटिकनीर्यौ तु मितं सर्वौषधिगुग्गुलं मधु
कं दृष्टकं च बिल्वकान्ताश्मनवरीं बलां च सहदेवीं च निपादितमेव च पतन्त्सर्वं विनिक्षिप्य कुंभे ह्यावाहयेत्सुरा
न् सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः योऽसौ वज्रधरो देव आ
दित्यानां प्रभुर्मतः सहस्रनयनः शक्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु मुखं यः सर्वदेवानाममर्चिर्मितद्युतिः चंद्रोप
रागसंभूतामग्निःपीडां व्यपोहतु २ यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहनः यमश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहपी
डां व्यपोहतु ३ रक्षोगणाधिपः साक्षान्नीलांजनसमप्रभः खड्गहस्तोऽतिभीमो ग्रहपीडां ४ नागपाशधरो देवः
सदा मकरवाहनः स जलाधिपतिः पाप्मा ग्रहपीडां ५ प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगाधिपः वायुश्च
ह्रोपरागोत्था ग्रह ६ यो सौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः + चंद्रोपरागजां पीडां स नाशयतु शंकरः ये लो
केषु निवसन्ति स्थावरा जंगमाः + ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राद्याः दहन्तु मम पातकं एवमावाहयेत्कुंभान्मंत्रैरेभिश्च वारुणैः
पत्रानेव तथा मंत्रान्वाय हेम्नि विलेखयेत् ताम्रपट्टे यवालेख्येन वस्त्रेण वा लिखेत् मस्तके यजमानस्य निर

शलिच+

चन्द्रोपरागकाल
लुबंधनदोम
स्यपोहतु यो
सौविधुधरो
देवः पिनाकी
हृषवाहनः + २

नि०। स्तूतकेमृतकेचैवनदोषोराहुदर्शने तावदेवभवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्नदृश्यते आशौचेपि स्मार्तकर्मण्यनियोगोराहोर्दस्य
वं० ग्रस्तनके श्रौतेकर्मणितत्कालस्नानतःशुद्धिमवाप्नुयात् ग्रहणेसतिग्रहणान्तिमिनाशौचेसर्वेषांजायतेस्नानाश्रा
११९ द्धादिकारीभवति तदुक्तंवृद्धयोरस्मृताणोशौचेजायतेनृणांग्रहणेचेदसूर्ययोः राहुस्पर्शेनपुंःस्नानादानादौ
श्रि+ कल्पतेनवरइति ग्रहणकालस्यसर्वस्यापिपुण्यत्वेपिस्पर्शकालःस्नानादिकर्मसूत्तमः मध्यकालोमध्यमः मोक्ष
नि+ कालस्त्वधमः तदाहव्यासः त्रिदशाःस्पर्शसमयेतृप्यन्तिपितरस्तथा मनुष्यामध्यकालेनमोक्षकालेनराक्षसाः
स्तृप्यन्तेत्रयःकालाःश्रेष्ठमध्यमकनीयांसइति एतच्छास्त्रतोऽवगतेग्रहणेमेघाच्छादनादिदर्शनाभावेचरसतिस्नाना
त+ दिकंनकार्यं राहुदर्शनेएवस्नानादिविधानात् तदाहमार्कण्डेयः चन्द्रेवायदिवासूर्येदृष्टेराहोर्महाग्रहे श्रद्धा
यःकश्चित्पुण्यतेज्ञात्वैवविधिनाद्युतः राहुदर्शनेचचक्षुषापारएव ननुशास्त्रतोऽवगतिः तथाचसतिरात्रौ
सूर्यग्रहणंदिवाचंद्रग्रहणंसतिशास्त्रतोऽवगतेस्नानादिविधेयस्मात्रनिषिद्धे षड्विंशन्मते सूर्यग्रहोयदारा
त्रौदिवाचंद्रग्रहोभवेत् तत्रस्नानंनकुर्वीतदद्याद्दानंनचक्वचित् यत्नस्ययस्यजन्मराशौग्रहणंभवतिसोप्यक
वांग्रहणंदृष्ट्वा मत्स्यपुराणोक्तविधिनास्नानादिकंकुर्यात् पुनःपुनर्नपश्येत् विधिश्चयथा यस्यराशिंसमा
साद्यभवेद्ग्रहणसंप्लवः तस्यस्नानंप्रवक्ष्यामिमंत्रौषधिसमन्वितं चंद्रोपरागंसंप्राप्यकृत्वाब्राह्मणवाचनं संपू

केमृतकेपिवा अस्नायीमरणमाप्नोति स्नायीमृत्युंनविंदति ग्रहणकालस्यापिगजच्छायाकृतानांश्राद्धमत
त्यकार्यं तदुक्तंलिंगपुराणे व्यतीपातस्तयोयावा चंद्रसूर्यग्रहस्तथा: गजच्छायातस्माश्राद्धंकार्यं ... णादत्तमक्षय
महाभारतेपि सर्वेषामनापिकर्तव्यंश्राद्धंवैराहुदर्शने अकुर्वाणस्तुनास्तिकपंकेगौरिव सीदति अत्रश्राद्धमा
मान्नेनहेम्नावाकुर्यात् तदाहव्यासः आपद्यनग्नौतीर्थेचग्रहणेचंद्रसूर्ययोः आमश्राद्धंद्विजःकुर्याद्धेम्ना
कुर्यात्स्वदेवहीति तथा अग्न्यभावेद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धंसंग्रहेचशूद्रःकुर्यात्सदैवहीति
नतुग्रहणेभावात्संध्यायांवाजाते संध्यायांवाजाते संध्यारात्र्योःश्राद्धमितिषपालयनत्रश्राद्धानुष्ठानमितिचे
त्सत्यंवचनंतत्सामर्थ्यात् तथाचविष्णुः संध्यारात्र्योर्नकर्तव्यंश्राद्धंखलुविचक्षणैः तयोरपिचकर्तव्यंयदिस्या
द्राहुदर्शनमिति अत्रभूम्यादिदानंतुस्वशक्त्यनुसारेणदद्यात् तदुक्तंमहाभारते भूमिंगावस्त्रवर्णंवाधान्यंवाय
थेप्सितं तत्सर्वंग्रहणेदेयमात्मनःश्रेयइच्छता अत्रब्राह्मणःश्रोत्रियोवा+दानमर्हति तदाहबोधायनः श्रोत्रियोर्वा+
अश्रोत्रियःश्रोत्रियोवापात्रंवापात्रमेववा विप्रस्तनोपिवाविप्रोग्रहणेदानमर्हति व्यासोपिसर्वंगंगासमं
तोयंसर्वेब्रह्मसमाद्विजाः सर्वंभूमिसमंदानंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः अशौचवानपिग्रहणेश्राद्धंकुर्यात् २
तदाहगार्ग्यः सर्वेषामेवसूतकेपिमृतकेराहुदर्शने स्नानंश्राद्धंप्रकुर्वीतदत्तंचैवविवर्जयेत् लिंगपुराणेपि ।

सर्वकालः+

ति.गा. इत्येवं द्वसंकेवारदर्शप्रतिपदंतरे तत्र संधौ पर्वणो गतो भागः + प्रतिपदादिमो भागो मोक्तकालः एतावान्स्थि
म. तः कालो ग्रहणपुण्यतमः तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते यावान्कालः पर्वणोंते तावान्प्रतिपदादिमः रवीन्दुग्रहणा
११८ देवसर्वः पुण्यतमो भवेत् ग्रहणकालो पुण्यतमः तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते यावान्कालः पर्वणोंते तावान्प्रतिपदा
दिमः रवीन्दुग्रहणादेवसर्वः पुण्यतमो भवेत् अत्र ग्रहणपुण्यतमकाले गंगादिमहानदीषु स्नानं कुर्यात् त
दुक्तं महानदीषु सर्वासु स्नानं कुर्याद्यथाविधि वसिष्ठोपि इन्दोर्लक्षगुणं पुण्यं रवेर्दशगुणं तथा गंगातोये
तु संप्राप्ते इन्दोः कोटी रवेर्दश गवां कोटिप्रदानेन सम्यग्दत्तेन यत्फलं तत्पुण्यं जाह्नवीस्नाने राहुग्रस्ते निशाकरे
दिवाकरे पुनस्तत्तु दशसंख्यमुदाहृतं अत्र जाह्नवीशब्देन केवलं वेणा गोदावरी जाह्नव्युच्यते तदुक्तं ब्रह्मपु
व+ राणे नित्यस्नानेषु महापुण्या वेणा गोदा जाह्नवी या हरेः सेव्यता प्रभास्ता गंगा इति विश्रुतः तदसंभवे स्ना
प्यपि नदीषु वापीकूपतडागादिष्वपि यथासुविहितेषु स्नानं कार्यं तदुक्तं पाद्मे न वापीकूपतडागेषु गिरि
प्रस्रवणेषु वा नद्यां नदे देवखाते सरसीषु धृतास्वपि उष्णोदकेन वा स्नायाद्ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः अत्र शीतोदकस्ना
नमात्रविषयं तदाह व्याघ्रः प्रादिमं किरणैः पूतं पूतं च वह्निना अतो याप्यायितः स्नायाद्देवतोदस्स
र्वयोगिति अत्र च ग्रहणकाले सचैलस्नानं कार्यं प्रकारान्तरेण लिंगपुराणे प्रत्यवाहकाः वेदस्य पुंग्रहे स्नायात्स्त

मेव वे

नादेशभेदात्सपदित्याशयः तदाह मिहिरः वहवो दर्शिताः कालायेबालेवार्द्धकेपि वा ग्राह्याश्चापि काले
घादेशभेदात्तथापरि देशभेदव्यवस्थापोक्तः यथा शुक्रो गुरुः प्राक्पश्चाद्बाल्येविध्ये दशाहवति दशमराव वेरो
वृद्धत्वेषु च षट्च पञ्च पोषे च देशे त्रिदिनं वदन्तीति + अथाधानप्रतिष्ठा चैवादि मलमासनिर्णयपवोक्तैयाश दामा
अत्रवर्ज्यमा दर्शीयेपि यदाग्रे वमंडलमतिकाम्यातिनिषिद्धेनापि गुरुरप्येवम् कालः स्मरोतातव्रततीर्थयात्राविवाहयत्नोत्सव
६॥ + तानपादेन विनि सुत्रापितीर्थयात्रापूर्वैव मधुचानकार्येव गुरुवक्रगतस्य च क्रातिचारगतः सिंहराशिगतोपि
३+ शुभकर्मवर्जितः तदुक्तं नीचस्य वक्रमस्य प्यतिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा संन्यासे यत्तयात्राप्रतितियमवि
धि: कर्म वा योपि दीक्षा मौंजीबंधो गतानां परिणयनविधिर्वास्तु देवप्रतिष्ठा वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात्त्रिदशप
तिगुरौ सिंहराशिस्थिते ऽयानङ्गवृत्तव्रतबंधदीक्षा विवाहयात्रा गृहप्रवेशः तडाककूपत्रिदशप्रतिष्ठा हरे
सतोमसिंहगतेनकुर्यात् गयायां विषयेतद्विशेषोवा ग्रथवाणे प्रोक्तः गयायां सर्वकालेषु पिंडदद्याद्विचक्षणाः
अधिमासे जन्मदिने वास्ते वा गुरुशुक्रयोः नत्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेपि बृहस्पतौ अतश्राद्धस्य यात्रा श्च विक
नाहरपापप्रतियात्रानिषिद्धेत्यर्थः इति निर्णयामृते मलमासनिर्णयः अथ ग्रहणनिर्णयः ग्रहणकाम
पर्वप्रतिपत्संधौ राहुःतामृषाचंदमसोर्ध्वपाते तदुक्तं वृद्धगार्ग्येण पूर्णिमाप्रतिपत्संधौ राहुः संपूर्णमंडलं का

नि॰ णि॰ ऊर्वीत प्रणास्ते मासि पूर्णाय देव स्मिँशेपि वापीकूपतडागकारिप्रतिष्ठां यज्ञकर्म च न कुर्यान्मलमासेन महादा
म॰ नव्रतानि च महीविशेषं गृहप्रवेशगोदानस्नानाश्रममहोत्सवान् न कुर्यान्मलमासेपि गुरौ शुक्रे तथास्तगे
१८ मलमासगतोपि च प्रारभेद्यज्ञकर्माणि प्रायश्चित्तव्रतानि च न कुर्यान्मलमासे तु शुक्रगुर्वोश्च मौढ्ये स्मृतिसंग्र
हेपि प्रारंभं दर्शपौर्णमासादेर्ग्रहदोषस्याप्युदितः प्रतिष्ठाः पवकूपाद्यामलमासे विवर्जयेदिति अत्र मासे गोक
गुरुशुक्रयोर्मौढ्यमुच्यते मौढ्यं नामास्तमयोग्रहणं तत्रापि गुरुशुक्रयोर्मौढ्ये शुभकर्म संपरिहरणीय
मा॰क॰ वाल्यमिति मौढ्यात्पूर्वं पश्चाद्वाल्यं च मौढ्यं वृद्धत्वं परिहरणीये तदुक्तं ब्रह्मसिद्धान्ते रवितिग्मांशुपेतेनोद्धागा
हेत्यागमस्तउच्यते प्रतीच्यामर्कवाल्ये हर्षं वाल्यं प्रकीर्तितमिति अत्रास्तमयोदयस्याद्वहते ऊर्ध्वमव
स्याद्वाल्यमिति तत्र वृद्धवाल्ययोः किं प्रमाणमित्युच्यते तदुक्तं सिद्धान्ते पश्चात्प्रागुदिते द्विदशपक्षपञ्चदिन
कवेः पौषशावपाकपंचद्वादशपक्षाम्यव दिनैस्मृतमिति पौषशुक्लवादे पश्चात्प्राक्स्थाप्य बृहस्पतेरिति अत्रैव ग्रन्थो का+
तरेषु न्यूनाधिकाभावः प्रतिपादितः यथा रत्नमालायां प्रागुक्तः शिशुर्बृहस्पतिः पश्चिमतः स्यान्नश्चार्द्रदशा
हमपि पञ्चदिनानि वृद्धः पाश्चात्ये पक्षमेवेदं ग्रहस्तपक्षप्रागप्यवागपि च दशति वशिष्ठमुख्या इति बार्हस्प
त्योपि पाश्चात्ये दरितः शुक्रः पंचममहादिनेपाशुः विपरीतस्तत्र वृद्धत्वं तद्देवगुरोरपि स्यादिनाके उक्तन्यायका

पित्र्यं यदि न स्यादेवं पूर्वं निरग्निकाणां पितृोद्देशेन ब्राह्मणान्भोजयित्वा शुद्धमासे श्राद्धं कुर्यादिति वृद्धे निर्णयामृते मया
गादिकर्माणि मलिम्लुचे न कार्याणि तदुक्तं परिशिष्टे सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि मलिम्लुचे नचैवा
ग्न्याधानं चातुर्मास्यादिकानि च मदनरत्ने काठकगृह्ये पाकयज्ञादिकमेव यत्तु स्पष्टमासविशेषाख्याविहि
तं वर्जयेन्मले स्पष्टमासे विना मासविशेषं नाम ग्रहणं न वैशाखिके तत्र माघे कार्त्तिके व्यामिश्रादिकं मलिम्लुचे वर्ज्यं
यदिनर्थः अग्न्याधानतडागकरणमासेवलतादिकमन्नप्राशनकाम्यकर्मव्रतारंभोत्सर्जनादिकं देवप्रतिष्ठादिके
ववर्जयेदिनर्थः तदाह बृहस्पतिः अग्न्याधानप्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च देवव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणं
मेखलाः मंगल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् वृषोत्सर्गः काम्य एव नैकादशाहे क्रियमाणः बा
लेवाषये दिवा हृद्रे शुक्रे वास्तंगते रवौ मलमासे तथैतानि वर्जयेद्देवदर्शनम् देवदर्शनमपूर्वं तदाह गार्ग्यः
प्रह्वो देवता दृष्टा पूर्वास्तनुष्टभार्गवे मलमासेप्यनाहृततीर्थयात्रां विवर्जयेत् अग्न्याधानं च गुरौ शुक्रे ह्वा
लेमलिम्लुचे व्रतारंभमेवं गोदानं कुर्यान्मौंजीबंधनम् निष्क्रमणाकर्मादिकाम्यवृषविसर्जनम् गार्ग्यो
पि नामान्नप्राशनेचौलविवाहश्चाक्षिवपनम् [illegible]ल उद्यापनमुपारंभनं व्रतानां।
तेकारयेत् नामनिष्क्रमकालेहृतमेव तदाह गार्ग्यः नामकर्म च जातेह्नि यथाकालं समाचरेत् प्रतियातेन

नि॰णि॰ योगिनोवोभयोरिति इदंचद्वैधंसांवत्सरिकव्यतिरिक्तमासिकादिश्राद्धविषयं तदुक्तंस्मृतिचंद्रिकायां यो
मू॰ गादिकंमासिकंचश्राद्धंवापरपाक्षिकं मन्वादिकंतैर्थिकंचकुर्यान्मासद्वयेपिचेति अत्रपाक्षिकमितिप्र
११९ तिमासंकृष्णपक्षेषुविधीयमानंश्राद्धमुच्यते नत्वाश्विनसंबंधिमहालयश्राद्धं तस्यनकुर्यादित्यागलिखिते।
प्रतिमहालयाष्टकेऽनिवर्त्यगुणविशिष्टवाक्याभ्याम्मलमासनिषेधात् सर्वमासकृष्णपक्षेषुचश्राद्धमापक्षेवे
नविहित यथा मासिमास्यपरपक्षस्यापराह्णःश्रेयान् तदाहपरपक्षस्यजघन्यात्महानिसर्वेष्ववापरपक्षस्याहः
सदर्शेपिचक्षीणातीति मलमासादन्यत्रमृतानामपिदर्शाद्याप्रदशे:पिमासेमृतिप्रथमाब्दिकंमलमासेपव
कार्यमेवसंवत्सरपूर्णत्वेसपिंडीकरणंपिताभ्रयपितृत्वेवसपिंडीकरणंकुर्यात् तदाहवसिष्ठः असंक्रांतेपिकर्त
व्यमाब्दिकंप्रथमंद्विजैः तथैवमासिकंश्राद्धंसपिंडीकरणंतथा तद्यमासेततत्रैवप्रथमाब्दिकमपिकार्यं
तदाहमरीचिः एकएवयदामासःसंक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेपिशस्यते गालवोपि
वर्षेवर्षेतुयःकार्यंमातापित्रोर्मृतेहनि मासद्वयेपितत्कुर्याद्व्याघ्रस्यवचनंयथेति अत्रमासद्वयेपिसंक्रांति।
द्वययुक्तेतन्मासद्वयात्मकेतस्यमासेइत्यर्थः अपिशब्दप्रकाशार्थे एवंविधानन्यान्यपिवाक्यानिअस्मिंश्चेव।
विषयेयोज्यानि कालादर्शेकाठकसूत्रमाब्दिकमपिमासद्वयेकर्तव्यमित्युक्तं तच्चवृद्धाचारप्राप्तमलमासे

यथा+

मत्स्यपुराणे दर्शे वा हरहः श्राद्धं दाने चैव प्रतिवासरं गोभूतिलहिरण्यानां मासेऽपि स्यान्मलिम्लुचे इति नतु म
लमासे दर्शश्राद्धकर्तव्यमित्यत्रैव ऋष्यशृङ्गवाक्येनैतत् त्रिविधं संवत्सरान्तिकेन मासोपयः स्यान्मलिम्लुचः त
स्मिन्स्यादर्शश्राद्धं तत्कुर्यादिर्दशमत्तेषु इति विरोधः इति विशेषात्वे व्रनिषेधस्य दर्शो विहितस्य काम्यश्राद्धवि
षयत्वात् तदाह जाबालिः नित्यनैमित्तिकं चैव श्राद्धं कुर्यान्मलिम्लुचे तिथिं तत्त्ववारोक्तं काम्यं चैव कदाचन
नेति मलमासस्नानान्तं पुनः प्रत्याब्दिके मलमासे प्राप्ते मलमासे एव तत्कार्यं न शुद्धे तदाह भृगुः मलमा
सव्रतानां तिथिं क्षयाहं प्रतिवत्सरं मलमासेऽपि तत्कार्यं नान्यस्मिन्कदाचनेति एषशब्दः प्रवादार्थे समानपाद्यपि वर्षेव
र्षे तया क्षयाहे मृताहे तन्मलिम्लुचे कुर्यात्तत्र प्रतीतानामन्यथा शुद्धतरत्र ग्रन्थेषामिति मलमासादन्यत्र मृता
नां शुद्धमासे एव कार्यमित्यर्थः तदुक्तं सत्यव्रतेन वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृताहनि मलमासे न तत्का
र्यं व्याघ्रस्य वचनं यथेति यत्तु वचनं जातकर्माणि च क्षयाहेन च श्राद्धं तथैव च प्रतिसंवत्सरं श्राद्धं मलमासेऽपि
तन्मृतमिति इदमपि मलमासमृताब्दिकविषयं एवं मत्स्यपि मलमासप्रत्याब्दिकविषयं वाच्यमिति मलमा
समृतविषयाणि ज्ञेयानि यत्तु हेदवाशिष्ठवचनं श्राद्धे यदृतिमिश्रमासे यदि मासोऽभवेत् यदि मासद्वयेऽपि कुर्वीत
तत्राद्यमेवतत्स्यतीति तथा व्याघ्रवचनं षष्टिभिर्दिवसैर्मासः कथितो बादरायणैः उत्तरे दैवकार्याणि पितृका

क्षया+

नि॰सिं॰ मित्तिकं तथा प्रवृत्ततीर्थस्नानमिमपूर्वं तीर्थस्नानं न भवति तस्य मलमासे निषेधात् तदुक्तं मलमासेप्य
प्र॰ नावृत्ततीर्थस्नानं विवर्जयेदिति नैमित्तिकं तु यदि स्वे मासि निमित्तं प्राप्यते तदा स्वमासे यदा तु मासे तदा ध
१५ उभयत्र चेन्मासद्वयेपि कुर्यात् तदाह गार्ग्यः जातकर्माणि यच्छ्राद्धं नवश्राद्धं तथैव च ग्रहणाद्युत्सवादौ चत
त्सर्वं कुर्यादेवेति निमित्तवशादिति वाक्यशेषः मलमासगताण्युक्ते च दृष्टं ग्रहे चैव मरणे पुत्रजन्मनि मलमा
चि+ सेपि देयमाद्यं तन्मतत्प्रकारकमिति मरीचिरपि योगो वा लक्ष्ययागोपि सीमन्ते पुंसवने तथा यदा नादिकमप्यह
वेदापि तत्र दुष्यतीति नित्यान्यपि मलमासे पाकयज्ञादीनि मासद्वयेपि कार्याणि तदुक्तं मैत्रेयसूत्रे मासद्वयेप्यधिक
रणेषु सकर्मणामादिमसन्नायामलिम्लुचः अष्टकाः पार्वणं श्राद्धमग्निहोत्रं होमा याग्यणा संध्योपासनं पार्वण
स्थालीपाकश्च यानि यान्यपि नैमित्तिकानि तथापयुत्रवत् एतच्छ्रुति ज्ञायते इति यत्नव्यासवचनं श्रौतस्मार्त जा+
क्रियाया यदा दृश्यमासिकीर्तिता: ययोदशावतारा: सर्वासां तस्याः परिकीर्तिता इति तत्काम्यस्थादिविषयं त
दुक्तं गृह्यपरिशिष्टे अष्टकास्त्रोम स्वपर्वचाग्रयणं तथा मलमासेपि कर्तव्या: काम्या इष्टीर्विवर्जयेत् अ
वषट्कारहोमाग्निहोत्रोपासनं वैश्वदेवादाः पार्वदाधीपौर्णमासेष्टिः पार्वणस्थालीपाकश्च ग्रयणाग्रय
नवान्नेन क्रियमाणेष्टिः सा च यदि प्रयातना त्राभावे नवान्नभोजनार्थं कर्तव्या न तु नापदि तस्यानिषेधो गवद्यते

मासः तथाख्यः कदाचित्तु तयः कार्त्तिकादित्रये नान्यदा स्यात्तदा वर्षमध्ये द्विमासद्वयं स्यात् द्विसंक्रांतिमासोप्य

भवति तत्र मध्ये द्विमासद्वयं भवति तत्र पूर्वोऽधिकः प्राग्यः शुद्धः तदुक्तं तत्रैव एकत्र मासद्वि[illegible]स्याद्वयोर्यदिक

तत्र पूर्वोऽधिमासः त्रयोदशान्तक्रतिर्बाह्य वेदेवतद्दर्शाः क्वापि तथास्ति दृष्टः इति अथ च त्रयोदशो मासः सौवादपूर्वतमासः

तदुक्तं पुलस्त्येन त्रयोदशो मासः स च सूर्यानिगद्यते अत्रैवोदितानक्षत्रैः संवत्सरः स्यान्नास्ति सौरस्त्रयोदश इति अथ च त्रयो

दशो मासस्त्रिंशत्तमा मासाद्धर्ध्रुं प्रागुद्दिष्टान्तमाप्नुवं भवतीति नियमः तदुक्तं ज्योतिःसागरे त्रिंशन्मध्ये द्विमासस्य

वाप्याभ्यन्तरयोर्द्वयोः अधिमासो विकल्पेन वा परायणकोर्तितः इति अनयोरेव च संक्रान्तस्यादेवान्तरः द्विसंक्रान्तस्यो ति+

द्वयं तिथिनिमित्तान्तरेषु तदुक्तं दर्शद्वयं यदैकस्मिन् सौरे स्यात् शाकेऽभवत् अहर्पति यदैकस्मिन्मासे दो संक्रमा

तदा संपातात् दर्शनी वेति विविधा वृषिमासकौ समौ स्वीयौ परौ दृष्टौ परस्य वौ शुभा वदाविति अत्राधिमासस्तु एते नो

पद्मावतेन्मलमासस्य पर्व्वोच्यते अत्राधाना अधिमासौ भवेदेव इति सत्यव्रतवचनेन विरोधः स्यात् अत्र हि विधिपि मल

मासे निर्णयान्तिके नियतिनिमित्तिकचक्रमग्रजयात् तदुक्तं काठकगृह्यपरिशिष्टे मले नान्यगतिनिमार्जयेत्

मितिको कृपामति हृदस्यान्ति यपितित्यनैमित्तिकं कुर्यात् यतः तन्मलिम्लुचे तीर्थश्राद्धं गर्भाधानाद्युत्थश्राद्धं तथ्ये

वच मघात्रयोदशीश्राद्धं श्राद्धमा पित्र्यषोडश वेदस्वरं ग्रहस्नाने श्राद्धदानजपादिकं कार्याणि मलमासेपि नित्यवे

जं+

नि॰णे॰
सि
१८

सर्वा रजस्वला नाम स्नानं नकुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः इति महानदीषु विशेषो भविष्योत्तरे आदौ कर्कटके दे
वि महानद्यो रजस्वलाः त्रिदिनं च वसंत्यर्थे हि शुद्धाः स्युर्जाह्नवी यथा गंगादिविषये तु स्मृतिसंग्रहे विशेष उक्तः
तपनस्य सुता गंगा गोमती च सरस्वती रजसा नाभिभूयंते विना वत्तं दसैन्निनाः इति रजोदुष्टमपि जलं गंगा
दिजलसंयुक्तमदुष्टं भवति तदुक्तं महाभारते अपवित्रमपि प्राप्य गंगायातिपवित्रतामिति मत्स्यपुराणे
पि पुण्यानुसामसमायोगाद्दुष्टमप्यनुपावनमिति इति नदीरजोनिर्णयः अथ मलमासनिर्णयः मलमा
सो नाम संक्रांतिरहितो मासः संक्रांतिद्वययुक्तो वा तदुक्तं काठकगृह्ये यस्मिन्मासे न संक्रमति संक्रांति
द्वयमेव वा मलमासः सविज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदशः अयं च मासस्यादर्शएव अतश्च यत्रामावस्याद्वयम
ध्ये संक्रांतिर्नस्यात्संक्रांतिद्वयं वा भवेत्स मलमासः इत्यर्थः अमावस्याद्वयं यत्र रविसंक्रांतिवर्जितम् मलमा
सः सविज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदशः अस्यैव मलिम्लुच इत्यपि संज्ञा तदाह वसिष्ठः मासे संवत्सरे चैव तिथिद्वैध
यदा भवेत् तत्रोत्तमो तमो ज्ञेयाः पूर्वमासस्यान्मलिम्लुचः +उत्तरः शुद्धः द्विसंक्रांतिमासस्तु मलमास एव नापि
मासः तदाह सत्यव्रतः राशिद्वयं यत्र मासे संक्रमते दिवाकरः नापि मासो भवेदेष मलमासस्तु केवलमि
ति अथ द्विसंक्रांतिमासः क्षयमासः स कदाचिद्भवति तदुक्तं असंक्रांतिमासोधिमासः स्फुटः स्याद्द्विसंक्रांति

३ ति अथ मधिमासस्त्वोधिमासः संक्रांतिमासस्त्वाद्यो मलिम्लुचः +३

नं+ नं+

हंवादिवंपापवप्रमाणं यचैतैरेवोक्तं अथ द्विवेदाद्विगुणं स्याद्ग्रीवो वेदाः स्वरद्वयं संक्रान्तिः पलिकीर्तितेयाशानाध्य
यनकुंभसिंहयन्वावृषमकरकर्कटयोर्दिनद्वयमपुण्यमुक्तं संक्रान्तौ नाध्ययनकर्मविषये द्रष्टव्यं अत्रानध्याय
नकर्माणि वाध्ययनाग्नावेवेति नरप्रतिमुक्तिमद् अथ नद्वयमनध्यायेऽत्राण्युमस्भवात् तथाहयाज्ञवल्क्यः अय
नेविषुवेचैव यायनेचोयनेतथा वातेमासुदितीयायाः वेदाध्यायेविवर्जयेदिति किंच अध्यापकानांमध्येयूणांवाय
मर्दाबसः नैर्हिगावोमकरकर्कटयोर्दिनद्वयंनाध्यापयेति नाधीयते चेत्सन्तेरेणास्यवचनेनविशेषः स्यात् नन्व
ध्ययनेपिद्वयदोषः समानः इतिचेन्न अध्यापनस्य हेतनाध्यायेताचे पूर्वसीनित्यप्रसङ्गविहितवत्त्वेयत्नाद्रूप
स्वकृत्याध्यायस्यविवर्जितत्वात् स्मात अध्यायेऽपि न निषेधः तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे नाविद्यास्यनध्यायेहोममंत्रे यो+
षुचैवहि देवोपकर्माणे चैवनैमित्तिकेचविशेषतः अतस्तु मकरकर्कटयोः कृत्यवृत्तिर्णयः साधीयान् अत्रापि
रात्रिभागस्यसन्निहितत्वात्पुण्यत्वं ननु रात्रौस्नानंनकुर्वीतदानंचैवविशेषतः इति रात्रौस्नानदानादिनिषेधेस
तिकथंरात्रिभागस्यपुण्यत्वमितिचेत्सत्यं संक्रान्त्यादिषु रात्रावपि स्नानदानादिविधानात् तथाहयाज्ञवल्क्यः
राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययवृद्धिषु स्नानदानादिकं कुर्यान्निशिकाम्यव्रतेषु चेति इति श्रीनिर्णयामृते श्री
इष्टकरणसंक्रान्तिनिर्णयः अथ प्रसंगान्नदीरजोदोषो निर्णीयते तथाहव्याघ्रपात् सिंहकर्कटयोर्मध्ये नयः

ति॰नि॰ दयोरुक्तविशेषः तदाह वृद्धगार्ग्यः यस्यां समयवेलायां मकरं याति भास्करः प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानं दानं परेहनि
सू॰ पूर्वरात्रे तदर्धे वा मेषं तौ दक्षिणायने पूर्वमेव दिने ग्राह्यं यावन्नोदयते रविरिति भविष्योत्तरेपि मिथुनात्कर्कसं
११३ क्रान्तिर्यदि स्यादंशुमालिनः प्रभाते वा निशीथे वा कुर्यादहनि पूर्वतः कार्मुकं तु परित्यज्य मकरं याति भास्करः
प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानं दानं परेहनि यत्तु वचनं प्रदोषे पुण्यं विजानीयाद्यदि मिथुनात्तिथिर्भवेत् पूर्वरात्रे व्यती
ते तु विज्ञेयमपरेहनि ग्रस्ताण्यः यद्यर्धरात्रे व्यतीते तु विज्ञेयमपरेहनि पूर्वदिने तिथिर्मिथुनात्तिथिर्भवति तदा
पूर्वदिने पुण्यं मिथुनाद्याति पूर्वरात्रे व्यतीते त्वपरदिने पुण्यमिति तदयमत्र संक्रमे पुण्यमित्यादिवाक्यानि ।
मकरकर्कटयोर्विनिश्चितसंक्रान्तिविषयसावकाशानि मिथुनात्कर्कसंक्रान्तिकार्मुकं तु परित्यज्येत्यादिवाक्या
नि तु मकरकर्कटमात्रविषयत्वान्निरवकाशानि अतः सावकाशनिरवकाशयोर्निरवकाशो बलवानिति तन्मा विपरेव+
यान्मकरे परदिने पुण्यत्वं कर्कटे पूर्वदिने पुण्यत्वमुक्तं यत्तु सत्रसंक्रमणमित्यादयः सामान्यविषयः मिथु
नात्कर्कसंक्रान्तिरित्यादिना विशेषविधिना बाध्यन्ते यद्यपि मकरकर्कटयोः परपूर्वदिवसयोरेव पुण्यत्वमुक्तं य
त्वेकेचिदेके ग्रासस्त्वसंक्रामभिन्नादीनि देवीपुराणोक्तवाक्यमूलत्वात्कानि मिथुनात्कर्कसंक्रान्तिरित्यादिवाक्यानि तु
यात्रामात्रस्मृत्याद्युक्तानीति नात्र किंचिद्विचार्यमक मूलवाक्यान्तं वृद्धगार्ग्यभविष्योत्तरवाक्यानि प्रतिपादकाव

नि+

स्पष्टपतोदशोनत्रयोवंविधव्याख्यानस्यक्लेशमात्रमाधाभिमतसिद्धिः किंच वनस्तांमिलितानांबधृतिनाड्यः पुण्य
ःस्याद्वैविष्णवाधिकफलत्वमवगम्यमेव नवेग्र्यानेष्वथ्येव्याख्यानेस्मिन्नुपत्तानीयमिस्युलतिथ्यसंगत नतु
संक्रान्तिविषयमाम्नात् तेनाथयोर्धंचत्रिंशन्नाड्यः पविन्नाः तुल्यक्रवाक्यानेस्युषोडशनाडीनां पुण्यत्वमुक्तमिति वि
रोधः इति चेन्न त्रिंशन्नाडीनां पुण्यत्वे षोडशनाडीनांतत्तदपेक्षयासन्निहितत्वात्पुण्यतरत्व नतोमसन्निहितानां पुण्य
तमत्वमिति विरोधः तदाह वशिष्ठः याम्यास्तन्निहितानांत्युक्ताः ताः पुण्यतमाः स्मृताः यत्तु हेडवसिष्ठवचन
म् उदः संक्रमे पुण्यमहत्स्त्कंत्त्वं प्रकीर्तितमिति तत्रापि पूर्वोक्तैवसन्निधिविशेषात्फलविशेषः कल्पनीयः
ग्रपंदिनसंक्रान्तिविषयो रात्रौ संक्रमणेतु विशेष उच्यते अपराह्नेरात्रौ संक्रमे पूर्वमहःपुण्यमाह्रद्वयपि
स्नानदानादौ पुण्य अर्धरात्रादूर्ध्वं संक्रमे तु परदिनं मध्याह्नात्पूर्वं तु पुण्यं तदाह वृद्धवसिष्ठः रात्रौ संक्रमणे पु
ण्यं दिनार्धे स्नानदानयोः अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरि क्रिया ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्वयमि
ति तथाच अर्धरात्रे संक्रमे पुण्यं दिनार्धे स्नानदानयोरिति यदा संपूर्णेव रात्रे संक्रान्तिः स्यात्तदा दिनद्वयं पुण्यं त
दाह वृद्धवसिष्ठः संक्रमस्तु निशीथे स्यात्तदा मासे पूर्वपश्चिमाः संक्रान्तिकाले विज्ञेयास्नानादिके चैवहि इति
स्यादिति विशिष्टेऽपि पूर्णेवार्धरात्रे तु यदा संक्रमणं भवेत् तदा दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटाविति मकरकर्क

नि॰सि॰ तदाह हेमाद्रौ वसिष्ठः पुण्यायां विष्णुपद्यां तु प्राक्पश्चादपि षोडशेति षडशीतिमुखे त्वाद्याः षष्टिनाड्यः पुण्याः यथा सर्वा
ह षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः इति पूर्वके विषुवे षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः इति
द्वि॰ षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः इति पूर्वके विषुवे षडशीतिमुखे नो संक्रान्ती नो विषुवाय
११२ नाधिकफलत्वमद्दमानाः देवव्रतमन्य व्याख्यानवंतः यथा षडशीतिमुखे नो संक्रान्ती नो च तस्या मे
केकस्याः पंचदशपंचदशेति मिलितानां पुण्यानां षष्टिनाड्यो भवंति यद्येकैकस्याः षष्टिः पुण्या तदा न
ना+ तदेमानेवसंक्रांत्यः प्रकर्षः प्राप्नोति प्रभूतपुण्यकालत्वात् तथासति देवीपुराणे विषुवायनसंक्रांतिविति
विषुवायनसंक्रान्तीनां प्रकर्षविधानेन विरोधः स्यात् तत्र पुण्यकालसाम्ये अधिकफलस्य एतद्विष्णुपदीनामविषुवादपि
केफलमिति वदंतो बाद्धव्याख्यातारोऽपि निरस्ताः विशेषाभावात् नाप्यधिकफलत्वाभावे किं विशेषमस्ति देवीपुराणेन नि+
चतेन विषुवायनयोः प्रकर्षमभिधत्ते न तत्र दितरेषामपकर्षं इत्यस्य संक्रान्तीनामपि वाक्यान्तरे प्रकर्षाभि ण+
धानात् तस्यैव लभ्यते विष्णुः पूजितमन्तर्विषपुरुषार्थसाधनम् इत्यत्र विशेषश्रुतेः प्रमाणविष्णुपदेष्वपि विषु
वाधिककफलत्वमिति गम्यमानमपि मिलितानां षोडशनाड्यः पुण्या इति व्याख्यानेन प्रसज्येत तथापि केचिदेवं
व्याचक्षते यावत्या पूर्वाऽपि षोडशापि विष्णुपद्याः पश्चादपि षोडशपर्यन्तमिलित्वा षोडशेति एवं च सति वर्तमाने तेन लाभे षष्टिनाड्य

पालकोस्तु संक्रांतिरर्कस्य समस्तलिंगाद्यंतेच संध्यासमयेतिदं इतीति सर्वासु संक्रांतिषु प्राहुस्नानदानादिकं कु
र्यात् तदुक्तं पलस्तेन अयनेद्विनयेश्राद्धेविषुवदिनयेतथा प्रागादिषु चऊर्ध्वतिपिंडनिर्वपणाहते हदवसिष्ठो
पि अयुनेकोटिगुणं स्यालक्षंस्याद्विषुवे फलं षडशीतिमासहस्रं फलंविसपदेषु चेति शातातपोपि सूर्यसंसे
क्रमे पुण्ये न स्नायाद्यदि मानवः सप्तजन्मानिरोगी स्याद्दुःखभागी च जायते संक्रांतौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि
मानवैः तेषां नास्य पतिहंति सप्तजन्मसु निश्चितमिति स्कंदसंतरेष्वविशेषउक्तः मध्ये विषुवतिदानं विष्णुपदे
दिनायने चादौ षडशीतिमुखेःतीतेत्तरोदगयनेचबहुफलमिति ननुसंक्रांतिषु स्नानदानादिकं विहितं स
च संक्रांतिसमयातिसूक्ष्मत्वात् दुर्ज्ञानत्वेनशक्यः अतस्तत्तावत्तिकाले स्नानदानादिकं कर्तव्यं कथं शक्यमि
ति चेत्सत्यं मुख्यकालस्य सूक्ष्मत्वात्किंचिदितिपूर्वस्मिन्परस्मिन्वा काले स्नानदानादिकं कार्यं तदाह हदवसिष्ठः
संक्रांतिसमयः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः तद्योगादप्यधश्चोर्ध्वं त्रिंशन्नाड्यः पवित्रता इति इदं सामान्यतः संक्रा
तिविषये विशेषस्तूच्यते कर्कटे पूर्वतो त्रिंशन्नाड्यो मकरे पराविंशतिनाड्यः पुण्याः तदाह हदवसिष्ठः अतीता
नागतेपुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः पराः इति विषुवयोस्तु [illegible] द्वादशनाड्यः
पुण्याः यथा मेषवृषे वर्तमाने तत्त्वामेषेनाड्योस्य भयतो दशेति विष्णुपदेतु प्रागंतो षोडशनाड्यः पुण्याः

वि.गं. ऽेऽति यन्नमोवफलैन्तैत्रैवोक्तम् ध्वांक्षीवैश्यान्सुखयति महोदरीफलेचौरमार्यो बोधाम्रूद्रानयतस्तु रपतीनै
र: वमंदाकिनीच नंदाख्याचद्विजवरगणान्मिश्रिताख्याऽपस्मून्वेऽनलानांकुलमविकलराक्षसीसंज्ञिताचेति इदम
।।। पिफलेयनेनत्रैयोगेमेशूगांभवतितान्यपिसपवाद उच लिप्रचरेमैत्रध्रुवमिश्राख्यदारुणाः ऋतैः संक्रा
न्तयोर्कस्यघोराद्याः क्रमशामताः ग्रंथार्थः रविवारेउग्रसंज्ञिकानांनक्षत्राणांपूर्वात्रयभरणीमघानाम
फलं स न्यतमसंयोगेयदासंक्रान्तिर्भवति तदाघोरा उभयथाचोक्तम् सिद्धेः सोमवारेक्षिप्राणामश्विनीपुष्यहस्तानाम
स्पूर्णं+ न्यतमसंयोगेसंक्रान्तौध्वांक्षीफलंसंपूर्णं भौमवारेचरसंज्ञकानांश्रवणपुनर्वसुधनिष्ठाशतभिषक्स्वातीनाम र+
म+ न्यतमसंयोगेसंक्रान्तौमहोदरीफलंसंपूर्णं बुधवारेमैत्रसंज्ञकानांचित्रारेवतीमृगशीर्षानुराधानामन्यतमसंयोगे म७
संपूर्णंमनु+ संक्रान्तौमंदाकिनीफलं+गुरुवारेध्रुवसंज्ञकानांरोहिण्युत्तरात्रयाणामन्यतमसंयोगेसंक्रान्तौनंदाफलंसंपूर्णंशु
क्रवारेमिश्रसंज्ञकयोःकृत्तिकाविशाखयोरन्यतमसंयोगेसंक्रान्तौमिश्राफलंसंपूर्णं शनिवारेदारुणानां
मूलार्द्राश्लेषाज्येष्ठानामन्यतमसंयोगेसंक्रान्तौराक्षसीफलंसंपूर्णंभवति वारनक्षत्रयोर्विपर्यासेवारनक्षत्रयोःफलं
मिश्रंभवतीति ग्रामामेववेलाभेदेनापिफलभेदमपवाद पूर्वाह्णकालेनृपतीन्द्विजेन्द्रान्मध्यंदिनेवाथविशाः
पराह्णे शूद्रानवास्तमिते प्रदोषेपिशाचकान्रात्रमकालनिशीथे नक्तादिकांश्चापररात्रकालेपस्तभकालेपशु

त्पूर्वदिने

न

दुर्ग्रहेषु मासमिति दिनत्रयकरणासंभवे शुभकर्मदिने श्राद्धत्रयमपि कुर्यात् तदाह शातातपः दर्शश्च स्थिते तस्य सके
देकस्मिन्नेव वासरे श्राद्धत्रयं प्रकुर्वीत वैश्वदेवं तन्त्रतो त्रिकमिति वृद्धिश्राद्धे दर्शविषयिणादिभिः पिण्डदाने कुलाचार।
प्राप्ते वा कुर्यान्न वा कुर्यात् तदुक्तं भविष्योत्तरे पिण्डनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्यात्तथापि च वृद्धिश्राद्धे महाबाहो कुलधर्मो
नवेक्ष्य इति वृद्धिश्राद्धनिर्णयः अथ जीवच्छ्राद्धे श्राद्धदानापकर्तृत्वे सति जीवपितृश्राद्धं दद्यात् तदुक्तं ब्रह्मपु
राणे देशकालधनश्रद्धाव्यवसायसमन्वितः यो विना सति जीवपितृर्दद्याच्छ्राद्धं स्वयं नरः इति इति जीवच्छ्राद्धे अ
थ संक्रान्तिनिर्णयः तासु संक्रान्तयो द्वादश तासु मकरकर्कटावुदग्दक्षिणायने तुलमेषौ विषुवौ वृषवृश्चिककुम्भसिं
हकेऽध्या विष्णुपदाः धनुर्मिथुनमीनकन्याः षडशीतिमुखाः तदाह वसिष्ठः अयने द्वे विषुवे द्वे चतस्रः षडशी
ही+ तयः चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्त्यो द्वादश स्मृताः मृगकर्कटसंक्रान्ती द्वे उदग्दक्षिणायने विषुवे तुलामेषौ
गोलमध्ये तथापराश्च मध्योमकरः गोलं चलते अयनविषुवयोर्गोलमध्ये इत्यर्थः ज्योतिर्विशिष्टेऽपि वृषवृ
श्चिककुम्भेषु सिंहे चैव यदा रविः एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फलम् कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि यदा
रविः षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः आसामेव संक्रान्तीनां वारभेदेन संज्ञाभेदो रत्नमालायामुक्तः
घोरा रवौ ध्वांक्षमतफलाच संक्रान्तिरारे च महोदरी स्यात् मन्दाकिनी सौम्यगुरौ च नन्दा मिश्रा कवौ राक्षसिकार्कपु

नि.सो. गर्भाधानादिनिमित्तेनैवेति पुत्रविवाहादिनिमित्ते प्रातःकार्यं तदाह शातातपः प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति
मृ: पुत्रप्रातः शुद्ध्यर्थप्रहरात्मककालवाचकः तदाह गार्ग्यः ललाटसंमिते भानौ प्रथमः प्रहरः स्मृतः स
११ एवाह्नः सार्धंसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयते इति गर्भाधाननिमित्तमपराह्णे कार्यं तदाह गालवः पार्वणं चा
पराह्णे तु वृद्धिश्राद्धं तथाभ्युदयिकमिति गर्भाधानतन्निमित्ते वृद्धिश्राद्धमपराह्णे ऊर्ध्वादित्यर्थः पुत्रजन्मादिनि
मित्तस्यानियतकालत्वान्निमित्तानन्तरमेव तत्कार्यं आभ्युदयिकश्राद्धं मातृपूर्वकमेव कार्यं तदुक्तं मातृश्राद्धं तु
पूर्वं स्यात्पितॄणां तदनन्तरम् ततो मातामहानां तु एवं नान्दीमुखं भवेत् इति नान्दीमुखं तु आभ्युदयिकश्राद्धं पु
पुत्रनान्दीमुखमुच्यते कात्यायनिः कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशे नववेश्मनः नामकर्मणि बालानां चूडाकर्मणि
दिके तथा सीमन्तोन्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने नान्दीमुखं पितृगणं पूजयेत्प्रयतो गृही पुत्रादीनामादित्यपौत्र
मुखदर्शनस्याप्युपलक्षणः गार्ग्योपि पुत्रजन्मनि प्रतिष्ठासु तन्मौञ्जीमाणवबन्धने चूडायां च विवाहे च वृद्धिश्राद्धं विधी
यते वृद्धगार्ग्योपि गर्भाधानाभिषेकेषु स्नाने शर्म्मिक्रियासु ना वृद्धिश्राद्धं प्रकुर्वीत आश्रमग्रहणे तथा क्रियास्वासा
वाप्यस्य मन्त्रपूजापि उत्सवान्ते च सन्तानयज्ञादौ दानादिमंगले मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम् ततो मातामह
नो वृद्धिश्राद्धे देवान्नं यथैवेति पूर्वैर्विशेषो गार्ग्योक्तः मातृश्राद्धं स्वैवक्षः कर्माहनि चपरंतके मातामहस्य अन्यपक्षे वृद्धिश्रा

त्सविधिनावदमिति प्रथमैकमिति दारभोक्ता : पुनर्भोजनपर्यन्तमादिथमेयहितम् विवाहाद्यौंजी बंधनाधो
र्धं वृवर्षं सपिंडीकरणं नवश्राद्धषोडशश्राद्ध प्रमाहिकगयामहालयश्राद्धव्यतिरिक्तममावस्याद्याद्विपिंडव
र्हितं कुर्यात् तदाहकार्ष्णाजिनिः मौंजीबंधाद्विवाहाद्वावर्षार्धं वर्षमेव वा पिंडान्सपिंडनादूर्ध्वः सपिंडीकर
णाहते प्रत्रं सपिंडीकरणं प्राहेनन नवश्राद्धषोडशश्राद्धानामप्युपलक्षणं स्मृतिसंग्रहेऽपि विवाहोपनयनाद्
र्ध्वं वर्षं वर्षार्धमेव वा न कुर्यात्पिंडनिर्वापं दर्शान्करणानिच पुनः सएवाह महालयेगयाश्राद्धमातापित्रोः
ताहनि कृतोद्वाहोपि कुर्वीत पिंडनिर्वपणं सुतः इति उक्तकालव्यतिरिक्तममावस्यादिकालेषु संकल्पश्राद्धं कु
र्यात् इति सपिंडीकरणानि णेयः अथ संकल्पश्राद्धं मासिपार्वणादि श्राद्धकरणे शक्त्यपत्न्याद्यभावे संकल
श्राद्धं कुर्यात् ग्रहणे सूत्याद्यादिना न वाल्लस्येत् तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे ग्रहणाति पिडहयज्ञं यदाकर्ते
कुर्यात् संकल्पश्राद्धमेवासौ कुर्यादर्घ्यादिवर्जितमिति शांतिशाब्दवाहनादपसंग्रहः नदा हाप
संकल्पश्राद्धे पायाद्यावाहनाद्यं करणपिंडस्वधावचनानि वर्जयेदिति व्यासोपि सकृतश्रेयः पार्वणेनैवते
कोद्दिष्टसपिंडनम् अन्यकालेषु पिंडे शक्तिस्तस्मात्संकल्पं भोजयेदिति स्मृत्यंतरेनास्तिकालेनो स्वधायै : इति
संकल्पश्राद्ध अथाभ्युदयिकश्राद्ध तच्च त्रिविधं विवाहादिनित्यनिमित्ते पुत्रजन्माद्यनियतनिमित्ते अ

को+ ख

नि.सि. नाकरणोत्रस्य वाविशामनपमानोवसपिंडीकरणेनास्ति तेषांसहैकोद्दिष्टमेवेति अथात्यिकान्तोद्वाद-

स. शाहादयः समकालाउक्ताः तत्र द्वादशाहपक्षेनिरग्निकोतोपलक्षणं प्रेतत्वत्रिपक्षेपण्यारपिस्तनकी ।

११४ तपक्षेसपिंडीकरणं तदाहकात्यायनः सर्वेषामेववर्णानामेकादशाहेपिंडनमिति हेडमनुरपि द्वादशाह स+

निविषारणमशौचान्तेचभुक्तमिम वेश्यानांत्रिपक्षादावथवासमांत्ससपिंडनमिति मदसापि द्वादशाहेपु सपिण्डनं

व तदाहविस्तः मंत्रवर्जंहिशूद्राणांद्वादशाहेसपिंडनमितिविसृतामूद्रस्यद्वादशाहाभिधानात्सर्वेषा मिति

मपिवर्णानामितिवचनेनाप्यग्न्यादिवर्णत्रयविषयमेव उक्तकालेष्वपिसापिंड्यंकृतेपुत्रः कर्तव्यका

लविशेषश्रुतश्शुभेनोक्तः प्रेतगाथाइष्टेषुशोभितायांवासमाचरेदिति गालवोपि सपिंडीकरणश्राद्ध

मुक्तकालेनवेत्कृतम् रोदहस्तवरोहिणामेभेवासमाचरेदिति रोदश्राद्धो मेश्चमतद्गाथा संवत्सरा

देवोक्तसपिंडीकरणकृतेपिसंवत्सरपर्यन्तंसेकल्पविधानेनपार्वणंसोदकुंभश्राद्धंचकुर्यात् तदाहया

ज्ञवल्क्यः अर्वाक्सपिंडीकरणंयस्यसंवत्सराद्भवेत् तस्याप्यन्नंसोदकुंभंदद्यात्संवत्सरंद्विजइति तथापीनरपि।

णाहेनसंवत्सरादर्वाक्कृतसपिंडस्यापिसमभ्युदयः अथैतविशेषः अकृतसपिंडनस्यैकोद्दिष्टं कृतसपिंड

नस्यपार्वणं तत्रापिविशेषोगौतमेनोक्तः अर्वाक्पार्वणंश्राद्धंसोदकुंभमधर्मकैः कुर्यात्सन्मासिकंश्राद्धंएक। १०९

त्रिकायामन्स्ततइति पुत्रिकासुतस्तेनमातामह्यादिभिः कुर्यादित्यर्थः बौधायनोपि प्रमीतेत्वथपिंडेमा
तरंपुत्रिकासुतः द्वितीयेपितरंतस्याश्चतृतीयेचपितामहमिति एवंचकेनापिमातुःसापिंडोक्तएकादिश्रा
द्धेपितामह्यादिभिः पार्वणिकतेव्य इदंसपिंडीकरणंविवादेपिउत्तएवंकुर्यात् तदुक्तंवायुपुराणे श्राद्धानि
षोडशादत्वाकुर्यादेवसपिंडनम् प्रोषितेनावसितेपुत्रःकालादतिविवादेपि एतद्व्याख्यानमपरार्केप्रो
षितावसितेप्रवासमावसानेपुत्रः निविवादेपिकालान्तसपिंडनंकुर्यात् तस्मादेकादशश्राद्धानन्तरंदत्वानकुर्यात् यदि
नातिश्राद्धादिश्राद्धादिनादत्तमिति तदासपिंडनमेवकुर्यात् व्याघ्रः जीवत्पितापितामह्यामातुःकुर्यात्सपिंडनम्
प्रमीतपितृकः पित्रा नान्नित्रा पुत्रिकासुतइति जीवत्पितृव्यतिरिक्तेनापि त्रैवसपिंडनमाह सद्भासितात्वेषोडश
श्राद्धसपिंडीकरणानिनसंति तदाहोशनाः एकोद्दिष्टंनकुर्वीतयतीनांचैवसर्वदा अहन्येकादशेतेषां
पार्वणंतुविधीयते सपिंडीकरणंतेषांनकर्तव्यंसुतादिभिः त्रिदंडग्रहणादेवप्रेतत्वंनैवजायते इति त्रिदं
डेनेकदंडेनश्रादुपलक्षणम् उक्तंचतत्रैवशान्मने वानप्रस्थमाश्रमेगतानांब्रह्मविष्णुपरायणानां एकदंडीत्रिदंडीवा
सर्वेसंन्यासविवर्जिताइति एतान्नलयोपि एकोद्दिष्टंजलेपिंडंसर्वोचप्रेतसक्रियात् कुर्यात्पार्वणंतदस्यहा
सप्तमनाभिलवेद्धइति व्रतचर्यादिविशेषस्त्वयंमायविशेषःउक्तः यथावाक्यणादेहताचापनितानांप्रायश्चि

निर्णं
स॰
१८

वमिति यमोपि यत्वावैकेनकर्तव्यंसपिंडीकरणंस्त्रियः सामृतापिद्वितैकंगतामेवाहृतिश्वेतैरिति
शूद्रस्येकेचिदूर्चे यत्वावैकेनेतिपदंपितृवर्गोपलक्षकं अतश्चपितृपितामहप्रपितामहैः सपिंडीकरणंकार्यं
अन्यथासपिंडीकरणस्वभावविरोधःस्यात् एकेनेकत्वविधानंत्वसुरादिविवाहोढायाः पितामह्यादिभिः
सापिंड्यप्राप्त्यभावान्नारोहणमेकेनपतिवर्गेणसहसपिंडीकरणंकर्तव्यमित्येवंपरमिति एवंचस्मृतिदर्पणे
ब्राह्मदैवेनब्रह्माकल्पनीया असुरगांधर्वराक्षसपैशाचविवाहोढायाः पुत्रोमातामह्यादिभिःसपिंड
नकुर्यात् तदाहशातातपः तन्मात्रातत्पितामह्यातस्यामातुर्मात्रापितामह्या एवञ्चस्यात्प्रपितामह्यादिवे
सपिंडः मातामहेनवाकुर्यात् तदाहयमः पितापितामहेयोज्यः पूर्णेमृतेवत्सरेसुतैः मातामातामहेतत्
ह्येवाहमर्गाचाप्येवं अत्रापिस्मृतेविभाषासुरादिविवाहोढामतेः असुरादिविवाहेषु त्वभिधानादासुरा
दिव्यांतिस्मृत्वा ब्राह्मदैवार्षप्राजापत्यविवाहद्वयोढायाः पितामह्यादिभिर्नैवसपिंडीकरणमुन्नीयते त
थाचमार्कंडेयः ब्राह्मादिविवाहेषु यासूढा कन्यकाभवेत् भर्तृगोत्रेणकर्तव्यास्तस्याःपिंडोदकक्रिया आसु
रादिविवाहेषुपितृगोत्रेणधर्मविदिति अत्रभर्तृपितृगोत्रमात्रसर्वविधिनो अत्रिकाअत्रमातामह्यादिभिर्मातुः
सपिंडीकरणंकुर्यात् तदाहकात्यायनः मातुःसपिंडीकरणंपितामह्यामहोदितम् यथोक्तेनैवकालेनपु

नचक्रुस्वावासपिंडि
नमूत्रासुदिविवा
हेषुविन्नानीयो
षितांसूक्तमूतत्मा
वानन्पितामस्या

तु समेतरपि पुत्रेणाश्रुत्वैतेनकर्तान्नभवेच्छाद्धकर्मणि तत्रपत्न्याःपिण्डेनसापिंड्यंपार्वणेनतथैवहि स्त्रीणांसपि
गु+ ण्डीकरणेविशेषउ[illegible]च्यते तदाहशातातपः मातुःसपिंडीकरणंकथंकार्यंभवेत्सुतैः पितामह्यादिभिःसार्धंसपि
ण्डीकरणमिष्यते पितामह्यादिभिरितिकर्तव्यःपितामहीप्रपितामहीवृद्धप्रपितामहीभिःपितामह्याजीवन्त्यां
प्रपितामह्यादिभिः तदुक्तंब्रह्मपुराणे मातर्ययप्रमीतायांविद्यतेचपितामही प्रपितामहीपूर्वेणकार्यस्तत्रा
प्यवंविधिर्विति प्रपितामह्यांजीवन्त्यांचपाणामपिपिण्डानामितिवचनान्मातुः प्रपितामह्यादिभिःकुर्यात् अ
पुत्रायाःपतिरेवश्वश्र्वादिभिःसपिंडीकरणंकुर्यात् तदाहपैठीनसिः अपुत्रायांमृतायांतुपतिःकुर्यात्सपिंडनम्
श्वश्र्वादिभिःसहैवास्यास्सपिंडीकरणंभवेत् अन्वारोहेतुःपत्न्या[illegible]पत्यासहपिंडनंकुर्यात् एकस्मिन्नेवदिनेपत्युः
सपिंडीकरणंभवति तेनैवतस्याअप्यपिकृतंभवति तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे अन्वारोहेणैकदिनमरणेस्त्रियःए
एकत्रपिंडीकरणंनकार्यं भर्तुःसपिंडीकरणेकृतेस्त्रियश्चभवति दिनान्तरमृतेपुत्रश्चपितृपितामहपिंडम्
धेकुर्यात्तेनपीयापिचैकेनमातुःसापिण्ड्यंकुर्यात् सर्वेचधर्मपत्न्याः सापिंड्यमेकैनेत्यपरेणातिसिद्धे यदि
प्रास्त्रेतेपि मातुःसपिंडीकरणंपत्यासार्धंविधीयते यस्मात्पतिव्रतानांतुसर्वेस्वर्गातिविद्यते शातातपोपि [illegible]
[illegible] मृतायाजगतानांयंसातेनसहपिंडिता प्रदेहेतिस्वर्गवासेचयावदाभूतसंप्ल

पी+ हृतैं+

नि॰सि॰
३
९८

तदंतरं संस्कुर्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् असंस्कृतौ तौ दाहादिसंस्कारैः तथा पापिष्ठमपि शुद्धेन शुद्धं पापकृतात
या पितामहे न पितरं संस्कुर्यादिति निश्चय इति अत्र पापिष्ठमिति संस्काराराहित्यात् न पातित्यादिना पतितेन
महसपिंडीकरणनिषेधात् पृथ्वाह्वयोत्तमः पापकर्मिणो न संसृज्येरन् स्त्रियश्चाभिचारिणीति नतु पिता
महप्रपितामहयोः पितुः सपिंडीकरणं कथं संभवतीति चेन्मैवं असंस्कृताभ्यां ताभ्यामेव सपिंडीकरणका
र्ये तदाह कात्यायनः असंस्कृतौ तु पौत्रेणैव पितामहस्य संस्कारः कार्यः तथा स एवाह पितामहः पि
तः पश्चाद्वदेत् यदि गच्छति पौत्रेणैकादशाहादिकं तेभ्यः श्राद्धषोडशम् ततस्ताः पौत्रेणाकर्तव्यं पुत्रेण वा स्वपिता
महः पितुः सपिंडनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकम् यद्यन्यः कृतो सन्निहितो न स्यात्ततः पितुः श्राद्धानि तपि
तः सपिंडनं कृत्वा [illegible] पश्चात्पितामहप्रपितामहयोः संस्कारं कुर्यात् असति कुर्या
दैवं यथाकं स्मरणात् पितामहे हृते दशाहमध्ये पितृमरणे सति प्रथमेऽह्नि यादृशान्तदशाहे समापये दिति उपक्रान्ता पिता महसंस्कारे एव दशा हान्ते समापनीयं + २८
पितृसंस्कारेणानं तदिते समर्पिते पितृसंस्कारान्तरितः पुनः पितामहस्य संस्कारे कृते तदा सर्वमावर्तयेत् अथाकृता
हितं पित्राकृत्वा तेन पौत्रेण पितामहश्राद्धे उपक्रान्ते पितृमरणे सति पित्र्याणां शौचं वहेत्तावत्स्वकाले पितामह
श्राद्धं कुर्यात् तदाह लोगाक्षिः सर्वभावे स्वयं पत्न्याः स्वभर्तॄणाममंत्रकं सपिंडीकरणं कुर्युः ततः पार्वणमेव

यते तत्रविस्मः संवत्सरांते प्रेतायतत्पित्रे तत्पितामहाय तत्प्रपितामहाय च ब्राह्मणानेवं पूर्वं भोजयेदिति ।
प्रेतपिंडं पाद्यपाद्योदकं च पिंडत्रये निदध्यादिति च पितामहे जीवति तत्पुत्रस्य प्रमाणे विशेषयन्कः स्मृतौ पितरि एषा
पचितृते च पितामहः तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाइति तेभ्यः स्वपे पितृकः पिंडो नियात्वयः स्यात् एवं तत्
पुत्रात् पितामहे प्रपितामहे च जीवतस्तदा प्रेतपितामहपूर्वकास्त्रयः पिंडा देयाः [illegible]
[illegible] ननु प्रेतस्य पितृपितामहप्रपितामहैः सपिंडीकरणमुक्तं पितृपितामहयोर्जीवतोः
केवलं प्रपितामहेनैकपिंडपित्रनुमितिवन्नस्त्व त्रयाणां मध्ये एकेनापि सपिंडनं पितृत्वमस्तु ते प्रेत इति यन्मेो।
यवस्याप्यतुइति त्रयाणां सपिंडनात् प्रेतसंबंधि पितृपितामहप्रपितामहपिंडनात् [illegible] क्रमस्तानां सपिंडी। वु+
करणं निषिद्धं यथा व्युत्क्रमेण मृतानां न तेनैव ऊर्ध्वानां सपिंडनमिति प्रेतस्य पितामहे जीवति प्रपितामहे च
भिन्नियदेकैकचंमुपपतेइतिचेत् उच्यते निषेधवाक्यं मातापितृकर्तृकव्यतिरिक्तविषयम् तदुक्तं स्कंदपु
राणे व्युत्क्रमेण मृतानां न सपिंडीकृतिरिष्यते यदि माता यदि पिता भर्ता नैष विधिः स्मृत इति पितामहेषु
जीवत्सु संस्कृतः प्रपितामहे वा संस्कृते न पितुर्मरणो [illegible] संस्कृताभ्यां पितामहाभ्यां पितुः सपिंडीकरणं कुर्यात्
ततमनापिकवाये तत्रपितृपितामहाभ्यां संस्कुर्यात् तदाहकात्यायनः व्युत्क्रमेण संस्कार्यौ पाशवौ पोत्र प्रपौत्रकोपि ।

ति॰ग॰ ऽविरोधः स्यात् एकादशाहमिति षोडशश्राद्धोपलक्षणम् श्राद्धानि षोडशापाद्य नातैव कुर्यात्सपिंडनमि
स ति षोडशश्राद्धाकरणे सति पिंडीकरणाधिकाराभावात् कर्तव्यः तस्मात्प्रेतत्वादिमाशौचान्तीयः पक्षः कालः त
१८ दूर्ध्वमन्तः प्रेतत्वेऽदाहितानेः स्यात्ततः न प्रियं तदा भवेत् सपिंडीकरणान्तस्य कर्मणः प्रतीपक इति अन
ग्नीनां तु द्वादशाहाद्यामन्त्र कालो भवति नन्वग्नौ पितरस्त्वग्नेः संवत्सराद्धदेकाल्याजि नित्यासपिंडीकरण
विधानात्कथमत्र कालः इति चेन्मैवम् मुख्यः कालः तत्र देशकालादिस्वाशक्त्याभावभियाद्वादशाहे एव
कार्यं तदाहुर्याज्ञः प्रानेनाकुलधर्माणां पुंसां चैवायुषः क्षयात् अस्थिरत्वाच्छरीरस्य द्वादशाहे विधीयते तथा
संभवे त्रिपक्षादिकालेनोक्तः तदुक्तं भविष्यपुराणे सपिंडीकरणं कुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् अनाहि
ताग्नेः प्रेतस्य पूर्णेऽब्दे भरतर्षभ द्वादशाहे त्रिपक्षे वा त्रिमासे वा एकादशेऽपि वा मासि मंगलस्याद्युप
स्थिते षष्ठमासि वेत्यन्वयः नतु साग्निकस्यैतत्कर्तव्यमेकादशाहाद्वादशाहादूर्ध्वकालनियमश्रुतः अनग्निकस्य
त्रिपक्षनियमः यदि प्रमादात्तत्कृतं न भवेत् तदा सपिंडीकरणलोप एव स्यादिति चेन्न गोभिलेन काला
न्तरविधानात् यथा द्वादशाहादिकालेषु प्रमादादननुष्ठितम् सपिंडीकरणं कुर्यात्कालेषूत्तरभाविषु इति वि+
उत्तरभाविषु त्रिपक्षादिषु इति सपिंडीकरणकालमुक्त्वा तत्सपिंडीकरणं कस्य केन सहेत्याकांक्षायां कात्याय

परतोदशरात्रात्सेत्क्षहस्त्वहोपरीतरइति दशरात्रात्परतएकादशेह्नीत्यर्थः इतरोनग्निः हारीतोपि यावत्स
वंसमासस्यामृतादाद्दशमेभवेत् सपिंडीकरणंतस्यांकुर्यादेवमतोग्निमान् अथाग्निमतादाहृर्थद्वितीयदिना
न्विज्ञातनैवएकादशाद्दोभवति तत्राप्यमावस्यापरिश्चेदित्यर्थः वृद्धवसिष्ठोपि प्रथमासादमावस्यायां
ताद्दादशमेहनि सपिंडीकरणंतत्कुर्यादेवमतोग्निमान् इत्यत्रापिमृतादाहादितिपंचमीमर्यादायां मृतादा
हर्थंदिनमारभ्येत्यर्थः सायंचेकादशाहेहिरण्यपातेपिइपित्र्यस्थानार्थंएवंसपिंडीकरणविधनाम् तदाश्वलवः स
पिंडीकरणात्तुतेपरकंषट्मासस्थिते श्राद्धितान्वग्निमतोवालीपिसत्यत्तःप्रवर्त्ततेइति प्रेतेतुश्रोक्तंतेविश्वेवाग्नि
मतिद्वादशाहेपिकालः [illegible]
[illegible] तदुक्तंभविष्यत्पुराणे यजमानोग्निमान्राजन्श्रोतश्चानग्निमान्भवेत्
द्वादशाहेतदाप्रोक्तंसपिंडीकरणंबुधैः यजमानतःकनीयश्चाप्येकादशाह्निसपिंडीकरणंकुर्यात्तदानेवसर्वमा
धानिषोडशश्राद्धानि एषकालेसपिंडीकरणंकुर्यात् पत्नीकामायनवचनं एकादशाहेतिवंशश्चद्वादशाहा
यथाविधि प्रकुर्वीताग्निमान्विप्रोमातापित्रोःसपिंडनमिति अग्न्यापन्नमर्थः दशाद्दाहमेकादशेह्न्येका
दशाहमाद्यश्राद्धंनिर्वर्त्यपश्चात्सपिंडीकरणंकुर्वीतेत्यर्थः अन्यथासर्वेषामेववर्णानांश्राद्धमेकादशेह्नीतिवा

न+

गपक्षेष्य +

नि॰ सि॰ ईकरणादर्वा कृतान्यपि पुनरप्यपकृष्यंते वृद्ध्यंतरं निषेधनादिति सोऽप्यायतोऽपि प्रेतश्राद्धानिषेधाति
स॰ सपिंडीकरणेनथा अपकृष्याप्यकुर्वीत कर्तुर्नांदीमुखं द्विजः वृद्ध्यनंतरं निषेधस्वकालायनेनोक्तः त्रिवृद्धि
१०५ वृद्धिर्नैव तु मासिकानि न तेऽपेयन अपकृष्यमरणं न भवत्पुनरप्युतेति आयातवामनत्वं नथा अनंतरेणापो
दु + वृद्धिश्चेत श्राद्धानि कुर्वीति सश्राद्धे तर कुर्यारेपितृभिः सहमज्जति अत्रानमासिको न प्राप्मासिको नाह्निकाति
नेदाह्निकुलकार्याणि नेदायाभार्गववदिने चतुर्दश्यां त्रिपुष्करे ऊनश्राद्धं न कुर्वीत गृही पुत्रधनक्षयादिति मरी
चिरपि त्रिपुष्करेवनंदासु सिनीवाल्यां भृगोर्दिने चतुर्दश्यां च नोनानि कृत्तिकायां त्रिपुष्करे इति त्रिपुष्करं वत्रि
पाद्दर्क्षं भद्रातिथि गुरु भौम मंदवारवारणमतनसवमेलनेभवद्योगमेलनेद्विपुष्करः नेऽकरत्नमा नि +
लायां त्रिषु समचरणादि भस्य भद्रातिथिर्यदिनाधने प्रानिरविगुरुकुजाशुक्रवाणां कृष्यवनवासरे श्रुतिभिरु
दितः सोऽयं योगः त्रिपुष्करसंज्ञितस्त्रिगुणफलदो न तेष्वलं वृजितेष्यस्ततोऽपि वा इति मासिकनिर्णयः अथ
तस्यापोष्टीकाला भवंति नदुर्णंका लादर्शी + सपिंडीकरणं + एकादशेऽह्नि द्वादशेऽह्नि त्रिपक्षे वा त्रिमासि वा षष्ठे वैकादशे वाह्नि मासि वाऽभ्यागमे
इति पदे वा विवाहाद्याभ्युदयिकेऽप्रामे ततः एवं सपिंडीकरणं कुर्यादित्यर्थः एकस्यैकादशाहादिरूपः कालः
कर्तृविशेषाऽपेक्षा एकादशाहादि दर्शो संततिस्यात् नदादेकाम्योजितिः सपिंडीकरणं कुर्यात् ... नामन्तः

ना

द्विकादिकमिति कात्यायनिरपि कृत्वान्येतेषु मासेषु विषमाहे समेऽपि वा वैयातिके त्रिपक्षे स्यात् द्वेषितरा
णितं भविष्यत्सु गण्यते वैयातिके भवेद्धूर्ते त्रिपक्षे तत्तदन्तमितिमिश्रकैः कात्यायनिनात्रिपक्षे स्मृतमिति विरोध
इति चेन्न तत्रापि [illegible] हृतेइत्यर्थः किं तत्प्रसक्ते इति साग्निमरणादिनाहन्यस्मिन्नित्य तदाहमतिरहतेदिन
मारभ्य तत्र श्राद्धैकादशाहादिकं वैयातिकान्ते कुर्यात् तदनंतरं श्राद्धानि भवन्ति इत्यपि च तदाह मात्स्यकाण्वे: कृ
धैं त्रिपक्षाय श्राद्धं समस्तानां वत्सरे कृतेत् प्रथमं तत्काव्ये द्वादशाहादाहिताग्नेर्द्विजन्मनेऽपि दैवादन्तरिते मासिकव
यस्मिन्मासे मृताहश्चैव कुर्यात् तदाह जातूकर्ण्य: एकोद्दिष्टेति मासे यदि विघ्नः प्रजायते मासेऽन्यस्मिंस्ति।
थोनस्या कुर्याद्दत्तरिते च यादि इति श्रुत्यवकाशेण तन्मासिकं समुच्चय: श्रुततरितं तन्मासिकं च कुर्यादित्यर्थ:
पुत्रानिषोडशश्राद्धानि द्वादशाहादशेमे वत्सरादर्वाग् यत्र काले सपिण्डीकरणं कर्तव्यमिति पूर्वं मतीतानि कृत्वास
पिण्डीकरणं कुर्यात् तदाह लौगाक्षि: श्राद्धानि षोडशानाषाद्य विदधीत सपिण्डनमिति गोभिलोऽपि श्राद्धानि।
षोडशादत्वानैव कुर्यात्सपिण्डनमिति सपिण्डनात् तरमपि पुत्र:स्वकाले श्राद्धानि कार्याण्येव तदाह गालवः य
द्या सवत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं भवेत् मासिकं चोदकुंभं च देयं तस्यापि वत्सरमिति सपिण्डीकरणार्थमप।
कृष्यकृत्वानाप्येतानि विवाहादिहहृतापस्थिताया पुनरपकृष्य मृताहे एव कार्याणि तदाह कात्यायनिः सपि

स्व+

नि.सिं. कं. ४८

एवंतृतीयाद्वेमृतादेर्विधीयमानं तृतीयाह्निकं चतुर्थ्यांमासेविधीयमानंशुद्धं अतएवमरणादिनमारभ्यत्रिषु
यतीतस्यविधीयमानेश्राद्धेशुद्धमित्यर्थः आद्यश्राद्धंतत्क्रियादिश्येकादशेऽह्निकुर्यात् तदाहवसिष्ठः एकाद
शेऽह्नियच्छ्राद्धंतत्सामान्यमुदाहृतं चतुर्णामपिवर्णानांसूतकेतुश्यपकृत्पृथक् ऋषिविनानतत्त्वकंतत्रमितिविधा
नात्तत्क्रियादेरेकादशाहेऽस्तकानुष्ठानात्कृष्णश्राद्धकरणमितिचेन्न लोगाक्षिणाकर्तव्यत्वात्कालिकशुद्धे
रभिधानात् आद्यश्राद्धमशुद्धोपिकुर्यादेकादशेऽहनि कर्तव्यत्वात्कालिकीशुद्धिरशुद्धःपुनरेवसइति तन्नेवंस
तिवाक्यगतशुद्धमृतादेरपवादस्यश्राद्धकृतो तस्यापितात्कालिकशुद्धेर्वक्तव्यादितिचेन्न तद्विधानाभावात्
आद्यमेकादशेऽह्न्यवविधानाच्च अतस्त्रैकादशेऽह्निविहितमाद्यश्राद्धंतत्क्रियादिरशुद्धोपिकुर्यात् तदाशौचान्तरे
पालेपपवचेन यत्तुविष्णुवचनं श्राद्धशौचापगमेइतितद्ब्राह्मणविषयमुपपद्यते इत्यविरोधः शौचान्तशाता
दिविहितमासिकानांमृतानांसद्यःशौचेप्रथममेकादशेऽपवाह्नेकुर्यात् तदाहशंखः सद्यःशौचेपिदातव्यंप्रेतस्य
कादशेऽहनि सपदिवसिष्ठस्यश्राद्धंशय्यासनादिषु ऊनमासिकंतुद्वादशाहेऊनमासिकंवाकार्यं तदाहगा
विलः मृताद्द्वादशाहेस्यान्मासिमासेऽथवाऽनमासिकम् ऊनषाण्मासिकंऊनेषष्ठेमासि ऊनाब्दिकं तुद्वादशेमासि
वैयातिकस्त्रीयस्यतेकार्यं तदाहगालवः त्रिभिर्वादिवसैरूनेपकेनद्दितथेतच आद्यादिशुभमासेषुकुर्यादेकता

प्रथमासिकनिर्णयः +

वपर्यंतमित्येवमेव तत्‌ तेनद्वादशमासेत्यर्द्धद्वादशेष्वेयं प्रवर्तते इतिनवश्राद्धनिर्णयः + [illegible]
[illegible] तानिचमासिकानिषोडशभवंति यथामरणमा
सादारभ्यसंवत्सरसमाप्तिपर्यंतंप्रतिमासंविधीयमा[illegible]नानिद्वादशमासिकानि ऊनमासिकंकवेति तराद्वयमात्
कार्थः द्वादशप्रतिमासमाप्ति त्रयं षाण्मासिके तथा त्रैपाक्षिकेनाद्धिकं च श्राद्धान्येतानि षोडश प्रथमद्वादशप्र
तिमासमासानी [illegible]विधानाद्यपाण्मासिका[illegible]ब्दिकश्चऊनमासिकोन[illegible]ब्दिकपराः एतानिषोडशश्राद्धानि सपि
डीकरणात्पूर्वं एकोद्दिष्टविधिना कुर्यात्‌ सपिंडीकरणादूर्ध्वं त्वप्रत्याब्दिकवर्ज्यं पार्वणमेकोद्दिष्टं वा यथा सर्वां वा कुर्यात्
ततो द्वादशेऽह्नि सः सपिंडीकरणात्पूर्वं कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश एकोद्दिष्टविधानेन कुर्यात्सर्वाणि तानि तु सपिंडी
करणादूर्ध्वं यदा कुर्यात्तदा पुनः प्रत्यब्दं यो यथा कुर्यात्तथा कुर्यात्स तानपि प्रश्नाद्यादिमासिकमेकादशेऽह्न्येव कु
र्यात्‌ तदाहयाज्ञवल्क्यः मृताहनि तु कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरं प्रतिसंवत्सरं चैवमाद्यमेकादशेऽहनि इति प्रथमप्र
तिमासंवत्सरं चेत्यभिधानाद्यमेकादशोह्नीत्युक्तनारायणमासिकमाद्याब्दिकं चैकादशाह्नि कुर्यात्‌ एतेनैवाभि
प्रायेणगोभिलोप्याद्यस्याहिताहितिमाह ब्राह्मणान्भोजयेदाद्ये होतव्यमनलेतथा पुनश्च भोजयेद्विप्रान्द्विराह तिर्भवे
दिति एतच्चैकादशाह्निविधीयमानमाद्यमाब्दिकं प्रथमेऽह्नि तीते द्वितीयाद्यारंभे मरणाद्ग्निविधीयमानं द्वितीयाद्यिके

वैपदिक
ऊनषण्मासि
कमूनाब्दि +
काण्मासिकाना +

प्रतिसं +

ण्ण +

ति.टी.
म.
१०२

ऽर्वाक् न पिंडनिर्वपणमाहृतेऽइति एतद्युगादिष्वपिति स्मार्त्तचर्यामन्वादीनामुपलक्षणार्थं तदुक्तं कालादर्शे वि
धवायतनसंक्रांतिमन्वादिषु युगादिषु विहाय पिंडनिर्वापं श्राद्धं सर्वं समाचरेदिति मन्वादिषु युगादिष्वाल
भ्यपोगात्तन्निषिद्धिनिर्णयपरो ग्रंथः इति शतकाम्यश्राद्धनिर्णयः एवं तिलश्राद्धनिर्णयप्रसंगतः क्रमप्राप्तश्रा
द्धं वनिर्णीयक्रमश्राद्धं नैमित्तिकश्राद्धप्रसंगपते तत्र नवश्राद्धं प्रमीतिमपिंडीकरणातं पतश्राद्धं गृह्यणेषु संक्रा
तिषु च श्राद्धं हि श्राद्धं सांवत्सरिकोदकं कुंभश्राद्धं वैनैमित्तिकमिप्युक्तं तत्र नवश्राद्धं नाम मृतकस्तृतीयादिदिने
षु क्रियमाणं श्राद्धमुच्यते तदुक्तमंगिरसा प्रथमेऽह्नि तृतीये च पंचमी सप्तमी तथा नवमैकादशे चैव नवश्रा
द्धं प्रकीर्तितम् वृद्धवसिष्ठोऽपि सप्तमेऽह्नि तृतीये ह्नि प्रथमे नवमी तथा एकादशे पंचमी स्तं नवश्राद्धमिति षट्
तथा बौधायनस्तु पंचैव नवश्राद्धानि नवमे सप्तमेति मेकादशाह्नि पत्राणि विषमदिनेषु के के नवश्राद्धं कृपात आनवमादारभ्य विनेन संविक्रिय नैतकादशादिने नकुर्यात् १
विश्वस्वामिनाप्त आश्वलायनानां पंचाः प्रत्तवानां षडस्मेषां विभाषेति व्यवस्थाकृता नवश्राद्धानि पंचा
श्वलायनशाखिनः आपस्तंबाः षडित्याहुर्विभाषा चेतरे विदुरिति भविष्यपुराणे यात्तवर्णेष्वव्यवस्था
का एषा नवस्मृतविशेषा राज्ञां नवश्राद्धान्युत्क्रमात् आयतनयोर्वर्णयोः षडिमांरूपत्वयशतिविशात
व राजामम विपसूद्रयोःषडिप्तर्षः दैवादंतविनंनवश्राद्धमनेनसप्तरूपात्र तदाहकेठः नवश्राद्धं मासिक

या+

स्मृते देवीपुराणे माघ्याममावस्यायां सर्वकामप्राप्तिर्भवतीति अमावस्यायामिति सर्वतिथ्युपलक्षकमिति नि
र्णयामृते मतिप्रसंगेन अपरपक्षे यदि केनापि हेतुना श्राद्धं न कृतं स्यात्तदा दीपोत्सवामावस्यायां कुर्वीत
तदाह स्मृतौ मनुः ये ये दीपान्विता राजन्नमावास्या नराधिप वि तस्यां दद्यान्न चेद्दत्तं पितॄणां वै महालये इति अपर
पक्षनिर्णयः अपरपक्षे गजच्छायादिकाम्यमप्युक्तं स्वर्गार्थं पार्वणो नवशोभा येतत्त्रै बलं तथा शान्तिश्च
सौभाग्यं पश्चन् दिव्यसुलभतां पुत्रान् पत्नीन्नकक्रत्वं भ्रातॄन् अरोगितं यशो वीतशोकतां प
रमां गतिं धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं रूप्यं गाश्चाप्यजाविकं अश्वानायुश्च विधिवद्यः श्राद्धं संप्रयच्छति कृत्ति
कादिभरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् आस्तिकः श्रद्दधानश्च व्यपेतमदमत्सरः एवं विष्कंभादियोगेष्वपि
विदित+ श्राद्धकरणात्कृत्तिकादिनक्षत्रवदेव क्रमेण फलं भवति तदाह मरीचिः कृत्तिकादिषु ऋक्षेषु श्राद्धे यत्फल
गे+ मीरितं विष्कंभादिषु योगेषु तदेव फलमश्नुत इति रव्यादिवारेषु ववादिकरणेषु च श्राद्धफलं स्मृतिनो
श्रोतोगपचेवसौभाग्यं च पराभवम् सर्वान्कामान्प्रियान्विद्यां धनमायुर्यथाक्रमम् सूर्यादिदिवसे
ष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभते फलम् ववादिकरणेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभते फलम् किंच मन्वादिषु युगादिषु काम्यमे यत्न भ्यवयोगे पुच्च काम्यश्राद्धं
कांतिषु तेषामानिकं वापि ज्ञात्वा दिने कुर्यात् तदाह पुलस्त्यः अयनद्वितये श्राद्धं विषुवद्द्वितये तथा युगादिषु च कुर्यात् अत्र मन्वादिषु युगा+

मावस्या+

ति.गि. स्नानाद्यमावस्यांतकामिकोति अत्रकामिकीत्यमावस्या विहितफलकामस्याभिवतिष्यंत इविहितफलेंका
म मस्यातिष्यंतुरेपिश्राद्धेपासे सर्वासु प्रतिपदादितिथिषु श्राद्धविधानेमनुराह कुर्वन्प्रतिपदाश्राद्धे सुरूपांलभतेसु
१२३ तान् कन्यकांतद्वितीयायांतृतीयायांतुवेदिनः पशून्क्षुद्रांश्चतुर्थ्यांतुपंचम्यांशोभनान्सुतान् षष्ठ्यांद्युतिंकृषिं
चापिसप्तम्यांलभतेनरः अष्टम्यामपिवाणिज्यंलभतेश्राद्धकृत्सदा नवम्यामेक[illegible]दशम्यांद्विखुरा श्फं+
न्बहून् एकादश्यांतथारूप्यंब्रह्मवर्चस्विनःसुतान् द्वादश्यांजातरूपंचरजतंकुप्यमेवच ज्ञातिश्रैष्ठ्यंत्रयोदश्यांच
तुर्दश्यांतुकुप्रजाम् प्रीयंतेपितरश्चास्यायेशस्त्रेणहतारणे पंचम्यादिविनिर्दिष्टान्विपुलान्मनसःप्रियान् श्रा
स+ द्धदःपंचदश्यांतुसर्वान्कामान्समश्नुतेइति याज्ञवल्क्योक्तविशेषस्तु कन्यांकन्यावेदिनश्चपशून्वैसत्सुतानपि
द्यूतंकृषिंचवाणिज्यंद्विशफैकशफांस्तथा ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्रान्स्वर्णरूप्येसकुप्यके ज्ञातिश्रैष्ठ्यंसर्वकामा
नाप्नोतिश्राद्धदःसदा प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्दशीमिति कन्यावेदिनोजामातृन् कुप्यंत्रपुसीसा
दि द्यूतेद्यूतविजयं कृषिवाणिज्ये तज्जनितलाभं अत्रामावस्यायांसर्वकामप्राप्तिरित्युक्ता सापिकर्मणा
कामसंयोगात्काम्यामावस्याश्राद्धानुष्ठानेनसिद्ध्यति नन्वेकस्यामेवामावस्यायांसर्वकामप्राप्तिः इदमेवसर्वे
भ्यःकामेभ्यायदर्शेनयोगीमासामाविद्यमन्त्राकास्विवारेमीमांसायांप्रतिपादितम् अतएवामावस्यदा[illegible]तिवदत।

चतुर्दश्यां शस्त्रहतस्यैवैकोद्दिष्टं कार्यं तदुक्तं मरीचिना समत्वमागतस्यापि पितुः शस्त्रहतस्य वै एकोद्दिष्टं
कर्तव्यं चतुर्दश्यां महालय इति समत्वमागतस्य सपिण्डितस्य यस्य पित्रादेर्यस्य पित्रादेः शस्त्रहतत्वेन चतुर्दश्यां
पार्वणमेव कार्यं तदाह पराशरः चतुर्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सपिण्डीकरणात्कृतं एकोद्दिष्टविधानेन तत्कार्यं शस्त्रघा
तिनाम् पित्रादेर्यस्य येषां शस्त्रघातात्तत्क्रमात् सोऽप्येते पार्वणं कुर्यादाब्दिकादिष्वयधश्च ग्रन्थशस्त्र
हतपदेन पापानशनादिशास्त्रोक्तमार्गमरणानानादि ष स्मापरादिहतानामुपलक्षणं तदुक्तं ब्राह्मे ब्राह्मणा
ग्न्यानशनशस्त्राग्निविषोद्बन्धनिनोनतया चतुर्दश्यां तु कर्तव्यं तस्य ग्रामिति निश्चय इति मरीचिरपि विषश
१६+ स्त्रव्यापदां तिर्यग्ब्राह्मणघातिनाम् चतुर्दश्यां क्रिया कार्या सात्मेषामतिविगर्हितेति शस्त्रेनाहतानाममितार्थः
दलः प्रयोगः पत्नेके विरुद्धः शस्त्रहतस्य चतुर्दश्यां च चतुर्दशी शस्त्रहतस्यैवेति वृत्ते नवब्राह्मणानां नतार्थोनेति
वस्तुस्तत्र नियम इति तेनैव वचनेन यस्य पिता शस्त्रहतः पितामहो जीवति तद्विषये नत्तयोजनीयं अन्यथा
शस्त्रहतपितृकस्य पितामहप्रपितामहयोरपरपक्षे श्राद्धमेव न संभवेत् न च विहितं यथा कात्यायनेन त्रयोदश्यः
पायसं मधुसंयुक्तं तस्मान्नीत्य चतुर्दश्यां पितृनतर्पयेत्यायमेन वदति तेन तेनापरपक्षोक्तवा द्वापरपक्षे किं बोभयत्र निषिद्धं
यमे उत्तमाने दैवी षष्ठी गवचन विरोधः स्यात् यथा श्राद्ध विषये पत्नायां जलाग्निभृगुपातिनाम् चतुर्दश्यां भवे।

भौमे

ति० णि० प्राजापत्यं रोहिणी पौष्णं रेवती पित्र्यं मघा भार्गवं शुक्रवासरः तथा भानौ त्रयोदश्यां तेनाप्यग्रमघा।
म० स्वत्र पिंडदानं सदा स्नानं न कुर्यात् तिलतर्पणम् एतानि वर्ज्य पित्रा शुभे कस्मिंश्चिद्दिने श्राद्धं कुर्यात् + तदुक्तं। तत्र श्राद्धं मातॄणां पतिभिः सह पृथक् श्राद्धं कुर्यात् +
९९ मघराके गयायां महालये पादोष्टकास्वन्वष्टकासु भर्तृभिर्विना तिसिद्धं स्त्रीणां पृथक् सापि तत्र मातृश्राद्धे पृथक् कार्यं।
ले मातामहानां सपत्नीकमेवेति वत्सविंशतिमतेपि केचिदिच्छन्ति नारीणां पृथक् श्राद्धं महत्स्वपि इति
तत्रैकस्मिन्नेव काले पर्वके तन्त्रेण पाकैकपाकेन कर्तव्यं चार्यं भ्रात्रादीनां कारणे नैकोद्दिष्टविधानेन श्राद्धानि।
ऊ र्यात् तत्र पिंड इति विषुवयुगादिक्षयेतन्त्रेण ते अत्र पत्ने भरणीमहासका तदुक्तं मत्स्यपुराणे भरणीपत
पु+ पत्ने तमहती परिकीर्तिता अस्यां श्राद्धं कृतं येन स गयाश्राद्धकृद्भवेत् अत्र तु स्यादन्वष्टकाश्च वैश्वदेवं श्राद्धं कु वा+ष्ट+
र्यात् तदुक्तं प्रतिष्ठाकामस्तु नवभिः पिंडैः श्राद्धं समाचरेत् पित्रादिमातृमध्ये च तथा मातामहादिकम्
अत्राप्येकमातृदेहि त्रिपित्रादिश्राद्धं भवति त्रयफरदपानमात्पिंडप्रकोदेयः पायसेन तिलास्यात् ततः पि
ता महो प्रपितामहो पितृमातॄणां प्रत्येकपिंडदानं तत्र च मत्स्योपिकपिंडेनान्वष्टकामगः प्रसज्यते यत
रेकरेडि वत्सि देहि नोवा तत्पतद्वारपृथ्यामेव पार्वणं कुर्यात् तदुक्तं वायुपुराणे सेनापतिनोप्याहिकादिष्ठ।
त्रः कुर्यात् पार्वणेपि महालये तत्र श्राद्धं तन्त्रपार्वणेन विति अत्र च त्रयपरमपिकाशुपलदाम तदा ते ।०।

पापरपक्षेश्राद्धंपितृभ्योदद्यात्तेचमृत्याद्विदशांतमष्टम्यादिसर्वस्मिन्नेवेति ब्रह्मांडपुराणे अष्टम्यांकृष्णपक्षेतत्श्राद्धं
कार्यंदिनेदिने त्रिभागहीनपक्षेवात्रिभागांतमर्धमेववेति अत्रास्यपुराणेति कृष्णप्रतिपदादिमासार्धमशेषेण त्रिभाग
हीनेपंचम्यादिदशांते तत्रापात्तत्त्वस्तिस्ययत्रपंच [illegible] स्मिनाभवेतीति त्रिभागहीनत्वं त्रिभागमिति दशम्यादिद
शांतं तत्रापि चतुर्दश्यामष्टदशातिथ्योऽल्पतामवेति अर्धमिति अष्टम्यादिदशांते पंचम्यादिपक्षेचतुर्दशी
विहायश्राद्धविधानात् यदाहमनुः कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशी श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथैतानत
थेतराइति अत्रदशम्यादावितिशाहेतपंचम्याद्यष्टम्यादि [illegible] पक्षेपाक्षपक्षसंग्रहः प्रतिपदादिपक्षेचतुर्दशीनवर्ज्या
स्यात् तेचवर्ज्याचतुर्दशीति पक्षयाज्ञवल्क्यवचनं प्रतिपत्प्रभृतिष्वेकांवर्जयित्वाचतुर्दशीमिति तदप्यर्धेच
तथ्यायदहःसंपद्यतेसमम्यार्धयदहःसंपद्यते तवम्यामर्धयदहःसंपद्यतेअतेच्युतदर्शीश्राद्धेनापि अप
रपक्षेनातिक्रमेत्यादिविशेषवचनं तद्दायोभार्यावदिनेत्रयोदश्यांविजन्मतः एषश्राद्धंनकुर्वीतगृहीपुत्रधन
क्षयादिति काम्यात्रिल्लिनिरपि अतोनैमित्तिकश्राद्धयत्तमघा [illegible] स्ति तदयाज्ञत्थश्रुत्रस्पनाणःस्यादितितिथिनि
मित्ति मघायामपिइदानेनत्रयेष्टः प्रजाविनश्यतीतिप्रजापीपिरष्टा तस्यश्राद्धस्वेकमाक्षाद्धनिषेधपदवाय
वसाने ह्यस्याग्नौमाधि प्राजापत्येचयाम्येचपितृदैभार्गवेतथा यस्तुश्राद्धंप्रकुर्वीततस्यपुत्रोविनश्यतीति

श्च+
तुर्दशीचेति निश्चय
+

४
वलदायपक्ष
व्यतिरिक्तपदेष्व
वाचतिष्कृतयात्वे
कस्मिन्नेवदिने
श्राद्धंकुर्यात्तदा
नन्दाशुक्रौवर्जयेत्।
तदाहगार्ग्यः नं ४

७

निर्ण॰ न्यागते सूर्ये प्रतिपदमारभ्य पक्षश्राद्धं कर्तव्यं मेषराशिगतस्य कन्यागतस्य वचनार्थं तदाह कार्ष्णाजिनिः आ
स॰ दौ मध्ये वसाने वा यत्र कन्यां व्रजेद्रविः स पक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धषोडशकं प्रति जाबालिरपि अगते पितृदैवो
१०० कन्याश्राद्धं कुर्वीत समवेदाः आषाढ्याः पंचमः पक्षः प्रशस्तः पितृकर्मणि अतएवापरपक्षश्राद्धमावश्यकं न च
पार्वणविधिना षड्दैवतं कार्यम् तदाह गौतमः पितरो यत्र पूज्यंते तत्र मातामहा अपि अविशेषेण
कर्तव्यं विशेषान्नरकं व्रजेत् कौत्सोपि उत्तराचित्रहस्तासु कन्यायां भास्करे स्थिते कृष्णपक्षे गजच्छायाम
मावः पितृकर्मसु पार्वणस्याहृता कुर्याद्दर्शाद्यथा श्राद्धमवतिति श्राद्धताप्रकारेण जाबालिरपि पुत्राना
पुत्रान्यशो गमैश्वर्यमतुलं तथा प्राप्नोति पंचमे दद्याच्छ्राद्धं कामांस्तथा परानिति न च परपक्षश्राद्धे
नित्यानित्यकर्मत्ववफलश्रवणात्काम्यत्वप्रतीयते तत्कथं विरोधपरिहार इति चेत्सत्यं निमात्ते विहितकाति नित्
वाक्ष्पकालिफलश्रवणात्काम्यानि भवंतीत्युभयरूपाणि अतएव न विरोधः अस्य चांगं तद्देवतं वैतद्दाशि।
कादिरूपो भेदः तदाह देवलः देवार्थे नैव कुर्वीत दैवानेनैव कुर्यात् दैवार्थे न हि कुर्वीत श्राद्धं दत्तागृहेतनेति ।
धारो देवाः विश्वेदेवाः प्रेते देवो विलुप्त इति एवं सर्वस्मिन्नपि पक्षे श्राद्धं कुर्यात् तदशक्तौ पंचम्यादि तदशक्तौ द
शम्यादि तदशक्तौ दशम्यादि दर्शांतं तदशक्तावनिषिद्धे एकस्मिन्नादिने श्राद्धं कुर्यात् तदाह गौतमः ख

गोष्वग्रस्तादिति मातः श्राद्धं सुतः कुर्यात्पितर्यपि च जीवति अत्र गयायामेव समाप्तिमिति दैवात् श्रावणीका गामेव
यायां श्राद्धविधायके ग्रामश्राद्धे गयाश्राद्धमिति श्राद्धे देशे तैव गयागतानां तत्र श्राद्धे न कर्तुमितो न ममतस्तुत
विरोधः इति श्राद्धप्रकरणे द्वितीयस्तनो हनिर्णयः अथ महालयापरपक्षनिर्णयः आश्विनमासस्य कृष्णपक्षोऽ श्राद्ध +
परपक्षः स एव च महालय इत्युच्यते तत्र षोडशश्राद्धानि श्राद्धे पूर्णपक्षमाहि तत्र केवल्याद्दशराणि कन्यागते स
वितसियामहानिव षोडश कृतभिस्तानि तन्यानि तेषु दशमप्यातपमिति शुक्लप्रतिपदा सह षोडशसंख्या
पूरणीया तस्या अपि वेदत्वाविशेषात्कृष्णपक्षमेव तत्र केवलेन अहः षोडशकं यत्र शुक्लप्रतिपदा सह
या + वेदविधिशेषात्सायापरपाक्षिकास्मृतेति मनुरपि तमस्य स्वापरपक्षे यत्र कन्यां व्रजेद्रविः स महालयसंज्ञः
स्यादगजच्छायाह्वयस्तथा अत्र तमसोति शुक्लप्रतिपदादिमासाभिप्रायेण यमः तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीत कन्यास्थे आषाढीमवधिं
ऽर्कमवेत्रवेति कार्ष्णाजिनिरपि पूर्वः कन्यागतः सूर्यः पूर्णपक्षस्य पंचमः कन्यागतः पंचमस्य सोऽन्तःपू कृत्वायः पक्षः
र्णमुच्यते अत्र च पक्षमध्ये तोमलमासस्य वर्षाचेन्तदामन्तिक्रम्य ष्णुरपते पक्षश्राद्धं कुर्यात् तदाह स्मृत्यः पक्ष पंचमोभवेत् +
श्राद्धि येनै सर्वे पर्वस्य दृशे दर्पं भवेत् हव्यकव्यक्रियाहेतानतद्राज्ञेयोपि मासकः इत्यादि तस्या सौम मासाप्यप
महालयानाभिषेककाम्यकर्मजपाद्युवर्लेखिते यत्र कृ कन्यास्यार्कं भवेत्त्वेति तदा दोषमध्ये वमासेन वका।

1 नि +

ध्य स्म

त्रि० स०

यो: सपवाद पिताप्यस्य प्रमीतास्याद्वि[illegible]तेचपितामह: पितस्सन्नामसंकीर्तितं कीर्तयेत्प्रपितामहम् पितामहो
वाते श्राद्धे भुञ्जीतेत्यब्रवीन्मनुरिति पित: सनातननामेति प्र[illegible]पित: पितामहे तिस्र प्रपितामहं कीर्तयेदित्यर्थ:
पितरि पितामहे च जीवति प्रपितामहादीनां त्रयाणां श्राद्धं कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न कुर्यात् तदुक्तं विष्णुना पितरि जी
वति य: श्राद्धं कुर्याद्येषां पिता कुर्यात्तेषां कुर्यात् पितरि पितामहे च जीवति नैव कुर्यात् यस्य पिता प्रेत: स्यात् पि
तामहो जीवेत्स पितु: पिण्डं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां प्रपितामहो जी
वेत्स पितृपितामहाभ्यां पिण्डौ दत्वा[illegible] प्रपितामहात्परमेकं पिण्डं दद्यात् यस्य पिताप्रपितामहश्च प्रेतौ स्यातां पि
तामहो जीवेत्स पितु: पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात् यस्य पितामहो वृद्धप्रपितामहश्च जीवेत्स पितामहा
य पिण्डं निधाय प्रपितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यादिति निगमे पि यो जीवति तं श्राद्धेन भोजयेत्तत्पितर: स्यान्न श्येके जीवता
म जीवतां नाद्यमिति निरग्निकेष्विति प्रत्यक्षजीवत्पितृकेच निषेध: श्राद्धस्य तदुच्यते यथाह लोगाक्षि: श्रामश्रा
द्धे गयाश्राद्धे वापरपक्षिके न जीवत्पितृक: कुर्यात्तिलै: कृष्णैश्च तर्पणम् कृतवपि ग्रहणादिषु संक्रान्तौ मन्वादि।
युगादिषु वरमर्थयद्वेपातेष्वेषु मत्स्ययोगत: जीवत्पिता नैव कुर्याच्छ्राद्धकामान्[illegible]मिति ग्रहाद
कालवहुकाधतिरिक्ता एवाल्पत्वा: श्राद्धविधानात् तदुक्तं मैत्रीयगृह्यपरिशिष्टे ग्रहणकालगयाप्राप्तौ स।

४४ दी+

प्रपितामहो+

प्रेतौ स्यातां पिताप्रपिता महश्चा+

श्राद्धं+

पर्वं भोजयेद्विप्रान्न हुतोपि कदाचन भोजयन्नन्यथा वापी स्नानवतस्य फलं लभेत् अतश्च तिमं स्वेदं गार्ग्यः मध्याह्
ऋषु(?)वालोकार्थं तद्रुके मध्याह्नावरतेयत्न क्रतवः समुदाहृताः श्राममात्रेणान्नैवं चपिबुतं दत्तमेतत्प्रमिति श्राम
मात्रेत सर्वी होः स्येतद्दिजकर्तृकालिमामश्राद्धविषये अतश्च वाक्ययोर्न विरोधः इमामश्राद्धविधिः अथ जीवत्पितृ
कस्य श्राद्धकाल उच्यते तत्र सपितृपितृकृत्येषु तदधिकारो न विद्यते न जीवन्तमतिक्रम्य किंचिद्दद्यादिति श्रुतिः काम्य
एवं जीवत्पितृकस्य श्राद्धाधिकारे निषिद्धेपि गदय्य परिशिष्टे नोक्तः यथा उद्वाहे पुत्रजनने पुत्रेष्टामासिके श्रावे नी
र्थं श्राद्धस्थगग्रयाते षेडते जीवितः पितृरिति जीवत्पितृकस्य षडेते श्राद्धकाला उक्ताः श्रत्यः पित्रेष्टिश्वातमासेषु विहि
ताः पितृपितृ यत्नेषु पितरि यान्तिन्यामद्दरोषपुत्रके मध्यमेस्त्वा उक्तकालं निविक्तकालेष्वपि कुर्वीत आश्वलायनादिषु तेताते
पतिते मेगवर्जिते येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुत इति समतवपि न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धमग्निमस्ते
द्विजः येभ्य एव पिता कुर्यात् श्राद्धमग्निमते द्विजः येभ्य एव पिता कुर्यात्तेभ्यः कुर्वीत साग्निकः साग्निकस्याहिता।
ग्निः [illegible] यत्तहारीतवचनं अनग्निकोपि कुर्वीत जन्मादौ वृद्धकर्मणि येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो वाहितप
पावेयामिति अनग्निकः स्यनाहिताग्निरभिप्रेतः अस्य पासमतवचनेन विरोधः स्यात् मतुनात विशेषउक्तः श्रिय
माणेन पितरि पूर्वेषामेव निर्वपेत् विप्रवच्चापि तं श्राद्धे स्वकं पितरमाशयेत् पितामहे जीवति पितृप्रपितामहयोः कृत।

श्विलं प्राप्णोमोवा विगवाह्निकम् प्रभावे प्रयतस्तल्ला[illegible]दयुक्तः प्रदास्यति सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्श
कः सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पठिष्यति नमेस्तिवित्तं नधनं नचान्यः श्राद्धोपयोग्यं स्वपितॄन्नतोस्मि तृप्यंतुभ
क्त्यापितरोमयैतौ कृतौभुजौवर्त्मनिमारुतस्य इत्येतत्पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजकं यः करोति कृतं तेन श्राद्ध
भवतिपार्थिवेति तथाहारीतो ग्रहणमतिभोक्तृभावाह्निजोप्यामेन तद्देशावाप्रत्याह्निकं कुर्यात् भोक्तृसंभवेत्तपक
वैनैवकुर्यात् तदाहगोविलः ईशानविश्वदेवोः प्रमाह्निकमुपस्थितम् अन्नस्याभभवेदत्त्वा कुर्याद्दामेन वासतः
प्रत्रदर्पादिपावाः सुर्ग्गीमावेदग्रहादीनामुपलक्षकाः प्रतस्य पुत्रयतितिविकेनापिपृथिकाविगावपणकमपिपिडश्रा
देवं ग्रहणोप्यामेनदेशावाकार्यं व्यायसपतल्पतात् एवंमासिकेवत्सरम् मासिकसांवत्सरिकव्यतिरिक्तेषुश्राद्ध का+
विप्रेसन्निहिजोप्यामेनैवकुर्यात् तदुक्तम् श्राद्धविघ्ने द्विजातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादिनियतेमासस
ग+ वस्त्रादनेइति ग्रहणव्यतिरिक्तविषयम् ग्रहणविषयमासिकसांवत्सरिकयोरपि गोविलवाक्ये नामश्राद्धविप्रा
नात ग्रपप्रसंगादामश्राद्धकालाउच्यते अपयनयोनौयच प्रवासेपुत्रजन्मनि आमश्राद्धं प्रकुर्वीत भार्यारजसि सं
क्रमे बौधायनोपि संक्रमेपिद्विजाभावेप्रवासेपुत्रजन्मनि हेमश्राद्धं संग्रहेच द्विजाः सूक्ष्मदानवेदिति द्विजानामति
पविशामकमादिशामहेमश्राद्धाधिकारः सूक्ष्मतमसेव तथाचसमंतः पाकाभावेधिकारः स्याद्विश्वादीनांनापिय

नि.सिं.
श्रा.
५८

अपत्नीकोसमर्थोवाहोमविरहोविशेषगमनादिभिः सदाचैवतस्रूद्राणामामश्राद्धंविदुर्बुधाः आमदश्चिरपि यावत्स्यादग्निसंग्र
हस्तस्याग्निरवाथवा आमश्राद्धंतदाकुर्यात्स्तस्येयोकृत्स्नमुवेदिति पद्मेतावत् स्त्रीमृद्रस्नपवैदेवज्ञानकर्मसुपथापिवा
आमश्राद्धंतदाकुर्याद्विधिज्ञस्यावदेगोस्तत स्नपवःस्नपपवतीर्थेः अपत्नीकस्यार्थः आमश्राद्धेपकाद्यस्थानेआमान्नं।
मात्रंविशेषः सर्वोपिविधिःसपवाह तदुक्तंव्यासेन सिद्धेनविधिर्यःस्यादामश्राद्धेप्ययंविधिः आवाहनादिसर्वंस्या
त्पिंडदानंचभारत मदनरत्नेदृष्टामतिभ्यःश्रुतंवापरिवासस्तम् तेनापिकरणंकुर्यात्पिंड [illegible] स्तेनेवनिर्व
पेत् षट्त्रिंशन्मतेपिंडदानविशेषउक्तः आमश्राद्धंयदाकुर्यात्पिंडदानंकृयमवेत् [illegible] गृह्यकाले
कृत्स्नमन्नैर्भिःपायसेनवेति अज्ञामहेन्यापेपालामस्त्रीकारः आमहेमश्राद्धेतेनेवविशेषउक्तः आमस्यदत्तका
लेपदद्यादामंचतत्रगुणमिति चतुर्गुणमपरुषाद्धामपेतपादिगुणान्नदानविषयत्वशक्तविषयोवेदितव्यः केच।
दिमंवेशहमविमर्शोविराह आवाहतेस्वधाकारमग्नौकरणंत्यादिविसर्जने अत्यकर्मणपहत्याःस्युःश्रामश्राद्धविधिःस्मृतः
आमश्राद्धकालस्त्वाजलेनोक्तः आमश्राद्धंतस्त्वापराह्णेविदाद्धेनतमध्यतः पार्वणंचापराह्णेतुवृद्धिश्राद्धंतथाद्धिके।
मिति पृत्तमितिश्राद्धेनतमध्यतः स्यैकोद्दिष्टविषयंप्रतीयते पार्वणस्यचापराह्णेविधानात् एकोद्दिष्टमध्याह्नेइतिवच
नबलाच्च आमिकमश्राद्धानन्तिमित्ते पलश्रामश्राद्धेस्त्रूद्रस्याच्याद्यामाभोजननिषेधाच्चविज्ञे निषेधस्त्वमतेनोक्तः त

नि॰
सिं॰
५७

सति: दिनमासौ न विज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः प्रस्थानदिनमासौ तु ग्राह्यौ पूर्वोक्तयादिशेति पूर्वोक्तयादिशोप
स्यायमर्थः यदा प्रस्थानदिनमासौ ज्ञातौ तदा तावेव ग्राह्यौ यदा मासो ज्ञातो दिनं न ज्ञातं तदा तन्मासामा
वस्यैकादश्यो वा दिने यदा दिनं ज्ञातं मासो न ज्ञातस्तदा मार्गशीर्षमाघयोर्वेति य[illegible]मरणप्रस्थानमासदिनाज्ञाने दा+ दिन+
तदा मृतवार्ताश्रवणदिने तत्राप्यसंभवे वार्ताश्रवणमासस्यामावास्यायां कुर्यात् तदाहुर्धर्मवेत्तारः अपरिज्ञातेऽमा
वस्यायां श्रवणादिनेऽपि वा प्रत्याब्दिकं श्राद्धं दितेऽपि वाद्यस्याप्यभावात् श्राद्धकरणासंभवेऽपि प्रदानमात्रं कुर्यात् + तदुक्तं पिण्डमात्रं प्रदातव्यमभावे
[illegible] श्राद्धविप्रयोः श्राद्धादिनिमित्तसंप्राप्ते अभावे त्रिरशनेऽपि वेति पात्राभावे पक्षे कृतापि तत्पञ्चविधिनिरः निर्दिष्टं
पक्वमुद्धृत्य यत्र पात्रे ततोऽन्यपात्रं पित्र्ये यत्तविधिं श्राद्धविधिं अन्यत्रापि सर्वाभावेति पदयोगोऽवदयात्र पात्रस्वा न
त पात्रमस्य लोपाल्लिपेत्तकस्य विशेषतः सवस्यान्नस्यापि पिंडस्य च पात्रस्याभावे इत्यर्थः श्रुतिदर्शिक्षप्रततर्पं
णमात्रं पर्याप्नतां विधते बृहद्वसिष्ठविशेषउक्तः अग्निनावादहेत्काले श्राद्धकाले समागते तस्मिन्नोपवसेद
द्विजेषु दाता श्राद्धमहितानाम् कृतान्तरणमसत्वं विस्मृतपाणो प्रथमयोर्न्नदानस्य पात्रमात्रं स्वशक्तितः प्रदास्य
ति द्विजातिभ्यः स्वल्पामपिदक्षिणाम् तत्राप्यसामर्थ्यं पुनः स्वकराग्रे यितानास्तिलान् प्रणम्य द्विजमुख्याय कः
स्मैचिद्दापरास्यति तिलैः समाप्तमिवीपिममवेत्तमलोजलिं भक्तिनम्रः सम्पुद्दिश्य भुव्यस्माकप्रदास्यति यतः कु

सूर्यग्रहे तथा आमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्य भार्या रजस्वलेति तथा आर्त्ते वे देशकालानां विप्लवे समुपस्थिते आमश्राद्धं
द्विजैः कार्यं शूद्रेण कार्यं सदैवेत्येकाभावेन व्याघ्रपदवचनाभ्यां पुत्रादिकर्त्तास्वभार्यायां रजस्वलायामामश्राद्धं कुर्यात्।
दिसंके तत्स्नाद्ध्यतिरिक्तश्राद्धविषयं यत्तु हेमाद्रिः पृथ्वीचन्द्रवचनात्प्रविदेशस्थोप्यनग्निकः पुत्रेणैवा
ह्निकं कुर्याद्दृश्यावामेः नतु कश्चिदिति एतेन प्रकारेण मरीचिरपि प्रत्यविन्त्यप्रवासी यस्य भार्या रजस्वला।
आमश्राद्धं प्रकुर्वीत न तु तत्कुर्यात्स्वतारवीति कात्यायनिरपि आपद्यथाह्निकेनैव कुर्यादामेन कश्चिदित्यत्र पुत्रेणैव न त
दभायां तत्कुलेवाहृदिवासरे इत्यादिवाक्येषु आह्निके आमश्राद्धनिषेधाद्रजस्वलागतोपि स्वयमसौ वीर्यशिष्टैः पक्वा
न्नेन प्रत्याह्निकं श्राद्धं कुर्यात् रजस्वलेव कर्त्रीवेत्यायवमदति कुर्यादिति सिद्धं यस्य तु परदेशादिस्थतस्य मृतमा
सो न ज्ञायते दिनं तु ज्ञायते तदा तन्मासममावस्यायां तत्कृष्णैकादश्यां वाः ह्निके श्राद्धं कार्यं तदाह बृहस्पतिः न
ज्ञायते मृतता ह्यत्र मासो विते संस्थिते सति मासश्चेदाति विज्ञातस्तद्दर्शे स्यादथाह्निके मरीचिरपि आह विज्ञे समुप
न्नेन विज्ञाते मृतताहनि एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषत इति दिनज्ञाने मासाज्ञाने वा आषाढमासे वा त
द्दिने कार्यं तदुक्तं बृहस्पतिना यदा मासो न विज्ञातो विज्ञातं दिनमेव च तदा वाषाढके मासि माघे वा तद्दिने भ।
वेत् पुनरत्र तस्य भार्या पितरो मासमीति पाठः यदा भयमपि न ज्ञायते तदा प्रवासमासदिवसो ग्राह्यो तदाह बृह

त्रि॰ कोद्दिष्टं कुर्यात् यदाह जाबालिः यद्येकत्र भवेतां वै एकोद्दिष्टं च पार्वणम् पार्वणं चाभिनिर्वर्त्य एकोद्दिष्टं समा
सं॰ चरेदिति व्याघ्रपादिरपि निमित्तेन श्राद्धविघ्ने सति कृष्णैकादश्याममावस्यायां वा श्राद्धं कुर्यात् तदुक्तं मरीचिना श्रा
५८ द्धविघ्ने समुत्पन्ने अविज्ञाते मृताहनि कुर्यादेतत्तु कृष्णायामेकादश्यां विधुक्षये॰ प्रवत्स्यन्ताहनि श्राद्धविघ्ने समुत्पन्नेः
विज्ञातेऽपीत्यन्वयः मृतस्य मृताहश्राद्धं मासिकस्य मासवर्त्तिकस्य च कृष्णैकादश्याममावस्यायां विधानात् नामावस्या
दिश्राद्धमपि तत्केनाह्निके श्राद्धे न निवृत्ते सूतकान्तेऽनन्तरदिने तत्कुर्यात् तदाह ऋष्यशृङ्गः आह्निके चैव संप्राप्ते सूतकं जा
यते यदि अशौचे तु व्यतिक्रान्ते तत्र श्राद्धं प्रदीयते अशौचानन्तरदिनेऽपि करणासंभवेऽमावस्यायां कुर्यात् तदाह गो
भिलः दैवात्स्वाह्निके प्राप्ते अनन्तरं सूतके अशौचानन्तरं कुर्यात् तन्मासेन्दुक्षयेऽपि वा केचित्तु अशौचानन्तरं शुचिः
त्याहुरिति यावेव कार्यमित्याहुः यथा तदहरेव मुच्यते तत्केनचित्सूतकादिना सूतकानन्तरं कुर्यात्तु तत्तद् एव
चेति प्रवत्स्यत्सूतकानन्तरमिति सूतकपदं विघ्ननिमित्तोपलक्षणम् यदा तु पत्न्येव मृतेः श्राद्धकर्त्री श्राद्धदिने रजस्व
ला भवति तदा पंचमेऽहनि श्राद्धं कुर्यात् तदाह गौतमः प्रवासान्तरा भार्या संप्राप्ते मृताह्निके रजस्वला भवेत्सा
तु कुर्यात्पंचमेऽहनि तथा च आह्निके समनुप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला पंचमेऽहनि तत्कार्यं न तत्कार्यं मृताहनि य
स्य भार्या रजस्वला तस्य श्राद्धं मृते मृताहे रजोदर्शनात्पञ्चमेऽहनि कुर्यादित्यर्थः यत्र आपद्यनग्नौ तीर्थे च वेद

नैमित्तिकं तु कर्तव्यं +

कस्मान्नैकश्राद्धविधानात् तदुक्तं गालवलिना श्राद्धं कृत्वा तु तस्मिन्नेव पुनः श्राद्धं तु तद्दिने+ निमित्तान्तरसंयोगमिति तथा
श्राद्धं कृत्वा पुनः श्राद्धं न कुर्यादेकवासरे यदि नैमित्तिकं तत्स्यादेकोद्दिष्टं भवेद्यदि काम्यमपनोपि दिवह्निनिमित्ता
निजापरे त्वेकवासरे नैमित्तिकानि काम्यानि निमित्तोत्पन्नकमादिति नियतानियतनिमित्तयोः श्राद्धयोः सन्निपा
ते नियतनिमित्तस्यानुष्ठानादेव निमित्तमपि सिद्ध्यतीत्यनियतनिमित्तमेव कुर्यात् तथा नित्यश्राद्धदार्शिकश्राद्धयोः
सन्निपाते दर्शश्राद्धेनैव नित्यश्राद्धसिद्धिः तदुक्तं प्रमासिकमासिकयोर्मासिकेनैवोदकुंभसिद्धिः एवं माघामावास्या
योगगादिश्राद्धेनैव दर्शश्राद्धसिद्धिः तथा दर्शग्रहणग्रहणाद्योदयाद्यलभ्ययोगयोः दार्शिकस्यच मन्वादेः संपाते श्राद्ध
कर्तव्यता प्रसंगादितरस्यापि सिद्धेर्तंत्रत्वभावेदिति नियतानिमित्तत्वेपि देवताभेदेन श्राद्धद्वयं कार्यं तदुक्तं काल्या
दर्शेयव नित्यस्योदकुंभस्य दर्शमासिकयोरपि युगाद्याब्दिकयोश्चापि मन्वाद्याब्दिकयोरपि प्रत्याब्दिकेषु वा।
लभ्ययोगयुविहितस्यच संपाते देवताभेदाद्यावत्कर्मसमावरेदिति एवं नित्यदार्शिकयोः षड्दैवतत्वान्मासिको
दकुंभयोरेकोद्दिष्टत्वाद्देवताभेदः तथा नित्यदार्शिकयुगादिमन्वंतरालभ्ययोगानिमित्तश्राद्धानां षड्दैवतत्वात्प्रत्या
ब्दिकस्य त्रिदैवतत्वादेकोद्दिष्टत्वाद्वा देवताभेद इति एवमप्यनियतनिमित्तस्यैव प्राबल्यात् वस्तुदकुंभमासिकाब्दिका
न्यनियतनिमित्तेन कृत्वा पश्चान्नियतनिमित्ते नित्यदार्शिके श्राद्धे कुर्यात् पार्वणैकोद्दिष्टयोरेकत्र कार्यत्वे पार्वणं कृत्वे

दि

नि. सि. कविमागेरहणाविषयाणियोज्यानि यत्तु मत्स्यवचनं यामस्मारोहणं कुर्याद्दर्शे विप्रोपतिश्चता तो मृतानां हनि मेश

र. म्रेष्टव्यकिंडे नियोजयेत् प्रत्यहं तेन वश्राद्धं युगपत्समापयेदिति + स्त्रीविषये विशेषाशंकायां सेचानमृतानां श्रा

द्धविशेषोभिधीयते यदा देववशादेकस्मिन्दिने मृतानां पितृमातृभ्रात्रादीनां युगपद्दाहिकसन्निपातः तदा प्रथमा

५५ व्वा+ नानुक्रमेणाहत्वा[illegible]केन कुर्यात् श्राद्धानां [illegible] बहूनां यककालेकर्तेमपाकमानादेकपाकेनैव पूर्वं पितृश्राद्धमेणानि

मेत्राणि ततो मातृश्राद्धमेणानि मंत्राणि ततोऽन्येषां यथाप्रधानं क्रमात् युगपन्नवश्राद्धानि समापयेत् तदुक्तं मृग

णा एककाले गतानां तु बहूनामथ बांधवानां तंत्रेण श्रपणं कुर्यात् पिंडांश्चैव पृथक् पृथक् ऋक्षश्रृंगोपि भवेद्य

दि सपिंडानां युगपन्मरणं तथा संबंधासन्नमालोक्य तत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेदिति क्रमादिति सं[illegible]क्रमात् प्रते

वचनं कुर्वात् पूर्वं मृतस्याद्यो द्वितीयस्य ततः पुनः तृतीयस्य ततः कुर्यात्सन्निपाते त्वयं क्रम इति इत्येतन्मातापित

व्यतिरिक्तानां तुल्यसंबंधानामेकस्मिन्दिने क्रमेणाश्राद्धकर्तव्यमिति वेदितव्यं मृगश्रृंगवाक्येन प्रथमाघपद

वेतुल्यकालं मृतविषये विशेषमाह कात्यायनः पित्रोः श्राद्धे समं प्राप्ते नवे पूर्वं षितेपिवा पितृः पूर्वं समाप्य कु

र्यात्तन्मातुरनुयोगतः नव नैव श्राद्धद्वयं कुर्यात्समाने ह्नि तु कुत्रचिदिति पृथ्वीचन्द्रोदये एकस्य कर्तुरेकस्मिन्दिने श्राद्ध

प्रकरणो निषिद्धं तत्कर्णवृत्तिसंबंधक्रमेणैकोबहूनि श्राद्धानि कुर्यादिति समं देवताभेदे निमित्ते भेदेवै

(Margin notes:)

+ न अर्द्ध निमि
व्यतिरिक्तान्य
निधावन्यारोरु
णविषयमूं+

दिग्य+

मृतानांमृत्रणा
नमिपाकमेण+

३+

निजमासेन पिंडनिर्वपणं कुर्यादिति विशेषोपादानां देवसांवत्सरिकव्यतिरिक्तं नवश्राद्धषोडशश्राद्धसपिंडीकर

३+ णाद्यकृतश्राद्धेषु वचनान्तरे स्वपृथग्विहितेषु पृथक्कर्तव्यतायाश्च प्राप्तायां नवश्राद्धेषु पृथगिति यत्संख्यया नवश्रा

द्धमेव पृथग्विधानान्नवश्राद्धव्यतिरिक्तेषु षोडशश्राद्धादिषु सांवत्सरिकवदेव समासेनैव विधानात् एवमेका

विंशात्तूर्द्ध्वं तेषां सर्वेषामेव पत्नीनां द्विजाग्रदेशे न त्रिपितृकश्राद्धं एकैकः पिंडो देयः यत्तु स्वल्पमेतत्सर्ववृत्तं एकवि

शंसमासात्तूर्द्ध्वं दंपतीविधनेगर्भौ पृथक्श्राद्धं तयोः कुर्यादेतं न च पृथक्पृथक् तन्नवश्राद्धविषयं केचिन्नश्राद्धं २+

एकादेन क्रियते इत्येतिरमोवाक्येनानुगम्यते तद्विषयमोदनं पृथगिति वाक्येन नवश्राद्धेषु पृथग्द्वयोर्गुणितं य+

वयत दम्पत्योर्भक्तोपाश्रुन्नमश्नुजीत कर्हिचित यदा त्वेकस्यामेव तिथौ मह्यादितादिनद्वयव्यापितायां पूर्वदिन +पूर्वदिनव्यापि

व्यापिनि भागे पत्युः विप्रयोगे दशोन मरणं तत्रापि समासेनैव पिंडादिविधायकवाक्यबलात् सतां तिथ्येवैकता निभागेभर्तुर्मरणाद्+

मेवैव प्राधान्यात् तदर्थं शरीरभूतायाः पत्न्याः प्रपितदेवमरणसंकल्पेनैव समं तत्र यन्नाद्वि समरणं पत्न्याः प्लवया दिन+

बहूनामनुग्रहोऽस्त्वापाप इति निर्णयकृत्वादिति भिन्नानामेव मरणाद्वाङ् तेमरणादिनप्रभृत्येव दिनपरिगणनाहूत्वा

तिलोदकपिंडदानाशौचादिकं कर्तव्यं यानि पुनर्भर्तृमरणानंतरं विकालव्यवधानेपि प्रज्ञ[illegible]गमनेन मृतायाश्च

पिपत्न्यां भर्तृमरणसमकालमेव मरणापत्तिपादकानि तान्यर्थवादरूपाणि पोन्माहकारिणानि पितिस्पष्टमेदेव

त्य

ति.नि. गुरवेश्राद्धमेकोद्दिष्टंनपार्वणमिति पुत्रादिकर्त्रंतराभावेतुपत्नीस्वयमेव सपिंडीकरणंकृत्वाऽन्यदपिपार्वणमे
स. वकुर्यात् तदाहलौगाक्षिः भर्त्राभावेस्वयंपत्न्याःसमंहेमाममंत्रकं सपिंडीकरणंकुर्यात्ततःपार्वणमेव
४४ समंतदपि अपुत्रेसंस्थितेकर्त्तानभवेच्छ्राद्धकर्मणि तत्रपत्न्यपिकुर्वीतसापिंड्यंपार्वणंतथेति नारीणांतुस्मृता
हव्युतिर्निजश्राद्धेषुपत्न्यामद्वेवश्राद्धंकार्यं तथाहादित्यपुराणेपृथक्श्राद्धे[illegible]यकृत्तदाहजातूकर्ण्यः तथाहंवर्जयित्वे
कंस्त्रीणांनास्तिश्राद्धक्रिया केचिदिच्छंतिनारीणामन्वष्टाक्यमहर्षयः अन्वष्टकादिषुतदुक्तं अन्वष्टकानपा
त्वद्विमातृश्राद्धंस्मृतादृति एकोद्दिष्टंतथाग्नौकरणीनाभ्यन्तपृथग्भवेत् पाणौतपोपिप्रविभक्तेनतथाश्राद्धेगया
यांवस्मृताद्दति पितामह्यादिभिःसार्द्धंमातुःश्राद्धंसमाचरेत् कार्ष्णाजिनिरपि अष्टकादिषुहेवगया
यांचस्मृतादृति मातुःश्राद्धंपृथक्कुर्यादन्यत्रपतिनासह मातृणांतिस्त्रीणामुपलक्षणं अन्वारोहणेतत्तासत
विशेषाःभिधीयंते तत्रमलकमासादिनेपर्वैकचितारोहणेनस्त्रियोमरणेसतिपृथक्स्मृताहश्राद्धकालेसंकल्पे
पाकेक्यंचभवति पिंडोपिदिपित्रुकश्राद्धवद्द्वयोःपृथगेकएवकार्यः नवश्राद्धेतुपृथग्भवति तदाहलौगाक्षिः
स्मृताहनिसमासेनपिंडनिर्वपणंपृथक् नवश्राद्धेतुदंपत्योरन्वारोहणएवेति समासेनपिंडनिर्वपणं नवश्राद्धे
पृथगित्यर्थः तत्रस्मृताहनीतिविशेषणात्तदानात्तिथिभेदेतुपृथगेवश्राद्धंकुर्यात्समासेनेतिगम्यते किंचस्मृता

गृहे स्वर्यातेनरेऽपि दैवतपार्वतानां हल्लेख्विगय स्वात्मभोजनम् स्नीयो पराङ्गं वश्राद्धहसं समवर्जयेत् इति श्राद्धकर्म
नियमः अतएव तस्मात् श्राद्धं पित्रोरेकोद्दिष्टं पार्वणं च यथा स्वकुलाचारं कुर्यात् उभयविधायकवाक्यबलात् वाक्या
त्तिचयहूयमः सपिंडीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं नरैः मातापित्रोः पृथक् कार्यमेकोद्दिष्टं मृताहनि शातातपोऽपि स
पिंडीकरणोर्ध्वं कुर्यात् पार्वणवत् ततः प्रतिसंवत्सरं श्राद्धं छागलेयो दिने तिथिरिति अतएव विज्ञानेश्वरयोगि
नापि वीहितयव वदि कल्पतरु उक्तं अमावास्यायामपरपक्षे च मृतानामेवैकोद्दिष्टं तदुक्तं शौनकेन अमायां तु क्षयो य
स्य प्रेतपक्षे यदा यदि पार्वणं तस्य कर्तव्यं नैकोद्दिष्टं कदाचनेति संन्यासिनां तु पार्वणमेव तदुक्तं प्रचेतसा दण्डग्रह
णमात्रेण नैव प्रेतो भवेद्यदि अतः स्वतेन कर्तव्यं पार्वणं तस्य सर्वदेति अनाप्यगर्भजेष्टभ्रातृगुर्वादीनामेकोद्दिष्ट
मेव कार्यं तदाह शातातपः अनाप्यगर्भजेष्ठोऽपि भ्रातास्मद्भिर्निगद्यते अतः सपिंडनं तस्य नैव पार्वणमाचरेदिति
अनाप्यगर्भैरिति अभिधानादाद्यगर्भजेष्टभ्रातुः पितृव्यस्येव पार्वणमेकोद्दिष्टं वा यथा स्वं वा कुर्यादिति गम्यते सम
नेऽपि यच्च मेरु प्रदानात् स्यायश्च विधाय प्रपञ्चति गुरुतावपि कुर्वीत न तपोर्नित्यवत्पार्वणमिति वृद्धगार्ग्योऽपि मातुः
सहोदरो भ्राता पितुः श्वश्रू च श्वशुरः तयोर्नित्यवत्कर्तव्यं पार्वणं पिंडनादृते पिंडनात् सपिंडीकरणाद्विना पार्वणं तु कु
र्वीत नान्यथा वृद्धवसिष्ठोऽपि सपिंडीकरणादूर्ध्वं यत्र यत्र प्रदीयते अत्रैव भगिनी पुत्र जायस्वामितमातुलाय च मित्राय

नि॰सिं॰ न कलामात्रापि याम्या किमुत त्रिमुहूर्तेत्येवं परमादस्य वाक्यस्य पूर्वपक्षः सायं त्रिमुहूर्तव्यापिन्यभावे पूर्वैव कुतपकाल
मू॰ व्यापिनी ग्राह्या तदाह गोभिलः त्रिमुहूर्ता न चेद्ग्राह्या पूर्वैव कुतपे स्मृतेति न तु साम्ये कालव्यापिन्याः पूर्वविद्धायाः
५१ कुतुपादिमुहूर्तत्रयस्पर्शाभावात् प्रारभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्यादारौहिणं बुध इति श्राद्धस्य कुतपारंभे रौहिणपरिस
मापनविधानात्कथं तत्र श्राद्धमिति चेत्सत्यं सा तिथिस्तदहोरात्रं यस्यामस्तमियाद्रविरिति य[illegible]स्तं समविनायाति।
पितरस्तामुपासते इस्मादिवाके रस्तमयतिथेः श्राद्धकर्मणि संपूर्णत्वविधानात्कुतप एव श्राद्धं कार्यमिति अथ प्रा
संगिकाः श्राद्धदेशा उच्यन्ते तत्र कूर्मविष्णुधर्मोत्तरे दक्षिणाप्रवणे देशे तीर्थादौ वा गृहेपि वा भूसंस्कारादिसंयुक्ते श्रा
द्धं कुर्यात्समाहित इति यमस्तु विशेषमाह परकीयप्रदेशेषु पितॄणां निर्वपेत्तु यः तद्भूमिस्वामिपितृभिः श्राद्धकर्म
विहन्यते अत्र परकीयप्रदेशाः परस्वीकृतगृहाः तीर्थानां सर्वसाधारणत्वमेव तत्रैव प्रभासखण्डे अटव्यः पर्वताः
पुण्या नदीतीर्थानि यानि च सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तेषां परिग्रह इति तथा च वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्या
यतनानि च देवखातानि गर्ताश्च न स्वामी तेषु विद्यते आयतनानि देवायतनानि इति श्राद्धदेशाः अथ श्राद्धकर्तृ
नियमा उच्यन्ते तत्र मरीचिः श्राद्धकृत् शुद्धविधौ श्राद्धे देयेदशम्यां ब्रह्मादश्यां रविवासरे एकादश्यां व्यतीपाते तै
लं मांसं च वर्जयेदिति देवलोपि श्वः कर्तास्मीति तिथिं विप्रा दानादि विप्रान्निमंत्रयेत् निरामिषं सकृद्भुक्त्वा सर्वं भृत्यजने

तत्कुतपकालव्यापिन्यां श्राद्धविधायकानि तान्युभयत्रापराह्णव्यापित्वाभावविषयाणीति विदितव्यानि केचिदप
राह्णानादरेण कुतपकालप्राधान्येनैवामावास्यानिर्णयं वा तेषामप्ययमेवाभिप्रायः अपराह्णव्यापिन्यां कुतपका॥
लमारभ्य श्राद्धं कर्तव्यमिति प्रथमा अपराह्णः पितॄणां तयापराह्णानुयायिनीत्यादिश्रुतिस्मृतिपुराणवाक्यैर्विरो॥
धस्य परिहारः स्यात् पूर्वश्लोकनिर्णयः साधीयानिति पौर्णमास्यपि श्राद्धविधावमावास्या+द्वितीया पौर्णमासा वा+
तच्छ्राद्धपरं वचनं अमावास्याया यथा पूर्वाणां+विशेषोस्ति कश्चनेति इति निर्णयामृते श्राद्धप्रकरणे अमावास्यानिर्णयः
छिन्नधियुतस्यक मितापौर्णमासी तथा पुण्या +
अथ मृताहनिर्णयः प्रस्तूयते तत्र मृताहस्वरूपं स्मृतावुक्तं मासपक्षतिथिस्पृष्टे यस्मिन्वा म्रियते दिने प्रत्यब्दं तु तथा
+दिनद्वये मृततिथेरपराह्णव्यापित्वे विधिकापराह्णव्यापिनी वा ग्राह्या+
भूतं तद्यावदेनस्यातिवृद्धिरिति तयास्तिथिरपि अमावास्याव्यापिनी ग्राह्या+उभयत्रापराह्णस्पर्शाभावे पूर्वैव सायंकाल
व पराह्ण
व्यापिनी ग्राह्या तत्र वाक्यानि अपराह्णः पितॄणां तु यापराह्णानुयायिनी सा ग्राह्या पितृकार्ये तु न पूर्वाह्णानु
यायिनी मरीचिरपि अपराह्णव्यापि स्यादाब्दिकस्य मृतातिथिः मध्याह्नेतीयत्रत हि दापरांशे सति मध्याह्नेयइति व्या
नी+
व्यपराह्णव्यापिनी मान्या तिथिः नारदोपि दर्शश्च पौर्णमासश्च पितुः सांवत्सरे दिनम् पूर्वविद्धमकुर्वाणा नरके प्रतिपद्यते पूर्व
कः सायमिति वाक्यशेषः तत्र अपराह्णमयवेलायां कुलं मात्रा[illegible]पराह्ण तिथिः सैव प्रत्याब्दिके ह्यानापराह्णव्याप्तिरिति
देति कात्यायनवचनेनाल्पमप्येकलामात्रातिथेः स्वीकारात् विरुद्धतं भवेद्यदेति विरोधश्च निषेधेन कैमुतिकन्याये

नि.सी.
म:
१२

ह्णेभवेद्यदि प्रतिपद्युपक्रांतेन्वष्टकाश्राद्धं वेदविदोविदुः तथा गोभिलोपि पूर्वाह्णेसामावास्यातिपदोभूता साथममा यदि प्रभूतक
हते श्राद्धं कुर्याद्रागोहणायुधः विधिज्ञो विधिमास्थाय रोहिणं न तु लंघयेदिति यत्तु तुलामकरमीनेषु कन्यायां मिथुनेन
पा भूतविद्धेव सर्वेषां पापा भवति यत्वत पराशरवचनेन भूतविद्धा विधेये तदाह जाबालिः तुलायां मकरे मीने
कन्यायां मिथुनेप्यमा भूतविद्धा वेतेयास्या शेषेषु प्रतिपद्युतेति ग्राह्यताग्निरदर्शेष्ठायामपराह्णव्यापिन्याममा
मावस्यायां पिंडपितृयज्ञं कुर्वीत तदाहापस्तंबः अमावस्यायां यदहश्चंद्रमसं न पश्यंति तदहः पिंडपितृयज्ञं कुर्या
दिति कात्यायनोपि अमावस्यायामपराह्णे पिंडपितृयज्ञः तेन दर्शे [illegible] दा पिंडपितृयज्ञो दर्शश्राद्धं च कृतं व्यस्ता
त तदाह यमपि क्रमेण कुर्यात तदुक्तं मत्स्ये पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चंद्रक्षयेऽग्निमान् पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं
कुर्यान्मासानुमासिकं अन्वाहार्यकशब्देन पिंडयज्ञश्राद्धस्य भोजनोत्तरमाह्रियतेऽस्मिन्निति स्मृतत्वापाव
णश्राद्धमुच्यते अनग्नेरपि तथा पिस्मृतिपुराणवाक्यातिभूतविद्धश्राद्धमुच्यते अनग्नेरपि तथा प्रमाणवाक्यातिभू
तविद्धाश्राद्धनिषेधकानि तानि चतुर्दश्याममावस्यायामपराह्णिकमाभावेशति यदि वापराह्णिकत्वे तिथिद्व
ह्वाउभयत्राप्यपराह्णव्यापित्वे वाप्रतिपन्मिश्रितायाममावस्यायां श्राद्धविधिपराणि वेदितव्यानि यानि पुनर्भूतवि
द्धायां श्राद्धविधायकानि तानि भूतायामेवापराह्णव्यापित्वे च भूविद्धदर्शश्राद्धविधिपराणि वेदितव्यानि यानि

उभयत्रापराह्णव्यापित्वे च प्रतिपदि मिश्रिता
याममावस्यायां श्राद्धविधिपराणि १

यत

भागोपराह्णः ततः परतः सायंकाल इत्यर्थः उभयत्रापराह्णव्यापित्वात्तिथिद्वये साग्निकानामग्निभिः पूर्वासि
नीवालीग्राह्या अनाहिताग्निभिः स्त्रीशूद्रैश्चपरा उक्तंद्वयोरस्या तिथिद्वैधे सा मध्यवमस्वैरपि उक्तं हेमाद्रौ ग्राह्या तदुक्तं जा
बालिना अपराह्णद्वयव्यापी यदि दर्शस्तिथिद्वये साग्निकानामग्रे सिनीवाली निरग्नेश्च उक्तं मे ते ति श्राद्धिणा हान्ती
पूर्वा देहस्य संग्रहः कार्ममिति निरपि सिनीवाली द्विजैः कार्या साग्निकैः पितृकर्मणि स्त्रीभिः शूद्रैः उक्तः कार्यात
थाचानग्निकैर्द्विजैरिति प्रचेतसाप्युक्तम् सिनीवाली उक्तं स्वैव कुहूस्तकै पितृकर्मणि स्यान्तो यदि च मध्याह्नाक्षा
दंतत्र कथं भवेत् तिथिद्वये सिनीवालीति शिष्टैर्हेमाद्रौ उक्तं मतां सा मध्यापि उक्तं ज्ञेया वेदवेदाङ्गवेदिभिरिति अत्र म
ध्याह्नादिति मध्याह्नादूर्ध्वमपराह्णे स्यान्तामित्यर्थः अस्मिन्नपि वाक्ये तिथिद्वये सिनीवाली पूर्वा साग्निकैव साग्निकर्त्तव्य
वस्यावकल्पनीया अन्यथा जाबालिकार्ष्णाजिन्यादिवचनविरोधः स्यात् नोभयत्रापराह्णव्यापिनी तत्र परैव उक्त
पकालव्यापिनी ग्राह्या तदुक्तं हारीतेन भूतविद्धाप्यमावस्या प्रतिपन्मिश्रितापि वा पित्र्ये कर्मणि विद्वद्भिर्ग्राह्या
कुतपकालिकीति अत्र कुतपशब्देनाष्टममुहूर्तमात्रमुच्यते किं तु कुतपरौहिणावित्यनयोः मुहूर्तयोरुच्यते तदुक्तं
मापस्तम्बेन कुतपाद्यान्मुहूर्तांस्त्रीन् प्राहुश्च तत्तिथिं भास्करः सकालः कुतपस्तत्र ... कुतपकालव्यापिना भावेप्य
हमुहूर्ते कुतपे उपक्रान्तस्य श्राद्धस्य प्रतिपद्भागेपि समाप्तौ न दोषः तदुक्तं जाबालिना पूर्वाह्णे वेदमावस्यानापरा।

अपि न्यूनां दत्तमदा यमूर्ध्वं चापराभाव स्यायाश्च पराकुतुप श्री भावान्मुहूर्तत्रय २

निर्णं॰ ॐ वनस्पतिगते सोमे छाया या पूर्वतोमुखी गजच्छाया हि सा तत्रापि हृतांगं दत्तमक्षयमिति येदममावस्या
स॰ यामपराह्णे [stain] वनस्पतौ त्रिमुहूर्ते वनस्पतिगतो भवति तथाच स्मृतिः त्रिमुहूर्ते वसेदर्के त्रिमुहूर्ते [stain] जले
५१ वसेत् त्रिमुहूर्ते वसेद्गोषु त्रिमुहूर्ते वनस्पताविति कृत्येष्वपि हिग्राह्यात्मनच्छायादर्शे स्यादपराह्णिको
गजच्छायेति सापोक्तापि हृतान्नस्मिकारिणीति अतश्चापराह्णस्य पितृकर्मणि प्राशस्त्याद्भूतविद्धापि तिप
द्विद्धा परास्त्वा व्यापिनी ग्राह्या ननु भूतविद्धाममावस्यां मोहाद्दत्ता तु पिंडा श्राद्धकर्माणि येऽर्चयेत्तेषां मा॰ मा+
षुः प्रदीयते इति कार्ष्णाजिनवचनेन भूतविद्धायां निषेधात्कथं तत्र श्राद्धमिति चेत् सत्यं इदं वचनं प्रतिपद्वि
द्धायाममावस्यायामपराह्णव्यापिन्यां भूतविद्धायां श्राद्धनिषेधपरमिति न विरोधः प्रतिपद्विद्धायामपराह्ण श्र+
व्यापित्वाभावे भूतविद्धाया विधानाच्च तदुक्तं जाबालिना प्रतिपद्यप्यमावस्या नापराह्णगता भवेत् भूत॰
विद्धैव सा ग्राह्या पित्र्यकर्मणि सर्वदेति तथाच पूर्वाह्णे यद्यमावस्या नापराह्णे भवेद्यदि भूतविद्धैव सा ग्रा॰
ह्या पित्र्ये कर्मणि सर्वदेति पूर्वाह्णव्यापित्वे चापराह्णव्यापिनी मध्ये: यद्यपि वचने भूतविद्धाया अपराह्ण
व्यापित्वमभिप्रेतमुभयत्रापराह्णव्यापित्वाभावेन परैव कृतनपकालिकीमिति वक्ष्यते एतन्मध्याह्ने मतोयज्ञवल
क्यवचने सिनीवालीति साहेयापि त्र्यकर्माणि तिष्ठलेति बोधायनवचने तच्छेयाविभक्तस्याहोमपक्षम

वमेव इनामावस्यातत्स्नानदानाभ्यां नेतरमेव तत्त्रिणियोवक्ष्यते गृह्यसूत्रः श्राद्धस्वरूपं भविष्योत्तरेऽभिहितं प
या प्रदद्यादिति यच्छ्राद्धं तन्नित्यमिति कीर्तितम् वैश्वदेवे च विहितं तत्र दशावेत्रादकेन चेति अमावस्याश्राद्धमि
ति अमावास्याश्राद्धं चनित्यं अकरणे प्रत्यवायस्मरणात् तदाह मनुः निवर्तयति यः श्राद्धं [illegible]तपितृस्त्वोदि
नः देहस्ये मासि मासि पिण्डाय यक्षिणीयते नरः इति सा चामावस्या शुद्धा विद्धा चेति द्विविधा तत्र शुद्धा त्वसंदिग्धा
विद्धा पुनस्त्रिविधा चतुर्दशीविद्धा प्रतिपद्विद्धा उभयविद्धा चेति तत्रोभयविद्धा पुनस्त्रिविधा पूर्वदिने एवाप
राह्णव्यापिनी परदिने एवापराह्णव्यापिनी उभयत्रापराह्णव्यापिनी पुनस्त्रिविधा तिथिक्षयोपेता
तिथिवृद्ध्योपेता तिथिसाम्योपेता चेति एवं विद्धाः मावस्याः षड्धा तत्रोभयविद्धा मावस्या सिनीवाली उच्यते
प्रतिपद्विद्धा तु चंद्रदर्शनाभावात्कुहूरित्युच्यते तदुक्तं दृष्टचंद्रा सिनीवाली नष्टचंद्रा कुहूः स्मृतेति एषु भेदे
शुभतु विद्धा प्रतिप[illegible]द्विद्धा उभयविद्धापराह्णव्यापिनी पितृकर्मणि ग्राह्या तथा च श्रुतिः पूर्वाह्णो वै दे
वानां मध्यंदिनं मनुष्याणां अपराह्णः पितॄणामिति स्मृतिरपि पूर्वाह्णे दैविकं कार्यं अपराह्णे च पैतृकं एको
द्दिष्टं तु मध्याह्ने प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति हारीतोऽपि अपराह्णः पितॄणां तु यापराह्णानुव्यापिनी सा ग्राह्या
पितृकर्मैतत्र पूर्वाह्णानुव्यापिनीति अपराह्णस्य गौणकालात्मकत्वादपि पितृकर्मणि प्राधान्यं भावादाजेतो

उभयत्रापराह्णव्या
पिनी नोभयत्रापरा
ह्णव्यापिनी ।

चंद्रदर्शनासम्भ
वात् ।

निरो॰ काष्टकामार्गशीर्षपौषयोर्वाकृष्णाष्टम्यो हेमंतोत्तरकत्वादेवावगम्यते माघमाल्गुणयोरपि कृष्णाष्टम्योः शिशिर
स॰ त्वेऽर्केवेति तिस्रोष्टकाः एवमन्वष्टकास्तिस्रः एवं षट् सैव वेदितव्याः पूर्णमासप्रभृतिकाः सप्तपंचसप्तम्यौ पूर्णमासीषु [illegible]
९॰ [illegible] श्रुतपथभ्रकत्वादयो रेकस्यमभिधाय ज्ञातुं सोऽयाभ्यामभिधाने न किं कारणमिति चेन्मन्ये देवताविभागाद्द्रव्यविशेष
विवरणाच्चात्रिलक्षणोऽभिधानमुपपद्यते तदुक्तं वायुपुराणे पितॄणां नायमूलेन त्र्यष्टका तिस्र एव च [illegible]
[illegible] केन नाम वेदेणादिष्टा चैन्द्रीति भाष्यते प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी आद्यापूपैः सदा
कार्या मांसैरन्या भवेत्सदा शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः प्रथमापि हेमंताष्टम्या इंद्रो देवता अपूपा द
व्यं शिशिराष्टम्याः प्रजापतिर्देवता मांसं द्रव्यं भाद्रपदाष्टम्या विश्वेदेवा देवता शाकं द्रव्यमिति चित्रमेतत्त्रोपप
त्ति आपस्तंबोप्याह हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टका इति यथा हेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपर
पक्षाणामष्टमीष्वष्टका इति गजच्छायामनुनोक्ता यदीन्दुः पितृदैवत्यो हंससैवकरस्थितः त्रयोदशी गजच्छा
छाया सा श्राद्धं पुण्यैरवाप्यते पितृदैवत्यं मघा तत्र यदा चंद्रो भवति हंसः सूर्यो यदा करे हस्ते भवति तिथिस्त्रयोदशी
च भवति तदा गजच्छायेति योगः श्राद्धे पुण्यं प्राप्यते प्रसंगादष्टकादिश्राद्धं तु पृथक् अनमन्त्रसंबोध्यते य
स्मिं तिथिश्राद्धे समस्ता दद्यादित्यादि तत्र समस्ताः स्थपूर्वा दिष्टमेतत्पूर्वेति गोत्रीयः तेपि तद्विरीती यस्य प्रमातामहि केषु

याह्निकादि नैमित्तिकं प्रेतश्राद्धसपिंडीकरणादि काम्यश्राद्धमलभ्ययोगादिषु क्रियमाणं तदाह कात्यायनः
मृताहे हरिशेषश्राद्धं यच्च महालये तन्निमुदितेसंधिनिर्मिमवन्न दीयते तथा नैमित्तिकं श्राद्धं गालवेनोक्तं प्रेत
श्राद्धं सपिंडीकरणं संक्रान्तिग्रहणेषु च संवत्सरोदकुंभे च वृद्धिश्राद्धे निमित्ततः काम्ये चैतेषु वाके तिष्यादिषु वयः छा
हेमन्तादिषु युगादिषु अलभ्येषु च योगेषु तत्काम्यं समुदाहृतं अत्र तिष्यादि द्विपादि शशाङ्क तत्र वा सयोगकरणे
७ अत्र केचित् श्राद्धं पंचविधमुक्तं यथा नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धमतः परं पार्वणं चेति विज्ञेयं श्राद्धं पंच
विधं बुधैरिति केचित् द्वादशविधमुक्तम् तत्र विचार्यमाणे सर्वेषां भेदानामुक्तेषु त्रिष्वेवान्तर्भाव इति त्रिविधमेवयुक्तं
श्राद्धकालाउच्यंते तदाह याज्ञवल्क्यः अमावस्याष्टकाः वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम् द्रव्यं ब्राह्मणसंपत्तिर्विषुव
त्सूर्यसंक्रमः व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्तिता इति मार्ग
शीर्षपौषमाघफाल्गुनभाद्रपदेषु कृष्णाष्टम्योऽष्टकाः तत्र केचिदाहुः मार्गशीर्षे च पौषे च माघे प्रोष्ठे च फाल्गु
णे कृष्णपक्षेषु पूर्वेद्युरन्वष्टका तथाष्टकेति विज्ञानेश्वरेणोक्तमाह अमावास्यानि स्वाष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका माघे
प्रोष्ठपदं ऊर्ध्वं कृष्णत्रयोदशी वीथिर्मघा पाकोवा पाठान्तरे वक्षिस्मरणादपि अमावस्यास्तिस्रोऽष्टकाः तिस्रोऽन्वष्टकाः
पूर्वेद्युः प्रोष्ठपदे हेमंतशिशिरयोरपरपक्षेषु त्रयोदशाद्योदिष्यष्ठा वैवायाग इति अस्यार्थः प्रोष्ठपदे कृष्णाष्टमी

ति॰ णि॰
सः
८४

कृत्वा शेषाणां वधूदर्त्तिणामिति इति विवाहनिर्णयः अथ द्विरागमनकाल उच्यते तत्राह स्वरेश्वरः मार्गफाल्गुन
वैशाखेषु शुक्लपक्षे शुभे दिने गुर्वादित्यविशुद्धौ स्यात्त्रिनयपत्नीद्विरागमः बाधरायणोपि मतेषाभनगोचरेहिमक
रेनाम्नेगतेभार्गवे स्यर्यकोदण्डराजगे शुभे दिने पदे च हूकमेतरे द्विराभास्करणीतरूवृषस्थितोलालाद्द्योदिवता
नी वा ताशुभाणालिनी नववषस्तिस्यात्सवैतं दते स्वंतोभ्युदिते शुक्रेप्रयायादतिणापरे पश्चादभ्युदिते तस्मिन्या
यास्सर्वां तेरविणा सभवनपश्यपवेशोदयानाविमवेतणोद्वाहे नववधागरहृगमने पतिशुक्रविचारणानास्ति।
तथाच नीहाराशुवस्तनवादितिशकृनाशानृणापाश्विनी शाकेभास्करवासुविलवकणाब्राह्मणपशस्तेतिथौ
रेभाजालिगतेरवौशुभकरेशोमादयेभार्गवे जीवारास्फुजितादितेनववधूसद्यप्रवेशः शुभः इति द्विरागमननि
र्णयः श्रीसूर्यसेनप्रभुमहिमलयपाणःदीर [illegible] मागराड्दिते इति निर्णयामृतेसमितिथिकृत्यादिनिर्णयोजातः
समाप्तोपश्यमप्रकरणं अथ द्वितीयं श्राद्धप्रकरणमारभ्यते तत्र श्राद्धस्वरूपं मरीचिनोक्तं प्रेतपितृंश्चोद्दिश्यभो
ज्यंयत्प्रियमात्मनः श्राद्धयादीयतेयत्तच्छ्राद्धंपरिकीर्तितमिति तच्च द्विविधं पकादिष्टपार्वणंचेति तत्रैकमु
द्दिश्ययद्दीयतेतदेकोद्दिष्टं त्रिपुरुषोद्देशेनक्रियमाणंपार्वणमिति तदाह कंठः एकमुद्दिश्ययःश्राद्धमेको।
द्दिष्टमुदीरितम् त्रीनुद्दिश्यनयत्तदिपार्वणंमुनयोविदुः तत्पुनर्नित्यनैमित्तिककाम्यभेदेनत्रिविधं तत्रनित्यम

श्रीमत्तंज्ञितसिद्धल
लमणसुतः श्रीसि
द्धलक्ष्मीपद ङ्कता
पं राथनसप्रसिद्ध
महिमायस्सिद्धमा
रस्तनः श्राद्धेशादक
तेय सूर्यमहसः श्री
सूर्यसेनप्रभोर्वैदेक
सीणिकालनिर्णय
समागलाउनाय
सुधीः

सिंहस्थे च मघासंस्थं गुरुं कष्टेन वर्जयेत् + २

प्रपरिविक्रमातिथिर्भवेत् तस्मिन्विवाहिता कन्या पतिसंततिवर्धिनी गुरौ सिंहमकरस्थे उक्तेष्वपि मासेषु विवाहो
न कार्यः तदुक्तं ज्योतिःसागरे सिंहस्थं मकरस्थं वा गुरुं यत्नेन वर्जयेत् + अन्यच्च सिंहभागे तु विवाहादि विधीयते गोदे
व विवाहोल्लेखेनोक्तः नर्मदापूर्वभागे तु शोणस्योत्तरदक्षिणे गंडकी पश्चिमे भागे मकरस्थो न दोषकृदिति यत्तु सिं स्था: +
हे विवर्जयेत् सार्वकालिकमिष्यते विवाहे मौञ्जिमादपि इति तदा सिंहे धर्मविषय तदुक्तं रत्नसंपरिशिष्टे धर्मेषु वै विवा रा +
हेषु कालपरीक्षणानुपश्यन्ति प्रसंगात् संभीके किंचिल्लिख्यते विवाहे वितते तत्र होममकाल उपस्थिते कन्यामृ
तु + या + तुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः स्नापयित्वा तां कन्यामर्चयित्वा यथाविधि युंजानामाहुतिं हुत्वा ततः कर्म प्रवर्तयेदि
ति स्मृतिचंद्रिकायां विवाहहोमे प्रक्रान्ते यदि कन्या रजस्वला त्रिरात्रं दंपती स्यातां पृथक् शय्यासनाशनौ चतुर्थे
ऽहनि सुस्नातौ तस्मिन्नग्नौ यथाविधि विवाहहोमं कुर्वीतामित्याह स्मृतिसंग्रहे सर्वथा सारे विशेष उक्तः युग्मे मासि
व कन्याविषये तत्रैव विवाहाभिधानात् यथा विवाहं पुत्रीन पिता विद्यानुज्ञातस्त्रसो द्वहेन्नेकदाचित् यावेवतुः
यौ दिने मंगलस्य समाप्येनं नाश्वमेधविद्यायामिति प्रयोगपि विशेषस्तेनैवोक्तः न पुंविवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपि विवाहकार्यं
द्वाहितः पृथक्कल्पयेत् न पुंसनेत्वापि रिपुत्रं सनेव स्यान्मुंडनान्मुंडने वा वेति मुंडनं विवाहादि मुंडनमुपनयनादि
विवाहादूर्ध्वमृतुत्रयाभ्यन्तरे उपनयनादिकार्यमिति निर्णयः प्राजापत्याद्दशभाद्यागमसज्जनपूर्वा एतान्यैवास्यतः

न +

नि॰ र्णं॰ प्राङ्मासं वर्ज्जयेदित्यर्थः रत्नमालायां तु नाषाढप्रभृति चतुष्टये विवाहो नो पौषे न च मधुसंज्ञके विधेय इति न
मं॰ चैषु वाक्येषु विरोधो दृश्यते ज्योतिःसागरवाक्ये आषाढस्य ग्रहणादाषाढस्य स्वीकारात् गर्गेणैव आषाढ चैत्रे
८८ वर्जितत्वात् सर्वमासानां वैवाहिकत्वाभिधानात् रत्नमालायामाषाढप्रभृतिमासचतुष्टयवर्जनाच्च समं दे
शाचारविरुद्धाभेदेन परिहरणीयः तथाहि खसदेशेषु भाद्रपदेऽपि विवाहः शुक्लपक्षे कार्त्तिके पक्षमप्यापि
देशाचारभेदाद् व्यवस्था अथ विवाहे प्रतिपदादितिथय उच्यन्ते प्रतिपद्दोषजननी द्वितीया प्रीतिवर्धिनी सौभाग्यदा तृती
या चतुर्थी चार्थनाशिनी पञ्चमी सा तु वित्तानि षष्ठी विघ्नप्रदा मता विद्याशीलसुतावाप्तिः सप्तम्यां सफला
ष्टमी नवमी शोकभयदा द्वादशी शुभा मता सत्त्वैकादशी द्वादशी सफला मता मानपुत्रत्रयोदश्या
च चतुर्दश्याममृतः फलं बहु विवाहे निषिद्धं पंचदश्यां विशेषतः नवेह भुज्य प्रतिपद्दर्शतिथी निषिध्येते अथापि कु
लपरम्परादर्शमीक्ष्य विवाहिकाः अमेनं दशमी शुक्र भयोराविवाहिकाम् गुरुस्य ग्रहणाद्दिनेषु तिथि
षते यात्रायां सम्भवे त्रियं भर्तृसिञ्चिता नवतिनी शुक्रादिभूमिपुत्रयोगादिनेषु कलहप्रिया सापत्न्यसमवाप्नोति।
तथा रविसोमे इति प्रवृत्तिदिनेष्विति विशेषोपादानादयो विवाहे दोष इति लतायामुक्ते तथैव ग्रंथान्तरेऽपि तद्वार।
दोषाः प्रथमे तिथ्याद्याविति ग्रहवर्जितस्य पितिथिवारे शुभे योगे सति विवाहः कार्यः तदुक्तं शौनकेन रत्नेश

विंशंकरणीत्राधायेनवमेक्रमेऽइति पञ्चब्रह्मगार्भ्यवचनं अतथापेप्रऊर्वीनयस्मैनैमित्तिकोभवेत् सप्तमीमाघ।
मुक्तेयात्नतीयावाद्दयातथा वृथत्रयेऽवाराश्रवणस्त्वाः सर्वव्रतवंधने एतन्नायश्चितार्थेपुनरूपनविषयपत्नः स
एवाद स्वाध्यायविभुनेषुस्तः क्रमः प्रतिपदादयः प्रायश्चितनिमित्तेनमेखलाबंधनेमताऽइति अथ तिथयः
तृतीयेकादशीशाह्यापंचमीद्वादशीतथा द्वितीयायांचमेधावीभवेदर्थबलान्वितः रिक्तायामर्थहानिः स्यात्सौ
गीमास्यानतेपूर्ववत् प्रतिपद्यविवाहस्याऊलत्रद्विविनाशनमिति तथाच सप्तम्यामष्टम्यांप्रतिपद्रिरिक्तेत्रयो।
दश्याम् अायुर्विद्याविनाशोऽव्रतबंधेपंचदश्यांच तथाच नचषष्ठ्यामथाष्टम्यांपंचदश्यानपर्वणि रिक्तासुवनक
तेवेदंस्मृतिवृत्तमेतथा अतत्रवेदाः हस्तत्रयेद्वादोषउक्तमासादयउच्यते नउक्तंज्योतिशास्त्रेमाधवफाल्गु
णावैशाखज्येष्ठाषाढमार्गाह्वयाः षट्तेप्रजितामासास्तत्रवर्ण्यप्रशस्ततिरस्याः माघेमासितथाज्येष्ठेदोरपवि
युक्ते ज्येष्ठस्यज्येष्ठपुत्रस्यकर्तनपरिवर्जयेत् तथाच ज्येष्ठपदमुक्ते तिष्ठन्मसितस्यायंविभागोऽस्त्विति
ति तथाप्त [illegible] यतयोः सर्पितृशेषाण्यभाऽइति बृहद्गार्ग्यणाचेवादिशुतिषयउक्तः सौतप्तुविशिष्टावस्थितः।
समतत्वगमे तोरकर्मनऊर्वीलविवाहद्यरहकर्मेव गांगेयपि सर्वतेवाविहृस्यपिशिशिरेतोमासायपरिदा
योतमनेदाचंचेति शिशिरतोः सर्वेपिनेशेशिरो तयोभादिसंबंधिनेपोष अतसर्वेपिनेचैव उत्तमेनैरावमा

घ+ हृ+

७
त्यरिपुत्रयेच शाके
कुपुष्याश्विन रेवती
बुवारेभुक्त्वा कार्कर
हस्तनीनांदिनानुव
न्यीद्विजमोञ्जिवन्धः
इतिव्रतबन्धनिर्णयः
अथवि+७

+तथापरितां ४

नि.सि.
सू.
८७

चतुरो मासान्वा यद्येकेन वि[illegible]वः व्रतेन तेनाप्नोति कल्पमेवं वत्सरोद्भवमिति उपक्रमकालश्च सतत्क्रमावेशाद्दर्शि
तः एकादश्यां तत्र द्वादश्यां त्यक्त्वा कर्कटसंस्थे वा आषाढ्यां वा तत्र भक्त्या चातुर्मास्यादिव्रतमिति महाभारतेपि वार्षि
कांश्चतुरो मासान्व्रतं किंचित्समाचरेत् ग्रीष्मे भवे तु लोके वा कन्यायां तद्विशेषतः एतद्व्रतोपक्रमे समूहमंत्राः सन्त्क
मादेशेनोक्ताः यथा इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव गृहीतेस्मिन्व्रते देव यद
्यर्धे म्रियते यदि तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन उपक्रममंत्रः समाप्तिमंत्रस्तु इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव
प्रभो न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति समाप्तिकालश्च महाभारतेऽभिहितः चातुर्मास्येन यज्ञाणां चातुर्मा
स्यव्रतेन तैः कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापयेत् इति चातुर्मास्यव्रतनिर्णयः अथ येषु मासतिथिवारादिषु
व्रतं वैयो विधीयते तदुच्यते तत्र केचनेश्वरे माघे मासि महाशुणा पंचपतिः यच्चापतः फाल्गुनो मेधावी भवति व्रतो
पवासनैश्चैव वेदान्वितः वैशाखे समभगास्तु लोपट्टमति ज्येष्ठे ह्येव वरिष्ठो वृषो ध्याषाढे धिमहाविप तत्विजयी ख्यातो म
हापंडितः इति नृपाणां वायलेवेन वर्णविशेष उक्तः यथा वसंते ब्राह्मणमुपनयेत ग्रीष्मे राजन्यं शरदि वैश्यमिति
अथ च ब्राह्मणादीनां वसंतादिकं तत्तदुपनयने तदसंभवे माघादिमासेषु पिकार्यं तेच माघादिमासाः स्युः सर्वे
लक्तश्रपाधारमासावामसकलद्विजानामिति हस्तवमिश्रेणैव विशेष उक्तः विप्रसंत्रिवि पञ्चापि मौंजीबंधाद्युत्तरायणे द्विजान

ना ग्रेष्ठम+

पादाभिवन्दनाद्विप्रोल्लभतेदानजंफलं २+१

ति
नमोनारायणायेति जप्त्वा तत्पानजं फलं + विष्णुपादोदकस्पर्शोक्षततत्क्षणात्प्रभवेन्नरः विष्णुदेवगृहे कुर्यादुपलेपनमाचेतस
कल्पस्थायी नाकलोके भवतीति न संशयः प्रदक्षिणाशतं यस्तु करोति विष्णुपाठकः हंसयुक्तविमानेन सदा विष्णुपदे व
जेत् हंसनापदेशार्कं दिव्यस्थानमनुत्तमं व्रजेत् तीर्थयात्रा दक्षिणा निर्मले देहमाप्नुयात् योव्रजायाप्तानामपि यो
दायिना फलं लभेत् नक्तभुक्तीश्च संगतः तीर्थस्नानफलं लभेत् अयाचितेन चाप्नोति वापीकूपसुक्रियाफलं षष्ठिकाव
सथोभोजी च स्वर्गलोके महीयते त्रिसन्ध्यायी तु रोपस्तु नरकेन न पतति भोजने वर्जयेद्यस्तु स्नानपौष्करं लभेत् पर्णे नर
भुयानरो भुक्ते क्रुतेन फलं लभेत् शिलायां भोजनाद्विस्नानप्रयागजं लभेत् यामद्वयं जलत्यागात्रोगैः परिमुच्यते
एवमादिव्रतैः पार्थ तुष्टिमायाति केशवः इति मत्स्यपुराणोपि विशेषउक्तः श्रावणादि चतुर्मासमभ्यंगवर्जयेन्नरः भो हा+
जनोपस्करं द्रव्यांसयाति भवने हरेः सजन्मीतिकरं रूपाप्रीतिव्रतमिदोच्यते श्रावणाद्यादिषु वै यस्तु वर्जयेत् स्त्रवकं ने
नम् वार्ताकं श्रवण चतुर्मासं शाकं सर्पिर्गुडान्वितम् कार्त्तिकांते गुणं हेमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् स वैस्त्रवपदं याति वि
शुद्धं तमिदं स्मृतम् महाफलानि यस्त्यक्त्वा चातुर्मास्ये द्विजातये हैमानि कार्तिके दद्यात् गोदानेन समं यतः एतत्क
लव्रतेना मस्वर्गलोक फलप्रदम् नक्तवातुर्मास्यव्रतानि भोगरुपप्रकाशेच कार्यः तदाहूतकृतमार्गपः तत्र शेषवनमा व
वघृतगवां नवातिथेः दोषवर्जितये स्नान चातुर्मास्य विधिनरः एकस्तानां प्रत्ययां यश्च महाभारतेः विहितः वार्षिको

नि.टि. ते वाताधिर्भवति तोये तस्मसुद्रो येन शोषितः लोपामुद्रापतिः श्रीमान्योसौ तस्मै नमोनमः सुनीनां प्रवरो गस्त्यो लोपामु
मू: द्रासमन्वितः लंकाद्वारे समुदितोऽर्घ्यदानं वर्षं मयार्पितम् अनेन विधिना यस्तु प्रमानर्घ्यं निवेदयेत् इह सौख्यमवाप्नो
८६ ति समावेद्यः प्रयच्छति त्रींल्लोकान्समवाप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्घ्यप्रदः प्रयच्छतीति
इत्यगस्त्यार्घ्यविधिः प्रपद्यात मीमांसव्रतानि भविष्योत्तरे श्रीकृष्णः चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधिः स्त्री
यानेवो वामस्तेषां मार्पयस्य ह्व्रतः गृह्णातीयाद्वियमाने तान्देतथा वनस्पतीकम् तेषां फलानि वक्ष्यामि तुभ्यं कौरवोत्तम ।
कृष्णक् मञ्जस्वरो भवेद्राजन् गुरुषोगुडवर्जनात् तैलस्य वर्जनान्नाम्ना पंकदेहशराः प्रजायते मशूकतैलत्यागेन सौभाग्यम
तुलं लभेत् कटुतैलपरित्यागाच्छोकनाशमवाप्नुयात् पुष्पादिभोगत्यागेन स्वर्गे विद्याधरो भवेत् योगाभ्यासी भवेद्यस्तु
स्तु+ स ब्रह्मपदमाप्नुयात् कटु[illegible]तिक्तमधुरक्षारकाषायनानुमान् यो वर्जयेत्स वै वैरूप्यं दौर्गन्ध्यं नाप्नुयात्क्वचित् ताम्बूलवर्ज
नाद्भोगी रक्तकंठः प्रजायते घृतस्य त्यागात्स लावण्यं सर्वस्निग्धवपुर्भवेत् फलत्यागेन मतिमान्बहुपुत्रः प्रजा+ शाक यते
पत्राशनाद्योगात्पक्वाशामलाभवेत् पादाभ्यंगपरित्यागाच्छिरोऽभ्यंगाच्च पार्थिवः दीप्तिमान् दीप्तकिरणो राज्ञो
द्रव्यपतिर्भवेत् + सदा मुक्तिः सदा पोग्रीम प्रभासमस्य वर्जनात् पक्वान्नतो उपवासेन ब्रह्मलोके महीयते धारणान्नखरोम्णां ते
गंगास्नानं दिने दिने मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याज्ञा स्खलिता भवेत् भूमौ भुंक्ते सदा यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत्

दधिदुग्धादिनियमात्स्वर्गलोकं भवेन्नरः
भूमौ प्रस्तरशायी च विष्णोरनुचरो भवेत् +२

वृतंशारीरजन्यः कृच्छ्रंत्वामावृत्य पदेपदे स्वमेधस्य फलमाप्नोतिमानवः एवंस्नानस्यावसाने भोज्यंदेयमवारितम् श्रोत
येद्विजराजपत्नं भूषयेच्च विभूषणैरिति वामनेपि माघेमासितिलाःशालास्तिलपात्रस्य दानतः इमंथलादयस्यानमा
धुवप्रीणनायतत्र ग्रहणफाल्गुणकृत्यं तदुक्तं स्कन्दपुराणे फाल्गुणत्रीहयोगाभावस्वहस्तलाजिनातिच गोविंदप्रीणनाया
श्यायदातव्यपुरुषर्षभेति वामनेपि एकभक्तेनकौन्तेय फाल्गुणेमासितिविशः स्त्रीषुसौभाग्यमाप्नोतिप्रतीवपद्मे
मिथ इतिमासकृत्यम् प्रयागस्नानविधिः मत्स्यपुराणे माघमासे समयेविद्वान्कुर्यात्स्नानादयमात्ते स्नात्वाशुक्लतिलैः १+
लैःस्वर्णकुम्भमाल्याद्योगरहीं स्नापयेदत्तात्रैभैमाल्यवस्त्रविभूषितैः पंचरत्नसमोपेतं हृतयज्ञैःसमेपुत्रम् नानाभक्ष्य
फलैःपुष्पैःनाम्नेपायसमन्वितम् ग्रेगृहमात्रेपुरुषैतस्मैवणीमायतबाजदंड वत्सर्ज्जनेऽभमुखेविधायधान्यानिम
प्रेऽस्मसमृतानि सकाम्यपायात्ततस्मुक्तिपुक्तंमत्रेणपुत्रंहिजपुंगवायउत्तिपालेवोरस्त्रीवाद्धमत्स्यवेतायमद्वि
दस्यः एवंनावदयाघरिशक्तिःशक्तितोपि ऋषिहेमसन्तोमत्स्वस्नाम् येतवद्रदोरवनीप्राग्मसवस्त्रचंदाभरणादिजा
य ग्रामसमरात्राद्दयेद्मसमदानतथमेनत्सकलनवेणा दणाद्दताःसमदणाघवासरतोर्धमध्येववदेतिकेचित् इत्यंमे
त्रः ग्रागाद्धजुतिशाहेलततेजोवाप्रेमरामुने इमांमयाकृताप्रजोगरहणीश्रुतिप्रेणाव काशमुख्यपतीकाशवह्निमारुत
सन्निभ सितासितकणाग्याःपुत्रेऽमयोनेनमोस्तुते विंध्यवदिनपकामेवनोयवरापह रत्नवलभदेवेशलेकावासनमोस्तु

निर्णि॰ तिविष्णुश्चिनेति अथ भाद्रपदकृत्यं तदुक्तं महाभारते यः प्रोष्ठपदं वै मासमेकाहारो भवेन्नरः धनाढ्यः स्फीतम
सि॰ तुलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते वामनेपि मासि भाद्रपदे दद्यात्पायसं मधुसर्पिषा हृषीकेशप्रीणनाय लवणं सगुडोदनम्
८५ अथाश्विनकृत्यं तदाह यमः घृतमाश्वयुजे मासि तिमं दद्याद्द्विजातये प्रीणयित्वाश्विनौ देवौ रूपभागभिजाय
ते वामनेपि तिलाक्तमाश्वयुजे भोदयितान्नवशापिकं प्रीत्यर्थं पद्मनाभस्य देयमाश्वयुजे नरैः वशायेन्नः अथ कार्ति
ककृत्यं तदाह विष्णुः कार्तिके सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः जपन्हविष्यभुग्दान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते वामने
पि रजतं कनकं दीपान्मणिमुक्ताफलानि च दामोदरस्य प्रीत्यर्थं प्रदद्यात्कार्तिके नरः इति अथ मार्गशीर्षकृत्य
तदुक्तं महाभारते मार्गशीर्षं तु यो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् भोजयेच्च द्विजान्शक्त्या स मुच्येद्व्याधिकिल्बिषैः हवि
र्भागीश्वरधनो बहुधान्यश्च जायते वामनेपि लवणोक्ष्यन्तुरंगा[illegible] शकटादिगजादिकम् दातव्यं केशवप्रीत्यै मार्ग सं+
शीर्षे सदा नरैः अथ पौषकृत्यम् तदुक्तं महाभारते पौषमासं तु कौन्तेय एकभक्तेन यः क्षिपेत् सुभगो दर्शनीयश्च य
शोभागी च जायते वामनेपि प्रासादनगरादीनि गृहदानानि च नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे देयानि यत्नतः इति
अथ माघकृत्यं तदाह विष्णुः माघे मासे त्रिपदं तिलैर्हुत्वा सह तं शक्त्या ब्राह्मणान्भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवतीति
भविष्योत्तरेपि पौर्णमास्याममायां वा प्रारभ्य स्नानमाचरेत् त्रिंशद्दिनानि पूर्णानि मकरस्थे दिवाकरे तथा च अयं यः

नि+

त्रमासभक्ते तदुक्तं मात्स्ये वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिक्षीरघृतैक्षवम् दद्याद्वस्त्राणि सूक्ष्माणि रसवंत्यशनानि च सं
पूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकमिति भविष्योत्तरेपि चैत्रे चित्राचन क्षौ
प्रीतये स्नात्वा दद्यान्नियः श्रद्धाः पंचपत्नाविनोदरिद्रापकरैर्विते न जायते पुनरसौ जीवलोके कदाचनेति वामन
पुराणेपि चैत्रे मासि विचित्राणि शयनासनयानानि च विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि द्विजपुंगवे इति चैत्रमासैकभ
क्तम् वैशाखैकभक्तं तदुक्तं महाभारते निस्तरेदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेंद्रियः प्रातःस्नायी नरः स्त्री वा ज्ञातीनां श्रेष्ठ्य।
तां व्रजेत् वामनेपि गंधमाल्यानि च तथा वैशाखे सुरभीणि च देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टये ज्येष्ठे ए
ज्ये+ कभक्तं तदुक्तं भविष्योत्तरेपि ज्येष्ठे तु कं ज + कृत्वा ज्येष्ठे मासि सवेदकं पुष्पैः संपूज्य गोपाधेनीनाब स्वविभूषितम् वर्ष।
कोटिशतं स्वर्गलोके महीयते कंजगोवस्त्रा वामनपुराणेपि उदकुंभांश्च पेयं च तालवृंतं सचंदनम् त्रिविक्र
मस्य प्रीत्यर्थं ज्येष्ठे दातव्यमन्वहम् आषाढैकभक्तं तदुक्तं महाभारते आषाढमेकभक्तेन नयेन्मासमतंद्रितः
आ+ बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते वामनेपि उपानद्युगलं छत्रं लवणामलकानि च आषाढे वामनप्रीत्यै दात।
व्यानि च भक्तितः इति अथ श्रावणकृत्यम् तदुक्तं महाभारते श्रावणं नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् य
त्र तत्राभिषेकेन युज्यते ज्ञातिवर्धनः वामनेपि घृतं च क्षीरकुंभांश्च घृतपात्रं फलानि च श्रावणे श्रीधरप्रीत्यै दातव्या

ति.सो. षि दिवि प्रवीतवेरांगाविमितिवेदविदोविदुरिति मनुरपि जननादशरात्रेचणावेन्मतुपस्थिते नाधीयेतद्विजोनित्यं
सं. नवैवाकालिके श्रुते महागुरौदशाहेवेदस्याध्ययनंत्यजेदिति याज्ञवल्क्यो पि अदंप्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गु
८४ रुबंधुषु उपाकर्मणिचोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रियेमृते इति संध्यागर्जितनिर्घातभूकंपोल्कानिपातने समाप्यवेदम्
ह्निशामारण्यकमधीत्येति तथाच पशुमंडूकनकुलश्वादिमार्जारमूषकैः कृतेंतरे दशराज्ञेशक्रपातेतथो ८+
च्छ्रिते शाकयानःतिशाकृध्वजस्योत्सवदिने उल्कापातेच अन्यत्रविशेषःशिष्टाचारेणावगंतव्यः अनध्याय
दिनेष्वध्ययनेप्रत्यवायःस्मृतिचंद्रिकायामुक्तः अनध्यायेष्वध्ययनेप्रज्ञामायुःप्रजांश्रियम् ब्रह्मवीर्य[illegible]यतेजो भ+
निहंतनियमःस्यादिति अन्यत्रविशेषःस्मृत्यर्थसारेप्रोक्तः चतुर्दशपक्षमीपूर्वप्रतिपत्सुचसर्वदादुर्भिक्षेनास्य
ध्ययनंनगमनेषुच तथातिस्मृतशौलानांवक्ष्यवेदप्रपाठिनामिति अन्यत्रविशेषःपराशरेप्रोक्तः चतुर्दश्य
ष्टमीपर्वप्रतिपदर्जितेषुच वेदांगन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणिचाभ्यसेत् तथाचस्मृतिचंद्रिकायां उदयेस्तमये
चापिमुहूर्तेत्रयगामियत् तिथिंतेनदशरात्रमनध्यायविदोविदुः एतद्वचनम् तावदेवननध्याये नतस्मिन्सादि
नांते उपवासव्रतादीनांतिथिमाहुस्तथैवतेइति इदंचदेशांतरतोव्यवस्थापनीयम् कश्चिद्देशेयावदेवानध्यायति
थिनाडिका स्तावदेवानध्यायेऊर्वीतेति इत्यनध्यायतिथिनिर्णयः अथसकलमाससंक्रांतिनिर्णीयते तत्रादौवै।

संधिवृभक्ताद्वश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच गौतमोपि पक्षद्वयेचतुर्दश्योरष्टमीद्वितयेतथा पक्षाद्यावपिपक्षांतेबद्धनाधीयते
नैरितिति ब्रह्मवेदः मन्वरपि प्रमाणंचचतुर्दश्यांपौर्णमास्याष्टकासुच अमावस्यागुरुंहंतिशिष्यंहंतिचतुर्दशी ब्रह्मह
नाष्टमीस्मृतातस्मात्तांपरिवर्जयेदिति बौधायनोपि महानिशातुविज्ञेयामध्यमध्यमयामयोः स्नानेनस्यानकुर्वीत
स्वाध्यायंपितृतर्पणं यामयोर्मध्यमितिद्वितीययामस्यांत्यघटिकाद्वयंतृतीययामस्याद्यघटिकाद्वयमितिचत
स्रोघटिकामहानिशा तदुक्तंतेनैव प्रातःसंध्याद्विनाडीस्यात्सायंसंध्याचनाडिका महानिशातुविज्ञेयाचतस्रोघटिका
स्तथाइति बृहन्मनुरपि त्रयोदश्यांचतुर्दश्यामप्यावतष्टमधीराचितः प्रदोषेध्ययनेजपोयदीकुर्वीततस्यपापागणामिति ग्रंथे
दैविपाकेभार्गवोगालवः बाह्यायामदयाद्वाक्तिश्वमीस्यात्त्रयोदशी प्रदोषःसतुविज्ञेयःसर्वविद्याविगर्हितःइति भीष्मोपि
चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु विषुवायनयोर्द्वेदशयनेबोधनेकृते पक्षादिकत्रयोदश्यांतस्याएवांतरे
तिथौ दर्पोवत्सर्सगिनेवस्यादनध्यायः स्मृतावधीति अस्यार्थः पक्षतिस्थिर द्वादशिकात्रयोदशीमाचतस्यामनध्यायानु द्विवेवदर्शी
पक्षद्वितीयादित्रयोदशंतानामेकादशस्वाध्यायानामेवविधानात् किंच यस्मात्त्रयोदश्याउत्तरादीनिधिस्वतदशी
स्वपूर्तिमावानध्यायदिनमित्यर्थः स्मृतिःश्रवणाद्वादशी चातुर्मास्यद्वितीयास्वगार्गिपणकाः वावैरोऽयस्वच
याद्वितीयादिनत्रये चातुर्मास्यद्वितीयास्ताः प्रवदंतिमहर्षयइति तथाच पूर्वंचार्धमनध्याय महः संक्रमणोनि

नि॰णि॰ षेपो बहुवसिष्ठेनोक्तः । इष्टेस्तिसृभिर्ह्रस्वे वृद्धिं परस्तादुदिते विधौ यद्देशगणं पङ्क्ते तेन तस्मिन्नन्यादपि दिने तद्भवेदिति न च
स॰ पर्वप्रतिपदोः साम्येऽपि सर्वो यागो भवति प्रतिपदि ह्रस्वे डिगामिन्यां तीर्णयायां वा कथं संपि ज्ञानमिति चेत्साम्ये प्रति
८२ पद्वृद्धिनाडिकोदितावि भज्यार्धं पर्वणि संयोज्य संधिः कल्पनीयः तदाह लौगाक्षिः तिथेः परस्याश्च घटिका या स्वय
स्तन्यूनास्तत्पूर्वा याप्यधिकास्तासाम् अर्धं वियोज्यं च तथा प्रयोज्यं ह्रासे च वृद्धौ प्रथमे दिने स्यादिति कात्यायनोऽपि
पराह्णागवटिकान्यूनास्तत्पूर्वा याप्यधिकाश्चयाः तिस्रात तदर्धं पूर्वस्मिन् ह्रासवृद्धौ प्रकल्पयेदिति अथ यागकाल
कृ+ उच्यते तत्र पूर्व[illegible]स्तत्र यो भागः प्रतिपदश्चाद्यस्तयोर्भागो यागकालः तदाह याज्ञवल्क्यः पंचदश पाः पूर्वः पा
दः यत्तादेः प्रथमश्चयः कालः पर्वणि यागस्यादन्यथा तत्र विद्यत इति बृहच्छातातपोऽपि पर्वणो यश्चतुर्थोंऽश
आद्यः प्रतिपदस्त्रयः यागकालः स विज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिभिरिति पर्वप्रतिपत्संधौ चेदपराह्णो स तिपरदि
त्रुति+ नेऽचतुर्थेऽपि प्रश्नो यागः कार्यः यदाह शातातपः संधिश्चेत्पराह्णे स्याद्यागः प्रातःपरेहनि कुर्वाणः प्रतिपद्भा
गे चतुर्थेऽपि न दुष्यतीति यत्तु वचनं न पर्वश्चेत्तर्थोंऽशे यागः प्रतिपदः क्वचित् रक्तोऽसितहिलं यतिश्चाह निरेष
सनातनीति इदमाद्यशास्त्रेये यागकालेऽसंभवत्यालस्यादिना तदतिक्रमश्चेत्तर्थोंऽशेन यष्टव्यमित्येवंपरम् इति
पर्वद्वयनिर्णयः अथान्वाधानतिथिरुच्यते तदाह याज्ञवल्क्यः पंचदश्यां चतुर्दश्यामन्वाधानं तके पक्ष

यदि पर्वसम्बध्यते उपोष्यतस्मिन्नहनि इष्टो भवतेयागस्तथानुद्धने इति गोभिलोऽपि प्रावर्तनामरसोऽपि यदि तस्मिन्नुप
क्रमः एवं च विशिष्टनिरोधपर्वद्वयविनिर्णयः अत्र पर्वद्वयविनिर्णयः इष्टिकालादयोऽपि पौर्णमास्यमावास्ययोः साधा
रणो निर्णयः विशेषस्तूच्यते तत्र पौर्णमासीप्रतिपत्सन्धिः संगवादूर्ध्वं मध्याह्नादर्वाग्यदा भवति तदा तत्रैवाधानं वा
२ न्वाधानं च कुर्यात् तदाऽऽरब्धकात्यायनः संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वं सर्वभावर्तनादर्वाक् सा पौर्णमासी विज्ञेया समयः का
लविधौ तिथि ननु एवं सति पूर्वेद्युरन्वाधानं परेद्युर्यागमिति विधिविरोधः स्यादिति चेन्न समयः कालविधेरपि
दर्शनात् तथा चापस्तम्बः समयो वा समयः कालानां सर्वं क्रियते इति नेच तथापि पर्वप्रतिपत्सन्धौ संगवावर्त
६+ नादि तस्मिन्नियम एवं पूर्वेद्युः स्यादुपक्रमः इति गोभिलवचनेन विरोधः प्रसज्यनीयेति चेन्न संगवादूर्ध्वमपि
संधेरावर्तनादर्वाचीनत्वात् तद्विषयं गोभिलवाक्यं कात्यायनवाक्यं तु संगवादूर्ध्वमाविमुच्याद्दार्वाचीनसंधि
विषयः यदा गोभिलवचने पर्वद्वयसामान्यविषये पौर्णमासमात्रविषयं कात्यायनवचनमिति विशेषवचने
न सामान्यबाधः इत्यविरोधः अमावास्यायां तु विशेषः यदा प्रतिपद्द्वितीयायां त्रिमुहूर्तात्मकमपराह्णव्यापिनी मा
ति तत्रैव दर्शनस्य सम्भावनात्तदर्शनमन्वाधानं यागः अमावास्यायां यागः कार्यः तदुक्तं वृद्धशातातपेन ।
द्वितीया त्रिमुहूर्ता चेत्प्रतिपद्यपराह्णिकी अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादिति सोमदर्शनं द्वितीयायां ति।

नि सो
प्र
८२

प्रवृत्तिमुहूर्तमित्यर्थः पंचमभागस्योपलक्षणं एतस्मात्स्मृतौ ह्रस्वदिनादीनामपि पंचधा विभागः प्रातरादिकाल
संज्ञितमुहूर्तानांधिकाने कल्पनीयं ह्रासे तु त्रिमुहूर्तं न्यूनतमिति तस्य केचित्तु पंचदशधाऽह्नो विभागमाहुः तदु
क्तं व्यासेन रौद्रः श्वेतश्च मैत्रश्च तथा चारभटः स्मृतः सावित्रो जयंतः गांधर्वः कुतपस्तथा रौहिणस्तिविरिंचस्तु वि
जयो नैर्ऋतस्तथा माहेंद्रो वारुणो भवो भागाः पंचदश स्मृताः इति अत्रापि दिनमानस्य पंचदशांशो मुहूर्तो विज्ञेयः ।
तदुक्तं रत्नमालायां दिवसस्य यः पंचदशो हि भागो रात्रेस्तथा तद्धि मुहूर्तमानमिति केचित्त्रिधा विभाग उक्तः प
त्राह्णस्ताततः पूर्वाह्णो मध्याह्नो ऽपराह्णः इति पूर्वाह्णो देवानां मध्याह्नो मनुष्याणामपराह्णः पितॄणामिति
स्कंदपुराणे द्विधा विभाग उक्तः आवर्तनात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परमिति प्रसंगात्कालविभाग उक्तः प्र
कृतमुच्यते तत्र सर्वं पर्वप्रतिपत्संधिरपि यदा मध्याह्नादूर्ध्वं मध्याह्नात्पूर्वं वा स्यात् तदा तस्मिन्नेव पूर्वदिने ऽन्वाधा
नं संधिदिने यागो भवति तदुक्तं गोभिलेन आवर्तनेयदा संधिः पर्वप्रतिपदोर्भवेत् तदहर्यागः इष्टेस्तत्पर
तश्चान्वाहरणीति पर्वप्रतिपदोः संधिरर्वागावर्तनाद्यदि तस्मिन्नहनि यष्टव्यं पूर्वेद्युः स्यादुपक्रम इति आवर्तनं ।
मध्याह्नः लौगाक्षिरपि पूर्वाह्णे वापि मध्याह्ने यदि पर्व समाप्यते उपोष्य तत्र पूर्वेद्युस्तदहर्याग इष्यते मध्याह्नात्पर
तः पर्वप्रतिपत्संधौ संधिदिनात्परदिने यागः संधिदिने ऽन्वाधानं कार्यं तदाह लौगाक्षिः अपराह्णे वा सायं

व अमावास्यातो मेषेन समसीभागेनास्तह वर्तनीभूमिषु केणसोमपुंकेणवाष्टमी वतस्वस्तियपूर्वेताः सूर्यपुरुणास
त्रिभाः स्नानदाने तथा श्राद्धं सर्वं तत्पापक्षयं भवेत् फाल्गुणमावास्यायां तु लिंगपुराणे फाल्गुण्यां तिथिप्रक्रमे विशेष
उक्तः अमावास्यायां पूज्य रुद्रो पि ब्राह्मणास्तथा समोदकैः पलिकाभिः पूज्य श्राद्धं सर्वपापैः इति इति व्रतादावेमा
यो वास्यानिर्णयः अथ यागानुष्ठानसिद्ध्यर्थं पूर्णिमावास्यानिर्णयः तत्र च पर्वप्रतिपत्संधौ यत्नविधेयत्वात् सैषा सम
घ्याह्ने मध्याह्नात्पूर्वं पूर्वतः संगवः सायाह्नरूपेणांतरे इत्यादि विद्यमानत्वात् मध्याह्नादिस्वरूपपरिज्ञानार्थमह्नः पंचधा
विभाग उच्यते मधुश्रीव्यासेनोक्तः मुहूर्तत्रितयं प्रातस्तावानेव तु संगवः मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यात् अपराह्णस्त
तादृशः सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यात् सर्वकर्मसु गर्हितः इति अस्यार्थः उदयान्मुहूर्तत्रयं प्रातःकालः तदनंतरं मुहूर्त
त्रयं संगवः ततः परं मुहूर्तत्रयं मध्याह्नः इति त्रिंशद्घटिकात्मकस्याह्नः षड्भिः षड्भिर्घटिकाभिरेकैकस्मिन्का
ले सति पंचधा विभागो भवति पराशरोप्याह उदयादादितो यावत्त्रिमुहूर्तगतो रविः प्रातःकालः स विज्ञेयो
दिनभागः स पंचमः तस्मात्प्रातस्तनात्कालात् दपराह्णास्तथाविधिः अपराह्णात्त्रिमुहूर्तः कालः सायाह्न उ
च्यते इति ननु विष्णोर्ह्नः पंचदशमुहूर्तात्मकत्वात् पंचधा विभागो सतेकैकस्य कालस्य त्रिमुहूर्तात्मकत्वमुपपद्य
ते यदा पुनरयनवशात् ह्रासो वृद्धिर्ह्रासो भवतः तदा कथं प्रातरादिकालस्य त्रिमुहूर्तात्मकत्वं संभवतीति चेन्मैवं

वि.ति. पूर्वं स्यमत्रिभाः यत्किंचित्क्रियते दानं तद्दानं मेरुसन्निभम् तथा चैवाश्वमेधदानादौ विशेषउक्तः चतुःषष्टिपलेषु

स: स्वर्णमश्वं तत्र कारयेत् तदर्धे द्विपले वापि पंचविंशतिरेव वा निधाय पायसं तत्र पद्मअष्टदले लिखेत् पुच्छस्य कर्णि

८ कायां तत्र कंधमाश्वं स्वर्णिकम् तदभावे तदर्धं तु तदर्धं वापि कारयेत् स्नात्वा तेन इलैः शुद्धैः पद्मम् अष्टदलं शुभं अश्वं स्था

व+ पयेत्तत्र ब्रह्माविष्णुशिवात्मकं तेषां प्रीतिकरं स्यात् ततं माल्यैः सुशोभनैः वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्

दानमंत्रं स्वर्णपायसमश्वं यस्मात् तस्मै श्रावयोत्तारकं यस्मात् तु दानाद्विजोत्तमेति मन्त्रमेतत्समुच्चार्य

दत्वा यत्फलं भवेत्फलम् तत्फलं लभते मर्त्यः कृत्वा दानमनुत्तमम् इति तृतीयदिनविधिः याकाचिदमावस्या श्रवणेनापि वा

विशाखादामवा पूर्वा तत्र यागमेव सा तैर्विवादेण सह योगेन दायप्रतीपातानाध्याः लभ्यते योगो भवति तत्र दानादिकं को

टिगुणं तदुक्तं भविष्योत्तरे श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रा सर्पदैवतमस्तके यद्यमावास्या विवारेणापतेयातः सउच्यते या

काचिदमावस्याः तथा विशाखास्वातिषु युक्ता श्राद्धेन सर्ववार्षिकीं तृप्तिं पितृणां ददाति तदुक्तं विष्णुपुराणे अ

मावस्या यदा मैत्रे विशाखास्वातियोगिनी श्राद्धे पितृगणास्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्टवार्षिकीं याकाचिदमावस्या श्रवणपुष्या

दिपितृभागा श्राद्धे तदा दशाहे तृप्तिदा तदुक्तं विष्णुपुराणे अमावस्या यदा पुष्ये रौद्रे चर्क्षे पुनर्वसौ द्वादशाहं तदा तृ

प्तिं प्रयान्ति पितरो धिया इति सोमवारयुतामावस्या सूर्यग्रहणसमा तत्र श्राद्धादिकं कृतमक्षय्यफलं भवति तदुक्तं शौ

१+

पूर्वे वेणुवीणाविलासिनीभिः सार्धं सुखसिंनेगालकावितिः गृहं द्वाःस्थं देवव्रजतिपादाभ्यंगप्रदायिति ततोर्धरात्रसमये स्वयं रा
जा पुरे व्रजेत् पश्यल्लोकपितॄन्पद्भ्यामेव याने शनैः ततः सूक्ष्मसमये नारीभिरलक्ष्मीर्गृहाद्विष्काम्यते तदुक्तं
एवं गते निशीथे तु जने निद्रार्धलोचने तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः निष्काम्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहा
गनात् इति कौमुदीमहोत्सवः माघमावस्यायां सावित्रीसहितां वास्मणां महिषांगणे सवत्सां गां च ब्राह्मणाय प्रदद्यात्
४+ माघमावस्यायां प्रातभिर्दत्तं पुत्रकायो श्राद्धे पितॄणाम महादरम्प्रदं भवति तदुक्तं विष्णुपुराणे माघासितेपंचदशी
कदाचिदुपैति योगं यदि वारुणेन ऋक्षेण कालः सपरः पितॄणाम नल्पपुण्यैः नृप लभ्यते यैः श्राद्धमेव पूर्वं भवद्भय पुत्रका
यो श्राद्धादिनाम दत्तपुण्यपर्यंते तृप्तिर्भवति तदुक्तं तत्रैव तत्रैव वैश्वद्वयदत्तं पूर्वोकाले तदा यत्क्रियते पितृभ्यः श्रा
द्धं परां तृप्तिमवाप्नुवंति युगान्तरं द्वे स्वपितं वसंते मति इयमेव धनिष्ठायुक्ता चेत् पितॄणामतितृप्तिदा भवति तदुक्तं महाभार
ते माघमावस्याप्रक्रमे काले यदि धनिष्ठादिनाम तस्मिन्नन्नं वेदिमेपालन तदा पितृभ्यः दत्तं जलान्नं प्रददाति तृप्तिं वर्षा
युतं तत्कुलजैर्मनुष्यैरिति माघपुष्ययोरमावस्या रविवारे श्रवणा नक्षत्र व्यतीपाते युक्ता चेत् दा अर्धोदयाख्यः कोटि
सूर्यग्रहणतुल्यः तदुक्तं महाभारते प्रमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत्पौषमाघयोः अर्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः
समः दिवैव योगः शस्तोयं न तु रात्रौ कदाचनेति स्कंदेपि अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वे गंगासमं जलं शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवे

नि.सि. स्तनगोतपुरःसरं ततःप्रभातेविधिनापार्वणेनतराभिषः नोदयाचैवविप्रायप्रणिपत्यसमाश्रयेत् दानमेवच सविश्री
२ येमयास्नानमहिरण्यमहासती· ब्रह्मणाःप्रीणनार्थायब्राह्मणप्रतिरक्षणाम् एवंदत्वादिजेंद्रायमाविश्रीतोऽपिपूषि
८० र नैवेद्यादिवतत्सर्वंब्राह्मणाय्यसमर्हंनयेत् स्वयंदशपदंगत्वेत्वेवंप्रमपुनराविशेत् तत्रभुक्त्वाहविष्यान्नंब्राह्मणैर्बांध
वैःसह विसर्जयेत्ततोविप्रान्मापिश्रीप्रीयतामिति व्रतेनानेनराजेंद्रवैपथ्यंनास्ति यादृक्कवित् इतिवचनाद्विश्रीव्रतम्
अथकार्तिकामावस्यायांस्वराचिकृत्यते तस्यांलक्ष्मीशंजानवववस्त्रपात्रमादिकंचकुर्यात् तदुक्तंब्रह्मपुराणे अमा
वस्यायांदेवार्हकार्तिकेमासिकेशवात् अभ्यंगंप्राप्यमसूक्तम्भवेत्तीर्थोदस्नातुष लक्ष्मीदेवनमयान्नुक्तास्वस्त्रभावे
जोदरे प्रतोयंविधिवत्कार्योमनुजैःस्नानसमिका दिवातत्रनभोक्तव्यमृतेबालातुरंजनतम् प्रदोषसमयेलक्ष्मींबोधयि
त्वायथाक्रमं दीपवृक्षास्ततःकार्याःशक्त्यादेवगृहेषुच दीपमालापरिक्षिप्तेप्रदोषेतद्दत्तेनवम् ब्राह्मणान्भोजयित्वा
दौविभज्यच बुभुक्षितान् अलंकृतेनभोक्तव्यंनववस्त्रोपशोभिना स्निग्धेर्दग्धैर्विदग्धैश्चबांधवैर्निहितैःसहेति च
द्वेवाराजाकार्मुदासदोत्सवंकुर्यात् तदुक्तं तेनापराह्णसमयेघोषयेन्नटहान्नृपः सर्वेराजबलेर्लोकेयथेष्टंवर्त्तता।
मिति लोकेश्चापिगृहेहृद्यैमधुपायवलिंतुभजेरे हृत्वेवेदन्तमालाभिर्भूषितेचगृहेगृहे मृतपानरतेसकेतनसनारीस
नोदरे स्तनवारित्रमंदसेमपज्वलितदीपके दीपमालाकुलेरम्योविपुलध्वजातमंडपे प्रदोषेदोषरहितेशास्त्रदोषामे। ८०

श्रम्यवनादिषु मावास्या निर्णीयते तत्रोपवासादिष्वमावस्या प्रतिपद्युक्तैव ग्राह्या तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते प्रतिपद्युग्ममावस्येति अमा
वस्यान्तरीयायावाम्रोपोष्याः प्रमादिनाङ्इति निगमेपि ब्रह्मामावस्येति चतुर्दशी निषेधाच्च निगमे भूतविद्धा न मावस्या इति तु+
पूर्वाह्ने पराह्न तमिति स्कन्दपुराणेपि भूतविद्धा न मावस्या न ग्राह्या गनिपुणो विरिति तथा कृत्याह मीवदत्वा सावित्री वटपैत
कौ शुक्ले चयोदशीरभ्यतोपोष्य ःपंचसंपुतानाङ्इति सुतस्तु वटस्य सावित्रीव्रतिनि ज्येष्ठमावस्यापरयुक्तैव ग्राह्येति सिद्धान्तः ज्ये
ष्ठमासामावस्यायां वटसावित्रीव्रते कार्यं तत्रायं विधिः ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यामारभ्य त्रिरात्रोपोषिणी नारी असक्तौ त्रयोदश्यां
मां+ वटं संपूजयामि विते अमावस्यायामुपवासं कृत्वा ताक सिंचित्वा त्रेप्रस्थमात्रवालकं पवादिया मंत्राः हायन्तसोपरिवस्त्रयु
ग्मेन वेष्टितं वेष्णपात्रेत्वयास्मातिनिर्मितां सोवर्णीमृण्मयी वा सावित्रीप्रतिमां संस्थाप्य वटमूले पूजयित्वा ब्राह्मणाय दद्यात्
तदुक्तं भविष्योत्तरे अमावस्यां तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती त्रिरात्रोपोषिता नारी विधिनानेन पूजयेत् असक्ता तु त्र
योदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रिया अयाचितं चतुर्दश्याममावस्यामुपोषणं गृहीत्वा वालुकां पात्रे प्रस्थमात्रां सुपिष्टिरं
ततो वेष्णमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टितां सावित्रीप्रतिमां कृत्वा सर्वावयवशोभिनीं सौवर्णी मृन्मयीं वापि स्वशक्त्या वि
निर्मिताम् सार्थं सत्यवता सार्धं फलनैवेद्यधूपकैः वटहावले वितं कृत्वा काष्ठभाजं सुपिष्टिरं विद्वद्भिः समयाप्य अववट्ठ
धान्तपकल्पितैः रजनीं कंटकृत्वे अब्रभैः कुंकुमकेसरैः सावित्र्याख्यानकं वापि वाचयेद्द्विजोत्तमान् रात्रौ जागरणं कृत्वा

नि॰ सिं॰ मेरुलक्ष्यैतेन पूर्णिमायां प्रयोगोऽभिधीयते शैकरगीतास्वपि एकराशिगतौ स्यातां यदा गुरुनिशाकरौ
म॰ पौर्णमासी महती सर्वपापहरा स्मृतेति ज्येष्ठपूर्णिमायां गार्ग्येणापि विशेष उक्तः ऐंद्रे गुरुः शशी चैव प्राजाप
७८९ त्ये रविस्तथा पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता तथा च वृषे वा मिथुने भानौ जीवे चंद्रे तथेंद्रभे पूर्णि
मासी गुरोर्वारे महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता माघपूर्णिमायामपि तेनैव विशेष उक्तः मघराशौ यदा सोमः सिंहे देवपु
ज्यमाती भास्करः श्रवणे तेन महामाघीति सा स्मृतेति एता महावैशाख्यादयः शालिग्रामादितीर्थेषु स्नानदानादिषु
यदाद्गणीग्पि: शुभप्रदा मताः महामाघी प्रयागे तु नैमिषे फाल्गुनी तथा शालिग्रामे महावैशाखी कृताः सुशुभप्रदेत्तवः गंगाद्वा
रे वैशाखी ज्येष्ठी च पुष्करे तथा प्रयागे वै कनखले केदारे श्रावणी तथा बदर्यां वैष्णवी प्रौष्ठपदी कुरुक्षेत्रे महाश्विनी
पुष्करे कार्तिकी कार्या गंगायां वै मार्गशीर्षिका अयोध्यायां महापौषी कृता स्यादक्षयफलप्रदेति शालग्रामादिव्यति
रिक्तस्थानेष्वपि महावैशाख्याद्येते तत्फलदा भवंति तथा च गार्ग्यः अस्तपालि क्रियते श्राद्धं यच्च दानं यथाविधि उप
वासादिकं यत्र तदनंतफलं स्मृतमिति प्रयोगसिंधुविलासादिके लिखिते पूर्णिमा गुरुवारेणासिद्धा गोदशमीप
र्वमाघीपौर्णमासीति प्रत्यंचमी वृद्धिवादादिकं कार्यं प्रत्येकं तिथिप्रणता खेदुः शुक्रः नन्दके पर्वांगी दोरितिकुर
ग्रहे पञ्चपर्वादिष्विति तत्कस्मै पूर्णिमा शुभा न भवति योगिनीसाक्षाद्देशान्यायाज्ञानकार्या इति पूर्णिमानिर्णयः ७८९

शीतकालो विनिष्क्रान्तः प्रातर्ग्रीष्मो भविष्यति अभयं चापि लोकानां दीयतां पुरुषोत्तम यथा स्वस्थाः किल लोका भवे-
तिवदन्तं तव नीरजः काष्ठखण्डानि संगृह्य बालाः समरोत्सुकाः योधा इव विनिर्यान्तु शिशवः संप्रहर्षिताः संचयं
शुष्ककाष्ठानामुपलानां च कारयेत् तत्राग्निं विधिवद्धुत्वा रक्षोघ्नैर्मन्त्रविस्तरैः ततः किलकिलाशब्दैस्तालश-
ब्दैर्मनोरमैः तमग्निं त्रिःपरिक्रम्य गायन्तु च हसन्तु च जल्पन्तु स्वेच्छया लोका निःशङ्का यस्य यन्मनः तेन शब्देन।
सा पापा होमेन च निराकृता अदृष्टघातैर्डिम्भानां राक्षसी क्षयमेष्यति ततः प्रभृति लोकेस्मिन् होलिका।
ख्यातिमागता सर्वदुष्टापहो होमः सर्वरोगोपशान्तिदः क्रियतेस्यां द्विजैः पार्थ तेन सा होलिका स्मृता।
सर्वसारा तिथिश्चेयं पौर्णमासी नृपस्थिर सारवात् फाल्गुनी नित्यं परमानन्ददायिनी अस्यां निशागमे पा-
र्थ स्थातव्याः शिशवो गृहे गोमयेनोपलिप्ते च सचतुष्के गृहाङ्गणे आकारयेच्छिशुप्रायान् खड्गव्यग्रकरान्न-
रान् ते काष्ठखण्डैः संस्पृश्य गायन्तो हास्यकारकैः शिशून् रक्षन्ति तेषां दातव्यं गुडपक्वान्नमेव च एवं ढुण्ढा ततो यात
स्याः सदोषः प्रशमं व्रजेत् बालानां रक्षणं कार्यं तस्मात्तस्मिन्निशागमे इति होलिकानिर्णयः फा-
ल्गुनी मन्वादिरपि अथ चैत्रादिष्वर्षिमासे वितायते षष्ठ्यंदग्गृह्यपदिस्यानां नन्दामहाचैत्रादयः प्रोक्ताः त-
दाह गार्ग्यः मासमसंज्ञे पदाङ्गेत्तेवंदमस्पर्शी मंडलः गुरुणा यातिसंयोगं सा तिथिर्मदनी स्मृतेति संपूर्ण-

विर्णं
मू:
७८

ततइति तथा श्रावणोद्दर्गानवमी दूर्वा चैव हुताशनी पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति तत्र भद्रायां।
होलिकां न दीपयेत् तदुक्तं भद्रायां दीपिता होला दहेद्राष्ट्रं सराजकम् नगरस्य च नैवेष्टा तस्मात्तां परिवर्जयेत्
तथाच स्मृत्यन्तरे भद्रायां द्वे न कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनी तथा
च दिनार्धं समतीतो(पि)स्यात् फाल्गुनी पूर्णिमा यदि रात्रौ भद्रावसाने तु होलिकां तत्र दीपयेदिति परदिने दिनार्धा।
त्परतोऽपि पूर्णिमा पूर्वविद्धा न स्यात् सर्वविद्धायामेव रात्रौ भद्रावसाने होलिकादीपितव्येत्यर्थः यदा पुनः पूर्वदिने सा।
र्धयामत्रयव्यापिनी पूर्णिमा प्रतिपद्वृद्धिगामिनी तदा तत्रैव होलिका कार्या तदुक्तं भविष्योत्तरे सार्धयामत्रयं या
स्याद्द्वितीये दिवसे यदि प्रतिपद्वर्धमाना तु तदा सा होलिका स्मृतेति वृद्धवचने वृद्धौ ह्रासे परित्यजेदिति च
होहोलिकायां वह्निप्रतिपदं वर्जयेदित्यर्थः यत्तत्साप्यकालभद्रारहितपूर्णिमासंभवे तामतिक्रम्य प्रतिपदिनक
र्तव्यमित्येतत्परं अन्यथा भविष्योत्तरवाक्यविरोधः स्यात् अथात्र कर्तव्यमुच्यते तत्र भविष्योत्तरे राजानं प्रति पार्थसंव
चने अस्माकं तु गृहे काचिद्ढुण्ढा नाम राक्षसी दिवा रात्रौ समागम्य बालान् पीडयते बलात् रक्षायाद्ढुण्ढकेनापि ये
यजेवाँनौषधैः मन्त्रैः परमाचार्यैः सा नियन्तुं न शक्यते एतत्सर्वं समाख्यातं ढुण्ढायाश्चरितं नृप इति पौरवचः श्रुत्वा
राजा प्रोवाच नारदः श्रीनारदः सांप्रतं कथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते अभयं चरपौश्वका फाल्गुन्यां तु नराधिप ७८

नोद्वरिः पुरंदरस्त्रमोमघवतणाष्ठ्यबृहस्पती पंचैनेपुष्ययोगेनपौर्णमास्यां ततनोबलान् सलेक्षेनपुनस्तंकोः
मोभाग्योत्सवलक्ष्मिः तस्माद्वैःपुष्ययोगेतत्रैमोभाग्यमिदये गौरसर्षपकल्केनसमालभ्यसुकान्तुं ।
कृतत्वानेस्नतःकार्यमलत्मीनाशनंपरम् उद्दर्त्यदेवंवतणामर्वौषधियुतैर्जलैः स्नापयित्वातवंवस्त्रदद्दीता
ज्ञातंततः श्वेवमंगलशांतंधूपस्त्रक्माल्यशोभितम् गतोनारायणंशक्रचंद्रपुष्यबृहस्पती संपूज्यपुष्यभूपा।
यैनैवेद्यैसूपशक्रयक प्रशस्तैर्वैदिकैर्मंत्रैः कृत्वाग्निहवनंशुभम् पंचविंशांबसंततणनवैर्वैस्तैत्रशोभितान् ततः
पुष्टिकर्हदयंभोक्तंत्यहृतपायसम् पुष्ययोगेतकनेत्र्यराज्ञांखातंसर्वदेति इतिपौषपौर्णमासी अथमाघी
पूर्णमाचपुक्तायांतिलैःश्राद्धंकृत्वापूतोभवति तत्रविष्णुः माघीमघायुताचेत्तस्यांमस्यांतिलैःश्राद्धंकृत्वापूतो
भवति भविष्योत्तरेपि माघ्यांमघासुवातिलैःसंतर्प्यपितृदेवताः तिलपात्राणिदेयानितिलाःसपललोदः।
कम् कर्पासदानमप्यत्रैवतिलदानेप्रशस्यते कंबलानिसरत्नानिमोपकान्तरदृष्ट्मियनम् उपानहानमप्येवंका।
पितेसर्वकामदम् यत्रवातत्रवास्नात्वादत्त्वावित्तानुरूपतः इति भविष्येपौर्णमास्यांतुपामाधुषुगुजेयदिहिपिव शिवम्
मापववमप्यवाप्यहरिपावलोकेमहीयते इतिमाघी अथफाल्गुनपौर्णमास्यांहोलिकानिर्णयते सामायाह्न।
व्यापिनीपूर्वविद्धाग्राह्या तदुक्तं सायाह्नेहोलिकांकुर्यात्पूर्वाह्णेक्रीडनंगवाम् दीपंदद्यात्प्रदोषेतुत्र्यधर्मः सत्ता

तै तरोपि+

नि॰ सि॰ स्नानमहत्वमुक्तं यथा आग्नेयेंतयदाऋक्षंकार्तिक्यांभवतिक्वचित् महतीसातिथिःप्रोक्तास्नानदानेषुचोत्तमा
ह॰ यदायाम्यंचंद्रपश्चास्तेतेनस्यांतिथौभवेत् तिथिःसाचमहापुण्यामुनिभिः परिकीर्तिता प्राजापत्यंयदाऋक्षं
७५८ तिथौतस्यांनराधिप सामहाकार्तिकीप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभा महापुण्याकार्तिकीस्याज्जीवेंदोःकृत्तिकास्थि
योरिति तथा विशाखासुयदाभानुःकृत्तिकासुचचंद्रमाः सयोगःपद्मकोनामपुष्करेष्वतिदुर्लभः इयमन्वा
दिश्चपि आषाढीकार्तिकीतद्वदिति इतिकार्तिकी अथमार्गशीर्ष पौर्णमास्यांचंद्रपूजा तदुक्तंब्रह्मपु
राणे मार्गशीर्षतिथिप्रक्रमे वामनेत्रेहियद्दिव्यामृतदेवभुवनत्रयम् अनसूयात्मजश्चंद्रस्तस्मिंस्तेनाभिषेचयेत्
पौर्णमास्यांततस्मात्पूजयेत्तत्रसर्वदा पुष्पैःधूपैश्चपयसाक्षुद्रयापरयामुदा रत्नैश्चदीपैर्बलिभिर्होमैर्ब्राह्मणा
तर्पणैः गो सूक्ष्मलवणांदद्यात्तस्मिन्नहनिसर्वदा यस्माल्लवणंचेद्वादक्षिणापातिभिःसह मातास्वसाचदुहिता
तेषूज्याचकुलांगनाः कांतरूपंभवेत्स्त्रीणामहर्निशोपूजनादिति अस्यामेवमृगशिरोयुक्तायांलवणचूर्णितल
वणादानंविस्तनोक्तं यथामार्गशीर्ष पंचदश्याम्मृगशिरसायुक्तायांचूर्णितलवणस्यसुवर्णनाभस्यप्रस्थमे
केवदेदपेब्राह्मणायप्रदद्यात् अनेनकर्मणारूपसौभाग्यलाभोजायते इतिमार्गशीर्षपूर्णिमा अथपौषी
तस्यांपुष्ययुक्तायांलक्ष्मीनाशनंस्नानादिकंकार्यं तदुक्तंब्रह्मपुराणे इदंजगात्सर्वलक्ष्म्यामकमासीत ७५८

भोक्तव्यं गोरसमयं वस्त्रमूल्यं स्थंडिलेऽस्तृते इति स्कंदपुराणे विशेषउक्तः नैष्कत्वाच स्वामित्वहेमगायेत्तः शंभोमेवी
प्रायुमाः नावकाशोस्ति मे कर्तुं तैश्चनातिनियमाल्लघा तत्रामेकं समाचरत्वं येन व्रतविशेषेण येनवीर्णितभविभिः
प्राप्यतेसुमहत्फलं श्रीस्कंदउवाच प्रत्येकं जागरभेनाम व्रतानामुत्तमं मम लकृतम् मोतिजेतलोकान्तु
नमांश्च पूजयेत्कार्तिकेमासि पूर्णिमायां गोविप्रश्च पद्मावतां मातृ‍ः शक्तो लोकानुकंपया परिभ्रमन्ति लोका
न्वीषम्यमकं वरप्रदः ... नैनमामामायापुपतीस्सुत नैनकोजागरनामव्रतं लोकेषु विश्रुतम् विधानंतस्य वक्ष्या
मिश्रृणुष्वैकाग्रमानसः पूर्णिमायामूर्जमास्विकोशुदीपविकीर्तिता तस्यांवाच्य महालक्ष्मीमिंद्रं चैरावणस्थितम्
उपवासंप्रकुर्वीत दीपैर्दध्याच्च भक्तितः लक्षं तदर्धमयुतं सहस्रं शतमेव वा घृतेन दीपयेद्दीपान्स्तिलतैलेन वा
व्रती रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतनृत्यपरः स्मरम् यथाविभवतोदद्यात्सुवर्णवीथीषु दीपकाः चैत्येषु देवायतनेषु रारा
मेषु रक्षेषु च ततः प्रभाते सुस्नातः संपूज्य च शतक्रतुम् ब्राह्मणान्भोजयेन्नित्यं घृतशर्करपायसैः वासांसि दद्यात्
लाभिर्स्तुततनत्स्वा नारूजयेद्द्विजान् यथाशक्तिवदान्तस्या दीपाः स्वर्णाविनिर्मिताः एवंनिर्वर्त्य विधिवज्जागरव्रतमुत्त
मम व्रतस्यास्य विधानेन कन्यातेदीपसंख्यकाः गणाभिः परिवृतः सूर्यलोके महीयते इत्युवाच पृष्ठमाराधयुत्रवेपा
त्तममवितम् लभतेव्रतमाहात्म्यात्कुलसंख्यागोस्वर इति कोजागरव्रतम् कार्तिकादिततव योगाब्रह्मपुराणेः

भवा+
व+
भि+

नि.र्णि. येलक्ष्मीमिदंमेगावमास्थितम् निशिजागरणंकृत्वाप्रातस्स्नानंसमाचरेत् इत्याश्विनपूर्णिमा अथकार्त्तिकी॥
सू. पूर्णिमा तत्रदीपस्त्नगरदाने तदुक्तंब्रह्मपुराणे पौर्णिमास्यांतुसंपूज्याभक्त्यादामोदरःसदा तत्रवृन्दाश्येसूज्याल्ला
७५८ यमाःकृतिकामध्ये कार्त्तिकेयत्नतःपालनेश्रावकणास्वरूपाणतः पार्श्वेःसम्यक्रहोत्रांधम्भूषितम्वृतिशाखाभि मोले
गंधैर्नानाधूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा परमान्नैस्तथाशाकैर्वह्निर्ब्राह्मणतर्पणैः पंचदीपास्ततस्सङ्ग्रदीपादयोगरूढाह
रि दीपपानेतथागतस्वतरश्रोमनोहरः वृत्तर्विशाग्लःकार्यःसिक्तश्चंदनवारिणा गवांक्षीरेणसंपूर्णाःसमंतात्स
निर्मितः तत्रहेममयोमत्स्योमुक्तानेत्रोमनोरमः प्रतेमत्स्यविधानेनमोहत्तत्त्वहृदयेपठेत् ब्राह्मणायप्रयोमयापद
२१ यात्रेतीमसागरम् चंद्रकार्त्तिक्यांवृषोत्सर्गःकार्यः तदुक्तंभविष्योत्तरे कार्त्तिक्यांवृषे त्सर्गोविवाहःपाल ३१
त्ताणःकार्यः ऊरुऊरुतलप्रवृषदयेनीराजनतंतथा गजाश्वरथदानंबृहत्तथेत्वाचयत्स्नथा प्रदेयःप्रणपंकृद्धिस्तनात्सलाःस
कलपदेवताः इति मत्स्यपुराणे कार्त्तिक्यांवृषोत्सर्गंकृत्वानक्तंसमाचरेत् शैवंपदमवाप्नोतिशिवव्रतमिदंस्मृ
तमिति तत्रैवब्रह्मपुराणे नीलवृषभदानमुक्तं तथाच नीलवृषभदंयाभ्रतवंत्सतरीयुतम् सर्वस्मस्यवा
रंसंमेस्यर्वेगगणसमन्वितम् सवासमंब्राह्मणायमहाकोतमकाभागे यावंतितस्यरोमाणितच्छरीरसंततिसंख्यया ताव
त्वगाममहस्राणि [illegible] स्वर्गेवसतितन्नरः प्रजापिताततोविरिंचेःक्रमाल्यानलेपनैः ७५८

प्राच्याद्यादिषु पत्रेषु वासवाद्यांश्च मापूजयात् ततः क्रमेणानेनैव संस्थाप्य कलशं शुभान् पञ्चरत्नं सजनीयात्तेभो
ज्ञावस्यादपः स्वराइति इति श्रादयदशर्णीमा ग्रध्यापि वितर्णीमासमं तदुक्तं ब्रह्मपुराणे आश्वयुज्यां पौर्णमा
मास्यां निष्क्रमो बालकानां मतः आपाति सैनया सार्धं कृत्वा शुद्धसदाकराम तस्मात्तत्र तु वै मार्गाः स्वोद्रसममी
पतः शोधितव्याश्च पत्नैन भूषितव्याश्च मेश्शैः वस्मानि भूषितव्यानि नानारंगैर्विशेषतः स्नातैरत्र लिप्तैश्च
तैरभ्यंगैः सवालकैः दिवा तत्र न भोक्तव्यं मनुष्यैः सविवेकिभिः स्त्रीवृद्धम्लानबालेभ्यो भोक्तव्यं पूजितैः सुरैः
पूज्याश्च समफलैः पत्नैश्च दाहार्धभिन्नपः हारोपांतैपदीप्तश्च समस्स्मोदृश्यवाहनः पञ्चामृतहृतांपतैलैश्च
स्तर्पितः संपूजितव्यः पूर्णोदुः पद्ममाप्यभैतत रुद्रः सभार्यः स्कन्दश्च तथा नन्दीश्वरो मुनिः गामहिः
स्तथैतिः पुत्र्याख्यातोभिसद्भूत्ताशतः + पूज्यास्साश्च श्वेवतोयथाविभववित्तरैः ततः पूज्यानि क्रमश्च समायो
क्षिलतंडुलैः स्नातापि भित्तौ तो भूपैः कामारादेश्च सूरिभिः कामदेवोमहिषादिरगुल्लैः ब्राह्मणाभो
जयित्वा च भोक्तव्यं मामृवर्जिनामिति ग्रसामे वार्षिकीपक्कान्नं पातृतमूर्णामवर्णमाद्यदशात् पदाद्वविसः श्रा
श्वयुज्याम् निशि वीणां तेन चेद्रमसा हृतपूर्णापान् स्वगर्णामहितां विशायदशद्वादीश्वादिभिर्भवति इयमेव कौमुदीया
ता ग्रस्यामि दक्षतीव पूजयेत् तदुक्तं महाभारते पूर्णिमाश्वयुजे मासि कौमुदी परिकीर्तिता कौमुदापूज

नरश्चवृद्धिर्वहलो
गजवृद्धिर्विनाय
कः +

वे

ति॰ सा॰ ग्रंथिग्रथितोस्यापयेद्राजनोपरि उपलिप्तेगृहस्यमध्येदंतवत्कंत्यसेत्कुंभपीठम् तत्रोपविशेद्राजामामात्यः स
सं॰ पुरोहितः ससुहृत् तदनुपरोधात्स्पतेस्ताबध्नीतमत्रेणामंत्रण येनबद्धोराजादानवेंद्रोमहाबलः तेनत्वामभि वली+
७५ बध्नामिरक्षेमाचलमाचल ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः कर्तव्योरक्षिताबंधोद्विजान्संपूज्य।
शक्तितः अनेनविधिनायस्तुरक्षाबंधंसमाचरेत् ससर्वदोषनिर्मुक्तः सुखंवर्षंवत्सरंवसेत् इति शाणाख्याश्रा
वणपौर्णमास्यंपश्चाद्वासर्वदेवतेभ्यः पवित्रारोपणंकार्यं तदुक्तंमत्स्यपुराणे शाणाख्यामथवाप्यस्यांचतुर्दश्यामुमा
पतिम् पवित्रैरर्चयेद्ब्राह्मणाश्रावण्यांवत्सरान्स्वरान्विति इति श्रावणपौर्णमासी अथभाद्रपदपौर्णमास्यामा
वा+ विज्ञीव्रतंकार्यं तत्रस्मृतिनीतभीमतिर्वापुर्विहृदये सावित्रीव्रतंकुर्यात् तस्यामविघ्नोत्तरे भूयतापादवस्त्र।
सावित्रीव्रतमाचरेत् कन्ययाप्यथनारीणांभर्तृवापुर्विहृदये त्रयोदश्यांभाद्रपदेदंतधावनपूर्वकम् त्रिरात्र
नियमंकुर्यादुपवासस्यभावत अशक्तस्तुत्रयोदश्यांउपवासेतपूर्णिमामिति विधिस्तु वटमूलेविद्यमावसा नक्तंकुर्याद्द्वितीय
यावदाप्ते अत्रैवलोकपालपूजांचकुर्यात् तदुक्तंब्रह्मपुराणे पूर्वभाद्रपदायोगेपौर्णमास्यांपितामहः श श्रियः अयाचितंच
कादिपुनरपावंद्रवापुर्विलेपापान्कुरान् लोकपालांस्तरत्नांश्चैलोकस्यानुग्रहवचेत् इधिव्यापारणार्थंच तुर्दश्यांसु
तपानंतवभोगिनम् तस्मात्तल्लिखसमम्पतंत्रसकर्णिके कर्णिकायांलिखेन्नचलोनतेकमलोद्भवम् ७५

ग्रन्थोत्सर्जनम् तदुक्तं याज्ञवल्क्येन पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्स
र्गं विधिवद्बहिः॥ मन्त्रेणापि वृश्च्येतच्छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि
ग्रन्थमाघशुक्लेति भाद्रपदपौर्णमास्यामुपाकर्मविषये तदा माघशुक्लप्रतिपद्येव सार्धपञ्चमासत्वसंभवा
भानु
त् हारीतोऽपि ग्रन्थपञ्चमासानधीत्यार्धं उत्सृजेदिति पञ्चार्धषष्ठान्वा श्रवणार्धमासविषये पत्रायाज्ञाकृतोपा
कर्मविषये तदा पुष्यमासशुक्लप्रतिपत्सार्धपञ्चमासत्वसंभवात् तथा च गोभिलः छन्दांस्युषिहिताः कुर्युः पौत
मैत्सर्गिकीं क्रियाम् अथ वा ह्नोरुपाकर्मपुष्पदस्ततेयो द्विजः दत्ततेपराह्णे वा उपाकर्म पुष्ये पातत्कालं कुर्या
दित्यर्थः अस्योत्सर्जनम् ग्रन्थैवोपाकर्मानन्तरमपराह्णे रत्ताविधिं कुर्यात्+ भद्रायां नैव कर्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी+ तदुक्तं स्मृत्यन्तरे।
गीतया श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनीति श्रावणीकर्म रक्षाबन्धनरूपेण तदुपाकर्म तत्संदिश्यमुपा
दानात् यथा निरामे श्रावण्यां श्रावणीकर्म यथाविधि समाचरेत् उपाकर्म न कर्तव्यं कर्कटस्थे दिवाकरे
उपाकर्म सन्निभं भवे भद्रायां न कार्यं तस्याः सर्वकर्मसु निषिद्धत्वात् रक्षाबन्धनमपि भद्रायां नैव कार्यः सर्वपुराणा
न्तविधिना कार्यः तदुक्तं भविष्योत्तरे उपाकर्मदिने वोक्तमृषीणामपि तर्पणम् ततोऽपराह्णसमये रक्षापोट
लिकां शुभाम् कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् वस्त्रैर्विविधैः कार्पासैः क्षौमैर्वा मल[illegible] विचित्रैः
पाण्डुरैः

वि॰ गो॰ दये स्वानुरुवीत मतिमान् क्रान्तिस्मृतिविधानतः ततोदेवान्पितॄंश्चैव तर्पयेत्परमाम्भसा उपाकर्मादिवेवो।
म॰ कम्र्षीणां चैव तर्पणमिति ऋत्वीनव्राह्मणाः आहुर्वेदाश्च हिरण्यशाकिनः इति कालवृद्धौ तु उपाकर्मणाग्नु
७४ ष्ठानं भवति तदुक्तं कात्यायनेन उत्कर्षः कालवृद्धौ स्यादुपाकर्मादिकर्मणः ग्रभिषेकादिकृत्तीनां नवा
सोयपानिपि ननु दशादशमनोक्त्कर्यस्तूर्ष्वगादिषु उपाकर्मणश्चेति ऋष्यशृङ्गवचनेन विरोधः इति चेन्न अ
ध्यम्ह्यगवचनस्य छन्दोगविषयत्वात् अतएव कालवृद्धावपि सिंहार्केपर्वोपाकर्म यथाह गार्ग्यः सिंहस्थो
नभस्यांतं पर्वाह्नोविवर्स्वरीः छन्दोगामिलिताः कुर्युः कृत्स्नगांस्तुल्वकेश्मशान् शुक्लपक्षे तु हस्तेन वोपाकर्म
यथाविधिकमिति सिंहस्थो हस्तेन वापराह्णिकमुपाकर्म पृथ्वीकेह्नोउत्सर्जनमिति च्यः नत्रयवेंगायह्ना।
द्वेश्र८ला+ मति त्रयोदश्यादावष्टवर्गादेव हर्षितवा दह्नुवेरुपाकर्मकार्यं वेदस्वस्मरता वृकः यथा त्रयोदशपादिना
मध्ये दिनानांनवकेप्रवम मंगलैषुसमस्तेषु ग्रहणोधाशिस्तर्पयेः तथा द्वादशपादि दृतीयानां वेदध्ययः।
ह्रस्तुतः एकादशपादितः माराचन्तपृश्येतः प्रकीर्तितः एवम्हस्तयोः प्रोक्तमभयत्र दिनद्वयमिति दिनद
येष्वहणादर्शेश्वरेव अतस्मनदर्शपमपिश्रवणास्तेवेद हर्षितता उपाकर्मनकार्यमितिवेन उपाकर्मणोवेय
दोघाभावात् नित्यैनैमित्तिके जप्येहोमयज्ञक्रियासुच उपाकर्मणिचोत्सर्गेग्रहवेधोनविद्यते इति इत्युपाकर्म ७४

वर्षः प्रपितामहादिपर श्रवणाहस्तंपंचमीनांगुणसंग्रहः तथोक्तंबृहद्वसिष्ठकारिका ग्रहणेदोषप
पुस्तकिन्नामेनैवसंवेतिरिः तदाभाद्रपदेमासिश्रवणेनतद्दिष्यते ग्रहणेषुव्यभावःसंक्रान्तिदोषेणालभेकः
णाविलोपि प्रोष्ठपदेहस्तेनोपाकरणमिति प्रोष्ठपदीप्राप्त्युमर्थः यत्तबौधायनवचनं श्रावण्यांपौर्णमास्यां
माषाढ्यांवोपाकृत्यवेदानधीयीत तत्तशाखपरत्वामपिसर्वेषामाषाढ्यांकुर्वीत तथोगतस्तु यत्तकेचिदु
क्तं श्रावणाश्वयोर्विधानंयजुःशाखिनामाषाढ्यामुपाकर्मैवरितव्य बहूनामामनानाव कस्मिंश्चित्तृणावा।
विशेषं श्रावणमासिवोपाकर्मविधिदर्शनादिति तत्रपुनःकिमदः तेषामपिकेविद्वत्ययाविशेषश्रुतग्रहादिकत
व्यातिषेधाभावात्सावकाशमविरोधि यदितत्पौनेवौपाढेमासिश्रवणहस्तेवोपाकर्मशाखसमयथातेषांवि।
हितोपाकरणंतावप्रसवायःपमज्ज्येत तदुक्तंस्मृत्यर्थसारे कस्मिंश्चिद्दिनेग्रहसंक्रान्तिवर्जितेकार्यकर्मणि।
न लोपेनोल्कषेधूते तथावकर्तव्यमुच्यते उपाकर्मणिचोत्सर्गेयथाकालंसमाचरेत ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वापू
जयेत्तर्पयेत्ततः इति हेदसवेतापि भवेदुपाकृतिः पौर्णमास्यांपूर्वाह्णेपंचब्रह्मणान्भोजयेत तत्रपिवदि।
प्रादेवतायइति बौधायनोपि गौतमादीनृषीन्सम्यग्दर्भमयान्ततः इज्जयित्वायथाशक्तिइजयेदवमुद्वरि
ति यज्ञोतमादीनितिसम्यक्प्राशवोर्णऋषीणामुपलत्तो भविष्यन्तेपि तथाभैश्रावण्यांतेपौर्णमास्यादिनं
ण

नि.सि. संधृतेकुर्याच्छ्रावणेकर्मयद्भवेत् नत्कृतंसफलंविद्यादुपाकरणसंज्ञितमिति परिशिष्टेपि यविष्टाप्र
२: तिपत्कृत्केवाहस्तस्तसमन्वितम् श्रावणंकर्मकुर्वीरन्नृग्यजुःसमपाठकाः इति तथाचस्मृत्यंतरे उपाकर्म
७२ चकुर्वीतकमात्तामर्यजुर्विदः ग्रहसंक्रांतियुक्तेपिहस्तश्रवणपर्वसु संक्रांतौग्रहणेचैवसूतकेमृतकेन
पा गणास्नानेनकुर्वीतनाटस्पवर्वायपथा ग्रुग्वेदीयसंयुक्तेपर्वणिस्यादुपाक्रिया इ:स्वशाकाभयग्रा
ह्लागाह्हेतस्मिन्दिनातप इति ग्रहसंक्रान्त्यादिदोषेतुभाद्रपदपौर्णमास्यांयजुःशाखिनः वाजसनेयव्य
तिरिक्तास्तेषांश्रावणशुक्लपंचम्यां[illegible]तदुक्तंस्मृति[illegible]महार्णवे यदिस्याच्छ्रावणंपर्वग्रहसंक्रांति
दूषितं स्यादुपाकरणंशुक्लपंचम्यांश्रावणस्यच संक्रांतिर्ग्रहणंवापियदिपर्वणिजायते तन्मासेहस्त
युक्तायांपंचम्यामितिदिश्यते यतत्त्ववाजसनेयाभिप्रायमितिकेचिदाहुः सर्वेषांशुक्लपंचम्यामेवेति
तदयुक्तं तथाचसतिमन्वादिवाक्यानामानर्थक्यंस्यात् बहुवचनश्रवणानतत्त्वकृदेगणस्तन्मासेहस्त
नत्वत्वेकुर्युः तथाहमनुः श्रावणपौर्णमास्यांवेत्संक्रान्तिर्ग्रहणंभवेत् उपाकृतिस्तुपंचम्यांकार्या
वाजिनैरितिः श्रावण्यांप्रोष्ठपद्यांवास्युपाकृत्ययथाविधि युक्तश्छंदांस्यधीयीत मासान्विप्रोर्धपंच
मानिति ग्रर्थः पंचमासामासायत्तेःपंचमाः उपाकर्मप्रभृतिसार्धान्युक्तोमासान्वेदानधीयीत ८. ७२

न अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रवणस्य वेति अध्यायानामि
ति पारस्कराभिप्रायेण बह्वृचवचनम् निगमेपि श्रावण्यां श्रवणे कर्म यथाविधि समाचरेत् उपाकर्मान्तकर्तव्य
कर्कटस्थे दिवाकरे हस्तेन शुक्लपञ्चम्यां श्रावण्यां श्रवणेन वेति तथा च गोभिलः पार्वण्यां यजुषः ऊर्ध्वः श्रा
वण्यां तैत्तिरीयकाः बह्वृचः श्रवणादौ तु हस्ते सामवेदिनः केवले हस्तऋक्षे वा विज्ञाः शुक्ले च वाथवा तथा
चरणैः पर्वण्यौषधिपाके तु ऋग्यजुर्वेदिकाः स्मृताः बह्वृचः श्रवणे ऊर्ध्वं ग्रहसंक्रान्तिवर्जिता इति चतुर्दशी
शुक्लस्य पञ्चम्यां नियमात् तत्र कालिकाश्रयेण वर्तरेप्पास्मृत्यन्तरे श्रावणे मासि युक्ते च भौ देवान्त्वोरुक्तः प
प्रयोगे तेलो न हस्तः स्मृतौ हस्ताता वस्त्रमोदेवः पातात्तत्तल वा मितेनो श्राहस्ता स्वस्वकृतौ लक्ष्मे दीलाकयुक्तः
स्वये मध्याम वा कृतौ विद्यापर्वण्यां पादपिके प्रतः अतो भूतप्रगोत स्मित्रुपाकरणमिष्यते अस्यां वर्ज
यत्काले वेदाहरणप्राकरणा यत्नवचने श्रावण्यां नवमी हस्ते चैव कृत्तापाठानी एवं विद्वान्तकर्तव्यापि वरा
विवेलेदिनमिति एतस्यां श्रावण्यां विधीयमाने हिरण्यगर्भ पवित्रारोपणं विधीयते उपाकर्मागमस्तमा
भुद्रयिके स्याद्देवा अत्र तैत्तिरीयकपदमन्येषामपि यजुःशाखिनामुपलक्षणम् तेषां कालान्तरानभिधा
नात् बाह्मेपि श्रवणेन तत्कर्म उत्तराषाढसंयुतम् संवत्सरकृतोध्यायस्तत्रान्तुण्णादेवतर्पणेति धनिष्ठा

ति० ग०
रु०
७१

धस्यपस्नापंनत्वाप्नोतिनसंशयः विलरपि ज्येष्ठीज्येष्ठायदाचेत्स्यात्संस्पाक्कन्तोपातरत्नप्रदानेन नवाप्नुयम
मामोतीति इतिज्येष्ठमार्गपौर्णमासी अथाषाढपौर्णमासी तत्रवस्त्रदंपणाम्रयोष्टद्दविष्णुनाकार्या तदुक्तंब्रह्म
पुराणे वस्त्रदंपणाम्रयोष्णापौर्णमास्यांयजेद्धरिमिति अथाषाढशुक्लायामत्रेदयात [illegible]
[illegible] तथाचविष्णुः आषाढ्यामाषाढशुक्लायामत्रपानादिदत्वा
तदेवाक्षयमाप्नोति अथाषाढी अथश्रावणपौर्णमासी तस्यांश्रावणशुक्लायांस्नात्वाजलक्रीडामाव
दश्रवणाच तदुक्तंब्रह्मपुराणे श्रावणांश्रवणेचैवपूर्वदृष्टिविधानतः जलक्रीडासामवेदेनसर्वकिल्बिष
नाशनम् सिंधुनदीवितस्तायांप्रविशेतत्रचैववा अतोथश्रावणांतत्रस्नात्वासर्वान्प्रसिद्धिदम् स्नात्वास्व
जयेद्विष्णुं पाद्यगंधादिपूर्वकम् प्रातःस्नात्वासामामनिःश्वासविशायसर्वदा क्रीडितव्यचभोक्तव्यंततेवंवस्त्र
नैः सह जलक्रीडाचकर्तव्यानारीभिर्भर्तृभिःसहेति अथोपाकर्मनिर्णीयते तत्रयजुःशाखाध्यायि
नः श्रावणपौर्णमास्यामुदयकालव्यापिन्यांग्रहसंक्रांतिदोषरहितायांवेदेश्यादोषयपाद्यभावेसतिउ
पाकर्मऋग्भिःबह्वृचः श्रावणमासस्यश्रवणनक्षत्रेयनिष्ठानक्षत्रेसत्यतेऋग्भिः सामवेदिनःश्रावणमास
स्यहस्तनक्षत्रेपुक्तपंचम्याऋग्भिः ग्रहणादिदोषरहितमाषपिनाडुर्नौचसर्वेषांतत्रान्तेउक्तंपारस्कल्पे ७१

र्णमासी तत्रैव दमनजा कार्या तदुक्तं देवीपुराणे चैत्रविधिप्रक्रमे पौर्णमास्यां तथा कार्यं सर्वकामसमृद्धये
इदाद्य महत्माप्याप्युकामितं लभते फलमिति विग्रहानन्तपुत्रकायामस्यां विचित्रवस्त्रदयात् विष्णुः चैत्रीवि
तां पुत्तां चैत्र्यां तस्यां विचित्रवस्त्रप्रदानेन सौभाग्यं प्राप्नोति इयमेव शान्तिरविशिरूर्वारेषु पुण्या तदुक्तं ब्रह्म
पुराणे मदेवार्के गुरौ वापि वारेष्वेतेषु चैत्रिकी तत्राश्वमेधिकं पुण्यं स्नानेनैव लभते नरः दानमत्स्यपुराणाति
पित्र्याणां तर्पणं तथेति अस्यां सर्वान्देवान्दमनकेनाभ्यर्च्य संवत्सरकृतपूजायाः फलं प्राप्नोति तदुक्तं लिङ्गपुराणे
चैत्रेमासि सितपक्षे पञ्चदश्यां यथाविधि दमनेनार्चयेद्देवान् विष्णोश्चन्द्रावतीपतिम् वायुपुराणेऽपि संवत्सरकृ
ताचायाः सफलत्वायास्तिलान्नरान् सदैतेनार्चयेच्चैत्र्यां विशेषेण सदाशिवमिति चैत्रपूर्णिमा अथ वैशा
खपौर्णमासी तस्यां कृष्णमृगाजिनं देयं यथाह यमः यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्सखुरं शृङ्गसंयुत
म् तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्ववर्णैरलंकृतम् वैशाख्यां पौर्णमास्यां विशाखायां विशेषतः ससमुद्र
गुहां तेन सशैलवनकाननाम् महीं दत्ताः पृथिवीं नात्र संशयः तथा च विष्णुः कृष्णाजिने तिलान्दत्त्वा
द्विशताप्रमुत्सर्पिणी इत्यादि यत्तद्विषाय सर्वं तरति दुष्कृतमिति इति वैशाखपूर्णिमा अथ ज्येष्ठी तस्या
तिलकृष्णाजिनं दद्यात् तदुक्तं आदिपुराणे ज्येष्ठमासि तिलान्दद्यात्पौर्णमास्यां विशेषतः अश्वमे

नि.सिं.
२
७१

परविद्धाग्राह्यकानिवाक्यानि तानि परदिने शुक्लमयोर्ध्वभावि चेत्तन्नाडीव्याप्तिविषयाणि दिवातिथ्यंताभावविषया

णि चेद्वेदितव्यानीति सिद्धांतः इति शिवरात्रिव्रतदेशी अथ ज्येष्ठे विरूढादिकं लिख्यते यत्तद्दर्शे शनिवारेणासि

हायां नो चतुर्थी नवमी व्रतदेष एषरोहिणी स्यात्फलमेव रविवारेणापि विद्धा हर्षविषयावाभरणीद्वादशीव्रतदेशी। च+

त्यक्त्वा व्रतदेषपाशवपादिकं कार्यं तदुक्तं यत्तदर्शपावतर्षा च नवम्याचारिमर्दनमिति श्रवंतोरकम

नकार्यं सर्वत्रयाशावत्कार्या विशेषतोयामिनीसाप्त्वेन पश्चिमेयाज्ञानकार्या मीतस्येक्षरग्रहेव्रतदेशीप

सिनावाश्रुभास्यात् दंतधावने वर्ज्यं +सर्वव्रतदेशीश्रुतिपिपतालिकःपूज्यः इतिनिर्णयामृते व्रतदेशीति। पूर्णिमा+

वर्तिन्वात्+ णायः अथ पूर्णिमातिर्णियते वटसावित्रीव्रतिरिक्तव्रतादिषुपरान्वितेवैपोष्या तदुक्तं एकादशष्टमी

षष्ठीपौर्णमासीव्रतदेशी अमावस्यातृतीया वृताउपोष्याः परान्विताः ब्रह्मवैवर्तेपि भूतविद्धानकर्तव्यादर्श

र्णादर्शः कदाचन वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तमम् एतेन सावित्रीव्रते पूर्णिमा पूर्वविद्धैवग्राह्येतर

तिथिर्यते तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते प्रतिपत्पंचमी भूतसावित्रीवटपूर्णिमा नवमीदशमी चैव नोपोष्याः परसंयु

ताइति शुक्लवाक्येपि यत्तु ब्रह्मपुराणवचने षष्ठ्येकादशमावास्या पूर्वविद्धातथाष्टमी पूर्णिमापरविद्धा च

नोनोपोष्यातिथिपंचकम् इदमपिसावित्रीव्रतविषयम् सावित्रीव्रतं भाद्रपदपूर्णिमायामाचरंति अथ चैत्र्यपौ ७१

भुक्तिः त्वमेति उभयत्र प्रदोषव्यापिनी परैवोपोष्या तदुक्तं माघासिते भूतदिनं हि राजन्नुपैति योगं यदि पंच-
दश्या जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्याच्छिवस्य रात्रिं प्रियकृच्छिवस्य प्रदोषव्यापिनी भूततिथिर्दर्शेस्तु ततः परा
उपोष्यामाप्रयत्नेन प्रदोषगा यदाकुहूः तथा शिवरात्रिव्रते भूतां कामविद्धां विवर्जयेत् तत्र पूर्वेद्युर्दिने चतुर्द-
श्याः सकलरात्रिव्यापित्वान्नैवं ऽतो नोपवास इति चेन्न पूर्वदिने उपोषिते परदिने दिवा तिथ्यन्ताभावे
न पारणासंभवात् अत्रापि सा व्रतमयपूर्वं तद्व्यापिनीति न्यायोस्तीति चेन्न अत्र परदिनेपि समग्रप्रदोषव्या-
षष्ठी+ पिनीत्वेनोपवासस्य विधानात् नोभयत्र प्रदोषव्यापिनी तत्पूर्वैवोपोष्या तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते सूर्यास्तेन युता जोष
भूतविद्धा त्रयोदश्या शिवरात्रिव्रते तत्र कुर्याज्जागरणं तथेति तथा च त्रयोदशी यदा देवि दिनभुक्तिप्रमा-
णतः जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशीति अस्यार्थः यस्यां त्रयोदश्यामुपोषितायां दिवापारणा द्वितीयदिन+
पर्याप्तस्तिथ्यन्तो लभ्यते सैवोपोष्येति तथा च कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी एताः पूर्वयुताः
कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत्+ एवंविधेष्वकृतेष्वा तिथ्यन्ते नैव पारणमिति अत्र दिवा तिथ्यन्तपारणासंभवेति
थ्यन्ते पारणं कार्यं दिवा तिथ्यन्तासंभवे तद्दिवैव पारणं कार्यं अतस्त्वा त्रयाणि पूर्वविद्धा पापकानि वासानितिता
तिथ्यर्द्धिते: स्मयाहर्ध्वं चतुर्दिश्यात्र विषयाणि दिवापारणपर्यन्त तिथ्यन्तसंभवपरा नाव यानि पुनः

कार्यं + तथा जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च दि+

भो

नि॰सि॰ प्र॰ १५ ७॰ श्रावणीदुर्गानवमीतथादूर्वाष्टमीचया पूर्वविद्धैवकर्त्तव्याशिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति तन्नसंगच्छतेदर्पणाशुपो।
षितायांपरदिनेकिंचित्तद्दर्पणाः प्रदोषव्यापित्वात् रात्रौतिथ्यंतोभवति अतोरात्रौतिथ्यंतेपारणाप्रसक्तेर्यत
तत्तुनिषिध्यते तदुक्तंकालादर्शे सर्वेष्वेवोपवासेषुदिवापारणमिष्यते अन्यथापुण्यहानिःस्यादृतेधार
णपारणमिति तथाच अन्यतिथ्यागमोरात्रौतामसंस्तेनमोदिवा तामसेपारणंकुर्वंस्तामसींगतिमा
प्नुयात् अमावस्यायांरात्रिभोजनेनिषिद्धं तथाच भूताष्टम्योर्दिवाभुक्त्वारात्रौभुक्त्वाचपर्वणि एकाद
८ श्यांदिवारात्रौभुक्त्वाचांद्रायणंचरेदिति अतश्चपरदिनेदिवातिथ्यंताभावेपारणासंभवेकथंपूर्वेद्युरुपवा
सइतिचेत्सत्य अत्रतिथ्यंताभावेपिदिवैवपारणंकार्यं तदुक्तं सावस्तमयपर्यंतव्यापिनीचेत्परेहनि
दिवैवपारणंकुर्यादेवंकुर्वन्नदोषभागिति तन्नैवमप्युदिवापारणंनसंभवति चतुर्दशीमस्तमयादूर्ध्व
मपिप्रदोषस्पर्शित्वादस्तमयपर्यंतव्यापित्वाभावादितिचेत्सत्य अत्रसावस्तमयपर्यंतेतिवचनेदिवातिथ्यं
ताभावपरत्तिपारणंपरं तत्रास्तमयादूर्ध्वंतिथिसत्त्वेनिषेधपरम् एकमेववचनस्यार्थद्वयाभिधानानुपप
तेर्विप्रलंभतिपसंगोत यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांप्रातरेवहिपारणमित्यादिवाक्यान्यपिअस्मिन्विषयेयोज्यानि द्वि
तीयदिनेपिकप्रदोषव्यापिनीचतुर्दशीतपरैवोपोष्या तदुक्तंस्मृतिसंग्रहे शिवःपरेतिपदैर्थचैवामावास्यादि। १५७.

मंत्रः सीतालोष्टसमायुक्तसकं[stain]कदलान्वितः इति हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणः पुनः पुनः यमनामानि ।
उं यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वप्राणिहराय च उंडुंबराय नीलाय दध्नाय पर
मेष्ठिने वृकोदराय भीमाय चित्रगुप्ताय वै नमः तर्पणात्र सव्येनापसव्येन तत्कार्यं यतस्तद्देवत्वपितृत्वमेव
तदुक्तं स्कंदपुराणे दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तिलैः सव्यैः समाहितः देवतीर्थेन देवत्वात्तिलैः प्रेताधिपायत इति ।
तथा च यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाथवा देवत्वं च पितृत्वं च यमस्यास्ति द्विरूपता ततः प्रदोषसमये दीपा
न्दद्यान्मनोरमान् ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु च प्राकारोद्यानवापीषु वृक्षविशालासु वेदिषु लिंगपुराणे
ततः कृष्णचतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधनान् शैवान्विप्रान्यथायशः शिवलोके महीयते दानं दत्वा तथा तेभ्यो यम
लोकं न पश्यति तथा च माघपक्षस्य शाकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः सद्यः प्रेत[stain]चतुर्दश्यां यः कुर्याच्छिवप्रीतये ।
ततस्तु तर्पणेनापि प्राप्नुते परमीदृशं कुमारीवृद्धकान्भक्त्या तथा शैवांस्तपोधनान् गजसूयफलं तेन प्राप्य
ते नात्र संशयः इयं भौमवारेण युता विज्ञेया तदुक्तं पुष्करपुराणे कार्तिके भौमवारेण विशाखाकृष्णचतुर्दशी त
स्यां भूतेशमभ्यर्च्य गच्छेच्छिवपुरं नरः कार्तिककृष्णचतुर्दशी पाषाणचतुर्दशी तदुक्तं देवीपुराणे कार्तिके शुक्ल
पक्षे तु पाषाणाख्या चतुर्दशी तस्यामाराधयः शौरिं तत्र पाषाणभक्षकः ऐश्वर्यं सौख्यं सौभाग्यं रूपाणि प्राप्नुयान्नरः

प्रतोल्यां निष्कुटी
षु च मदिरासु वि
विक्तासु +
सर्वपापैः प्रमु
च्यते तथा नरकं
प्रेतचतुर्दश्यां +

स +

या

ति॰ णं॰ वदिकैकायदाभवेत् उदयेसातिथिर्ज्ञेयाविपरीतातुपैतृकीति आदित्यादेकभक्तनक्तायाचितानांसंग्रहः
मृ॰ तथा उदयेदेवसविताद्यातिथिःप्रतिपद्यते सातिथिःसकलाज्ञेयादानाध्ययनकर्मस्विति स्मृत्यन्तरेपि उदि
८८ तेदैवतेभानौपित्र्येचास्तंगतेरवौ द्विविमुहूर्तमह्नोवामातिथिर्हव्यकव्ययोरिति अस्यार्थः यातिथिर्भानौ
वुदिते अष्टाद्विमुहूर्तंव्याप्नोति तस्यांदैवतेकार्ये उदयानंतरंद्विमुहूर्तव्यापित्वादैवनेदेवकार्येकार्यमित्यर्थः
यातिथिःरवावस्तमितेरवितस्याद्विमुहूर्तंव्याप्नोति तस्यांपित्र्यंपितृकर्म अस्तमितेसतितद्विमुहूर्तव्यापित्वा
त्पितृकर्मकार्यमित्यर्थः अतस्त्रयोदशीमारभ्यत्रयोदयकालव्यापिनीचतुर्दशीप्रामन्तेतत्रकार्यमितिसिद्धा
तः अथनरकचतुर्दशी कार्तिककृष्णपक्षचतुर्दशीभूतचतुर्दशी तत्राभ्यंगस्नानंकृत्वायमतर्पणंच ब्रा
ह्मणभोजनंतर्पणनवराजीपदानादिकंचकुर्यादिति तदुक्तंभविष्योत्तरे कार्तिकेकृष्णपक्षेतुचतुर्दश्यां
विधूदये अवश्यमेवकर्तव्यंस्नानंनरकभीरुभिः तथा पूर्वविद्धाचतुर्दश्यांकार्तिकस्यसितेतरे पक्षप्रत्यू
षसमयेस्नानंकुर्याद्दिवतन्नरइति ब्रह्मपुराणेपि तैलेलक्ष्मीर्जलेगंगादीपमालाचतुर्दशी प्रातःस्नानंतुयः
कुर्याद्यमलोकंनपश्यति अपामार्गंतथातुंबीप्रपन्नाडमथापरम् भ्रामयेत्स्नानमध्येतुनरकस्यक्षयायवैइति
तथाच अपामार्गस्यपत्राणिभ्रामयेच्छिरसोपरि ततश्चतर्पणंकार्यंधर्मराजस्यनामभिः अपामार्गभ्रामणे ८८

विदाहः पौर्णमासीममायोगेव्रतमानेतिकंचरेदिति ग्रन्थकेविदाहः मध्याह्नेभोजनवेलायामतीर्थमतितसो
दे दर्शपौर्णमासाभ्यामसमृद्धवक्रवासराम् चेतद्दूषणामर्थयनेभगवतेजननादेने व्रतकल्पेमध्याह्नपूजा
विहिता ग्रतोमध्याह्नव्यापिन्येवचतद्दूषणामनन्तव्रतेकुर्यादिति नेतत्कश्मित यतस्इदमितिहासमात्रेवविधिः
विधिवाक्यानोव्रतेरूपान्तरोतकर्तव्यमित्यादिलिङ्लोट् नत्वत्रप्रत्ययानामभावात् ग्रनयामपिशीलाव्रते।
दे+ वैकेकस्वदामत्रेऽत्रकम् पाथेयमथविप्रायदत्वाभुक्त्वातथैववेति नत्वेवं [illegible] ते
पि नादितिपीलयामध्याह्नेव्रतेपारेडमितिवतप्रारंभोपिमध्याह्नएवप्रसज्येत सर्वतिथिडः व्रतस्यप्रातरेवार
भःकार्यत्वात् तदुक्तं प्रातरारभ्यमतिमान् कुर्याद्व्रतवतादिकं नापराह्णेनमध्याह्नेपित्र्यकालोहितौस्मृतौ
विति ग्रन्येत्वाहुः ग्रनन्तव्रतमेकभक्तव्रतनत्वान्मध्याह्नव्यापिन्यामेवकार्यमिति तदपिनचतुरस्रं ग्रत्रैकभक्त
कुर्यादित्येकभक्तस्याविधानात् किंतु प्रसंगेनतण्डुलानोचगोधूमानथ पिवा प्रस्थपिष्टकाहृदयंक्त्वापक्का
ने+ न्येनगुडेनवेष्टितपूजाङ्गत्वेनभोजनमात्रंविहितं ग्रतस्त्वाचान्तेतत्पूजनमेवप्राधान्यं तस्यचपूर्वाह्णोवदेवानां
मितिदैविकर्मणःपूर्वाह्णएवविधानेसिद्धे ग्रनन्तस्यस्वल्पायामप्युदयव्यापिन्यां चतद्दूषणाभावात्म्पर्शिनीमात्रा
गोपिपूजादिकंकार्यं उदयव्यापिन्यास्तिथेदेवकार्ये समस्पर्शिनीतिविधानात् तदुक्तंकेठेन उपवासव्रतादीनां

वि.णि. गिपूजाचकर्तव्यामहतीशिवा वितानध्वजछत्रैश्चदेयंपूजाश्चमातरः महत्पुण्यमवाप्नोतिवाजमेधशता
शु. धिकमिति तथा मधुमासेचमप्राप्तेशुक्लपक्षेचतुर्दशी प्रोक्तादमनभंजेतिसिद्धिदातमहोत्सवे इति श्रैव
९० लिंगपुराणेविशेषउक्तः दमनस्यत्रयोदश्यांतालवृन्तानिलेनच हंसयानसमारूढःकामसंप्रवर्धितः
नारीभिर्वीजितश्चैवत्रैलोक्योन्मादमावहेत् तस्मिन्नर्चापनकामेनचतुर्दश्यांमहामुने ततोत्पर्यमयाप्रोक्तं
नार्चयेद्याथनरास्तथा कुर्वंतिकदमनेनस्वात्मनस्त्वांगलेपनम् निर्वापितास्तेगणेशभवस्येवसमास्तथा एतद्
येतदाकार्यंकदमनेनचक्रीडनम् प्रातःप्रहरमात्रंतुकर्तव्यक्रीडनंनरैः कृत्वानानाप्रमाल्यानुलेपनम् वसन्त प्रदाल्यांगंततः
वृत्यगीतादिरंध्याह्न्येपुवाचरेत् चर्चरीघोषितैश्चैवह्नुनानित्यंशिवालयेतः सर्वकामसमृद्धस्तुवसेत्कि
वपुरेनरः स्वयंभूलिंगमेकंतुदृष्ट्वातस्मिन्दिनेनरः ज्ञानंलब्ध्वाशिवःसम्यग्ज्ञायतेनात्रसंशयः इतिचतु
र्दशी ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यामर्वस्मिन्दिनेपवतपाःसायंशिवप्रीतयेहेमधेनुंदद्यात् तदुक्तंमत्स्यपुराणे
ज्येष्ठेपवतपास्मायेहेमधेनुप्रदोदिवम् यातिषष्ठीचतुर्दश्यांकदडव्रतमिदंस्मृतम् भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनं
न्तव्रतंकुर्यात् सावोदयकालव्यापिनीग्राह्या यथोक्तं चतुर्दशीचसर्वास्मिति शुक्लपक्षेचतुर्दशीचेति भ
विष्योत्तरेपि तथाभाद्रपदस्यातेचतुर्दश्यांद्विजोत्तम पौर्णमासीसमायोगेव्रतमानंतिकंचरेदिति शुक्ले ९०

नेइति निषेधकर्मजाते तदर्थादिशानुसारतः दक्षिणांवाब्राह्मणेभ्यश्चक्तोमोनेनविसर्जयेत् एवंसवत्सांऊ
यात्त्रयोदश्यामिदंव्रतम् अथवामदवारेणयुक्तामेवत्रयोदशी व्रतविंशतिरूपीनशाभीष्टफलमाप्नुयात् १
तिथ्यातित्रयोदशीव्रते अथमिदंविरुद्धादिकंलिख्यते त्रयोदशीभौमवारेणसिद्धा तदुक्तं भौमषष्ठीदृतीयाव
गुष्टमीचत्रयोदशीति सोमवारेणाविरुद्धा यथा वदेविशोनराषाढापूर्वाषाढाविशाखिका एकादशीच
यं + योदश्यांनष्टयोगाः प्रकीर्तिताः त्रयोदश्यांतृतीयायां सेयामवलोपयो मेऊयात् तदुक्तं नयास्विदधी । नि+ षि+
दाविंयादिवसें + तारिवलकार्यंप्रयत्नतः इति त्रयोदश्यामलापरक्षातेनकार्यं तस्मात्तर्जेनत्रयोदशीमीतनय त्रयोदशीसाफ
ऊमेवत्रयोदश्यादतिशाम्यादिषियाणीनीसामसुख्यायाचानकार्या ऊवयहेऊभस्यितेत्रयोदशीशुभकार्येष्व
वर्ज्या त्रयोदश्यांवातोकादिनभक्तयेत् इतित्रयोदशीनिर्णयः अथचतुर्दशीनिर्णीयते तत्रशुक्लाच
तुर्दश्युपवासादिषुपूर्णिमायुतैवग्राह्या तदुक्तं पूर्णश्चात्मे चतुर्दशीचपूर्णिमेति हृद्यस्यतिनापुनः एका
दश्यष्टमीषष्ठीयामामीचतुर्दशीअमावस्यातृतीयाचतुर्दशीउपोष्याः परान्विताइति तथा शुक्लपक्षेष्टमी
वैवशुक्लपक्षेचतुर्दशी पर्वविद्धैवकर्तव्यापूर्वविज्ञानऊत्रवितृदिति+ तत्रचैत्रचतुर्दश्यांकार्यंऊऊमागरूव
दनादिभिर्दमनकेनचशिवपूजाकार्या तदुक्तं देवीपुराणे चतुर्दश्यांतकार्यंऊऊमागरूपंदतैः वन्नादिभिः

...त्रचविशेषः
मध्ये प्रसादत्त
मासस्य ...
याचचतुर्द...

...राविव्याप्तिनीग्राह्या सा परा पूर्वा... गौ...
...पदेष्टमीचैव ...पदे चतुर्दशी हवि विद्धा...
...पर विद्धा न कर्त्तव्या २

नि.णि. नैमस्मात्तया प्रदोषे शिवं समर्चयेत् पूजां स्वगृह्योक्तविधिना वैदिकैर्मन्त्रैरागमैर्मन्त्रैर्वा पंचामृतस्नापनादिषो
स: डशोपचारैर्नैवेद्यैर्यथाविभवं पूजयेत् ततस्तु भवादिनामानि ॐ भवाय नमः इत्यादि प्रयोगक्रमेण प्रतिनाम स्वा
९९ शिवाय पुष्पाणि समर्पयेत् नामानि ॐ भवाय भक्तनाशाय महादेवाय धीमते रुद्राय नीलकंठाय शर्वाय
शशिमौलये उग्रायोग्राघनाशाय भीमाय भयहारिणे ईशानाय नमस्तुभ्यं पशूनां पतये नमः इति पूजावि
धानेन मंत्रेण प्रार्थयेत् यथा भवान्समस्तानां पशूनां पाशमोचनः तथा व्रतेन संतुष्टः पुत्रं देहि सुलक्षण
मिति सपावकं चनैवेद्यं साज्यं सफलशर्करम् दत्वा यो शिवाय भवतो हूलकृतकादिके समर्प्याशास्तदि
त्वष्टोदीयात् जपपरिसमाप्तनात् भवायेनोऽभिदेमाते नैवेद्यं प्रदक्षिणाम् नमस्काराष्टकं कृत्वा जमापूजां स
मर्प्य च वृषराजं समभ्यर्च्य वृषमंत्रेणाभिमंत्रयेत् मंत्रश्च ॐ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारकः अष्टमूर्ते
रधिष्ठानमतः पाहि सनातनेति वृषायैतदेवं चाग्रे कंपानीयवल्लिं वदयेत् वृषस्य वृषणौ स्पृष्ट्वा शृंगयोर्म
ध्यतः शिवं विलोकयेत् महितं देव्या पूजितं पार्श्वयोः शिवं प्रार्थनामंत्रश्च ऋणरोगादिदारिद्र्यपापक्षुदपमृ
त्यवः भयशोकमनस्तापा नश्यन्तु मम सर्वदेति पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागरान्तानि यानि च शृंगमध्ये
तानि तिष्ठन्ति प्रदोषे गोवृषस्य तु स्नात्वा वृषस्य तस्य शृंगमध्ये विलोक्य च प्रदक्षिणकं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्य ९९

णगे त्रयोदश्यांसर्वान्सकामः पूज्योध्यवामनैः योऽसौ त्वंचवविधिपितृनंतेषु चायंवैस्मवैतिथि भाद्रपदस्कंदेन
त्रयोदश्यांयुगादिः तदुक्तं भविष्येच त्रयोदशीति मेवस्त्रैदक्तनतत्वस्थिते वेदमयाख्यगङ्गायेस्तुयते रो
दुक्तं पुंदीर्ढपितृदेवयोर्दसमैवकवेस्थितः त्रयोदशीगजच्छायायां श्राद्धेपुण्यंप्रवायते इति तत्रमघुहूतत्संपुक्ते
नपायसेनश्राद्धंकुर्यात् तृपावपितृगाथा प्रपिस्यात्कुलेऽस्माकं यो नो दद्यात्त्रयोदशी पायसंमधुसर्पिभ्या
६+ वर्षासुचमघासुचेति कार्त्तिककृष्णत्रयोदश्यां रात्रौ यमदीपं बहिर्दद्यात् तदुक्तं स्कंदपुराणे कार्त्तिकस्यासि
तेपक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे यमदीपं बहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति दीपदानमंत्रश्च मृत्युर्वैदंडपाशाभ्यामस्य य
सहमालया त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति याकाचित्त्रयोदशी प्रदोषव्यापिनी शनिवारयुता भ
वति तत्रप्रदोषे शिवं संपूज्य नक्तव्रतं कुर्यात् तथाच स्कंदपुराणे श्रीदेव्युवाच देवकेन विधानेन प्रदोषव्रत॥
मुत्तमं विधानतश्चीर्णैः स्त्रीभिः संतानफलसिद्धये ईश्वर उवाच यदा त्रयोदशी शुद्धा मंदवारेण संयुता स्यात
पवन्नव्रतं तत्र संतानफलसिद्धये ऋणान्निर्मोचनार्थं च भौमवारेण संयुता आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं भानुवारेण॥
संयुतेति प्रथकालेऽस्मिंकृता पुत्रादिकामः स्वव्रतं करिष्ये इति संकल्प्य मंत्रमुदीरयेत् एकवर्ष वर्षं तनयति
पतत्रयोदशी प्रदोषे शिवमभ्यर्च्य नक्तं भोज्यामि शिवाकेति ततस्तु लोहितेभ्यो नमस्तातः मुनियतो व्रती पूजा स्या

सोमापदेवीं
सप्टाहुपं
भुकवारला
संयुता + २

प्या

निर्णं. स. ८५

परान्विताइति शुद्धाभावस्तामासाहचर्येणाभिधानात्त्रयोदशी कृष्णैव ग्राह्या इति त्रयोदशीसामान्यनिर्णयः
विशेषस्तु चैत्रशुक्लत्रयोदश्यनंगत्रयोदशी सा च पूर्वविद्धैव ग्राह्या तदुक्तं मदनरत्ने कलाष्टमी द्वादश्या
सावित्री वटपैतृकी अनंगत्रयोदशी रम्भा उपोष्याः पूर्वसंयुताः इति अनंगत्रयोदश्यां कामदेवपूजा भविष्ये
चैत्रे चैव तु मासे तिथिप्रक्रमेण या शुक्लायां तु त्रयोदश्यामशोकेनांगमालिखेत् सिंदूररजनीरंगैरतिप्रीति
समन्वितम् कामदेवं वसंतं च रम्यवक्त्रं कमध्वजम् मध्याह्ने पूजयेद्ब्रह्मा भक्त्या गंधैर्दीपकैः मंत्रेणानेन
कीर्तयन्नवनारीभिः समन्वितम् मंत्रश्च ॐ नमो रामाय कामाय देवदेवस्य मूर्तये ब्रह्मविष्णुशिवेंद्राणां नमः
क्षेमकराय वै इति ततस्तस्याग्रतो देयाः मोदका हृतपाचिताः नालाश्च कारयेत्तस्मै कामो मे प्रीयतामि
ति स्वपतिं पूजयेन्नारी वस्त्रमाल्यविभूषणैः कामोयमिति संचिंत्य प्रहृष्टेनांतरात्मना शुद्धोज्ञातादा
ता कृपालुस्त्वरा र्यथा भवेत् पूजयेद्द्विजदांपत्यं वस्त्रालंकारभोजनैः एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षे महो
त्सवम् वसंतसमये प्राप्ते हृष्टपुष्टः सदा भवेदिति कृत्यरत्नावलीविशेषउक्तः मदनोत्सवत्रयोदश्यां पूर्वव
नैवेद्यनामकम् कृत्वा संपूजयेद्देवं बीजयेद्व्यजनेन तं ततः संपूजितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः इत्यनेन
त्रयोदशी ग्रघताय समवीम त्रयोदशीषु कामः पूज्यः विष्णोर्वा दोलोत्सवः कार्यः तदुक्तं मदनरत्ने ८५

लोनेवहोमंतथाचतिलास्तथा तिलान्दद्याच्चविप्रेभ्योभक्तयेश्चतथातिलानिति इतितिलद्वादशी अथविद्ध
निरूपितास्यैकोलिख्यते द्वादशीबुधवारेणामिश्राभवति तथोक्तं बुधवारेद्वितीयाचद्वादशीति रविवारेणाश्री
वधेनाविरुद्धाभवति तदुक्तं सूर्यविशाखाभरणीद्वादशीचचतुर्दशी मघानुराधाज्येष्ठाचवर्जनीयाप्रयत्नत
इति द्वादश्यांव्रतोपाष्टिकादिकमेकार्यं तथोक्तं ॰॰मेव व्रतोपाष्टिकेद्वादश्यामिति तत्रबिल्वफलंनभक्ष
येत् तथाचमतिलानीयुक्तमेव दन्तकाष्ठंचवर्जयेदिति तथोक्तमेव नवमीद्वादशीचेति कूष्माण्डमकास्य
द्वादशीदग्धाभवति तदुक्तं तुलामकरयोश्चभवेत्तिदग्धा इति द्वादश्यांयोगिनीमासाश्चत्वारस्तेषामाक्षतकार्या
विं उं सर्वेद्वादशीपूर्वतिथ्याविद्धः पूज्याः इतिद्वादशीनिर्णयः अथत्रयोदशीनिर्णीयते तत्रशुक्लत्रयोदशीपूर्वा
विद्धैवाग्राह्या तदुक्तंब्रह्मवैवर्त्ते त्रयोदशीप्रकर्त्तव्याद्वादशीसहिताशुभे भूतविद्धानकर्त्तव्यादर्शः पूर्णाकं.
दावनेति पैठीनसिरप्याह पंचमीसप्तमीचैवदशमीचत्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैवकर्त्तव्यासमुखातिथि
रिति कृष्णपक्षेत्रयोदश्याः शुक्लप्रतिपदभावेपि कृष्णपक्षत्रयोदश्याः परविद्धायाअपवादविधानात् शुक्लत्रयोद
शीविषयमितियावद्विशेषप्रमाणेनगम्यते कृष्णाष्टम्यावमावस्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याः
पराःपूर्वेणसंयुता इति तथा एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतुर्दशी त्रयोदशीनमावस्याउपोष्याःस्युः

नि.को.
र.
९४

चनोति यदा त्वेकादश्यामेव श्रवणं न तत्र स्यान्न द्वादश्यां तदा एकादश्यामेव श्रवणद्वादशीव्रतं कार्यम् तदुक्तं
याःकादिविनिर्णयः प्रोक्ताः पुराणेन तत्र योगतः नास्ति चेत् द्वादश्यां श्रवणं द्वादशीकेति भविष्योत्तरेपि एका
दश्यां यदा तस्यां श्रवणेन समन्विता विजया नाम सा प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदेति एतावानेव विशेषः श्रवणै
कादश्यां वामनावतारःश्रूयः श्रवणद्वादश्यां जनार्दनः इति विधिरेक एव गुरुतीर्थस्नानादिकमनन्तफ
लं भवति तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे नभस्य शुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणं यदि तस्यां तीर्थेषु यत्स्नानं तदनन्तफ
लप्रदमिति देवतापूजनं विप्रभोजनं श्राद्धमेव च जपाद्येकादशस्य जप्यफलमश्नुते दानं च महदल्पं वा
सहस्रगुणितं भवेदिति भविष्योत्तरे प्रविष्टो मादर्शितं उपश्रवणसंयुक्तामेव चेद्द्वादशी भवेत् अनन्तमह
तीं नामतः प्रोक्तमनन्तकम् तस्यां द्वादश्यां श्रवणेन यदा भवति भारत संगमे सरितां स्नानं गंगास्नान
फलं लभेत् सोपवासः समाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदमिति इति श्रवणद्वादशी अथ माघकृष्णद्वादशी
तस्यां तिलदानादिकं कार्यं + तदुक्तं मत्स्यपुराणे माघे हि कृष्णद्वादश्यां यमोद्दिश्य भगवद्भक्ताः तिलान्नत्या
दयामास तपः कृत्वा सुदारुणम् राजन्दशरथोऽप्येतस्यां नानवनाश्यत तिलान्नामाधिपत्ये तु विश्वकर्मणा ३+
स्वैः तस्यामुपोषितः स्नातस्तिलैः समभ्यर्च्य जेद्धरिम् तिलतैलेन दीपाश्च दातव्या विष्णुमंदिरे निवेदयेत्ति ९४

तिलैः स्नात्वा ति
लैर्विष्णुमभ्यर्च्य
तिलतैलेन दीपं
दत्वा तिलनैवेद्य
तिलहोमं तिलदानं च कृत्वा तिला
नेव भक्षयेत् +

यदि स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञकः तस्मिन्नुपोष्य विधिवन्नरः संक्षीणकल्मषः प्राप्नोत्यनुत्तमां
सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभामिति यदा द्वादशी श्रवणादेर्युतस्यामेकादशीद्वादश्योः श्रवणादेर्वर्धते द्वादश्यां
न भवति तदा तिथ्यन्तेनापि पारणीयः तदुक्तं तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत् तावदेव न भोक्तव्यं यावन्नै
कस्य संक्षयः विशेषेण महीपाल श्रवणाद्यपरिवर्धते तिथियोगेन भोक्तव्यं द्वादशीं नैव लंघयेदिति यदा चैका
दशी संपूर्णा द्वादशी च श्रवणान्तेनयुक्ता भवति तदैकादश्यामुपोष्य द्वादश्यां पृथगुपवासः कार्यः ननु पार
णाद्योपवासपरिसमाप्तिः तदभावे पूर्वव्रतासमाप्तावेवोत्तरं कर्तुमशक्यं यथा श्रुतसमाप्ते श्रुतेष्वेतेव कर्तुं यद्धृतो
तव्यमिति व्रतश्रवणद्वादश्युपवासः कथं स्यादिति चेत् सत्यं उभयोर्व्रतयोरेकदैवतत्वान्न दोषः तदुक्तं ए
कादश्यामुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवतं हरिरिति यद्युपवासद्वयकरणाः
समर्थः तदैकादश्यां भुक्त्वा श्रवणद्वादश्यामेवोपवासं कुर्यात् तस्यालभ्ययोगत्वेन प्राशस्त्यात् एकादश्युप
वासफलप्रापकत्वाच्च यदुक्तं उपोष्य द्वादशीं पुण्यां विष्णुऋक्षेण संयुताम् एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोति
संशयमिति एवमेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषणात् पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोति संशयमिति यदा
द्वितीयदिने श्रवणनक्षत्रं वर्धते तदा नक्षत्रान्ते पारणीयः नक्षत्रान्ते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति व

नि॰ सि॰
म्रः
९३

दशम्यां सा तु विज्ञेया विद्धिका एकादशी त्रयोदश्यां न तु योगाः प्रकीर्तिताः एकादश्यां न तैलादि कर्म कार्यं तै-
लस्नानं तैलाभ्यंगमेव. एकादश्यां गृहाणां भक्ष्याणि न खादेत् इत्युक्तमेव नखवृद्धिमतिलानीति पोषणे क्लेः
कादशीमन्वादिः यथोक्तं एकादशीव्रतेपोष्य इति सर्वास्वेकादशीषु तिथिषु केनशिवः पूज्यः तदुक्तं एका-
दशीशिवसंपूति धनुस्थे कृष्णपक्षे एकादश्यां शुभा उक्तं च परः परेशामितमाहि एकादश्यामाग्नेय्यां दिशि या-
मिनी सा शुक्लाद्या यानकार्या इत्येकादशीनिर्णयः समाप्तः यस्याभेदादशाहो जयाति च समतां मृत न तिथिक-
योगात्रयस्यैके शुद्धविद्धा नाविगतविद्धया या द्वितीया तया काम्यया वैश्यासा साऽपि पतिभिर्विताद्यमनाये
व्रतस्यायकादश्याश्च पूर्णा तिथिमत्रालिखिता निर्णयः शंकरेण अथ द्वादशीनिर्णयः द्वादशीति थि-
रुपवासादिषु एकादशीवदेव ग्राह्या तदुक्तं निगमे रुद्रेण द्वादशी प्रोक्तेति कूर्मेऽपि शुभा त्रयोदशी विद्धा नि-
षिद्धा यथा नागविद्धा च या षष्ठी रुद्रविद्धा दिवाकरः कामविद्धो भवेद्विष्णुर्ग्राह्या स्यात्तत्र वा सदा इति विष्णुद्वा-
दशी कामस्त्रयोदशी वर्षद्वादशी व्रतत्रयाणि व्रतेषु वा क्रमम् विशेषतो लिख्यते भाद्रपदशुक्लद्वादशी श्रवणा-
न्वितत्वे प्रोक्ताश्रवणद्वादशी सा यद्येकादश्यां वेध्यात् तदा विष्णुशृंखलायोगः स्यात् तदेकेन वा यथा
मेनैकादशीव्रतं द्वादशीव्रतं च द्वयमपि कृतं भवति तदुक्तं मत्स्यपुराणे श्रावणे श्रवणार्क्षयुक्ते स्पृशेदेकादशी ९३

यतिर्निवेदयेत् ॥ इति पद्मनाभद्वादशी ॥ अथ कार्तिकशुक्लैकादश्यां सोव्यर्णीं योगेश्वरं योगनिद्रास्थितं संपूज्य ब्रा
दश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ तदुक्तं वराहपुराणे ॥ भूम्याः राजन्महाबाहो कार्तिके मासि द्वादशी ॥ उपोष्य विधिवद्देव
न पद्मनाभस्य प्राप्यते फलं ॥ प्राग्विधानेन संकल्प्य स्नानं तत्र च कारयेत् ॥ विधानेनार्चयेद्देवं नारायणमकल्मष
म् ॥ ॐ नमः सहस्रशिरसे शिरः संपूजयेद्धरेः ॥ पुरुषायेति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे ॥ ज्ञानास्त्रायेति स्वा
स्त्राणि श्रीवत्साय तथा उरः ॥ जगद्ग्रसिष्णवे पूज्य मदं दिव्यमूर्तये ॥ कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत्
अनुलोम्येन देवेश पूजयित्वा विचक्षणः ॥ नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्धरेः ॥ एवं संपूज्य विधिना तस्याग्रे वत
रोहयेत् ॥ स्थापयेद्रत्नगर्भांश्च कलशान् सितचन्दनचर्चितान् ॥ स्रग्दामबद्धसद्ग्रीवान् सितवस्त्रावगुण्ठितान् ॥ स्थगिता
न् ताम्रपात्रैश्च तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः ॥ चत्वारः सागराश्चैव कल्पिता राजसत्तम ॥ तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णीं स्था
पयेद्धरिम् ॥ षोडशारेण पात्रेण(?) स्वपिम् स्वबद्धभिरेते ॥ योगीश्वरं योगनिद्रासमन्वितं पीतवाससम् ॥ तमभ्यर्च्य(?)
संपूज्य जागरं तत्र कारयेत् ॥ ऊर्ध्वां तु वेलां वैयागीयजे योगीश्वरं हरिम् ॥ एवं कृत्वा प्रभाते तु ब्राह्मणाय निवेदये
त् ॥ इति योगीश्वरद्वादशीव्रतम् ॥ इति पञ्चाशीव्रतानि समाप्तानि ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते ॥ एकादशी ॥
शुक्रवारेण सिद्धा ॥ तदुक्तं ॥ शुक्रेण प्रतिपत्षष्ठी एकादशी मादि ॥ सोमवारेण विरुद्धा ॥ तदुक्तं ॥ चन्द्रे विशालगाथा ॥

वि.सि. वराह[illegible]पुराणे ॐ दामोदराय पादौ त्वहृषीकेशाय वै कटिं सनातनायेत्युदरं श्रीवत्सधारिणे च
म. कृपाणायेति भुजौ कंठं हरये नमः मुंजकेशायेति शिरो भद्रायेति ललाटकं स्वनाम्ना शंखचक्रे तु पूजयेद्ध
८२ र्मधर्मवित् कांचनं देव देवं तु दामोदरसनामकं प्राशयेत्तु ब्राह्मणो दद्याद्वेदवेदांगपारगे इति दामोदरद्वाद
शी एवं माघशुक्लैकादश्यां सोपवासः कल्किरूपिणं देवं पूर्वोक्तविधिना समभ्यर्च्य द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात्
मत्स्यवराहपुराणे ॐ नमो कल्किने [illegible]पादौ हृषीकेशायेति कटिं म्लेच्छप्रध्वंसनायेति जगन्मूर्
त्तये उदरं शितिकंठाय कंठं खड्गपाणीति वै भुजौ चतुर्भुजायेति हस्तौ विश्वमूर्त्तेस्तथा शिरः एव
मभ्यर्च्य मेधावी ब्राह्मणस्याग्रतो घटं विन्यसेत्कल्किनं देवं सौवर्णं तत्र कारयेत् कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रद
द्याद्वित्तविस्तरः इति कल्किद्वादशी एवमाश्विनशुक्लैकादश्यां पद्मनाभस्वरूपं देवं सम्पूज्य द्वादश्यां ब्राह्म
णाय दद्यात् विधिस्तु पूर्वोक्त एव मन्त्रेषु विशेषः यथाह वराहपुराणे तद्वदाश्वयुजे मासि द्वादश्यां शुक्ल
पक्षतः संकल्प्याभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम् ॐ पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये उदरं सर्वदेवाय पु
ष्कराक्षाय वै स्तनौ अव्ययाय तथा पाणिं शार्ङ्गादस्त्रायुधान्यजेयेत् प्रभवायेति शिरः पूज्यं प्राग्वद्देवं घटं न्यसेत् तस्मिं
सौवर्णं देवं पद्मनाभं च विन्यसेत् एवमेव तु संपूज्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात् प्रभाते तां पात्रयुतां वै याति ब्राह्मणा ८२

ग्रोतिविद्योतेनास्नात्वातद्वित्रिनाशावे दन्तिनोऽपरशुक्लेस्मिन्तस्यदेवस्यकारयेत् वैशाखेनतवेषाद्वेतस्मिन्नेवसदा
पयेद्दाम्नि इतिजामदग्न्यद्वादशी श्रावणशुक्लैकादश्यां मैवर्णाणामलक्ष्मणौ संपूज्यद्वादश्यांब्राह्मणाय
दद्यात् विधिस्तत्प्राग्वन्मात्र मंत्रेषुविशेषः यद्दत्तंवराहरूपमाणो ज्येष्ठमासेप्येवमेवसमेकल्प्यविधिवन्नरः श्रवणे
त्यसंदेवपूजयेन्नानाविधैःशुभैः ॐनमोरामाभिरामायपादौसंपूजयेत् त्रिविक्रमायेतकटिंदत्तविश्वाय
बोदरं नमःसंवत्सरायेतिकटिंसर्वतेकायेव सर्वास्त्रधारिणेवाहूस्वनाम्नात्र्वगणगके सहस्रशिरसेमूर्धशी
रस्तस्यमहात्मनः प्राग्वद्दत्वापूर्णकुम्भेसौवर्णारामलक्ष्मणौ प्रदद्यात्विधानेनप्रभातेब्राह्मणायवै दातृ।
वैमनसाकामसमीहनापुरुषमात् इतिरामद्वादशी श्रावणशुक्लद्वादश्यांपूर्वोक्तविधिनावतस्य
देवास्तदेवसंपूज्यद्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् + मंत्रेषुविशेषः तदुक्तंतत्रैव ॐवासुदेवायपादौतत्कटिंसंक (विधिःपूर्वोक्तएव +)
र्षणायेव प्रद्युम्नायेतिजठरमनिरुद्धायवैउरः चक्रपाणयेतिभुजौकंठंभूपतयेतथा स्वनाम्नापांचजन्य
तपुरुषायेतिवैशिरः कांचनेवासुदेवंचनवतंदृष्टुंसनातनम् तमभ्यर्च्यविधानेनगंधपुष्पादिभिःक्रमात् ।
प्रातस्तंब्राह्मणायदद्यात्देवस्वादितिसव्रते वासुदेवंस्वकर्णाग्रघटमन्त्रानिरुद्धांस्तनदैवताः इतिवासुदेवद्वादशी ।
श्रावणशुक्लैकादश्यांदामोदरनामानंदेवमभ्यर्च्यपोक्तविधिनाद्वादश्यांब्राह्मणायदद्यात् मंत्रेषुविशेषः यथा

नि.सि. यात् तदुक्तं भविष्योत्तरे फाल्गुनेमासि शुक्लायामेकादश्यां जनार्दनः वसत्यामलकीवृक्षे तेन तस्यामहज्जगाय।
ह: ति: तत्र संपूज्य देवेशं शक्त्याकुर्यात्प्रदक्षिणाम् उपोष्य विधिवत्कल्पं विष्णुलोके महीयते इत्यामलकी अथ चैत्र
९१ शुक्लैकादश्यामुपोष्य सौवर्णं वामनं संपूज्य छत्रादिसंयुक्तं द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् तदुक्तं वराहपुराणे एव
मेवपुनर्मासि चैत्रे संपूज्य द्वादश्याम् उपोष्याराधयेद्यस्तु देवदेवं जनार्दनम् ॐ वामनायेति पादौ तु विष्णवे कटिम्
वेधयेत् वासुदेवेति जठरं संकर्षणाय च कंठं विश्वकृते पूज्य शिरो व्योमरूपिणे वैकुंठ विश्वजिते शंखं स्वनाम्ना
पांचजन्यके शार्ङ्गपाणे संपूज्य वामनं कांचनं तु पः यथाशक्त्या कृतं वै तस्मिन् यज्ञोपवीतिनम् अहिकाख्या
युपादैर्वितरेत् छत्रिकोपादुके तथा अक्षमालां च संस्थाप्य भूमिकां च विशेषतः एतेक पात्रकैर्युक्तं प्रभाते शुद्ध।
मानसः दापयेद्योयुतो विलक्षस्वरूपोस्मदीयेत् मामनास्नात संपूज्य प्रादुर्भावविधानकम् प्रीयतामिति
सर्वत्र विधिरेष प्रकीर्तितः मत्स्यरूपी केशवः प्रीयतां एवं कूर्मनृसिंहादिप्रयोगः स्वबुद्ध्या इति वामन
द्वादशीव्रते अथ वैशाखशुक्लैकादश्यामुपोष्य सौवर्णं परशुरामं संपूज्य द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् तदुक्तं।
वराहपुराणे वैशाखेप्येवमेव तु संकल्प्य विधिना नरः इत्युपक्रम्य ॐ जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्वधारिणे म
धुसूदनेति कटिं हृदयं श्रीवत्सधारिणे शिरः सहस्रशीर्षाय पांचवक्रे स्वनामन इति प्रतिमास स्वरूपेण जामद ९१

द्वादशपं १

पात्रेस्थापयित्वासंपूज्यब्राह्मणायप्रदापयेत् एवंविधिस्तुमार्गशीर्षेकादशप्रक्रम तद्वत्कृतंवराहपुराणे एवंमाघसिते
पक्षेद्वादश्यांफाल्गुनेभक्तः वराहस्यरूपधारणंपरमधार्मिकेत्युपक्रम्य ॐवराहायेतिपादौचमाधवायेति
वैकटिम् हेमज्ञायेतिजठरंविश्वरूपेत्युरोहरेः सर्वज्ञायेतिकंठंप्रजानांपतयेशिरः प्रद्युम्नायेतिचभुजौदि
व्यास्त्रायसुदर्शनम् अमृतोद्भवायशंखंतथाघटेवाचनेनविधिरिति प्रतिमांस्वरूपेण तद्वत्ताम्रेवराहंचसौवर्णंका
रयेद्बुधः दृढाग्रेगोदग्भस्खीमपूर्वंतवनडुमाम् माधवेमपूदेतांवराहरूपमास्थितम् सर्वबीजभृतेपात्रेस्व
र्णगर्भेस्वितोयवि स्थापयेत्सुसमेदेवजातरूपसमन्वितम् दानंचैतविधिःपूर्वोक्तएव इतिवराहद्वादशीव्रतम् प्र
घफाल्गुनेकादश्यांपूर्ववत्फलरूपाख्यसोवर्णान्नरसिंहसौवर्णादिपात्रस्थंपूर्णकलशोपरिसंस्थाप्यपूजयित्वाद्वार
श्यांपूर्ववत्फलरूपाख्यसोवर्णान्नरसिंहसौवर्णादिपात्रस्थंपूर्णकलशोपरिसंस्थाप्यपूजयित्वाद्वादश्यांब्राह्मणाय।
निवेदयेत् शुचिः सर्वोविधिःपूर्वोक्तएव तदुक्तंवराहपुराणे तद्वत्फाल्गुनमासेतुशुक्लपक्षेतुदशमी उपोष्य।
प्रोक्तोविधिनाहरिमाराधयेत्सुधीः नरसिंहायपादौतुगोविन्दायेत्यूरूतथा कटिंविश्वभुजेश्वरायेतितद्वदु
रसतथा कंठंचशितिकंठायपिंगकेशायवैशिरः असुरध्वंसनायेतिचक्रंतोयात्मनेनमः शंखमित्येवसंपूज्यागा
पप्पफलैस्तयेति इतिनरसिंहद्वादशीव्रतम् इयमेवामलकीतत्वेमलदत्तहस्तेस्थितेविश्लेषसूत्रप्रदत्तागाक।

कं ३ मस्या २

निर्णं भवेतिरि प्रागुक्तवचनात्तन्नैभवेद्यदिमलाव्रत तदानीमसंपूर्णमस्यफलंकथंचित्तंभवेत यस्मात्प्राप्येत्र
सिं: ज्ञातादादशीव्रतमुत्तमम् श्रूयतेतिवास्पयोपेत्तमेवैश्वप्रवृत्यते इतिपारणाव्रतेषुद्वादशीव्रतम् अथपौषमा
८० सेकादश्यांपूर्ववन्नियमस्नानादिकृत्वा कूर्मरूपिणंदेवंसंपूज्यद्वादश्यामावाप्यायदद्यात् कलशपात्रादिवि
धिस्तुमार्गशीर्षैकादश्यांउक्तएवकार्यः उक्तंवाराहपुराणे तथैवपौषमासेतुशुक्लपक्षेसमर्चयितेत्रुधः तत्रकू
र्मोभवेद्देवस्तस्यपमेवजनार्दनः तस्यैवतिथिपितद्दिग्रह्यामीष्ठिवकूर्मरूपिणः पुष्यमासस्यपौषशुक्लाद्वादशीशुक्ल
पक्षतः तस्याप्रागवस्वमेकल्प्ये तदन्नस्नानादिकाःक्रियाः निवेद्यमानाथयेद्वाच्युवेकादश्यांजनार्दनम् पुष्य
स्त्रीवेधुतिस्त्रुहदेवदेवजगद्गुरुम् मेवच कूर्मायपादौपूर्वमपूज्यजनार्दनायेतिहरेःकटिंच संकर्षणा
येत्युदरंवविस्ना:पुराभवायेतितथैवकंठम् खवाहवेचेतिभुजौशिरश्चविशालतेजायरथांगमतः स्व
नाममंत्रेणाम्बुरायपिपुष्पैनानानिवेद्यैर्विविधैःफलैश्च पुष्पैर्धूपदेवेकलशांततस्मिन्संस्थाप्यमाल्यै:सितकंठ
याग्ना तथामृतनाभपुत्रदेवकृत्वासमुपस्थितोदमसपर्यदेवम् संमर्दतंकूर्मरूपेणाकृत्वासंस्थाप्यतास्त्रहेतस
णोपावे शुक्लैवदेवोपविसमित्रिवेध्यतेवासमागायवमेवदद्यात् दातेविधिःपूर्वोक्तएवग्राह्यः इतिकूर्मद्वाद
पौषव्रतम् एवंमाघशुक्लैकादश्यांवाराहरूपिणंदेवंमासोवाणांसर्ववीजसंपूर्णेषुशुभेषुकलशोपरिस्थितेसौवर्णादि ९०

वोतामृत्वा पायकं रक्षा घलाभे सर्वपात्राणां पालाशे पात्रभिस्थते तेयमूर्णिं च तत्कृत्वा तस्मिन्याजेतभोयसेत्
सौवर्णेन स्वरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् वेदवेदांगसंयुक्तैः कृतिस्मृतिविभूषितम् तत्रानेकविधैर्भक्ष्यैः फ
लैः पुष्पैः सुशोभितम् गंधैर्धूपैश्च वस्त्रैश्च पूजयेत्तु यथाविधि रसातलगतान्वेदान्यथादेवस्तपोहृताः मत्स्यरू
पेणान्हत्वा भद्राद्धरकेशव एवं संस्थाप्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् यथाविभवसारेण प्रभाते विमले
जले वेदांगांश्च ब्राह्मणांस्तोषयेत्तेभ्यो दापयेद्धनात् पूर्वेतु वेदपूर्वं दद्याच्छन्दोगाय च दक्षिणाम् यजुःशाखा
७६ विने दद्यात्पश्चिमे वटमुत्तमम् उत्तरे कामतो दद्यादेष विधिः स्मृतः ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वे सामवेदश्च दक्षिणे ।
यजुर्वेदः पश्चिमे तोऽथर्वोत्तरेण तु अनेनैव क्रमेणैवं प्रीयतामिति वाचयेत् मत्स्यरूपं च सौवर्णमाचा
र्याय निवेदयेत् गंधपुष्पादिवस्त्रैश्च संपूज्य विधिवत्क्रमात् यत्किंचिन्ममदेहस्य मद्वैवोपपादयेत् विधानं
नस्य वेदानां दत्वा कोटिगुणोत्तरम् प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्धि प्रतिपद्यते सजन्मकोटिनरके पच्यते पुरु ।
षाधमः विधानस्य प्रदातारं यो गुरुं विप्रमुच्यते तद्रूपैः एवं दत्वा विधानेन द्वादश्यां विप्रभोजयेत् विप्राणां भोजने ।
दद्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणां ह्यविज्ञायप्रमात्रेण ततः पश्चात्स्वयं नरः भुंजीत सहितो विप्रैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः
अनेन विधिना यस्तु परां श्रीवृत्तिकृन्नरः तस्य पुण्यफलं राजन्भृणु सम्यङ्मयोदितं यदि वक्त्रसहस्राणां सहस्राणि

वि.गी. वसुन्धरायैयदाकंतस्मिन्कालेमहाभुते एकादश्यांनिराहारोभूत्वाहमपरेहनि भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवा
मः च्युत एवमुक्त्वाततोधीरोदेवदेवस्यसन्निधौ जपन्नारायणायेतिस्वपेत्तु विधिवत्ततः ततःप्रभातेविमलेजातेदीग
५४ नामसमुद्भवां स्तवैर्वानाटकैर्वागीतैर्दैवान्नियताम्नवान् स्नातीपमृत्तिकांशुद्धांमन्त्रेणानेनमानवः धारणीपोष
णीत्वंभूतानांदेविसर्वदा तेनसत्येनमे पापंमोचयमृत्तिके ब्रह्माडेदत्तीर्थानिकरैःस्पृष्टानिदेवतैः
पापं+ तेनेमांमृत्तिकांस्पृष्टामालभामित्वयेपिताम् +मयिसर्वेष्मानिताःस्थितानिवरुणासर्वदा तेनेमांमृत्तिकांपश्य
हेत्रऊकृतमाचिरं एवमुक्त्वाततोयप्रमाधात्मानमालभेत् निष्क्रम्यांभोधमत्स्याऊऊमालिप्यैवजले ततःत
क्लिन्नवःस्नात्वासमभ्यर्चिगंधवारिणा स्नात्वाचमतकेक्लाशुतदेवमर्हंवृजेत् तत्राराध्यमहायोगंदेवंनारायणंहरिं
ति ॐकेशवायनमःपादौकटिंदामोदरायच ऊरुयुग्मंनृसिंहायउरःश्रीवत्सधारिणे कंठंकौस्तुभनाथायवक्षः
श्रीपतयेनमः त्रैलोक्यविजयायेतिबाहूसर्वात्मनेशिरः रथांगपाणिनेचक्रंशार्ङ्गिणेतिवारिजंत् गंभीरायेति
चगदांमभोजेशान्तमूर्तये एवमभ्यर्च्यदेवेशंदेवंनारायणंप्रभुं पुनस्तस्याग्रतःकुंभान्चतुरःस्थापयेद्बुधः जलपू
र्णान्समाल्याद्यान्सितवस्त्रावगुंठितान् स्थगितांस्ताम्रपात्रैस्तुतिलपूर्णैः
सकोपवेतः चत्वारस्तेसमुद्राःस्युःकलशाःपरिकीर्तिताः तेषांमध्येशुभंपीठंस्थापयेत्पद्मगर्भितं तस्मिन्सौवर्णंरौप्यं ५४

स्वा

नगम्यते त्वयिसुप्तेजगत्सुप्तमुत्थितेचोत्थितेजगदिति एवमुच्चार्यानेनमंत्रेणार्घ्यंजलेनदद्यात् वेदसोयविद्विमिति
वैदिकैः पौराणिकैश्च गीतामैवाद्यविशेषैश्च निर्मलानिर्मलादिशः शंखादीनिवघ्ण्टाणिगद्यहाणाममकेशव सह
स्थितेततोविलोक्रियाः सर्वप्रवर्तन्तेयत सद्योतत्परवोगंगोश्रामेयत्नदत्तेस्थितम् उत्थितेदेवदेवेशेतत्रोत्थापार्थिवैः
स्वयम् गंगोत्रामरामकृधीरेकोटद्यपापात्सकालये प्रभातेविमलस्नात्वाभोजयित्वाद्विजोत्तमान् श्रावातेभ्यस्ततोद
याद्रसमायत्किंचिद्देवदि चातमात्मयत्कृभोज्यादिक वतरोवार्षिकान्मासाद्येनयोनियमःकृतः कथयित्वाद्वि
जेभ्यस्तद्द्याद्दसत्यासदक्षिणाम् दत्वाविसर्जयेद्विप्रांस्ततोभुंजीततत्स्वयं व्रतसमापनेमंत्रमेतत्कुमारेणोक्तः इद
व्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति इतिहरिबोधिनी प्रथमार्गशीर्षे
दिश्रुत्वैकादशीव्रतादिसूत्राणांकृष्णपक्षेणोद्भवतासंयुते यथाइवीसाःसमनुपसंपाद तथामार्गशिरोमासिदं
शम्यांनियतात्मवान् कृत्वादेवार्चनंधीमानत्रिकालंयथाविधि शुचिर्वासाःप्रसन्नात्माहृदयमंत्रेणसंस्कृतम्
भुक्त्वाचपरंनाम्नापुनःपौवेनपादयोः कृत्वाःश्रांगुलिमात्रंतत्तीर्थहस्तसमुद्भवम् भक्तपूरितकांस्यवततवा
वंमयत्नतः स्पृष्टाकाशानिसर्वाणिचिरंध्यात्वाजनार्दनं पौवकेन्मादापाणिपीतवस्त्राकिरीटिनम् श्रुतेव
दत्तंदेवसर्वलत्तलतितम् ध्यात्वापुनर्जलेदत्वासरस्वैभाज्जनार्दनं ध्यात्वार्च्यदापयेत्तस्मेकन्यातोयेनमानवैः प

वि॰ मा॰ धूपैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपकैः सुशोभनैः होमैर्भक्ष्यैश्च भोज्यैश्च फलैः शाकैः सुपायसैः सुहृद्यैः श्वेतरक्ताभ्यां चंदना
म॰ भ्यां च सर्वशः कुंकुमालक्तकाभ्यां च वस्त्रैः सूत्रैश्च कंकणैः स्वस्य सामर्थ्यतो ज्ञात्वा यो द्वादशप्रमाणतो देयं शक्तैः
५८ हेतेनैतद्वेणामधुनात्स्वपयेन्नतः दंभात्तीर्णवतनः पंचगव्येन चास्नवत् उद्धृत्य तैर्माषचूर्णं मसूरामलका
तिव तपिवाज्ञप्रियंगुश्यामाकतिलेगौरसर्षपा सर्वौषध्यः सर्वगंधाः सर्वबीजानि कांचन मंगलानि यथाका
मं रत्नानि च कुशोदकं पंचामृतं प्राप्य देवेशाद्धात्संगोबुवे शुभम् ततः कलशादेवाय स्थापयामास लक्षताः ना नु+
लीफलादिभिर्युक्ताः सफलाश्च सकांचनाः शुणाद्वै दशाहेनु दीर्णाविरराष्टवे नाव पंचमस्तांग्यगोविंदस्तुति
भिर्लक्षणैः सवाममेर्जयेयुश्च मनोभिः सकुंकुमैः धूपैर्दीपैर्मनोज्ञैश्च पापघ्नैस्तु निवेदितैः रातेश्चा।
होमैश्चतस्य वाद्यैर्दक्षिणाः वासोभिश्च धेनुभिर्गोभिश्च मंगलार्वैः ब्राह्मणाः पूजनीयास्ततो विप्रो विष्णवे
मूर्तये तद्विधिं हि सर्वे पात्रान्नदेनजधात्राताम् सम्पत्स्येति भविष्यत्यपि कार्तिके शुक्लपक्षे नवम्यादा।
नाथह्मासंत संहिताने नराजेददेवेमुस्थापयेन्नतः मंत्रेण इदं विष्णुरिति वैदिकैः पौराणिकस्तु ब्रह्मेदं
हार्दिकं वेदमूर्ध्नो मोक्षादिभिः वेदितं वंदनीयं बुद्ध्या सदेवेशं जगत्त्रिवासमच्चप्रभावेन ब्रह्मत्वेन दैवंति षष्ठाच सप्त
द्वादशीं स्वपतो वा पश्चात्तमितैर्मिता नैवं सर्वलोकानां हिताय योषणापिता उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद त्यज निद्रां। ५८

तमोस्य त्रैनेऽर्पयत्किंचिद्विक्रियते नरैः इति सन्तं समारोप्याह एकादश्यां निराहारो गृहीत्वा शंखोदकं वंदस्वा
प्राशयेद्वा ततो भक्त्या वा तमोऽस्यादिकं व्रतमिति व्रतारंभमेवं च इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव निर्विघ्नं
सिद्धिमायातु प्रसन्ने त्वयि केशव गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव यद्यपूर्णे म्रियाम्यहं तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्द
नेति अत्र विशेषो ब्रह्मवैवर्ते नारदोक्तः नैषा शक्तिर्मम चक्षुकगवानेवातिथेः त्रिकृतावितय चैव वा तमोस्य
विधानमिति इति शयनैकादशी प्रथमभाद्रपदशुक्लैकादश्यां वशायनैकादश्यामिव सूर्योत्सवादिकं कर्या
तेइके भविष्योत्तरे पाश्चे भाद्रपदे मासि चैकादश्यां सिते हूति कोटिदानं भवेदिलोमे दाशूजागवते यदिति
कोटिदानं पापवृत्ते परिवर्तते इति भाद्रपदैकादश्यामुपवासजागरणावहस्ताद्वादश्यादिषु विश्वभूजादिके
कर्पात तइके वस्त्रपुराणे प्राश्विनतिथिपक्रमे सोपवासः प्रकर्तव्य एकादश्यां प्रजागरः द्वादश्यां वाह
देवस्य पूजनीयश्च सर्वदा यत्नोत्सवः प्रकर्तव्यस्तद्वादश्यां तु वैष्णवैः उपवासश्चैतदश्यां पापानां मास्याह विपोदि
ति प्रथमकार्तिकशुक्लैकादश्यां प्रबोधे देवस्य जागरवाद्यवादिभिर्भैरवायमतवाप्यरयपायोत्सवकर्पात् तइकेव
द्वापुराणे एकादश्यां तु शुक्लायां कार्तिके मासि केशव प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ श्रद्धाभक्तिसमन्वितः इतिनेल
प्रावाय नैरन्तर्यः सामसमंगलैः वीणापणवशाद्येहै वामदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः पु

देवस्वापपरिवर्त
परिवर्तनंउ
यो२+

निर्णि॰ मृ॰ ५२

घात्रजलं कृत्वा भाव्यमर्कराम् प्रदायविप्रमुखेभ्यो स्तापत्रयविवर्जितः विष्णुलोकमवाप्नोति मोदते विष्णुसंनि
धाविति स्कान्दे आषाढशुक्लैकादशी शयनी तत्र पात्राण्यावद्यमाणाल तारणः सर्वलोकहितार्थाय विनिर्मिता लक्ष्मीनारायणप्र
तिमां दीनां ग्राह्येषु पर्यङ्के समाकृतां मे शयनं राज्ञो जागरणं फलं सर्वं जपेत् तत्र केवल ब्रह्मपुराणे एकादश्यां तु
शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः भुजंगशयने शेते यदा क्षीरार्णवे सदा तदा तत्प्रतिमां कार्यां सर्वलक्षणसंयुता
समातणे शेषपर्यङ्के पोलम्बाहिः स्वबाहुभिः तां स्नाप्य कुंदराजेन तु यथाविभवं प्रदेशवा लक्ष्म्युत्सङ्गहस्तेश विन्य
स्तचरणांबुजा नानाविधोपकरणैः स्नात्वा विधिपूर्वकं उपवासस्य कर्तव्यो रात्रौ जागरणं तथा तस्यां रा
त्रौ प्रतीत्या शय्यासमर्पणं जयेद्धरिम् श्रेयो दद्यात् यात्रां गीतवाद्यनिवेदयेत् पुराणश्रवणमपि आषाढ
स्य सितेपक्षे ह्येकादश्यामुपोषितः स्थापयेत् प्रतिमां विष्णोः शंखचक्रगदाधराम् पीताम्बरधरां सौम्यां पर्यं
के स्थापयेत् शुभे पञ्चामृतेन संस्नाप्य शुभैः पापापहैः जलैः इतिहासपुराणाज्ञो विष्णुभक्तस्य पापशमात् स्ना
पयित्वा दधिक्षीरहृतात्तोदजलेन तथा सम्मालभ्य शुभैर्धूपैर्गन्धैः पैर्वस्त्रैरलंकृताम् इति तां कुसुमैः शुक्लैर्मन्त्रे
णानेन पाण्डव सुप्ते त्वयि जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं विबुद्धे त्वयि बुद्ध्येत जगत्सर्वं चराचरम् इति प्रवे
महज्यदेवस्यापि शेषोपरि मां स्पष्टं तेजसा पीत तत्रैव महाभारते आषाढे तु सिते पक्षे ह्येकादश्यामुपोषितः चा ५२

पसैःस्तुव आदित्योदयवेलायांशास्त्रहृतेदयादिता सैकादशीनसंपूर्णा विद्धाप्रोक्तेतिकीर्तिते सोऽपि विहन्यतो ।
दयवेधपविधिःकाम्यपिवनातिवैष्णवविषयाशास्त्रज्ञातव्यानि तदुक्तं गरुडपुराणे दशम्याशेषसंयुक्तोयदिस्या
दरुणोदयः नैवोपोष्यंवैष्णवेनतत्रैकादशीव्रतमिति वैष्णवस्वरूपंच स्कन्दपुराणे परमापदमापन्नोहर्षे
वासमुपस्थिते नैकादशींत्यजेद्यस्तु यस्यदीक्षास्तिवैष्णवी समात्मासर्वभूतेषु निजाचारादविच्युतः विष्णु
नाखिलाचाररतः सहि वैष्णवउच्यते अतश्चारुणोदयवेधेपि दीक्षितैः परमभागवतैर्नोपवासः कार्यः अनेषांस्मार्त
नामखिलाचारिणां सर्वेषामरुणोदयवेधेप्युपवासः इति सिद्धं तः अथवैष्णवानां एकादशीशुक्लपक्षविशेषालिख
ते तत्रवैतत्वशुक्लैकादश्यांस्त्रीभिः कृष्णिणीपूज्या तदुक्तं ब्रह्मपुराणे एकादश्यांततःस्त्रीभिर्देवीपूज्याव्रत ।
क्रिया पुष्पालंकारवस्त्राद्यैःपुष्पब्राह्मणतर्पणैरिति तत्रैवापराह्णोवास्तुसूजाकार्या तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ।
तथापराह्णोवास्तु देशानेवशयानकः प्रेतमांत्यैश्चवेत्तत्त्वप्रत्यागेगेस्तविविदितेरिति तत्रैवाह्णोवासदेवः स
लक्ष्मीकः सोऽल्पवसोदोलनीयः तदुक्तं ब्रह्मपुराणे चैत्रमासस्य शुक्लायामेकादश्यांतुवैष्णवः आन्दोलये
त्रिदेवेशं सलक्ष्मीकंमहोत्सवे ईश्वरेनार्चयित्वाचवाद्यैर्नानागायनैर्वरैरिति अथ ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जलाख्य
सिद्धा तत्रनिर्जलामुपवासंकुर्यात् तदुक्तंस्कन्दपुराणे ज्येष्ठमासिततःपक्षेपाणाशुक्लैकादशीशुभा निर्जलासमुप

नि॰ सि॰
सं॰
५८

पितृव्रतमत्स्याद्रूपबोधः कथं चेनेति वाक्ये रजस्वलायाश्च पितृव्रतमुक्तं ननु यस्मादिनापि व्रतं कारयित
व्येतेनक्तेनापि नूनं व्रतफलं भवति अन्यथाशुचिकर्तव्यमिति वचनविरोधः स्यात् शुचिन्नतस्याः एवमे
द्वेति यथा एवमेकादशि शुद्धासम्यादेवेपि व्रतकर्माणीति अतश्च रजस्वलानारीपञ्चादिके व्रते नियोजयेत् ए
कादश्यां न भुंजीत नारी दृष्टे रजस्यपीति शुक्लस्य चैव चान्यपमपि न भुंजीत रजस्वलासूतकेत्तनादि कुर्या
दिति सिद्धम् एकादश्यां संवत्सरादिश्राद्धे प्राप्ते पितृशेषसमाघ्राणोपवासं कुर्यात् तेन श्राद्धकर्तृविहित
भोजनमेकादश्यामभोजनं च यद्विहितं तत्कृतं भवति तदाह कात्यायनः उपवासप्रदाति तेन श्राद्धेन नैमि
त्तिके भवेत् उपवासं तत्र कुर्यात् आघ्राय पितृसेवितम् तथा चक्रपाणिरपि अवघ्रेयमतश्च वपाशितमिति
एवमेकादश्याः स्मार्तमतेन निर्णय उक्तः अत्र वित्तानेनएवकश्यग्रहस्ताकाः इदानीं विष्णवरूपनिबंधमेत्र
हस्ताकाः उच्यते यथा शुद्धा द्वेधा तत्वाविद्धाभेदेन समापिकेः शुद्धासप्ताहस्य च्छैवं व्यवस्थानं तरंडयोः
+ अपवेदितिशेषाः स्युः तन्मूमीचव्यवस्थितेति तथाग्रध्याने वेकादशगाणेवोक्तं उदयात्प्राग्नतस्त्वनारि
काप्यरुणोदयः तत्र स्नानप्रशस्तं स्यात् सदि प्रणवमास्मृतश्वति तत्रारुणोदयकाले दशमीविद्धातोयोव्या
यथा भविष्योत्तरे अरुणोदयकाले तु दशमी यदि दृश्यते सा विद्धैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणमिति मौचा

...नि पिप्रानी
नाचनवमीत्तु...
...श्रीव्यात्तः
...त्तु पूर्वीः
व्यवस्थानंतरं
इयोः १८ +

क

ग्रहेविधिरिति व्रतचर्यारंभस्तुसूर्योदयपर्यंतस्थितामुहूर्तादिकमस्यादौग्राह्यंतेना:वृतिरिपक्षांकाविहेय
यः तत्रकर्मणोदयवेलायांदशमीयुक्तैकादशीविहिताकेचिदुक्ते प्रकर्मणोदयकालस्तुसमवेत्र तेनवः स्नात्वा
पूजयित्वाजनार्दनम् दानंदत्वाविधानेनव्रतस्यफलमश्नुतेइति स्त्रीणांतुव्रतविषयेविशेषोलिख्यते
नारीत्वभर्त्रंदपित्रस्तुताद्यनुज्ञयैवव्रताधिकारिणी नान्यथा तदाहकात्यायनः भार्यापतिमतेनैवव्रतादीना
चरेदितिमनुरपिनास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतंनाप्युपोषणमिति विष्णुरपि पत्यौजीवतियानारीउपवास
व्रतंचरेत् आयुःसाहरतेभर्तुर्नरकंचैवगच्छति मार्कंडेयोपि नारीत्वनुत्ताताभ्रातापित्राभर्त्रातथा निष्फ
लंतुभवेत्तस्यायाकरोतिव्रतादिकमिति स्त्रीणांव्रतेपिदंतधावनादिकंनदुष्टं तथाचमनुः स्त्रीधर्मप्रक
रणे पुष्पालंकारवस्त्राणिगंधधूपानुलेपनम् उपवासेनदुष्यंतिदंतधावनमंजनमिति रजस्वलातुना
पुत्रं+ रीभर्तावृभगिनीभ्रातरंवाप्रार्थनापावितिपोजयेत् दत्तिणादत्वाब्राह्मणंवास्वयंनभुंजीत तदाहपैठीन
सिः भार्यापत्युर्व्रतंकुर्याद्भार्यायाश्चपतिर्व्रतम् असामर्थ्येपरस्ताभ्यांव्रतभंगोनजायतेइति स्कंदेपिपुत्रंवाविनि
योपयेत्भगिनीभ्रातरंचवा एषामभावेएवान्यंब्राह्मणंवानियोजयेदिति एकादश्यांनभुंजीतनारीदृष्टे
रजस्युपस्थतेपरजस्तिनत्याज्यंद्वादशीव्रतमिति तथा प्रारब्धदीर्घतपसांनारीणांयद्रजोभवेत् नतत्रा

भार्या+

नि॰ द्वादश्यां तत्समश्नीयात्स्नात्वा विष्णुं प्रणम्य च कूर्मपुराणेपि काम्योपवासे प्रक्रांते त्वंतरा मृतसूतके काम्यं नाम व्रतं
सि॰ व्रतं कुर्याद्दानार्चनविवर्जितम् सूतकवर्जितं दानादिकं तदंते कुर्यात् इदं कूर्ममत्स्यपुराणे हीनाधिकास्तु कात्या
५५ श्रद्धाहीनाधिकारिणां न तु पुंसः एकादशीविद्धायामनिर्णयसंग्रहः अत्रैव केचिद्विशेषविच्छिदः सर्वा अव्यवस्थिता द्वयोर्देयाः
समस्ताश्च शेषैकादशीपरेति अथैकादश्यामुपवास उक्तः स च चतुर्विधः यथोक्तं भविष्योत्तरे सनालूलस
तांबूलमभोजनमभोजनम् साहारं स्वल्पतिरादारं चतुर्विधमुपोषणं अत्र सतांबूलसभोजनं साहारं चेति येषां भे
दाः चतुर्थस्तु तांबूलादिपरित्यागतः केवलोपवासः चतुर्णामपि स्वरूपं तत्रैवोक्तं यावत्कनाह्निकोनस्नायाद्वा
वयतेदृशम् तावदश्नाति तांबूलसतांबूलं तदुच्यते भुजयित्वा क्षणं पूर्वं शुर्णाभोज्याश्चन्नक्रियः भद्राभक्तो
पुनर्भुक्तं तत्सभोजनमुच्यते श्राद्धकत्वापि चेत्सर्वं समं तथ्यज्ञातिबाधवान् सर्ववर्णाकमज्ञायं सर्वां यज्ञस्य भोज
न समुपाद्वायपि चेत्तोष्योपदृष्यात्स्वपन्नतः अथोपवासनियमत्साहारमुदाहृतम् एतत्रयोभेदा देशविशेष
विषयाः पिकाविविशेषविषया अतानवाः चतुर्थस्तु साधारणः अत्र शुद्धाविद्धाभेदेन निर्णय उक्तः तत्र कौ
र्मी शुद्धा कीदृशी विद्धा श्रुत्वा अत्र रुक्मांगदोक्ते यथा सर्वा एता व्रतिनामुदयाद्रुदयंगताः शुद्धाश्च निविनिश्चिपाषष्टि
नाडिदिने व्रतिनाथः नारदीयेप्युक्तं आदित्योदयवेलायाः प्रारभ्य षष्टिनाडिकाः याति तिथिस्मान्तशुद्धास्ति तिथिभेदे

५५

तेनैनिर्हरीको भवेदिति वायुपुराणे पृथ्वीविप्रमुखेभ्यो दानेष्यांमास्वयंशक्तितः उपवासफलेनैवसमग्रं सम्भा
विष्यति तत्र भोजनदोषोपि तत्क्षणादेव नश्यति । एकभक्तादिषु शुक्लउपवासादिषु भार्यादीन्नियोजयेत् तदुक्तं ग
रुडपुराणे पुत्रामत्ये शरीरस्य व्रतेचसमुपस्थिते कारयेद्धर्मपत्नीवापुत्रवाविनयान्वितम् भ्रातरं भगिनीं शिष्यं
भोध्यागादतिणादिभि दृष्टिणामे तेषां गोपितृमातृगुर्वार्थे सुपोषणाच्छ्रुपवासफलेनतस्य यदाह कात्यायनः
पितृमातृपतिभ्रातृश्वशुरेषुविशेषतः उपवासंप्रकुर्वाणः पुण्यंशतगुणंलभेत् इतिएतनाच्छदावध्याषुभूषोविदि
तादिमेति तथाच नारीचपतिमुद्दिश्यचैकादश्यामुपोषिता पुण्यंशतगुणंयायादिति बोधायनोब्रवीत् उपवास
फलेनस्याः पतिर्याभोनसंशय इति तथा राजन्यस्तस्त्रियाणांवैश्यैकादश्यामुपोषिताः श्रेयाः तस्त्रियाणांसा
र्धफलस्यभागमाप्नुयात् उपवासफलेनाभ्यांसममेवसमाप्यते स्त्रियोतिक्रान्तदशः प्राहुः पितामहादीनुद्दि
श्यचैकादश्यामुपवासिनाकृतेनतत्फलंविप्राः समग्रंसमवाप्नुयुः कृतेदशगुणंपुण्यंप्राप्नोत्यत्रनसंशय इति प
कारयेद्धवलसत्तकेदानाचेनरहितकर्णो तदुक्तं वाराहपुराणे सूतकेतुनरः स्नात्वाप्रणम्यमनसाहरिं एकादश्यां न
भुञ्जीतव्रतमेवनलुप्यते तथा पूर्वमेकादशीनेयस्तुव्रतस्तनियतव्रतैः नरकेतेषुनरः शुद्धस्तावच्चविवर्जितमिति
सूतकेमोजनेमेकादश्यां ह्युवाद्वादश्यांस्नात्वानभुञ्जीत तदुक्तं वाराहपुराणे सूतकेदानीभुञ्जीतनैकादश्यांसदानरः

नि.तो. एकदैवभुजिर्भवेत विप्रैमध्याह्निकस्यापितत्रस्यादपकर्षणमिति स्कंदपुराणेपि यदाभवेदत्नीवाल्पाद्वादशीपा
म॰ रणदिने उषःकाले द्वयंकुर्यात्प्रातर्मध्याह्निकंसदेति यदात्वल्पायांद्वादश्यामद्भिःपारणंकृत्वानित्यकर्मानुष्ठा
५५ नोत्तरंभोजनंकुर्यात् तदुक्तंकात्यायनेन विध्यादिकंमवेत्रिंसपारणांतुतिमिततः अद्भिस्तुपारणंपवाधयेत को।
तेभुजिर्भवेदिति देवलोपि सकेटविमेष्यामेद्वादश्यापारयेत्कथं अद्भिस्तुपारणंकृत्वापुनर्भुक्तोनदोषभाक्।
पारणांतेमंत्रमुक्तवैकमुपवासंहरयेतिवेयकुर्यात तदाहकात्यायनः मंत्रपिवाचहरयेविवेधायोषमिति द्वादश्यापा
रणंकुर्याद्दर्शयित्वाहरयेपापकमिति उपोदकेशाकविशेषः मंत्रस्तु अज्ञानतिमिरांधस्यव्रतेनानेनकेशव प्रसीदसु न+
मुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभव इत्येकंसकलंकृष्णपात्त्वमेवगतिर्भव संसारार्णवमग्नानांप्रसीदपुरुषोत्तमेति
दृष्टं+ द्वादश्याद्याःपचन्नाडिकाहरिवासरसंज्ञाः तामतिक्रम्यपारणंकुर्यात् तदुक्तंविष्णुधर्मोत्तरे द्वादश्याःप्रथ
मःपादोहरिवासरसंज्ञकः तमतिक्रम्यकुर्वीतपारणंविष्णुतत्परइति उपवासेतथाशक्तोऽसमर्थउपवासानुकल्पमे
कभक्तादिकंकृत्वा द्वादश्यामेवोपवासव्रतंसमापयेत् तदाहकात्यायनः उपवासेत्वशक्तानामशीतेरूर्ध्वजी
विनाम एकभक्तादिकंकार्यमाहबौधायनोमुनिः कूर्मपुराणे एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच उपवा
सेनदानेन नातिक्रमेद्द्वादशीतउपवासव्रतीतथेति मार्कंडेयेपि एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच उपवासेन १५५

तदुक्तं वाराहपुराणे कलाप्येकादशी यत्र परतो द्वादशी न चेत् पुण्यं क्रतुशतस्योक्तं त्रयोदश्यां तु पारणमिति स्कंदपु
राणेपि एकादश्यां निराहारो लोपवासादिर्वनादिके द्वादश्यामेव तत्कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् शतयज्ञादिकं पुण्य
मुक्तिस्वर्गैकफलमिति तद्विरोधो न भविष्यतीति चेत् त्रयोदशीपारणविधिर्निष्कामविषयः त्रयोदशीपार
णनिषेधस्तु सकामविषयः त्रयोदशीपारणनिषेधस्तु तदुक्तं स्कंदपुराणे पारणं तु त्रयोदश्यां निष्कामानां वि
मुक्तिदमिति गारुडपुराणेपि पारणं तु त्रयोदश्यां न कर्तव्यं फलार्थिभिरिति ननु एवं व्यवस्थितायामेकादशी उपा
रणं त्यवस्थापयेत् यत्र द्वादशी साम्यवर्याविद्धा पिका यामर्द्धे यन्मोक्तं तत्रैवोपवासः तत्र कथमुपपत्तिरिति चेत् स्व
सत्यं न दत्तं तत्र तत्कथमुपपत्तिरिति चेत् तत्रैकादशीं विधाय कवा वाक्यबलात् त्रयोदश्यां पारणप्राप्तिरिति न किंचित् कष्टं य
द्वा त्रयोदशीपारणनिषेधं वाक्यानि पारणपर्याप्तद्वादशीसंभवे तामतिक्रम्य त्रयोदश्यां पारणं न कार्यमि
त्येवंपरत्वेन नेयानीत्याति तदतिक्रमे दोषश्रवणात् यथा यदि किंचित्त्रयोदश्यां द्वादशी प्रलभ्यते द्वादश्यां
पारयेन्न त्रयोदश्यां विना त्रयोदशी महाहानिकरी स्याद् द्वादशीलंघिनां नरैरिति ननु यदि द्वादशी घटिकामात्राऽदि
वटिकामात्रा वा भवति तदा अल्पायां द्वादश्यां प्रातर्मध्याह्निककर्मानुष्ठानासंभवात् कथं द्वादश्यां पारणोपपत्तिरि
ति चेत् शृणु मध्याह्निककर्मापि प्रातरेवाकृष्य कृत्वा पारणं कार्यं तदुक्तं नारदपुराणे यदाऽल्पा तु द्वादशी स्याद

त्रि॰ति॰
म॰
५३

द्वादशीव्रतापि चोर्ध्वं ऊर्यातत्रोपविष्टान्मुनिजननिकरः पूर्वमप्येवमेवं विज्ञप्तार्त्तदेशाम्याह हरिदिनमथ चद्वा
दशीराशिशेषमर्द्वः पूर्वं तदानीमुपवसनजनः प्रीतये केशवस्येति श्रुतश्च भागवतमतानुसारेणानेन महा
व्याख्यानेश्रूयते सर्वैरेतेन तु विस्तरेण प्रभोः केवमरस्य पतिव्यवस्था ग्रामहोत्सवलक्षणे प्रपंचेन ग्रंथप्रकृतमनुसंधी
यते ननु एकादशीयदा विद्धा द्वादशी च तत्परगता तदा सा द्वादशी त्रयोदशी रत्नत्रयं विधीयते तथा एकाद
शीपूर्वविद्धा द्वादशी च तत्परगता त्रिदिनं तत्र विज्ञेयं तत्र उपवासनिषेधेके दानं काम्येक भक्तानां यदा ऊर्ध्वं दशावि
तमिति द्वादश्यां लयेनेक्ताऽऽदिके विहिते तत्कथमपरदृष्टिविषयेनव्यवस्थेति चेत् सत्यं एकादशीव्रतस्यनित्य
त्वान्यथाव्यवस्थानिवृत्तिः तदुक्तं शुविद्धानाममिविद्धाचत्र लभ्यते यदा तिथिः मुहूर्त्तैः पंचभिर्विद्धा ग्राह्यैकादशीति ग्रा+
तिथिरिति पूर्वमुहूर्त्तं तविद्धाया ग्रहणात् नत्वेकभक्तादिविषयं तत्रैकानि विषयः नक्तादिविषयत्वा
दस्यकस्याविरोधः ननु यतीनामन्येकादश्यामुपवासस्त्युक्तं तदा त्रयोदश्यां पारणा स्यात् तथविविधं
यथा कलाकाष्ठामुहूर्त्तवाय दिस्या ज्ञाप्येदिति द्वादश द्वादशी तिथि त्रयोदश्यां तु पारणा तथा च एकादश्या
मुपोष्यैव द्वादश्यां पारणा स्मृता त्रयोदश्यां ततः कुर्यात् द्वादश द्वादशी तु यातत् आदिमत्स्यपुराणादिवाक्ये
त्रयोदश्यां पारणानिषेधात्कथं अत एतत्रोपवास इति चेत् सत्यं त्रयोदश्यां पारणाविधायकवाक्यबलादिति सूक्ष्मः ॥५३

तत्र सविद्धितो हरिः पुराणं कृतमाते योऽनंतव्रतोद्यापनात्तु पारणमिति तथा च कलाध्ये एकादशी यत्र द्वादशपर्णा
तो भवेत् दिनक्षये पि मासं तु पारणं यतीनां मन्नमानति स्थिवितिति यत्तु नेतन्ह नानवाम्बेयुति पदे हरहस्य मासापुपलक्षण
यत्नेस्या हरपर्णनयासतिप्राप्नुभावेन पुत्रवतो हरहस्य मासोपवासनिषेधानुपपत्तिरित्युक्तं तद्भागवतनपदान्ते
ते निगम्यते यतः सर्वेषां प्राणीनां सजातीयोपलक्षितत्वादेव यतिपदस्य विजातीयहरहस्योपलक्षकत्वे प्रसिद्ध
विरोधः किंच नित्यमयं ब्राह्मणानां जपे पादिस्मादौ वा स्यात्तत्रापास्समपि कामतः प्राप्समपि मधुपानादिकं
निषिध्यते एवमत्रापि पुत्रवतो हरहस्य सवा स्यात् तत्रापि प्राप्समपि कामतः प्राप्त उपवासनिषेधो युज्यते किं
च तेरेवसम्पूर्णैकादशीत्यादि विधाने स्वरसंग्रहसंपत्तिदर्शायिता स्वपदविरुद्धाय येषां विरुद्ध पूर्वविद्धे
तिनत्सवैकं व्रतिनेरक्षिता तेवेसंपत्तिर्माकालिख्येते संपूर्णैकादशीयात्र भवतिपरतः सा समावासमा
वा समा वा न्यूना वा नास्ति वाम्बुवृजति हरिर्दिने द्वादशी सापि चोर्ध्वम् सर्वे ऊर्ध्वः पुरस्तादुपवासं न मघद्वा
दशीनोर्ध्वमेति प्राग्वाद्ध्व``` द्वितीयामुपवसन्तु जनाः सर्वमेतत्तु सर्वे यथेषां पूर्वविद्धा भवति च परतः
सा समा वा समा वा सर्वे ऊर्ध्वं द्वितीयामप्युद्धरिदिवसः पूर्वविद्धापि यायात् द्वादश्यां प्राविसस्पदिभव
ति परं मोदिताः पूर्वमन्येयद्वा विद्धा तत्त्वार्थं परमुपारिभवेत्तत्र सर्वेः पुरस्तात् पूर्वविद्धाप्युपवासानभवति परतो

नि.सिं. द्वादशीचतुर्थ्यंगाना दशमीमिश्रितानां नैवोपोष्याम् निसमतमेति विद्धानिषेधवाक्यानि सर्वाण्यपि द्वाद-
प्र. श्यादिभिन्नविषयाणि विद्धसमायां विद्धाधिकायां च सार्थवत्त्वात् तत्र द्वादशीसाम्ये समा द्वादशीहानिसमा च विद्ध-
५२ स्र हीना यात्रयोदश्यां पारणायोगाद्द्वादश्यसंभवात् विद्धायामेवोपवासः यत्त्वेकादश्याधिका वा विद्धहीना
यां त्रयोदश्यां पारणायोगाद्द्वादश्यसंभवाच्छुद्धद्वादश्यामेवोपवासोऽस्त्विति चेत् सम्यक् तस्य विकल्पस्य हृ-
लेनोपवासयोग्यत्वात्त्रस्वीकारः यथा किं सूर्योदयादर्वाचीने द्वादशीभागे उपवासः किंवा उदयादूर्ध्वत-
स्मिन्द्वादशीभागे नाद्यः तस्यैकादशीप्रयासत्वेनोपवासयोग्यत्वात् नापि द्वितीयः तस्योपवासयोग्य-
त्वेऽपि एकादश्यप्रयासत्वात् अतश्च विद्धानिषेधवाक्यानि उक्तविषयाण्येव तत्र वयं विद्धाधिका द्वाद-
शीहीना वरहरस्थः पूर्वैवोपोष्या यतिभिस्तु तदेवेति व्यवस्था तदुक्तं एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोद-
शी त्रितिथिस्पृगाहारात्रेनपोष्या तत्सनार्थिभिरिति तथा च एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी उप-
वासेन ऊर्वीतपुत्रपौत्रसमन्वितः इति दशमीत्याज्यैवोपवासनिषेधात् उपवासस्य च नियतत्वेनावश्यकत्वात् सर्वै-
र्नैवोपवासः प्रतीयते एवं विद्धाविधायकवाक्यसामर्थ्याद्यतीनामपि नैवोपवासोऽवसीयते यथा द्वादशीस-
मतापत्त्रवनेकादशी कला दिनत्रयेऽपि मासांश्यानदशम्याऽप्युताक्वचिदिति तथा च विमलैकादशीयत्र ५२

दिति विद्धहीनाद्वादशीसमाविद्धहीनाद्वादश्यां। एकाच मैत्रेयपि द्वैवोपोष्या तदुक्तं स्मृत्यंतरे एकादशीतलये
तसकलाद्वादशीभवेत् उपोष्या द्वादशीविद्धा ऋषिकहालकोब्रवीत् ऋष्यशृंगोपि सर्वैवैकादशी कार्या दश
मीमिश्रितानरैः प्रातर्भवतुवामावायस्मात्त्रिस्पृगुपोष्यामिति विद्धाधिकाद्वादशीसमाविद्धाधिकाद्वादश्यां।
धिका मैत्रेयपि द्वैवोपोष्या तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे एकादशाष्टमी चैव द्वितीया च चतुर्दशी अमावस्या तृतीया
वउपोष्याः स्युः परान्विताः इति अत्र द्वादश्यां धिक्याविद्धसमायां विद्धाधिकायां वा द्वितीयदिने एकादशी स
त्वात्तत्रैवोपवासः दशमीविद्धस्यातिषिद्धत्वात् तदाहनारदः नोपोष्या दशमीविद्धा सदैवैकादशी तिथिः
तामुपोष्य नरो जह्यात् पूर्वपुण्यं शतोद्भवमिति तथा च दशम्यनुगतायत्र तिथिरेकादशी भवेत् तत्रापत्य
विनाशः स्यात्प्रेत्य नरकं व्रजेदिति दशमीपाषसंयुक्ता गांधार्या समुपोषिता तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मा
त्तां परिवर्जयेत् एवं विद्धहीनात्रयोदशी चापि दशमीवेधनिषेधो शंकनीयः तत्र त्रयोदश्यां पारणा पर्याप्त
द्वादश्यसद्भावात् तदुक्तं ऋष्यशृंगेन पारणादिने भवेत् द्वादशी यत्र कचित् तदानीं दशमीविद्धाप्युपोष्य
कादशीतिथिरिति हारीतोपि त्रयोदश्यां यदा न स्याद् द्वादशी यदि किंचन दशम्येकादशी मिश्रा सेवोपो
ष्यामदा तिथिरिति अत्रापि चरितेकादशं यमिति पारणा पर्याप्तत्वोपलक्षणं वायुपुराणे एकादशीयदावि

त+ ३+

नि॰ सिं॰ निष्कामपरेन यतिपरव्याख्याते प्रायेणागृहिणां सकामत्वात् यतीनां च निष्कामत्वात् एकादशीप्रहृताचेष्टकलेकाले
प्र॰ विशेषस्ततः तत्रोत्तरां यतिः कुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृहीति स्कंदपुराणेपि संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।
४१ उपोदशपक्षकालेउपोषणात्तत्रकाभवेत् उपोष्येद्दिति यीनत्रविस्मग्रीणानततमरोचिति अत्रापिद्दिति यीगृहि
यतिभेदेनोपवासव्यवस्थाज्ञेया शुद्धाधिकाद्वादश्यधिका त्वसवैरेवोपोष्यानतउक्तंनारदेन संपूर्णैकादशीय
नै+ त्रप्रभातेपुनरेवसा तत्रोपोष्याद्वितीयातुपरतोद्धवर्धिनीति गरुडपुराणे संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुन
रेवसा तत्रोपोष्याद्वितीयातुपरतोद्धवर्धिनीति पद्मपुराणेपरतोद्वादशीयदीति स्कंदेनारदेपिसंपूर्णैका
दशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा वैष्णवीचत्रयोदश्यांघटिकैकापिदृश्यतेइति गृहस्थोपिपरांकुर्यात्पूर्वांनोपवसे
त्तदेति अथविद्धाभेदानिर्णीयंते तत्रद्वादशीयत्रसामान्यशुक्लाविद्धसमाद्वादशीद्वानिशुक्लाच विसमाशुद्धा
गृहस्थैस्तूपोष्यापरायतिभिरितिव्यवस्था तदुक्तंपुराणसमुच्चये दशमीमिश्रितासर्वाद्वादशीवर्ज्यते प हि+
कादशीतदावृद्धावुपवासः कथंभवेदितिप्रश्ने शुद्धैवद्वादशीराजन्नुपोष्यामोक्षकांक्षिभिः सकामैर्गृहि
भिःपूर्वाविद्धापीतिविनिश्चयः विद्धसमाद्वादश्यधिका तस्यांतद्वादश्यामेकादशीमध्येवाहुपवासेवैष्णवो
पवासः तथावत्सलेपिन कलार्धेनापिविद्धास्याद्दशम्यैकादशीयदा तदाह्येकादशींत्यक्त्वाद्वादशींसमुपोषये ४१

दशीस्मृता ८ विद्धाधिकाद्वादश्यधिका ४ एवंमिलिताः द्वादशभेदाभवंति चैवंपूर्वभेदैस्सह १८ प्रथमेव ष
विधैरेकादशीद्वादश्योः समवेतनाम्पृथ्वीद्विकात्मकेन तत्रोत्सृतेन तेनोत्सृतेनवेस्ततेन ग्रंथिकेवाधिकत्वे
च श्रवणद्वादशीसमादिभेदेषु सर्वेषु द्विप्रतिभिः पूर्वैवोपोष्या तदुक्तं स्कांदे पुराणे शुद्धाधिद्वासमाहीना
समतोनाधिकाऽपि वा एकादशीमुपवसेत्शुद्धावत्सर्वीमिति शुद्धाएकादशीयदासमा उत्तरद्वादशीसमा
समतोनाधिकावा तथाशुद्धायदाहीना उत्तरावपुनस्तथा विद्धतिशुद्धसमाभेदेऽप्येवैकादशीमुपवसेत् तस्तु
ह्येवैस्मिन्नद्वादशीमिश्रार्थः पद्मस्वयंप्रमाणवचनं एकत्रिमावमेश्रुत्कायदिद्विपातिथिः ग्रथमेवैकादशी
नाभिद्रष्टव्याप्यसंगता द्वादशीतु कलाकाष्ठायदिस्यात्परेऽहनि द्वादशद्वादशीर्हंति पूर्वैस्यापायणं हते
भिति ग्रंथार्थः तिथिवृद्धिपरत्वेएकादशीपरदिनेएकत्रिमावास्ति ग्रंथपरेहन्तिताक्ति तत्रोभयत्रापि
त्र्योदश्यांद्वादशीमद्यावाप्लोक्लापाद्वादश्यामुपवसेदिति इदंतद्विद्धसमायाद्वादश्यधिकाप्रश्नायाविषयसा
धकं तेनशुद्धसमाशुद्धहीनाधेविषय ग्रंथयाश्रद्धावेत्सर्वीमितिवचनविरोधःस्यात् द्वादशीमाध्यप्रश्नाशुद्धा
धिकाद्वादशीहानिप्रश्नाविद्धाधिकावपूर्वागदेत्यरूपोष्या उत्तरापत्तिभिर्निर्णयव्यवस्थिते यदुक्तं मार्कंडेय
पुराणे सेवंतींकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा पूर्वामुपवसेत्कामीनिष्कामस्तूत्तरामदेति प्रवक्ष्यापदेतत्तदहस्याः

म

नि॰सिं॰ धारणेचफलेशुभमक्ष्यवर्जयेत् इति अत्र मांसमथयोर्ग्रहणमेव ग्राह्यमिति तेषामेव निषेधः श्रेतुपानमसत्रिविदे
द्वि॰ क्ष्वरपुराणे कोशमांसमसूरचणककोद्रवं तथा शाकंमधुपरान्नंचवर्जयन्नुपवासिना फलमिति पाकेसु
५॰ पोत्स्कौ वनमांसमसूरविहितः पोशन्नपायसितकनाकार्यः तत्रापमेत्रः पार्थीसमेतः कर्णोपयातेवाचवति
स्मभगवानतपोषु पापेनयवापुमभेदरूपामेभूयाटतेनेदं दिसत्रिविष्टे प्रेतः शुद्धिविद्धिः शुद्धिभुत्तोपमेम
योच्युतः सकंगोतमस्मेतस्मिन्नुविरेवास्मिस्वेदति अत्रेनत्रमत्रेणाशुद्धिकृताउक्ता नियमो वतउपवासस्तु
यीत इदानीमुपवासानुष्ठानमित्रार्थशुद्धविद्धाभेदेनाष्टादशभेदाउच्यते तत्र शुद्धैकादशीसमतान्यूनता
धिकयोगात्त्रिविधा विद्धापिद्वादशी साम्यन्यूनताधिकयोगात्त्रिविधाभवति एवंशुद्धायानवभेदाः यथा
शुद्धसमाद्वादशीसमा १ शुद्धसमाद्वादशीन्यूना २ शुद्धसमाद्वादश्यधिका ३ शुद्धन्यूनाद्वादशीसमा ४
शुद्धन्यूनाद्वादशीन्यूना ५ शुद्धन्यूनाद्वादश्यधिका ६ शुद्धाधिकाद्वादशीसमा ७ शुद्धाधिकाद्वादशीन्यूना
८ शुद्धाधिकाद्वादश्यधिका ९ एवंविद्धापिसमन्यूनाधिकयोगात्प्रत्येकं त्रिविधा एवंविद्धायाअपिनवभे
दाः यथा विद्धसमाद्वादशीसमा १ विद्धसमाद्वादशीन्यूना २ विद्धसमाद्वादश्यधिका ३ विद्धन्यूनाद्वाद
शीसमा ४ विद्धन्यूनाद्वादशीन्यूना ५ विद्धन्यूनाद्वादश्यधिका ६ विद्धाधिकाद्वादशीसमा ७ विद्धाधिकाद्वा

पात्रे हस्ते न संदीक्षा उदङ्मुखः सम्यग्वीक्ष्य संकल्पमुच्चारयेत् तदुक्तं देवलेन गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं वारिपूर्णमु
दङ्मुखः उपवासं प्रगृह्णीयाद्यद्वा संकल्पयेद्बुधः अत्र पूर्वाह्णे संकल्पयेदित्यनेन संकल्पानां बाहुल्येपि पूर्वाह्णे ।
श्रुतत्वकाम्यादिपदाभावे पूर्वकाम्योपवासविधिरिति ज्ञायते नित्यसंकल्पभेदाभावे पूर्वाह्णे संकल्पयेदित्यस्य
तस्मात् अत्रोपवासनिमित्ते नित्यकाम्यभेदेन विशेषानन्तरमुच्यते नित्योपवासे केवलमेकादश्यां सायंप्रात ।
र्भोजनं वर्जयेत् दशम्यां द्वादश्यां नैकभक्तनियमः तदुक्तं कात्यायनेन नित्योपवासे यो मर्त्यः सायंप्रात
र्भुंजिक्रियाम् सम्यजेन्मतिमान्विप्रः संप्राप्ते हरिवासरे इति विप्र इति सर्ववर्णोपलक्षणम् काम्योपवासे दश
म्यां द्वादश्यां चैकभक्तं कार्यं एकादश्यां चोपवासः कार्यः तदुक्तं देवलेन सायमाद्यन्तयोरह्नोः सायंप्रातश्च
मध्यमे उपवासफलप्रेप्सुर्जह्याद्भक्तचतुष्टयमिति यस्तूपवासी कुर्वीत नैकभक्तचतुष्टयमिति अत्र फ
लप्रेप्सुरित्यनेनैवास्य काम्यविषयत्वं ज्ञायते काम्यपर्वविशेषानन्तरं कात्यायनेनोक्तम् ग्रहणान्तरेण मन्त्रेणाद्विजे
मन्त्रेणाभिमन्त्रिते उपवासफलप्रेप्सुः पिबेत्पात्रगतं जलम् काम्योपवासे दशम्यादिदिनत्रये कार्यादि वर्जये
त् तदुक्तं मत्स्यपुराणे कांस्यं मांसं मसूरांश्च तैलं वितथभाषणम् व्यायामं च प्रवासं च दिवास्वापं च मैथुन
म् तिलान्पिष्टं मसूरांश्च दशम्यादिषु वर्जयेत् विलयमांसवेपि कांस्यं मांसं मसूरं च पुनर्भोजनमैथुने द्यूतम

नि. सिं. भोगेमांसनिषेधात्तो व्रतलोपेऽन्यत्र ऋतौ त्रिरात्राद्ध्वजितवर्जनमिति एवं सामान्येनस्त्रीसंभोगेऽभ्यनुज्ञेऽपि स्मृत्यन्तरे ऋ
द्वि. तुकालगमनादिषु व्रतलोपोनास्ति तदुक्तंकात्यायनेन ऋतौस्वकान्तंसंभोगस्तेनव्रतव्ययःस्मृतः इति ऋतौ से
५५ कामुकेऽस्य तु कालेगर्भाधाननिमित्तेनात्मकंभोगंवर्जयित्वाऽन्यत्रसंयोगव्रतमत्ययःस्मृतः ऋतुकालेऽपिवा
ऽपर्वत्तिथी न दृतिक्रमेदोषश्रवणात् अन्यतिथीमृतहितंसनाकृतेपि गर्भाधाने षोडशतिथिपर्यन्तम्।
न्यत्रापिकन्येषां न व्रातिक्रमेदोषः अत एवोऽत्रिप्रायात्मकं पुत्रकेन्द्रेतः सेकेत इत्यर्थः स्वदारव्यतिरि
क्तामभ्यवेत्तसांबूलपानादिभिरपिब्रह्मचर्यभंगोभवति पृथ्वी स्त्रीणांतत्प्रवृत्तानांस्पर्शालापाभिः सेकृत्यनादपि
निषेधः स्त्रीव्यवहारेऽपितद्रतेव्रतसंक्रमादिति एवं पत्न्यादिकंसर्वत्रामेव अत एवमाशाच्चादिदंलपदर्शनेनदोषः
ऋतौसंक्रमादिति ऋतावपिषोडशतिथिनाया प्रवीचीतः सावकाशायवर्जयः अन्यथा कात्यायनवचनेन
विरोधःस्यात् अतएवस्वदारागम्यपानादिभिरपिब्रह्मचर्यभंगोनात्तीत्यर्थः मांसविषये व्यासेनदर्शितः वर्ज
येत्यारोगामांसंव्रतादप्यापद्यपसदिति उद्यपात्मकमपिमांसंव्रतादौवर्जयेदित्यर्थः इत्युक्तनियमसहितः
प्रातःस्नानानन्तरंउपवाससंकल्पंकृत्वाउपवासंकुर्वीत तदुक्तंस्मृतसंवमेत्रेणसंकल्पयेत् मेत्रश्च प्रकार
स्यातिरात्रादारोऽस्मादहमपरेऽहनि भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्युतेति काम्येतूपवासेजलस्पर्शंताम्र। ५४

यथा स्पर्शनेन्द्रियतः स्नानानुविशादिस्पर्शनात् संभाष्यमानोसुविप्रदेविनयेरप्युतेत्रयः तेषामालोकनेन सूर्यंपश्ये
त्समतिचरतीति शुचिशूद्रशुद्धिप्रसम् विस्मयमानेनेपि श्रुसंभाषणात्समभाष्यतेनलस्पतत्स्निकादलम् शामलव्याः
फलव्यापिपापाणोपापरोपसृत्यतीति गुणेः सहवासप्रतिवोक्तम् तत्रगुणात्सुविस्मयमानेरपवोक्ताः यथा त
द्रपुःप्रजनेन्द्रादेनलक्षणास्रवणादिकम् तद्दर्शनेवचनन्नामकीर्तनश्रवणादयः उपवासकृतानामनेतगुणाः पोक्ता
मनोविघ्नमिविति तन्नुहेतानाउपक्रान्तनादिस्मरणाभिधीयते श्रुणापवासकृतानियमाउच्यन्ते उपवासव्रतीद
धूर्तं+ वं+ तथान्नेहिंस मन्टतेवोयमसकृज्जलपानेसकृत्ताम्बूलभक्षणात्स्त्रीसंप्रयोगादिवास्वापवमासववर्जनम् तद्दके
ह्नवेलिहन उपवासेतुयाश्राद्धेतत्वादेदन्तधावनम् देतावाकास्नसंयोगादेतिस्मृऊलतारेइति उपवासादि
पुदंतकाष्ठनिषेधेः गुकल्पोऽध्यासेनोक्तः प्रलाभेदन्तकाष्ठानामनिषिद्धायाततथातिथौ अपांद्वादशगण्डूषैः प
वैद्यदन्तधावनंस्मिति दंतधावनेप्रायश्चित्तंस्मृतिसंग्रहेप्योक्तं सेवनहिंसकयोः सत्येहूतालेयद्यहिंसनं प्राय
श्चित्तव्रतोकृपाजपेयशतमसहस्रकम् नामविष्णुनाम मिथ्यावादेदिवास्वापेसकृज्जलपानेप्रायश्चित्तंकाला
पतेनोक्तं मिथ्यावादेदिवास्वापेबहुशोम्बुनिषेवणे अष्टाक्षरव्रतेनजपमाशतसहस्रांभवितिति यशास्त्रे
नमोनारायणाय नामबलनवैगणोस्त्रीसंभोगेमासमभक्तसेचपायश्चित्तपेठीनसिनोक्तम् ताम्बूलचर्वणास्त्रीसं।

यथा

नि.सि.
प्र.
५८

दीपप्रदानादिवाक्यानि फलार्थयेषूपवासविधायकानि तानि वा तत्स्यावतिविषयाणि ज्ञेयानि कर्तृविशेषा
नभिधानात् प्रत्यवायश्रुतेस्तु समदशमदादशस्तोत्रादिवाक्यैर्विशेषः स्यात् प्रत्यतिमेकादश्युपवासनिर्णयो गरुडस्य
स्य काम्यत्वकामनानुसारेण निर्णयः संततिदोदयैकादश्युपवासे च भिन्नानि फलानि यथा कूर्मे [illegible] पुराणे
यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यं श्रियं संततिमात्मनः एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपीति गोविलोपि एकादश्या
म्नितवदेद्यस्तु ऊर्ध्वोऽपापघातम् स विष्णुलोकं व्रजति कृत्स्नपते विमुक्तेऽन्यादिवाक्यैः फलविशेषाभिधा
नात्सकलापत्तयाउभयैकादश्योरुपवसनं वैकादश्यावाकाम्योपवासे ऽर्यादि [illegible] त्यल्पमतिविस्तरेण प्रत्योपवास
स्तत्रूपनिरूप्यते तत्र कौर्मविष्णुधर्मोत्तरे उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह उपवासः स विज्ञेयः सर्व
भोगविवर्जितः इति पापेभ्यो निवृत्तस्योपवासस्तत्कृतम् कानि तानि पापानीत्यत्र स्मृत्यन्तरे आह विहितस्याननुष्ठान
मिन्द्रियाणामनिग्रहः निषिद्धसेवनं [illegible] वर्जनीयं प्रयत्नतः हारीतोपि पतितपाषण्डिनास्तिकादिसंभाष
णमनृतामालापादिकमुपवासदिने वर्जयेदिति विष्णुपुराणेपि तस्मात्पाषण्डिभिः पापैरालापस्पर्शनं त्यजे
त्तत्र विशेषतः क्रियाकाले यज्ञादौ चापि दीक्षितः इति कूर्मपुराणेपि वहिर्ग्रामान्त्यजान्सूतीं पतितं च रजस्व
लां न स्पृशेन्नाभिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरेऽपि पाषण्ड्यादिस्पर्शनदर्शनविषये प्रायश्चित्तमपि विष्णुपुराणे उक्तम भ.

जस्वं+

हमयो।

यथान्यां रवेनपि वेत्तोयंनत्वारेकुर्मस्सकृतौ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि विलम्बमोक्षेरपि सवद्धहा
मगोमृषसेनपीचगुरुतल्पगः एकादश्यां द्वयोर्भुंक्ते पक्षयोरपीमादिवासे: भोजननिवृत्तिः पक्षद्वये काद।
ग्रणाः प्रतिपादिता तथा संक्रान्तौ कृष्णपक्षेवमादिवासे: कृष्णपक्षे उपवासनिषेधश्च शुक्लामेव सदामहा
मादिवासे: शुक्लैकादश्यामुपवासविधानाच्च सकामैर्गृहिभिः शुक्लैकादश्यामुपवासव्रतंकार्यं कृष्णैकादश्या
मपानतिवृक्षमात्रामितिमिदम् शयनीबोधिनीमध्यगतगृहस्थमात्रेण कृष्णैकादश्यामप्युपवासव्रतंकार्यं तद्
क्तं शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशीभवेत् सर्वोपोष्या गृहस्थैस्तु नान्या कृष्णा कदाचनेति पृथ्वीचन्द्रोदयेमहा
तिपुत्रवतो गृहस्थस्य कृष्णैकादश्यामुपवासनिषेधः शयनीबोधिनीमध्ये किंचिद्गौणं कल्पमित्युपवा।
सृजयान् तदुक्तं मनेतभद्रीये उपवासनिषेधे तु किंचिद्भक्ष्यं प्रकल्पयेदिति मत्स्यवशेषादिविषये दर्शितं।
अविज्ञानामलाभे पयोदधिफलानि वा महादेवाद्युपवासातमोभवेदिति वायुपुराणे तथैव विष्णो।
पञ्जः नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा फलं तिलाः क्षीरमथांबु चाज्यं यत्पंचगव्यं यदि वापि वायुः प्रशस्तमत्रोत्त
भुञ्जेव यतिषुत्रः यथोत्तरं इत्येवाप्ययने परिकीर्तितेति तत्प्रयाणमवाप्नोतिद्वादश्योरुभयोरपि तथा
सोमसूर्यग्रहे उपवासमेवमुनिभिः स्मृते तथासितासिते पुण्ये द्वादश्यो विलम्बपुष्टिदे इति कूर्मपुराणे नार

नि॰सि॰ कृष्णैकादश्यां पुत्रवान् गृही उपवासनिषेधादशननिवृत्तिमात्रमेव कुर्यान्नोपवासमिति गम्यते कृष्णैकादश्यां
मू॰ पुत्रिणां उपवासनिषेधः कूर्मपुराणे यथा संक्रान्तौ कृष्णपक्षेऽन्तरविष्णुकादिने तथा एकादश्यां न कुर्वीत
५८ पा+ उपवासं न पुत्रवानिति प्रत्यक्षवातिरूपवधज्यते काम्यायनोपि एकादशीषु कृष्णासु रविसंक्रमणे तथा चं
द्रसूर्यग्रहणे चैव न कुर्यात्पुत्रवान्गृही व्रत उपवासमित्यर्थः गौतमोपि आदित्येहनि संक्रान्तावसिते का
दशीषु च व्यतीपाते कृते श्राद्धे पुत्रेनोपवसेद्गृहीति तत्रैव वचनेषु तथा एकादश्यां कृष्णायां संक्रमे ग्रहणे
पि वा उपवासं न कुर्वीत गृही पुत्रवानतथा दिनादित्रवचनेषु संक्रान्तिरविवासरकृष्णैकादश्यामुपवासनिषे
धः प्रतिपादित इति चेत्र संक्रान्त्यादिनिषेधस्य संक्रान्त्यादिविहितोपवासनिषेधविषयः तत्कृष्णैकाद
श्युपवासनिषेधविषयः वृद्धेत्येतेन्यनिमित्तेन तन्निमित्तोपवासस्य निषेधोयमुच्यते ततः ना[illegible]षायां कृतोऽत्रा नु+
न्योपवासादित्यवगम्यतामिति तन्निमित्तस्य संक्रान्त्यादिनिमित्तस्योपवासस्य निषेधात् अतोषयाकृतः संक्रा
न्त्यादिनिमित्तोपवासनिषेधो न्यैकादश्युपवासविषयो न भवतीत्यर्थः अतश्च कृष्णपक्षैकादश्यां पुत्रवान्गृ
ही नित्योपवासं न कुर्वीत काम्योपवासमेतद्विषयो वचने अन्येषु वादेषु कृष्णैकादश्यामुपवासनिषेधः ततो भो
जननिवृत्तिरिति तत्र पुत्रवते कृष्णैकादश्यामशनमात्रनिवृत्तिरिति समो कूर्मपुराणादिवचनबलात् ६२

२ ग्रास्यः कामसंक्रान्त्यास्युपवासनिषेधो+२

नित्यकाम्यमिति तत्रगुणत्वसंदेहे नित्यं तदेव काम्यमिति कर्मैक्यपायसमानस्यापरार्थत्वेनोपपद्यते नित्यत्वेना
मफलानपेक्षित्वं काम्यत्वेन फलापेक्षितत्वं तस्यैकस्यैव फलानपेक्षितत्वं [illegible] न दृष्ट
मितिवचनं भवति भावाभावयोः समानाधिकरणाभावात् तथा च पूर्वोक्तोपवसेदेकादशीमिति वाक्यमस्त्वन्तरा।
मेवेति युक्तं वक्तुं तेनैकत्वेनैवेदि न हेयविधानं कदापि नोपपद्यते तथा एकादशीव्रतमागतमपि नस्या
न्नेदयेति नित्यकाम्यमेव च तद्वयमिमादिभेदः प्रदर्शितः प्रतबन्धितिकामानित्यविधिनानित्यमेकादशीव्रतं कुर्या
त् सकामस्तत्काम्यविधिना काम्यमेकादशीव्रतं कुर्यात् अप्येकादश्यां [illegible]पि कामिनः प्रदर्श्यते यदाह
कामायनः पक्षद्वयेऽपि कामसर्वोऽयं प्रणाम्यतीति विवेकः एकादश्यामुपवसेत्तत्रोत्तमयोरपि इति एवं च
तदेहैकादशीव्रतस्य सर्वेषां प्राप्तौ व्यवस्थयापि विशेषः कालादर्शेऽभिहितः यथा विधवायावनस्थस्य शुक्ला
यामेव पुत्रिणः गृहेऽविशेषः कृष्णायामपि स्वस्य व्रते इति अतश्च विधवायावनस्थयतिसमानधर्मत्वं गृहस्थपु
गणपोक्तं यथा पुनः प्रभातसमये घटिकैकाय यदा भवेत् तत्रोपवासो विहितो वनस्थस्य यतेस्तथा विध
वाया सुतवैवपरस्तो द्वादश्यां नेवेदिति सकामः पुत्रवान् गृहस्थस्त्वशुक्लामेवोपवसेत् कृष्णायामपि यतिर्वन्ति
मेवकुर्यात् तदेकैकादश्यां एकादश्यां नभुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि वानप्रस्थो यतिश्चैव शुक्लामेव सदागृही

यतेश्चैकादशीद्वे उपवासो गृहस्थस्य +

म+

त्रि॰
मु॰
५९

मरोपोष्या पक्षयोः शुक्लकृष्णयोरिति विष्णुधर्मोत्तरेऽपि द्वादशीनु प्रमोक्ष्या यावदायुः समश्नुतिमिति । क
राकोऽपि एकादशीमुपवसेन्न कदाचिदतिक्रमेदिति एकादश्यां न भुञ्जीत कदाचिदपि मानवः इति तथा प
प+ द्मपुराणे पुत्रोत्सवे वा संप्राप्ते सूतके मृतके वापि न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति ब्रह्मवैवर्तेऽपि सूत
कमावस्मादशीतः न करोति ह्रियो मूढ एकादश्यामुपोषणं स नरो नरकं याति रौरवं तमसावृतम् तथा
एकादश्यां तु निद्रेषु यो भुङ्क्ते मूढचेतनः प्रतिग्रासमसौ भुङ्क्ते किल्बिषं श्वादिविट्समम् मद्यपानात्सुतिः
सुदृष्पापैर्वा नरके व्रजेत् एकादश्यां न भोजीत पितृभिः सह मज्जति नारदीयेऽपि यानि कानि च पापानि ब्रह्म
हत्यादिकानि च अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे इति स्कन्देऽपि मातृहा पितृहा चैव ब्रह्महा गुरुत
ल्पगः एकादश्यां तु यो भुङ्क्ते पक्षयोरुभयोरपि तथा वरं स्वमात्मनो मांसं वरं गोमांसभक्षणं वरं हत्या सुरा
पानं एकादश्यां न भोजनमिति उपक्रमव्रतविधायकवाक्यानि यथा विष्णुरहस्ये यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यं
श्रियं संततिमात्मनः एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि स्कन्देऽपि यदीच्छेद्विष्णुलोकान्भोगान्मुक्तिं वा संततं द्व
लेभाम् एकादश्यामुपवसेत् पक्षयोरुभयोरपीत्यादिकानि काम्यव्रतविधायकानि एवं च सति इदमेकादशीव्र
तं नित्यव्रतविधायकवाक्यश्रवणात् किं नित्यं किं वा काम्यव्रतविधायकवाक्यश्रवणात् काम्यमिति अत्र कश्चिदाह ५८

वाञ्छन्नापि
उपोष्यैकादशी
राजन्यावदायुः
सुर्ध्यन्निमिषितं

दशमीमुहूर्त्तैकादश्यांकार्यमितिनियमार्थं नवमी

नवम्यादिनाद्दशमीयुक्ते श्रवणसंभवे वेदितव्यं श्रवणयुक्तायामेव दशम्यां प्रस्थानमपराजितापूजा च तदुक्तं
श्रवणर्क्षे तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः उल्लंघयेयुः सीमानं तद्दिनर्क्षे ततो नराः इति श्रवणो वापराजिते
ति श्रवणाभावे तु केवलदशम्यामेव कार्यं तदुक्तं लल्लेन तिथिः प्राशस्त्य तिथिपर्यंते तिथिरेवकारणं तिथिः प्र
इति माणं तिथिरेव साधनमिति विजयदशमीनिर्णयः एतद्गतास्तत्सर्वास्वपि दशमीषु तिथिषु नेनानकः पूर्वः
परतः दशम्यामनंतकः स्वामीति अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते दशमीगुरुवारेण सिद्धा यथा गुरोर्दशमी तं
पंचम्यादिति दशम्यां भौमवारेण क्रकचयोगः दशम्यां पंचमी भौमे मंगलादिकार्यं तदुक्तं सिद्धकल्पात्सविकल्प
तुः स्थिते क्रूरग्रहे दशम्यां शुभा भवतीत्युक्तमेव सिद्धकल्पिकस्य यस्य यद्दशमी विफला भवति दशम्यां तत्क्रिया
दिवसे श्रवणाख्यभं गतस्त्वां तत्तु रूपैः उक्तं च त्रयोदश्यां तृतीयायां दशम्यां मिश्रादिना लिखितं सर्वोपि नाशयात्
उक्तं च पीयूषकपालोद्धारणीति दशम्यामुत्तरदिग्गमनं कुर्यात् इति श्रीनिर्णयामृते दशमीनिर्णयः अथैका
दशीनिर्णयो यत्र एकादशी तिथिरुपवासेषु हरेराद्वादशीयुक्तेति प्रथमवाक्यप्रमाणं द्वादशीयुते वृषणा
क्ता तथापि हरिदिनान्तरात्सर्वोद्रोदशीष्यते तत्र चैकादशीव्रतविषये नित्यत्वविधायकानि वाक्यानि स्मृत
ते तत्र नित्यत्वे यथा गारुडपुराणे उपोष्यैकादशी नित्यं पक्षयोरुभयोरपीति तथा च सनत्कुमारोपि एकादशी

ता

नि. सिं.
म.
५५

ख्रवाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं । अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः । परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतमि
ति । इयं दशहरा यत्र योगबाहुल्यं सैव कार्या इति दशहरानिर्णयः । अस्यां दशम्यां गंगाजले स्थितः दश
वारं स्तोत्रं गंगाया दशहरास्तोत्रपाठपूर्वकं स्नानं कुर्यात् उक्तं च स्कांदे तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले
स्थितः । यः पठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि वाक्षमः । सोपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नत इति गंगायाः
प्रसन्नसन्निधाने तीर्थान्तरेष्वपि अनेनैव विधिना स्नानं कार्यं स्नानकाले न कर्तव्यानि तीर्थानि तेष्वनर्थमिति [illegible]ति
येषां गंगा न स्मरन्ति विकृतीपि विधयः । यथोक्तं स्नानकालेन्यतीर्थेषु जप्यते जाह्नवी जनैः । विना विष्णुपदीं ना
न्यत्समर्थमघशोधने इति । अथ मङ्गलविधोक्तिनिरुपादि इमं मे गंगे यमुने सरस्वतीत्यादि । अनन्तं गंगायाः
गुणानां वर्णनात् ददाति स्वर्गं तीर्थानि वृन्दकृत्यन्तीति । आश्विनशुक्लदशम्यां नवमीयुक्तायां वा अपराजि श्रवणादियुक्तायां वा +
तापूजनं प्रस्थानं वा कुर्यात् यदुक्तं दशम्यां तु नरैः सम्यक् पूजनीयापराजिता क्षेमार्थं विजयार्थं च प्रसिद्ध वि
धिना नरैः । नवमीशेषयुक्तायां दशम्यामपराजिता । ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्धिनीति तथा आश्वि
नीशुक्लदशम्यां तु जये देवपराजिताम् एकादशपातकैर्नान्यपूजनेनापराजितम् स्कन्दपुराणे । दशमीयः स तु
लेयं प्रस्थानं कुरुते नृपः । तस्य संवत्सरं यावन्न क्वापि विजयो भवेत् इत्येवं च दशम्यामेव प्रस्थानं कार्यं तता
५५

शुक्लान्न दूषिता यस्मात्स्वर्गात्सर्वतोमुखीति तत्पूर्वविद्धाया अलाभे उदयकालव्यापिनी ग्राह्येत्येवं पूर्वं श्व
तः नवमीदशमी अत्रैव कार्या तस्या अलाभे उदयकालव्यापिनी ग्राह्या अथ वापकादशी अंगारेण क्रिया
मागामे कल्मषादि पूर्वविद्धायां कार्यमिति सिद्धांतः अथ चैत्रशुक्लदशम्यां यमपूजा कार्या यथोक्तं देवीपुरा
णे चैत्रमासस्य सितपक्षके तु यो धर्मराजं दशम्यां तत्पूजितास्तोपिकैः विगतानि विनिशांतक ...पदं प्रा
दशाहराया मुयादिति शेषः अथ ज्येष्ठशुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्मृता तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः यां का
मुच्यते + चित्सरितं प्राप्य दद्याद्दर्भतिलोदकं मुच्यते दशभिः पापैः समहापातकोपमैः इति अत्रैव ब्रह्मपुराणे वि
शेष उक्तः ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतेति स्कंदपुराणे
दशहरायां दशयोगा उक्ताः यथा ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः गरानंदव्यतीपाते कन्याचंद्रे
वृषे रवौ इति अत्र च वराहपुराणे कुजवारयोगः स्कंदपुराणे बुधवारयोग इति विरोधः तत्र कल्पव्यवस्था
परिहरणीयः यथा अवनीं सांसमनि हरेति अस्याः दशम्यां गावतीर्णा कस्मिंश्चित्कल्पे भौमवारयुक्तायां
दशम्यां कस्मिंश्चित् बुधवारयुक्तायामिति विरोधः दश पापानि च मनुनाप्युक्तानि परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानि
ष्टचिंतनं वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतम् पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः असंबद्धप्रलाप

नि॰सि॰
म॰
५५

मासेनवम्यांशुक्लायांमहानंदकरीवराणां तस्यांस्नानंतथादानंतपोहोमजपोषणां सर्वंतदक्षयंप्रोक्तंयदस्यां
क्रियतेनरैरिति सर्वासुनवमीषुतिथिषुक्तेनसरस्वतीपूज्या यदुक्तं सरस्वतीनवम्यांचेति ग्रंथांतरेहविहि॰
तादिकंनिषिद्धे नवमीषुतिनावारेसोमवारेचनिषिद्धा यदुक्तं शनौचतुर्थीनवमीति तथा सोमेतुनवमीषु
गणायुतवमीरोहिणीमृगाः पतानितिमवेलावल्लसिंहिदातिसकर्मसु शुभदाभेणाविवर्जिता हतीयानवमीमा
घकृत्समेव नवम्याश्चावपूर्वेयनादिउग्रकर्मकार्यं वत्तदेण्णावतर्थ्यांचनवम्यांचातिमर्दनमित्यादि ग्रचाम
लकस्नानंनकुर्यात् यदुक्तं सप्तम्यांनिंद्यनवमीषुचेत्यादि ग्रवरतकाष्ठमपिवर्जयेत् तदुक्तंव्यासेन प्रति
पद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांहरिवासरे दंतानांकाष्ठसंयोगोदहत्यासप्तमंकुलमिति ग्रत्रापिप्रतिपदेवयोगि
नीसोमुत्थानसर्वस्यादिशियात्रानकार्याहस्तिकस्यकृत्ग्रहेनवमीदशमीचाशुभाभवति उक्तंच पद्मपुरे
णामित्यादि नवम्यांतस्मीफलभक्षयेन्नफलमेव इतिनिर्णीयामृतेनवमीनिर्णयः ग्रथदशमीति।
र्णीयते दशमीतिथिरुपवासादिषुनवमीयुतेवग्राह्या यदुक्तंपैठीनसिनापंचमीसप्तमीचैवदशमीच
त्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैवकर्तव्यासंमुखीतिथिरिति ग्रापस्तंबोपि ग्रष्टमीनवमीविद्धाकर्तव्याफल
कांक्षिभिः दशमीतनकर्तव्यासद्गंगाहिजसत्तमेरिति यत्तवचनः सप्तमीदशमीकार्यापूर्वयापरयापवा ५५

सितिवेनाम्नाचैद्विकोहमयेत्सुधीः ह्मंवारोप्यमयं भक्त्यायोवांवैपापनाशिनी कंचवीरसपुष्पैस्तगंधै
श्चागुरुकचंदनैः धूपैनवटप्णगोलमोदकैश्चापिपूजयेत् कुमारीःपूजयेद्भक्त्याद्विजेपोविप्रांश्चशक्तितः शु
नीतवासतः पश्चाद्विल्वपत्रैक्षणात् एवंयःपूजयेद्दार्यासुहृदयापरयान्वितः सयातिपरमंस्थानंयत्रदेवो
गुरुस्थितः प्रथमाद्रपदशुक्लनवमी नेरातास्त्रीदुर्गापूजयित्वाविस्लुलोकमवाप्नोति भविष्योत्तरेपि मा
सिभाद्रपदेयास्यानवमीवहुलेतरा मातानेरामहापुण्याकीर्तितापापनाशिनी तस्यांयःपूजयेद्दुर्गाविधि
वत्कुकनंदन सोश्वमेधफलंप्राप्यविस्लुलोकंचगच्छति प्रत्रैवहल्लपत्तनवम्यांदेवीमभ्याप्पयेत् नरकेदे
वीपुराणे कन्यायांकृस्लपलेतपूजयित्वाद्रभेपिवा नवम्यांवापयेद्देवींगीतवादित्रनिःस्वनैरिति प्रथाश्वि
नशुक्लनवमी मन्वादिनवमी नरके प्रश्वयुकशुक्लनवमीति प्रथकार्तिकशुक्लनवमी युगादि पद्र
नै नत्रसूर्जेशुगादयःइति प्रथमार्गशीर्षशुक्लनवमीनंदेत्युच्यते तस्यांयस्त्रिरात्रोपोषितोदेवींसंपूजयेत्सो
श्वमेधफलमाप्नोति नरकेभविष्योत्तरे मासेमार्गशिरोवीरशुक्लपक्षेनयाभवेत् सानंदनीमहापुण्यान
वमीपरिकीर्तिता यस्तस्यांपूजयेद्देवींत्रिरात्रोपोषितोनरः सोश्वमेधमवाप्नोतिविस्लुलोकेमहीयतेइति
प्रथमाघमासशुक्लनवमीमहानंदाप्रोक्ता तस्यांस्नानदानादिकृतमक्षयंभवति नरकेभविष्योत्तरे माघ

ति॰ नि॰ हाकंत्व्याफलकोटिहिमगिरिसमं सोप्युक्ताविधानात् तथाच नकुर्यान्नवमींतातदशम्यांतुकदाचन तथा
स॰ नवमीदशमीचैवनोपोष्यागणसंयुतेति एवंविहायनिषेधाच्चनवमीसमीयुतैवोपोष्येतिसिद्धान्तः इतिसामा
५२ न्यनिर्णयः अथविशेषनिर्णयः अथवैशाखमासेउभयतनवम्यांतूपवासपरश्चंडिकांपूजयेत् तदुक्तंभवि
ष्योत्तरे वैशाखमासिराजेंद्रनवम्यांपक्षयोर्द्वयोः उपवासपरोभक्त्यापूजयानश्चचंडिकाम् हंसयुक्तेनसं
काशात्तेनमार्कैणसन्निभः विमानवरमारूढोदेव्यालोकेमहीयतेइति ज्येष्ठशुक्लनवम्यांब्रह्माणींशुभा
मेषूजनेब्रह्माण्याःकुमारीश्चयथाशक्तिपूजयेत् तदुक्तंभविष्योत्तरे उपवासपरोभक्त्यानवम्यांपूजयेदुमां ब्र
ह्माणींविधिवेनाम्बापवित्ररूपेणारूपिणीं ज्येष्ठमासितत्पक्षेशुक्लेनानाकुसुमैर्विधि पाल्यंचपयसोपते
तचभुंजीतवाग्यतः कुमारीर्भोजयेत्सापिस्वशक्त्यावास्वशक्तितोदेति आषाढेनवमीद्वयेशुक्लपक्षेपञ्चगा
व्यस्नातःपोषितः ऐरावणगतांमैंद्रीनाम्नीदेवींपूजयित्वानक्तंकुर्यात् तदुक्तंभविष्योत्तरे उपवासपरोभ
क्त्यानवम्यांपक्षयोर्द्वयोः आषाढेमासिराजेंद्रयःकुर्यान्नक्तभोजनम् पूजयेच्छ्वेतपाण्डुरगामैंद्रीनाम्नीस्वना
मतः ऐरावणगतांशुभ्रांश्वेतरूपेणारूपिणीं ऐरावणस्यसंपूज्यःसर्वभूतहितेरतः उपवासपरैस्तुप्रतनवम्या
पक्षयोर्द्वयोः श्रावणेनवम्यांकुमारीनाम्नीइत्थंसंपूज्यसर्वकामानवाप्नोति तदुक्तंभविष्योत्तरे कौमारी

नालीशाके एकादश्यां नत्वान्नागुड्याति द्वादश्यां चर्मविल्वं त्रयोदश्यां तिलं वार्ताकं चतुर्दश्यादिति वर्षः तेषां
भक्षणे प्रोक्तं दिभत्तानातत्त्वनिमित्तमभिप्रायः तथाष्टम्यां दिवा न भोक्तव्यं तदुक्तं भृगुनाष्टम्यामस्त्रयो विष्णोः
श्रोभुक्त्वा न पूर्वेणि एकादश्यां दिवा रात्रौ भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति अत्र चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावस्यापूर्णिमा
पर्वाण्येतानि राजेंद्र रविसंक्रांतिरेव चेति अष्टमीद्वयं चतुर्दशीद्वयं अमावस्यापूर्णिमा संक्रांतिश्च तिथिवांगि
इति कालादर्शोक्त्वा ऽऽत्ताष्टम्योरपि पर्वत्वे तयोः पृथगुपादानात्सर्वाणीति भूताष्टमीव्युति रिक्ते पर्वे गृह्यते
अथवा शुक्लाष्टमी कृष्णचतुर्दशी च चतुर्दशी शाकारविमक्रम्य सेति ग्रयाते शुक्लाष्टमी कृष्णचतुर्दश्योरेव
शुक्ल + पर्वत्वाभिधानात् कृष्णाष्टमी चतुर्दश्योरपि दिवाभोजननिषेधप्राप्तिः निषेधपाप्यस्य पर्वणि तत्रुक्ता भूताष्टम्यो
रितिपुनर्वचने पक्षद्वयगतानां समस्तानामष्टमीषु तिथिषु पराह्णिकः ऋत्यः अष्टम्यां च चतुर्दश्यामित्यादिक
ति+ मेव + तथामिषु नक्तव्यास्येरवाष्टमीदर्शा मिथुनावलयोविसृजमेव अष्टम्यामेणात्योर्दिशि योगी तीथ
अष्टमीदर्शाश्री निवृत्तेति नत्वयात्रानुकार्या तस्यां तमेव स्त्रीवर्धसेतन विवर्धितेन निर्णयामस्तेष्टमीनिर्णयः अथ नवमी
रघुरेतुनाहि निर्णीयते नवमीतिथिरूपवासादिषु ष्टमीयुतैव ग्राह्या तदुक्तं वसरंभयादिति तथा अष्टाम्यातवमीयुक्ता
नेत्यु भकार्यं युव नवम्याष्टमीयुतेति तथा प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्या मे सम्मलीति ध्विति तथा ब्रह्मवैवर्ते अष्टम्यां नवमीवि॰
न्यो पदाःपरेषा
मित्तुलमेव + ४
चौ

तिमं॰
प्र॰
४२

यत्कान्गुणामिताष्टम्यांलक्ष्मीःसीताचपूज्या यदेवान्नादिकंब्राह्मणेभ्योदत्तं तदेवभोज्यंतास्वत अत्रकेचदन्तश्रु
ते प्रदत्तंगुणिभिरष्टम्यामस्तमितेऽरुणेलक्ष्मीःसीताचसंपूज्यागंधमाल्यादिभिःसदेति ततःप्रदोषसमये
दीपावल्याःसमर्पणः दत्तमिष्टतयाभोज्यंभवितव्यंचदानेवैरिति अथकृष्णाष्टमी तस्यांसंपूर्णायांशुक्लाष्ट
म्यांयदावृधवारोभवति तदाकल्याक्रविधिनायकभक्तेऽत्रनेकार्यं तदुक्तंभविष्योत्तरे यदायदासिताष्टम्यां।
बुधवारोभवेन्नृप तदातदाऽतिमायायास्यांचैकभक्ताशनंबुधैः बुधाष्टमीतिसंपूर्णायथोक्तफलदायिनीति।
शुक्लायांतिथिदाराणामाह संध्याकालेतथावैवेपुनरमेवजनार्दने बुधाष्टमीनकर्तव्याद्वेतिपुराणपुराकृतोमि
मीर ति अथसितद्वविनकदादिकेलिख्यते अष्टमीसमस्तसिद्धा यथा भौमेषष्ठीन्वितानीयस्यादष्टमीबुधेयोदशीतिसिद्ध
तमुक्तं शुक्लातिथिविरुद्धानतीयाषष्ठीत्रयोदशीतियातिथयः अत्रसंध्यामेघयोगीकृतेकार्यं यथा नयासंस
शामवलोपयोगिकार्याणिसिद्धानिद्विनिमितानीति अत्रसप्तमीनमांसभक्षणानिषिद्धं यथा नार्कोस्वारेनवस
क्रमेपि नवैष्टनेनव्यतिपातयोगे नपक्षमध्येनचविष्टिसंख्यायांसंगतेशोनचक्रकृतइति पक्षमध्येष्टम्यांतथा
पक्षमष्टमीविति तथा अष्टम्यादिषुनायाह्वर्धगतीलः कदाचिदपिविद्वान् शीर्षकपालान्त्राणितवच
मेतिलानिचक्रमइति अथमर्थः अष्टम्यांपीर्षनारिकेलंनवम्यान्नवम्याकपालेतैलोफले दशम्यामेच
त्रा पर्व +

चासाधनेन च दशम्यां च बलिं राज्ञः पूजयित्वापराजितां दशादिस्ममनोयोगायाश्चेक्रमाः पराजिताम् दशारि
तसमनोयोगायाश्चक्रमाच्चैवहेतव नीराजनं सम्यक्कृत्वा ततो नीराजयेद्बलि इति दुर्गोत्सवः अथ कार्तिकशुक्ला
ष्टम्यां गोपाष्टमी तत्र गोपूजा कार्या तदुक्तं कूर्मपुराणे शुक्लाष्टमी कार्तिके तु स्मृता गोपाष्टमी बुधैः तत्र कुर्या
द्गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणाम् गवानुगमनं कार्यं सर्वान्कामानभीप्सतेति अथ पौषशुक्लाष्टमी सा तु यदा
रोगयुक्ता महाभद्रेत्युच्यते तत्र महेश्वरपूजादिकं कार्यं तदुक्तं भविष्योत्तरे पौषमासे यदा देवि शुक्लाष्टम्यां बुधो
भवेत् तदा तु सा महापुण्या जयन्ती साष्टमी स्मृता महाभद्रेति कीर्तिता तस्यां स्नानं जपो होमस्तर्पणं ब्रह्मभोजन
न मत्प्रीतये महादेवि पूज्योऽहं विधिवद्बुधैरिति इयमेव भरण्यां तद्योगेन जयन्तीत्युच्यते यदुक्तं भविष्योत्त
रे पौषमासि यदा देवि चाष्टम्यां नगजे शुभे तदा तु जायते पुण्यलोके रौद्री समुच्यते तदा तु सा महापुण्या जय
न्ती साष्टमी मता तस्यां स्नानं तथा दानं जपो होमश्च तर्पणं सर्वं कोटिगुणं देवि कृतं भवति कल्पशः रौद्रभ
त्पतिवराहमिहिरेणोक्तं यथा रौद्राणि पूर्वाभरणीविशाखाणीति अथ माघशुक्लाष्टमी सोच्यते तत्र भीष्म
तर्पणं श्राद्धं कार्यं यथा माघे मासि सिताष्टम्यां सतिलं भीष्मवर्मणे श्राद्धं च ये नराः कुर्युस्ते स्युः सन्ततिभागि
न इति तर्पणविधिमंत्रमाह वैयाघ्रपदगोत्राय सांकृतिप्रवराय च अपुत्राय ददाम्येतत्सलिलं भीष्मवर्मणे अ

ति॰ं॰ श्रुणुपञ्चाक्षरंमन्त्रं: हिरण्यकशिपोर्युद्धेयुद्धेदेवासुरेतथा कालनेमिवधेयेनद्वयदन्त्रिपुरघातने ओंमित्निता॰
म॰ येवावशोभयाम्नात्रमत्रमन्त्र प्रमनारेवनीनाम्नाकालत्रात्रिवित्रणास्मृता मेदहाश्रुतिसूत्रसर्वान्यतोकेवंमयाविते
८१ ति श्रुणुदशाक्षरंमन्त्रं: कसुदेवावणोपद्य:श्रुणुदंतोयवामन: सप्रतीकोजनेतोलपतेशोदवशोनय: तेषांपुत्रा
श्रुपोग्रावववनान्यशामसमाश्रिता: मदोमद्रोगाग्रवेवराजामकोणिपवच ववेववनेप्रसूतनास्ताश्पणानिस्मसहातापि
यातवावनमवोरुद्रावारिमा:समरुद्रगण: भर्तारंरत्ननागेद्रस्वामिवत्परिपालयता श्रुवाभुद्विजसंयुद्धेरामते
स्तिमावृतेति श्रुणुतृतीयमन्त्र: यस्मिंविशमन:सर्वज्ञलीहामायारोदुरासद: श्रीगर्भविजयवेवधमेघारक्त
येवव रक्ष्योतववनामानिस्मयञ्जत्तानिवेयमा ननन्नक्तनिकातभयंग्रहदैवोमहेश्वर: हिरण्यवणावीरते
पातोदेवोजनार्दन: पितापितामहोदेव:समापालयतुसर्वदेति श्रुणुपत्र:शारमन्त्र: सर्वोपद्रपमहामात्रमर्व॰
देवान्मित्रदत्त वापमामममेगदेमाकेशरवरै:मदेति श्रुणुक्रूविकामन्त्र: सर्वोपद्रपानाशपामानिमित्तानिपि॰
नाशिता षूलाश्रुपादिनिस्कन्धाकुवारुशिग्रहंदणे वंडिकायेप्रदत्तासिसर्वदुष्टविनाशिनी तयाविस्तारिता
वासिदेवेभ्य:प्रतिपादिता सर्वसर्वागमस्मृतामसर्वोपद्रवतिवारिणी कृत्तिकेरत्नमांतिरणानियच्छनमोस्तुते श्रु
णुवतनकेदरमन्त्र: प्रोत्नारणायदृष्टानांसाधूनांपरतत्रायच ब्रह्मणानिर्मितंसासिव्वहारप्रासिदये यणोदेहि

रयेत् लोहाभिमानकं कर्मते तैनैतरुपिभिः स्वर्गतम् पृतपल्लयनेस्वानेगजाभंधमकेल्कनम् भ्रामयेत्रगारेनिबं
नेरिवोवपुरतृलतम् प्रतदृत्रपतिः स्वानामेसप्रत्पपिरद्वैवताः पूजयेद्राजाविद्वानिफलमाल्यविलेपनैः तस्मा
भिमायागादात्ताविषयः समुदाहृतः इज्यामंत्रायवत्यामिप्राणोक्तानंदनेव येः शुनिनाप्रयच्छतिकीर्तिमा
प्रयंपुणावलमिति तत्रारोह्यमंत्रः यथावुद्धादयतिपिवृपेमोक्षस्थपराम् तथाच्छादयराजानांविजया
मयामिहयेद्रति अश्वचामरमंत्रः शशांककरसंकाशक्षीरदिंडीरपांडुर प्रोत्साग्रपाशुद्ररितेवामरामरडलभ
अथालमंत्रः गंधर्वकुलजातस्त्वंमाभूयाः कुलदूषकः ब्रह्मणाः सत्यवाक्येनसोमस्यवरुणस्यच तेजसा
वेवसूर्यस्यमुनीनांतपसातथा प्रभावाच्चहुताशस्यवर्धस्वतेनतेजसाम रुद्रस्यब्रह्मचर्येणपवनस्यवलेनच
स्मरत्वंराजपुत्रोसिकोस्तुभंवममाणिस्मर नयामरेमेथ्यमानेक्षीरोदादमृतार्थिभिः जातउच्चैःश्रवाः पूर्वंतस्मा
न्नातासितेस्मर यांगतिंवसुहागच्छेन्मातृहापितृहातथा भूम्यर्थेनृतवादीचक्षत्रियश्चपराङ्मुखः सूर्यावद
नसोवायुर्यस्यपुण्यानिरच्छत बज्रायसतांगतिंप्तिपंतच्चपापभुवेलव विकृतियदिगच्छेयाजुदेधतिंवरामं
त्रिवृत्विजितयतमसत्सहभंरोजयोभवति अथध्वजमंत्रः शाक्रकेतोमहावीर्यसुपर्णस्त्वाश्रितोयसत्वपतिराजन
नस्तस्ततयानारायणध्वज गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयिसंनिहितायथा साध्यवस्यायदानांसत्रत्रमसिदेवादेति

म

ति.तो. ते: ततः खड्गं नमस्कृत्य पाण्डुराणां वधस्ति हृदये इत्युक्त्वा विमर्शयेद्राजा तं समभिनन्देत्वा तस्मै तोरण: पुनः पुनः प्रणम्याथ॥
म. मेस्मै रत्नानि दद्यात् पिशाचो सर्वेभूतेभ्यः कारयेद् यदृच्छया ग्रामे निशि नटनर्त्तकगीतज्ञैः कारयेत महोत्सवम् एवं
भा दृष्ट्वा निर्णयानीतां तामथ तेषां हृतमरस्य ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां मेषान् जातवर्णान् पापसूत्रान् पातमर्थं शतं वापि तद
र्द्धं वा यथाशक्त्या ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॐ भोः प्रजायेत सप्तरात्रम् कापालिके भूतले देये जलं हृदि दीपहस्तकैः कश्चि
खड्ग+ बोधावता योगाविभूतानां [illegible] भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यात् मन्त्रेणानेन मांसमिषम् स्नात्वा जले स्नात्वा पशु
च्छायां तेषु तम श्रीखण्डनागात्मम्लेन दिने दिने किरे हलि मत्स्यमांसं बलिं महेशानीमदेवा आदिमाः सव
त्वया मरुतश्चाश्विनौ रुद्रास्तपर्णाः पन्नगा ग्रहाः असुरा यातुधानाश्च पिशाचोरगराक्षसाः डाकिन्यो
यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः दिक्पाला लोकपालाश्च ये चान्ये विघ्नविनायकाः जगतां शान्तिकर्त्तारो
ब्रह्माद्याश्च महर्षयः मा विघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः मत्प्रसादात् पितान्वक्ता लक्ष्मीनात् उग्राम हे महोत्सवम्
सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति भगवती पुरी इत्येतत्ते समाख्यातं दुर्गादेव्या महोत्सवं पठतां शृण्वतां वापि सर्वाऽशु
भनिवारणम् इति महाष्टमी निर्णयः अथ दुर्गोत्सवप्रसंगात् नवरात्रादि महापारणा दिनान्तरं विधाने लिख्यते यथा दशा
म्यां पूजयित्वा तु सम्यगपराजिताम् कलप्रीत्यै पसम्पूर्णा जीवन्ती मलवाञ्छिताम् नवरात्रे तु राजाज्ञः कृते
ल+

शुभोवेदिव्यवरदोभवसुपूजितः नारायणस्यशिष्यस्त्वंवीरहेमदंडनमोस्तुते धूपंदद्मिमंत्रः दंडभेतांसपत्नानांघोरो
हृदयमर्दनः भवभयानिमेन्यानांनाशनाविजयवर्द्धनः यथाजीमूतघोषेणहृष्यन्तिचबर्हिणः तथास्तुतव
कृ+ के+ शब्देन[illegible] सदावहः घंटापूजामंत्रः शुभपत्रंशांतशापानांमेगलानांचमंगले विस्तनाविष्टतोलि
तमतःशांतिप्रदोभव शयातिदानमंत्रः विजयाजयप्रदोजेतात्रिचुवातीशुभकरः दुःखहापुर्मदःशांतःस
रोगिहाविनाशनः पतेहारात्रिभोधस्मानवमिहामहाबलाः तेतमिहास्तेतितिमंत्रैर्वदस्वगीयसे नमस्ते
सर्वेनामदमदवदोभवमपतेः त्रैलोक्यजयमर्वेस्वमिदामननमोस्तुतेइति तत्पवकर्णविशानित्स्वानिशून्यानि
पिनिमिः लोहाभिमारकेककमेकृत्वेवंमंत्रपूर्वकम् यमंकृत्वातथाहस्त्याश्वौहाप्लानमाचरेत् कुंकुम
चंदनकर्पूरनवकृ मैमेःशीतलयष्टाव चवितगाक्षांदेवीकृममेवध्याचेयवहुभिः कृमदेःसपद्मकुममैःस
धूपदीपःसनेवेद्यः मामैवल्मपत्रारमंगलप्राहुःसमुल्लसितेः विश्विनःकुचेयानेसदतमितुशास्त्रधारिज
नेलोकेःनेषामदत्त्वादितिवधतेसर्वमेवभगवत्या पूजासमन्वस्तु जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी
दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वाहास्वधानमोस्तुते बिल्वपत्रिकामंत्रः श्रमतोद्भवश्रीवृक्षमहादेवप्रियसदा बि॰
ल्वपत्रंप्रयच्छामिपवित्रंतेसुरेश्वरि दुर्गासंपूजनीयावतदिनदोषप्रदोषकेः सावाभीष्टासमव्रेष्टातस्याः ६ बलोग

निर्णी
म॰
५॰

वायवे वै वारुणाः सौरेः पार्वे मैत्रे सर्वे सर्वे वैश्वदेवं तथाग्नेयं होमः कार्यो दिने दिने तरंगारतणीयास्तपुरुषैः
ग्रासपाणिभिः नैवताग्रः कुर्वितनैनववारः कथंवनेति भविष्योत्तरे विशेषकृतः कन्यागते सवितरि शु
क्लपक्षाष्टमीतथा मूलनक्षत्रसंयुक्ता सामहानवमीस्मृता तस्यां सदा पूजनीया चामुंडा मुंडमालिनी तस्यां
ये तु पूजयंति पाणिनो महिषादयः सर्वे ते स्वर्गं यांति यांति चान्ये पापनाविंदति याक्षवालये ज्ञात्वा पशुस्तापक्ष
हूयते ततपावलिदानेन दुर्गा यथानुलपतेः यथा संतिष्ठते मेघं महिषैर्विंध्यवासिनी बलिदानेन मेघमासम
हिता दलेनु किं प्रमाणा यथा विंध्यवासिन्यानु वराशोपवासिनः एकभक्तेन नक्तेन तस्य शत्रासाया विनेनैव पूजनी
या जनैर्देवी स्यात् स्थाने स्थाने शरेशे सस्तातेः प्रमदाला षष्ठ्यां स्मृताक्षी जियंतेपेः वेश्यैः म्लेच्छैर्भक्तियुक्तैर्नरैस्तथा।
समर्थमानवैः स्त्रीभिस्तु रूपान्तरैरनुप्राप्तनिमित्तकः यथा मिलाषीन्नपतिः प्रतिपत्तत्प्रभृतिक्रमात् लो
हाभिसारकं कृत्वा यथावदष्टमीति लोहाभिसारकं सिद्धान्तवचनं देवान् प्रागदक्षवर्णदेशपताकाभि
रलंकृतम् मंडपं कारयेद्दिव्यं तुं वसमकरं वरम् तत्र तत्त्वास्माणस्तानाः शुक्लाम्बरधरः शुचिः डोकारपूर्वं स्वा
हांतं तल्लिंगेनैव पूजयेत् लोहानामाभवत्पूर्वं दानवः समदावलः सदेवैः समरे क्रुद्धैर्वध्यः पाशकलीकृतः
तदग्रसमभवं सर्वे लोहस्य तेतिते शस्त्राण्यमेव रक्षंतयं यपापसमहत्तनद्विजैः कृपाणेशंतरंगानाराज्ञानस्पदा

वा उ ...
भागाभ्युन्नर्थः
... सप्ताश्रवा
... स्वाहा ... वार
प्रतु १२

पुष्प

गी

मारीणां प्रयत्नतः केतुकैः सैवरत्नैः स्वर्गांपशुभिर्वाहकादिभिः नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोज्यैर्जयेत्प्रायसारिभिरिति स
ज्यास्तत्र कुमारीस्वरूपवतदेवनिरूपितम् दीनाधिकांगीरक्षांगीविलासिकुलसंभवाम् गंध्यस्फुटितसर्वां
गीरक्तस्रवर्णांकिताम् जात्यंधांकेकरीकाणीकुरूपांतनुरोमशाम् संत्यजेद्दासीरोगिणीकन्यादासीदासुतस्तु
द्भवाम् प्रतोषिणींकृष्णांगीमस्वरूपावस्त्रवर्जिताम् शुद्धवेणासमुद्भूताकन्यामस्यकांक्षयेत् ब्राह्मणीं स
र्वकार्येषु जयार्थे नृपवंशजाम् + दारुणे वांच्यजातीं पार्थिवीं पितां पूजयेन्नरः इति नवरात्रे देवीपूजाकरणं नाम
धौः स्तस्यामेव कुर्यात नरः कृत्वस्य पुराणे तत्राष्टम्यां भद्रकाली रक्तबीजविनाशिनी प्रादुर्भूता महाघोराया।
गिनीकोटिभिः सह अतोष्टम्यां जनीयाम्मातस्मिन्नहनि मानवैः उपोषितो वस्त्रधूपदीपमाल्यानुलेपनैः प्रा
निवैर्विविधैः शाकैः फलपानाद्यैरनेकशः बिल्वपत्रैः श्रीफलैः श्वेतरक्तैश्चहृतैर्जनैः नवम्यां तु कृतस्नातैः सर्व
पूज्या श्लक्ष्णब्राह्मणाः इति अपूर्ववृद्धिदे येन सर्वेषु कृत्यं प्रतिपदमारभ्य महानवमी यावद्दशमी सर्वेषु लोहाभिस
वं कृत्वा कुर्यात यथोक्तं देवीपुराणे आश्विनशुक्लप्रतिपत्तिथियोगे शुभे दिने पूर्वमण्डपं वा तत्र मध्ये
मध्ये समारोपयेत् तस्मान्नवरात्रे नवरात्राष्टम्यां श्रद्धया सह पूजनीया सततं गणनवमी यावदेवहि कर्मस्तम्भ
ने कार्यं तदा तत्र दिने दिने धान्यं बलानकं कुष्ठवन्नामिश्रार्थकामस्तया पंचवर्णेन सूत्रेणाकंठे तेषां बंधयेत्

त्रोभार्थवैश्य
वैश्योत्पत्तिः भा
र्थं तस्माद्य राजा
मूत +

स्रा

नि॰ ञ्छितार्थफलाप्रदे सुभद्रांपूजयेन्मन्त्रीद्रामीदासविद्धयेइति पूजामंत्रमुक्तंवैचोक्तः प्रातःकालेविशेषेणाकृता
मं॰ भ्यंगोविशेषतः प्रावाहयेत्ततःकन्यामेतेनसर्वदा मंत्रांतरमथोलक्ष्मीमोच्चारणरूपधारिणी नवदुर्गा
३५ त्मिकांमातांकन्यामावाहयाम्यहं इत्यावाहनमंत्रः ततःसंपूजयेद्धीमान्मंत्रैरेभिःपृथक्पृथक् जगत्पूज्ये जगद्वं
द्येसर्वशक्तिस्वरूपिणि गृहाणपूजांकौमारिजगन्मातर्नमोस्तुते इतिकुमारीपूजा ॐत्रिपुरांत्रिगुणाधारां
त्रिवर्गज्ञानरूपिणीं त्रैलोक्यवंदितांदेवींत्रिमूर्तिंपूजयाम्यहं इतित्रिमूर्तिनीपूजा कालिकांतकलातीतां
कारणपदयाशिवां कल्याणजननींनित्यंकल्याणींपूजयाम्यहं इतित्रिमूर्तिनीपूजा कल्याणीपूजा अ लीं+
णिमादिगुणाधारामकाराद्यक्षरात्मिकां अनंतशक्तिकांलक्ष्मींरोहिणींपूजयाम्यहं इतिरोहिणीपूजा ॐ
कामाचैः सशुभांकांतकालचक्रस्वरूपिणीम् कामदांकरुणोदारांकालीसंपूजयाम्यहं इतिकालीपूजा
ॐचंडवीरांचंडमायांचंडमुंडप्रभंजिनीम् पूजयामिसदादेवीचंडिकांचंडविक्रमां इतिचंडिकापूजा ॐसदानं
दकरींशांतांसर्वदेवनमस्कृताम् सर्वभूतात्मिकांलक्ष्मींशांभवींपूजयाम्यहम् इतिशांभवीपूजा ॐदुर्गमेदु
स्तरेध्येयाभवदुःखविनाशिनी पूजयामिसदाभक्त्यादुर्गांदुर्गतिनाशिनी इतिदुर्गापूजा ॐसुंदरींस्वर्णवर्णाभां
सुखसौभाग्यदायिनी सुभद्राजननींदेवींसुभद्रांपूजयाम्यहं इतिसुभद्रापूजामंत्रः एवमभ्यर्च्यनेरूपान्क

दे सप्तशतिकादि तत्र सप्तशतिकापाठविधिस्तंत्रगौतमीये प्रोक्तः यथा स्नातः शुक्ले निते वस्त्रे परिधाय चं
दनस्तगामदकुंकुमैः सर्वांगमनुलिप्य त्रिपुंड्रं कृत्वा पूर्वाभिमुखो वा सुखोपविष्टः सोपग्रहपाणिराचम्याभिमन्त्र
का मनसा प्राप्य यथं सप्तशतिकापाठं करिष्ये इति संकल्प्य एकाग्रमनाः संभाषणादि परिहरन् दिशोऽनवलोकयन्दे
वीमनसा ध्यायन् स्पष्टाक्षरवर्णस्वरोच्चारः पदमात्रविभक्तिविवेकज्ञो नवाप्यठेदिति नवरात्रिषु शुक्लप्रति
पदमारभ्य नवमीपर्यंतं प्रतिदिनं एकोत्तरवृद्ध्या द्विगुणवृद्ध्या वृत्तिरित्तं नवापि वा स्वविभवानुसारेण संपूज्य
भोजयेत् स्कंदपुराणे एकैकां पूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्या तथैव च द्विगुणां द्विगुणां वापि प्रत्येकं नवकं च वा नव
भिर्लभते भूमिमैश्वर्यं द्विगुणेन तु च एकवृद्ध्या लभेत्क्षेममेकैकेन श्रियं लभेत् एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थे
तां विवर्जयेत् गंधपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्या न विद्यते द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षावधिक्रमात् पूजये
त्तां वै कार्येषु यथाविधि कुमारी गीताः द्विवार्षिका कुमारी स्यात्त्रिवर्षा च त्रिमूर्तिनी चतुर्वर्षा तु कल्याणी पंचव
र्षा तु रोहिणी षड्वर्षा तु भवेत्काली सप्तवर्षा तु चंडिका अष्टवर्षा शांभवेत् दुर्गा च नवभिः स्मृता दशवर्षा
स्तु भद्रेति नामभिः परिकीर्तिता अत ऊर्ध्वं तु या कन्या सर्वकार्येषु निंदिता दुःखदारिद्र्यनाशाय शत्रूणां नाशना
य च आयुष्यबलवृद्ध्यर्थं कुमारीं पूजयेन्नरः आयुष्कामस्त्रिमूर्तिं च पूजयेद्यत्नतो बुधः सौभाग्यधनधान्यादिवा

नि॰ तं॰ न्याद्गुलिनीं भुजैर्युतैर्विभिन्नविरेदंष्ट्राभिश्च विराजितां समस्तरत्नकवलीं गीतिं तेजोपाशोभिताम् पीतांबरप
म॰ रीधानां नीलालोकेशसंयुतां शैवेयत्त्रमकेयूरनूपुराभरणान्विताम् नानारत्नविचित्रेण मुकुटेन विराजिताम्
१८ प्रत्येक[illegible]कुसुममालीकपर्देन सुशोभिताम् शूलचक्रदंडपाशवज्रचापासिपाणिनीम् घंटादत्तमालाकर
ल+ कपालनयाउ[illegible]त्कराम् [illegible]हृद्ये छिन्नशिरस्समस्रविंधिरुधिरस्नुताम् निम्नतापतनेकंठनालास्वर्मासिथिस्थिती
म् दैवीकृरपृतग्रीवशूलेनारमितास्थितम् दंष्ट्राकरालदंष्ट्रास्यवेलत्कपिलमूर्धजे नागपाशेन विलिप्तमहृद्ये
नेत्राणि विद्धुतम् वमद्रुधिरवक्त्रेण पुत्रेणार्थं समदात्तया उद्दामांगुलिदंष्ट्रैदंष्ट्रायाभिदानशोभिता सर्वतोमा
तृचक्रेणाग्रेसंग्रमानोमैरस्तया एवं ध्यात्वा यतो देवीं नरोनियममास्थितः इति ध्यानमस्य देवीपुराणे उक्तः
कन्यामेस्यार्थवोधनेत्कृत्तानामारभ्य वेदिकाम् अथवा चितार्थी नृत्तार्थी नेकाशीवाथवा सपतः नैदिका प्रतिपत
मारकांडेयपुराणोपि निराहारोयतात्मानोतन्मनस्कोसमाहितो वित्तकवान् शक्त्यासंप्यात्निराहारो वा स्यात
विध्यंतरं वाह गौतमवैवेपोक्तं भूमौ पात्रापीतपूजामर्यः कुमारी पूजयेत्सुरां वस्त्रालंकारदानेश्च संतोषाः प्रतिवा
सरम् [illegible] बलि
चयमहद्दत्त्वात्प्रदेवमासन्नावत् त्रिकालं पूजयेद्देवीं जपस्तोत्रपरायणा इति जयोस्तुपरिष्टविधिपनामंत्रस्तो १८
क

यद्युक्तसामान्येन विशेषसिद्धिः तत्र जन्माष्टम्यादौ विशेषबुभुत्सायः प्रपंचितः अन्तपूर्वातदुक्तम्ः कश्चिद्विशेषाला
प्रतिकल्पितप्रकारैः कृतमितिमतेश्च एवं च सति विवर्तनेऽयं न तत्र भद्रातिरिक्तानि तेषां स्मृतिमूलत्वानुविहितानि। ग्रा
णोक्तस्याप्रमाणिकत्वादुपेक्षणीयमलमतिप्रपंचेन यथा चैव कश्चिद्विशेषो लक्ष्यते यदुक्तं विश्वरूपनिबंधे ग्रा
शिवनक्षत्रमितेपतेऽप्राग्वनवरात्रिके शावस्तनेसमप्रसत्रोक्रियाकार्या पोड्येविनि प्रश्नस्तत्र केवर्तमाने च तत्रोपस्थे
यदा भवेत् देवीपूजाप्रकृते वापश्चात्तद्विधानतरइति तत्र नवरात्रे वर्तमाने सूतके यदा तत्रैव भवेदित्यर्थः त
यावत् सूतके पूजने प्रोक्ते दाने चैव विशेषतः देवीमुद्दिश्य कर्तव्यं तत्र तो दोषो न विद्यते इति अत्र पारब्धे देवीपूजा
दिके सूतकादिपाते समाप्तिं स्वयमेव पूजादिकं कार्यादिति विधानात् अत्र प्रामे त्रैनाप्तिदात्रादिवर्त्कारयितव्यमि
ति अथ नवरात्रेषु देवीपूजाविधिः क्रियापालिख्यते यथाः पितृ न भुक्त्वा पतिपदि कृतस्नानः एकभक्तादिति
यमगृहीत्वा नवमीयावद्वहुतमाणाम रूपेवदन्माभालत्तणा देवीं संस्थाप्य कलशासाविधिना देव्या मद्राष्ट्रपूजाकु
र्यात् तत्रमंडपलक्षणं भविष्योत्तरे प्रोक्तम् देव्याः गृहे प्रकृतेश्च चतुरस्रं शोभनम् रहः स्थले विलिकाध्य
वर्तिते वस्तमेदिते गोमयसंक्षेपाभावलिमशाल्वसमन्विते तन्मध्ये वेदिकाकार्या चतुर्हस्तास्तमाशुभा त
यासिद्धासनंतोमंकेवलाजिनसेवृतम् तत्रदुर्गाप्रतिष्ठाप्य सर्वलक्षणसंयुताम् सर्वदेवमयीं शोभां यां पावनां।

ति.नि. वमानिनेति स्कन्दवचिधानेवपुराणान्तरे यथा भविष्योत्तरे नवम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी प्रा
श्र. दुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह प्रत्यर्थं पूजनीयास्मात्तस्मिन्नहनि मानवैर्विशेषतो निशायां दिवा पूजा
१२ प्रतीयते निशायां पूजिता देवी सर्वपापप्रणाशिनी तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नवम्यां निशि पूजयेदिति यत्तु भोजरा
जीयवचनं न दिवा न निशा चापि विहितानि च सप्तमीणान्यस्तसप्तमोपदेति इदं सप्तमीणाल्पनिषेधपरं सप्तमी
विद्धाया एव दिवारात्रौ च विहितत्वसंभवात् न केवलं दिवाविहितानेन कार्यमर्थः इदं च संभवाभिप्रायं वेदित । यावद्रात्रावपि विहितता ।
व्यं प्रतीयान्यन्यान्यपि एवं विधानि वाक्यानि तान्युक्तविषयेष्वेव योजनीयानि न किंचित्स्वरूपतावाक्यानीवेषि
ष्टेरूपनारायणादिभिरष्टमीसामान्यनिर्णयवाक्यानीव लिखितानि न महाष्टमीविशेषनिर्णयवाक्यानि ।
तिविवेकाकृतीय यतः आश्विनशुक्लपक्षे तु याष्टमी मूलसंयुतेति कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेष्टमी यु
तेति तथा मूलेनापि हि संयुक्ता महाष्टमी बुधैः लेशमात्रेण सप्तम्यामपि स्याद्यदि हविर्नेत्रादिवाक्या
नि तेनैव लिखितानि तानि सामान्यनिर्णयपराणि आश्वयुजेति कन्यागतेति मूलयुक्तेत्याविशेषलि ८८+
ङ्गैर्महाष्टम्या एव प्रतिपादनात् तथा प्रणतभद्रीयादिषु महाष्टम्यादिविशेषनिर्णयो न कृतः त्रिशतिप्र
यकैत्रेण्यामिषेपाली यत्र सामान्यनिर्णयस्तत्रैव विशेषनिर्णयः दीपोत्सव महाष्टम्यादिषु सतं न प्रपंचितः १३०

निषिद्धापि २
नवमीयुतापि
मलेनयुतावैर
कार्यंति +२

परदिने कियन्मात्रापि वर्धते सकलानवम्येवं तद्दिवयं किंच मूलेनतुविशेषणेनइति मूलवियोगे वैशिष्ट्यवि
धिरयं नवम्यामपि पूजाकार्येति मूलयोगवैशिष्ट्यविधेश्च बादरायणिमिश्रापि शाण्डिल्यश्रुतीयपत्रे यथा वैश्वदेवेष्मेत
ते मूलजिताष्टः स्वरामवेदिन्वगाथात्र योगेनिषिध्य विश्वप्रकाशिकतेयाग्रष्टमीनवमीयुतेति नवमीयुताधि
धेः प्रसंगार्थं पुनर्विधिः एवमत्रापि सप्तमीशल्यसंविद्धा वर्जनीयासदाष्टमीति सप्तमीविद्धायानिषेधेपिमू
लयोगविधेः प्रसंगार्थं पुनर्विधिः किंचसप्तमीविधिः कुलपतेमिश्रमादनवचः मूलयोगप्रशंसया विधेः
साध्यस्यासिद्धार्थमुपदिश्यते तथा च प्रोक्तं मीमांसकेदर्शिते भूतभव्यसमुच्चारणे भूतंभव्यायोपदिश्यते इति
भूतमनुवाद्य भव्यंसाध्य तयोः समुच्चारणे मदाभिधाने भूतंभव्यसिद्ध्यर्थमुपदिश्यते इत्यर्थः तथा च यत्र
८ः श्राद्धः स्मृणाह्नार्थं स्मृतुवाक्यस्याविधेयपवनार्थाभिधानात् सप्तमीविद्धाविधेर्मूलयोगवैशिष्ट्यविधिपर
तमेवस्वार्थं नसप्तमीविद्धाविधानार्थंतनम् पञ्चवचने मत्वाष्टम्यामपवास्तीमदायामपिपूजिता ददातिवाञ्छ
तारोग्यं पत्नीभद्राभक्तरूपिणीमिति पूर्वभद्रापाख्यानेसप्तमीवचनः किंतविशिष्टिकरणावचनः नचपूर्णाष्टम्यादिवा
विशिष्टेसमवर्त्तिवाग्निविहिते पूजादो यादिवा पूजासामकलेकार्यविरुद्धेपिविशिष्टिकरणेपिकार्यमत्यर्थः तद
तिक्रमणेप्रत्यवायश्रवणात् यथाविशिष्टेप्यकामदाष्टम्यां मम पूजां करोतियः तस्यपूजाफलेनस्यान्नेनादृम

नि. णि. प्रमाणोऽत्र्क यथा कन्यायां कृष्णपक्षे तेन पूजयिता इष्टमपि वा नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिस्वनैः इति प्र
१ त्यपूजयितेति पूजनक्रियायाः समानकर्तृकयोः पूर्वकालत्वात् इति कृष्णपक्षस्य नवम्यां बोधयेदिति बोध
४४ नक्रियाकाले नवमीरूपकाले अष्टमीविधानात् कृष्णपक्षस्य सामर्थ्याद्देवाष्टम्यां पूजा उक्ता विषये पूर्वयोजना नवे
वेति शेषः किं चाष्टमी हृदयेपि देवीपूजने विशेष उक्ते देवीमाहात्म्ये यथा अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नवम्यां चैकचेतस इ
ति अत्राष्टम्यां विनाष्टम्याः प्रविशेषणोपादानात् श्लोकपाठस्य च पूजाश्रवणकत्वात् अष्टम्यामपि देवीमाहात्म्य
श्लोकपाठ एव पामः अतएव निर्णयदीपिकाकारैः श्लोकाष्टमी निषेधापवादं वक्ष्यमाणवचनेन दुर्गाम्बे तत्पञ्चरूपतारापण्डिते
वेट तथा भोजराजीयादिनिबन्धेषु नानि ग्रन्थानालिकरूणानि वाक्यान्युदाहृतानि यानि स्मृतिविक्तिदत्तादिसूक्त
भो ने रूपनारायणीय भोजराजीयादिवाक्ये विस्तरूपनिबद्ध लिखितं मूलनिवचनानां वैशिष्ट्यानाबलान्निति च
ते तन्त्रेषु वचनानामूलनिग्रन्थानीतवामेव सांदिग्धं यदि तानि मूलनिवद्धानि स्युः तद्दिनामाप्नुतत्वानीत्स्यु
नीनां लिख्येत नामालिखिनेन मूलनिग्रन्थानीतवेसन्देहः इयं चाग्रणी यन्मुनिनामपञ्चः स एवं वचनानि
लिख्येत किं च संतवामूलनिवचनानि न पारितमष्टमी विद्धा विधिपराणि तथाहि महाष्टम्यां प्रवेनमानिषु
कोकल्याणकारिणी मष्टम्यापि पुत्रकाम्यां मूलनक्षत्रविशेषतः नियमवचने इत्येतत्पत्र मष्टमीविद्धाष्टमीपूर्वेति

बलिदाने कृतेऽष्टम्यां पुत्रभंगो भवेत्।

णीस्यात् पूर्वायदि बलिदानं प्रकर्तव्यं तत्र देव्याः शुभावहं रूपेति तथा अष्टम्यां शुद्धे दिने सूर्ये उदिते तेन नवमी भवेत्
प्रभाते बलिदाने च क्रियमाणे फलमुत्तमं नवम्यां तत्र संपूर्णा दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनीति तत्र तु विकल्पो निवारणाय निश्च
यते यथा ग्रहे भद्रा च भद्रा देवता च योगे तु कश्चित् सर्वसिद्धिप्रदायां भद्रायां मर्दिता स्याद्वा भद्रायां भद्रकाली
समभ्यर्च्य स्यादर्शनं क्रिया तस्मात् सप्तमी विद्धा कार्या दुर्गाष्टमी बुधैरिति तथा विहितं त्वा महाष्टम्यां समपूजा
करोति यः तस्य पूजाफलं नेतस्यान्नाशनं नवम्यां तिथौ इति परिभवः सप्तमी विद्धायामेव दुर्गोत्सवविधानात् वि
रोधस्तु तिथितत्र यः अष्टमी सप्तमी विद्धा सती तिथि पितृपवर्णाहिता यदि ते नवमी पते तदेव युक्तात् सर्वविद्धा वाच्या
नित उक्तं स्मृतिसंग्रहे यदा सूर्योदये तस्यां नवमी वा परेऽहनि तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे यदा सूर्योदये तस्यां नवमी
वा परेऽहनि तदाष्टमी प्रकर्तव्या सप्तमी सहितान्रूपेति तथा च दुर्गोत्सवे उक्तं यस्तिथियोगे तु तयोर्यदि न यापि प
रकाष्टमी तदा कुर्यात् दशपाव शुभं भवेदिति पुनः सप्तम्यामुदिते सूर्ये परतश्चाष्टमी भवेत् तत्र दुर्गोत्सवं
३+ कुर्यात् उदयपरेऽहनि इमितत्र तानि पात्र नवम्यां तत्र शस्यते स्यादीनि नवमी प्रकाष्टमी तिथयः समाप्तितानि।
कृष्णपक्ष नवम्यां विहिते देवी प्रबोधे तदाग्रे नक्तं कृष्णाष्टम्यां क्रियमाणे देवी पूजा विधायिनि कृष्णपक्षेऽष्टमी चेत् कृ
ष्णपक्षे च तद् दर्शनादि वाक्यैः कृष्णाष्टम्याः सर्वविद्धायाः पाण्मासाभिधानात् कृष्णपक्ष नवम्यामष्टम्यां च पूजनं देवी

८ स्कन्दपुराणे। कन्यायां कृष्णाष्टमीयुक्त नवमीना परेऽहनि तस्यां पूजा प्रकर्तव्या दशम्यां पारणं रूपेति यदाष्टमी कन्यायां कान नवमी च क्षयं गता सोपोष्या
नवमी युक्ता देवर्त्तो मुनिरब्रवीत् +८

ति॰नि॰ शुक्लपक्षेचैत्याष्टमीमूलसंयुता पूर्वयाषाढयायुक्तमस्तदयगतास्यवा सामहानवमीनाम त्रैलोक्येपिसुदु
स॰ र्लभा तथाच कन्यागतेसवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमीतथा मूलनक्षत्रसंयुक्तासामहानवमीस्मृतेति मूलनक्षत्रसंयु
२५ क्ताऽह्येव यत्रकेऽहनिगौतमेव मूलेनापिहि संयुक्तामहानवम्यष्टमीबुधैः लेशमात्रेणसंयुक्ताऽपिस्याद्यदिहहृषि
ता नवमीयुक्तायाः प्राधान्यं देवीपुराणेनुक्तं मतंजेयतोऽहंकारःत्वङ्गास्यतथापुराणे नवम्यांपूजितादेवी
दद्यादनेकफलं सापुण्यासाविज्ञाचसासर्वस्यास्तुवरदायिनी तस्यांसंपूजनीयात्रवामुरशेषदैत्यनाशिनी तथाच
मूलपूर्वाषाढयोरेवपूजाप्रशस्ता उत्तराषाढायांनिषिद्धा तदुक्तंस्वयंपनागपुराणीये मूलेवपूजयेद्देवींतथापासलि
ले दैवतेति वैश्वदेवतनक्षत्रेपूजायांऽऽपर्वभवेदिति उत्तराषाढासमभवत्सप्तमीसंभवेद्यदि तदुक्तंगौतमेन मू
लाभावेतुकर्तव्याऽष्टमीतायसंयुता वैश्वयुक्तापिकर्तव्याष्टमीनवमीयुतेति प्रतिपदादौदेवाङ्गावि द्विती
यायांयस्तेयद्भः दत्तोयायांकरेवकंकवत्पर्ण्यांचसमतिर्मले पंचम्यामार्द्रेमूलषष्ठ्यांचपक्षनुतथा गरादयरस्य
मत्स्यप्राशनिस्तुतमाम् नवमीचमहादेव्याःस्मृतिदैत्यविनाशनी ग्रत्यवद्दिस्मृज्यास्याद्दष्टमीनवमीयुतेति ग्रन्थे
वर्थ्यातःविशेषयुक्तः यथा मूलेनावाहनंदेव्याःपूर्वाषाढासुपूजनम् उत्तरासुबलिंदद्याच्छ्रवणेचापराजिते
ति एवंनवमीयुक्ताष्टम्यांदेवीसंपूज्यउदयव्यापिन्यांनवम्यांबलिंदद्यात् तदुक्तंदेवीपुराणे सूर्योदयपरविक्षाष्ट २५

पर्वदिने चेद्धोरयाद्दर्वीगतेयः वेदैरयाह्वर्धं त्रिमुहूर्त्तेव्यापिनेचोत्तरेद्युर्नवमीविद्धाकार्या गौडे पूर्वा वा परविद्धा वा
ग्राह्या वेदैरहमरा त्रिमुहूर्त्तापि सा मान्या परतश्चोर्ध्वगामिनी वेदैरयाह्वर्धगामिनी त्रिमुहूर्त्ताष्टमी चेत् तदा परा
कार्या न चेत् पूर्वैव पर्यः इति महालक्ष्मीव्रतनिर्णयः अथ आश्विने मासि शुक्लमहाष्टमीनिर्णीयते सा च नवमीयु-
तैव ग्राह्या न पूर्वा सप्तमीविद्धा ग्राह्या नेदं केवलं तत्प्रयोगेति नाष्टमी सप्तमीयुक्ता सप्तमी नाष्टमीयुता नवम्या सह
कार्या स्यादष्टमी सर्वदा पुत्रपौत्रेति तथा च अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमम्बिकां पूजयित्वाश्विने मासि विशो-
को जायते नरः इत्यादिभिर्वाक्यैर्नवमीयुक्ताया एव प्राशस्त्याभिधानात् सप्तमीयुक्तानिषेधमतिसम्भवे सर्वथा वर्जनी-
या तत्र महादोषश्रवणात् यथा पुत्रान् हन्ति पशून् हन्ति हन्ति राष्ट्रं सराजकं हन्ति जातानजातांश्च सप्तमीसंयुता-
ष्टमी तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सप्तमीवेधसंयुता वर्जनीयाष्टमी चाप्यस्मात् स्वराज्यमभीप्सुभिरिति तथा सप्तमीपा-
ल्यसंविद्धा वर्ज्या यस्तदाष्टमी लोकापि सा तिथिः पुण्या यस्यां सत्पोऽभवदिति भोजराजीये भीमपराक्रमेपि तदि-
वा तत्तिथ्यापि च विशिष्टहत्ता न च सप्तमीशल्योपहता यदि नाष्टमीशेषभवा न नवमी ग्रस्तदैवपिपूज्यतमान्नवमी
इयं तु नवम्या भौमवारेण च युक्ता प्रशस्ततरा यदुक्तं अष्टम्यां शुद्धिने सूर्यदिनात्तेन नवमी भवेत् उजवामाभवेत्तदा
पूजनीया प्रयत्नतः इति इयमष्टमी मूलनक्षत्रेण पूर्वाषाढानक्षत्रेण वा युक्ता महानवमी उच्यते यथोक्तं पूर्व-

अष्टमीनवमी
युग्मे महादोषा
... दोषवत्
इति तथ्यावा

नी ४

नि॰सिं॰
म॰
२४

छमेयुक्तैनिवर्त्रलाष्टम्याविशेषतो सिताष्टम्यांपुष्यनक्षत्रमेभवत्। आश्विनसि[illegible]ष्टम्यांहगौरीत्वंवःकार्यंद
तेनावमात्रमत्रविधीयते तथाच ग्रर्थगात्रमतिक्रम्यवर्त्ततेयोनरातिथिः तदातस्यांतिथौकार्यंमहालक्ष्मी
व्रतंशुभमिति दोषश्चात्रपूर्वविद्धत्वेपुराणसमुच्चयेप्रोक्तं सप्तमीयागदग्धस्यतत्राष्टमीपापाद्विधिश्चिद्रयः दोषश्चत
स्मिः मन्वाद्यास्तवमपन्करीतितिथिरिति दोषाश्चतत्रेवोक्ताः पुत्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशिनीसाप्रकीर्त्तिता त।
स्मात्सर्वप्रयत्नेनत्याज्यासाकन्यागतेरवौ विशेषतःपारितात्याज्यात्वमीह्यविनायदि ग्रत्रकन्यागतेरवौतिथिर्या
तासेमविषयः तथाच त्रिदिनेवावमेवृद्धेवनक्षत्रम्योतापवास्रयेत पुत्रदानवमीविद्धास्त्रीहस्तार्थंगेरवौधर्म
त्रीत्रिदिनेप्रोक्तात्याज्यात्याज्येवावमेमति स्वइत्यहनीतिस्वद्रुंत्रिदिनेप्रोक्ता नवमीविधः रवेहस्तान्तरदल्लगात
त्रत्रिदिनमनवमदिनेचेतिदोषश्चैतत्रदृष्टं त्रिदिनावमदिनयोस्तुल्लतुल्यगारत्नमालायांसूक्तम पदेकुस्पृशति।
तिथिरहयावमाहवारवृद्धेरवमदिनेतदुक्तमाधवे यन्नयणोर्द्ववोतितिथित्रेयंसावादाचिकस्पृकल्पोत्रतुरिदहपचते
ह एतद्दोषचैतत्प्रयवर्जनेनपक्षमोद्यापतयोरेवप्रायणाहे ग्रयथाषोडशावर्षमाप्यस्यवतत्स्यात तमादोषम
भवेकवाचमनस्येत ग्रवदापिसतिसभवेदोषवर्जनेनतनिषमेत तथाचोक्तं त्रियोर्थेतुभाद्रपदसिताष्टमी
प्रारभ्यकन्यामगतेवमस्पे समापयेत्तत्रतिथीनयावत्सं पक्षश्चार्थंगतेपूवृत्ताः इतिनवमीर्यपनिषेधोपि।

ह्नेनैरोहिण्याष्टम्यांह्नेवावाथदिवापराह्नेवाष्टमीतिसाकार्या ज्येष्ठामूलंवर्जयेदिति रोहिणीनवमीमुहूर्तः प्रवि १५
ह्वातिथिर्यदिपर्वविद्धाविधानेपूर्वेद्युर्ज्येष्ठामूलयुक्ताया परस्याःकर्मकालव्यापिन्यामसंध्यापराह्निकायेतिवितता
पौं इति दूर्वाष्टमीनिर्णयः भाद्रपदशुक्लाष्टमीज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायस्मिन्भवेकेवलावाज्येष्ठाष्टमीतदुच्यते तत्रज्येष्ठादे
वींपूजयेत् तदुक्तंकालादर्शे भाद्रशुक्लाष्टमीज्येष्ठानक्षत्रेणासमन्विता महतीकीर्तितातस्यांज्येष्ठादेवींप्रपूज
येत् उपवासेबहूतिथिपरत्वंलैङ्गेनत्प्रतीतिति लिङ्गपुराणे कन्यार्केयाष्टमीशुक्लाज्येष्ठेतेमहतीतिसा प्रलक्ष्मी
परिहारायज्येष्ठातत्रपूजयेदिति पूजामंत्रश्च ज्येष्ठायैतेनमस्तुभ्यंश्रेष्ठायैतेनमोनमः शिवायैतेनमस्तुभ्यंशा
कंर्यैतेनमोनमः इति प्रतिवर्षक्रियमाणज्येष्ठाव्रतेनतत्रतान्यभावेपिकार्यं तदुक्तंमत्स्यपुराणे प्रत्यूहिकृतिथा
नुक्तंपूजाज्येष्ठादेवतेव्रते प्रतिज्येष्ठाव्रतेयत्रविहितेकेवलातिथि तिथावेवाचरेदाद्युद्दितीयेकेवलंलातंशति स्म
दत्तइति स्मृतेननिष्प्रत्ययः इति ज्येष्ठाव्रतम् ग्रथामिषेनमात्रिकल्पतावृम्याद्दोषवतहूपरहितापामहा
लक्ष्मीव्रतंकार्यं नचदोदयकालव्यापिन्यामेव वेदोदयपूजाविधानात् हस्तयोगेनदलस्येपंचदिनानिसमा
पयेत् तदुक्तंपुराणसमुच्चये कन्यागतार्कपारंभेकर्तव्यनृपश्रियोव्रतम् हस्तयोगेन[illegible]लस्थेकेनतदिनानिसमाप
येत् वैस्माद्भुराणे सप्तमीपूर्वमेशुक्लान्नकर्तव्याशिवनाष्टमी दुर्गोत्सवःशितेपक्षेबद्धलेस्त्रीव्रतेशुभे ग्रतसप्तमीप

नि॰ सि॰ ३३

महादोषः अतश्चक्रे पूर्वाणामप्युक्तं ब्रुवे शुक्लाष्टमीतिथिर्यातु मासि भाद्रपदे भवेत् दूर्वाष्टमीति सा ज्ञेया नोत्कार्या
पूर्वसंयुता तथा याम्यभाद्रपदे मासे शुक्लाष्टम्यां च भार्गव दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्या ज्येष्ठामूलं विवर्जयेत् ज्येष्ठायां पू
जने रोगी नैव्यन्नदेवपूजिता दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्या ज्येष्ठामूलं विवर्जयेत् ज्येष्ठायां पूजने दोषो नेत्रतार्तैव पूजि
ता दूर्वा निहन्त्यपत्यानि प्रवर्धयति वातिया ग्रथ दूर्वायाः शूद्रजने दोषश्च पूर्वाणामप्युच्यते स्कं: यातु शूजयते दू
र्वां मोहादिह वप्रा विधि शीघ्रं जन्मनि वैधव्यं लभते नात्र संशयः तस्मात्तत्पूजने या सा पति वर्धं च पूजनैः
सा तत्संतानजननी भवेत् सौभाग्यकरी सदेति स्कंदपुराणेऽपि शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासंज्ञा तथाष्टमी सिंहस्थे
सा च कर्तव्या न कन्यार्के कदाचन सिंहस्थे सोममासस्थ्येनोदिते श्रुतिसत्तम अगस्त्यपूजायां दोषस्तत्रैवोक्तः
अगस्त्ये उदिते यातु पूजयेदमृतोद्भवाम् वैधव्यं पुत्रशोकं च दशजन्मानि पंचवच तथा दूर्वाष्टमी सदा त्या
ज्या ज्येष्ठामूलसंयुता पूर्वविद्धा तथा कार्या मुनिना तापनि अब्रवीत् यानपूजयते मोहाद्दूर्वां दिने प्रतिव
र्षं दूर्वायाः शूद्रजने वैधव्यादिदोषोऽभिहितः पूर्वाप्रज्येष्ठादिविरहानसंभवतो नित्तदा किं कार्यमिति चेत्तद
तदा दूर्वामभ्यर्च्यैकभक्तेन कार्यं कर्तव्या वैकभक्तेन ज्येष्ठामूलपरा भवेत् दूर्वामभ्यर्चयेद्भक्त्या वपुः दिवसं तथै
त प [illegible] वपरा ज्येष्ठामूले न भवेत्तस्मिन्दानेपि पक्षे नाशौचादि नियम्यते दूर्वाष्टम्या व्रतस्याप्रहिरेक तैव्या तट्टके शु ३३

नवे॰

नामसावित्रिव्रतान्तेजनार्दनः नियतात्माशुचिःस्नात्वासंतंतत्रप्रवर्तयेदिति अथपाद्मपदेह्यलप्रतिपदादि
मासानभिप्रायेण मार्कंडेयपुराणे प्राजापत्येनसंयुक्ताकृष्णानभसिवाष्टमी जयंतीनामसाप्रोक्तासोपोष्या
मासमहाफलेति इयंपूर्वेद्युर्दिनेपरदिनेवायत्रैवापराह्णेरोहिणीयोगः सैवोपोष्या यदातुतिथिवृद्ध्यादिनादिनद्वयेपार्थं
रात्रेरोहिणीयोगः तदात्रैवोपोष्या तदुक्तं वह्निनीयापापघ्नत्वेनसप्तमीसंयुताष्टमी सकलापितकृतेवाम
ष्टमीसंयुताष्टमी यदातत्सूर्योदयेस्वल्पाष्टमीसारोहिणीयुक्ता उपोष्यकलातनवमीबुधवारसोमवारे
तावन्नित्यंभवति सापुष्टिदा तदाभूर्णाष्टमीमपित्यक्त्वास्वल्पाष्टम्युपोष्या तदुक्तंपद्मपुराणे उदयेवाष्टमी
किंचिद्दवमीसकलायदि भवेत्सयुक्ताप्राजापत्यमर्तेसंयुता अपिवर्षशतेनापिलभ्यतेवानवाद्युयेतिति ।
तथाच व्रतयोनिगतानांचप्रेतत्वनाशितेपरैः येकृताश्रावणेमासिह्यष्टमीरोहिणीयुता किंपुनर्बुधवा
रेणसोमेनापिविशेषतः किंपुनर्नवमीयुक्ताकुलकोट्यास्तुमुक्तिदेति इतिश्रीजन्माष्टमीनिर्णयः अथ
भाद्रपदस्यकृष्णाष्टमीनिरूप्यते सेवत्स्वाष्टमी साशुक्लापिसर्वविद्धैवग्राह्या तदुक्तं श्रावणेऽशेतवमीहवा
वैवहृताषातो सर्वैविद्धैवकर्तव्यादिवारात्रेवलेस्थितम् अथपूर्वविद्धायांज्येष्ठनक्षत्रतत्रद्रहितायांसिद्धस्थितेत्र
वै श्रावणस्तुतिरिनेहवेभ्मभयापकमत्रेभोक्तव्या एवंकृतेनारीसमस्तजन्मसपतितपुत्रवियोगंनाप्नुयात् उक्तंवैपीम

तिथिक्षयेत्वेयाः द्वैदैततत्त्रातेवापारणांकुर्यात् अथवाऽर्धरात्रेतिथिभांतःस्यात् तदापरेऽहनिदिवसेपवपारणांकु
र्यात् दिवसेचैवमेवोपवासस्यपारणं तदुक्तं सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते तथा तिथ्यंतेवोत्सवांतेवाव्रती
कुर्वीतपारणमिति अन्नस्यपरदाभोजनानिषिद्धकालेतिथिभांतोभवति तदातत्रैवपारणांकार्यं अन्नथोत्सवांतेति
वैवपारणांकार्यमिति स्कन्दमतिपूर्वेतनतुसप्तमीविद्धायाउभयत्ररोहिणीसंयुक्तायामष्टम्यामष्टयामिकव्रतेतुपारा
स्याभिधानात्सर्वविद्धोपवासविषयइतिचेत् यथा सप्तमीसंयुताष्टम्यांभूत्वाऋक्षेद्विजोत्तम प्राजापत्यर्क्षसहितोया
द्विमुहूर्तार्धमेवयदि तदाष्टयामिकंग्राह्यंप्रोक्तंव्यासादिभिःशुभेति सत्यं एतद्वचनेनोपवासविधेय उपवास
स्याष्टप्रहरत्वात् किंतु पूर्वविद्धायामुपोष्यद्वितीयदिनेविहितस्यपारणस्यापवादेनविधीयमानंव्रतस्यपारणंसेत
नरात्रिपारणादिकंरोहिण्यष्टम्यतिक्रमेणापिरोहिण्यष्टम्योरेवकुर्यादितिमहाफलत्वंबोधयति अथशुद्धा
विद्धावायाःष्टम्यार्धरात्रेरोहिणीयुक्तासाजयंतीत्युच्यते तदुक्तं अर्धरात्रेयदारोहिण्यायुताकृष्णाष्टमीभवे
त् तस्यामभ्यर्चनंशौरेर्हंतिपापंत्रिजन्मजमितिमहाफलत्वंबोधयति सोपवासोहरेःपूजांतत्रकृत्वानसीद
तीति तथाच रोहिणीसहिताकृष्णामासेभाद्रपदेऽष्टमी अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वंकलयापियदाभवेत् तत्रजातोजगन्ना
थःकौस्तुभीहरिरीश्वरः तमेवोपवसेत्कामंकुर्यात्तत्रैवजागरम् अर्धरात्रेतुयोगोयंताराप्रत्युदयेसति जयंती॥ ३२

स्म+

भोते ऊर्ध्वं तिथेर्वापि पारणं भारत पारणमिति ग्रथविद्धा एकादश्यां उभयत्र ग्रहितां तस्यां विद्धायामेवोपोष्या तिथ्यं
ते पारणं ऊर्ध्वं तत्र तदुक्तं कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी एताः पूर्वयुताः कुर्यात्तिथ्यंते पारणं भवेदिति
निगमे पूर्वविद्धा स्वतिथिषु भवेद्व्रतानां विना उपोष्य विधिवत्कुर्यान्नदते नैव पारणमिति विद्धाधिकात्पूर्वविद्धे पर
दिने वा यस्मिन्नो रोहिणीसहितामेवोपोष्या तदुक्तं मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन्युक्तं हि लभ्यते ग्रष्टम्या रोहिणीऋक्षं ते
तां सपुण्यामुपावसेदिति यातु न विद्धाधिका उभयत्र रोहिणीसहिता तां पूर्वामेवोपोष्य तिथ्यंते न पारणं कुर्यात्
तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते कार्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी ग्रत्र भांते तिथ्यंते च पारणं कुर्यात् भांते पारणं वि
धानस्य रोहिणी श्रवणादि तिथि ऋक्षभ तिथिषु संयोगस्य वियोगे पारणविधानात् तदुक्तं याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः
पुण्या नक्षत्रयोगतः ऋक्षांते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति ननु यदा पूर्वविद्धोपवासे परदिने ग्रर्धरा
त्रेत ऊर्ध्वं वा तिथ्यंते भवति तदा महानिशायां भोजननिषेधात् द्वितीयदिने उपवासः प्रसज्येत स्वतश्चेत्कः पार
णस्य च पारणेऽपि तत्कर्मत्वेन व्रतसमाप्त्यर्थत्वात् तदभावे पूर्वव्रतस्य परिसमाप्तिरेव न स्यादिति चेत्सत्यं यदि ति
थिभांतकालः पारणस्यांगं पारणे वा स्यात् तदंगाभावे गुणलोप इति प्रसिद्धिरस्ति ग्रत सति तिथ्यंताभावे दिवै
व पारणं कार्यं तदुक्तं तिथ्यर्धे वा यदा ऋक्षे नक्षत्रांते मध्यापि वा ग्रर्धरात्रे वा ऊर्ध्वं पारणं तत्परे ह्नीति ग्रस्यार्थः

परदिनेएवरोहिणीसहिता +

नि॰ वि धिकातत्पूर्वदिनेएवरोहिणीसहिता उभयत्ररोहिणीसहिता उभयत्ररोहिणीरहिता चेति चतुर्विधा एवंशु
सि॰ द्धाष्टमीविधा विद्धाष्टमीविधा उभयेषांशुद्धविद्धभेदानांमेलनेषोडशप्रकारासंभवंति द्विविधाचात्रभेदः शुद्ध च्चा +
२१ रात्ररोहिणीयुक्ताष्टमीजयंतीत्युच्यते सैका द्वितीयातुबुधवासरनवमीसोमवारभेदयोरत्यन्तमेयुक्ता एवमष्टा
दशप्रकाराष्टमी तत्रशुद्धसमनाशुद्धसमानावारोहिणीसहितायामेवोपोष्या द्वितीयदिनेतदभावात् एवंविद्ध
या समानाविद्धन्यूनायुक्तेयं एतेषुपूर्वसमभेदेषुविवादः तत्ररोहिणीसहितत्वंमुहूर्तमात्रेयाद्य तदुक्तं प्राजापत्यर्क्षसं
युक्ताकृष्णानभसिवाष्टमी मुहूर्तमपिलभ्येतसैवोपोष्यामहाफलेति नभसीत्यमावस्याभिप्रायेण शुद्धापि
कापियाउभयत्ररोहिणीसहिता तस्यांसंपूर्णायाउपवासंकृत्वाद्वितीयेह्नितिथ्यंतेपारणांकुर्यात् तदुक्तं ति
थिनक्षत्रनियमेतिथिभांतेचपारणं अतोन्यथापारणात्व्रतभंगमवाप्नुयात् अष्टम्याशुद्धाधिकापूर्वदिनेए
वदिनेवारोहिणीयुक्तामेवोपोष्या तदुक्तंविष्णुरहस्ये मुहूर्तमप्यहोरात्रेयस्मिन्युक्तंहिलभ्यते अष्टम्यारो
हिणीऋक्षंतांसुपुण्यामुपावसेत् इति याशुद्धाधिकाउभयत्ररोहिणीयुक्तातांसंपूर्णामुपोष्य द्वितीयदिनेति
थिनक्षत्रविरोधेपारणंकुर्यात् तदुक्तं रोहिणीसहिताचैवविद्वद्भिःसमुपोषिता वियोगेपारणंकुर्यात्पुनर्यत्रनयोर्भ
वाद्दिनइति तथा सांयोगिकेव्रतेयाम्येयत्रैकोपिविपद्यते तत्रैवपारणंकुर्यादेवंवेदविदोविदुरिति तथाव २१

दिहमातः सर्वकामसमन्वितेसर्वासावविवर्जिते सर्वधर्मयुतेपार्थसर्वरोगोत्कलसंयुते उत्सेभवपत्रविष्णोतोजाय
तेधनदोपमे यस्मिन्सदैवदेशेनपापसर्वकामदम् ममजन्मदिनेप्राप्तेसर्वालंकारशोभितम् कुर्यात्तेपांडु । लव +
वश्रेष्ठतेनैरुत्सवसंयुतः एवंवक्ष्यमाणतत्रतकथाविद्धविष्णोति पर्जन्यः का[illegible]षीस्या इतिभाव्यमभवेत् य
हेवाप्रजातेयस्मिन्देवमाचरितेमम तत्रसर्वसमृद्धिःस्यात्रोपसर्गादिजंभयं स्कंदपुराणे व्रतेनाराध्यदेवेश
देवक्यामदितेहरिम् सत्काव्यमपर्यंतयोरेयान्तिविभोःपरंपदम् जन्माष्टमीव्रतेयेवैप्रकुर्वंतिनरोत्तमाः का ।
र्यंमयुवालोकोलत्वीस्नेघामदास्थिता स्सरणावासदेवस्यमस्सुकालेभवेन्मुने सिध्यंतिसर्वकार्याणिहतेज
न्माष्टमीव्रते इत्यादिवाक्येरुपवासकरणेपदिकामुष्मिकादिमहाफलफलश्रवणात्सर्वथाप्युपवासश्र
तेकार्यं तच्चव्रतेकोटश्यामष्टम्याक्रियतेऽतोदानीविचार्यते साजन्माष्टमीशुद्धाविद्धाभेदेन[illegible]षोडशप्रकारा ।
तेषुशुद्धायाअष्टभेदाः विद्धायाअष्टभेदाः शुद्धा यथा समान्यूनाधिकाचेतित्रिविधा तत्रशुद्धसमारोहिणी
सहितासहितनतेनद्विविधा [illegible] शुद्धन्यूनापिरोहिणीसहिता
तद्रहिता वेतिद्विविधा शुद्धाधिकापि एवंद्विनेरोहिणीसहिता उभयत्ररोहिणीरहिताचेतिचतुर्विधा एवंशुद्धाःष्टवि
धा एवंविद्धसमापिरोहिणीसहिता तद्रहितानेतिद्विविधा विद्धन्यूनापिरोहिणीसहितातद्रहिताचेतिद्विविधा

एवंविद्धापि । समान्यूनाधि काचेतित्रिवि धा

पूर्वदिनेरोहिणीसहिता २ उभयत्ररोहिणीसहिता २

ति.नि. भोजयेदात्मनस्तथा पायसैस्तोदकैर्गोदग्धात्मदक्षिणां च कीर्तयेत् दीपमालां हुते नैवं सर्वान्कामानवाप्नुया-
म. त्स्वर्गतिः इत्याषाढ्यष्टमी अथ श्रावणे मासि महाविष्णोरष्टमावतारस्य श्रीकृष्णस्य देवस्य जन्माष्टमीति
३० गीयते तत्र सकामैर्निष्कामैरपि सर्वथोपवासः कार्यः अकरणे प्रत्यवायश्रवणात् गरुडमात्स्यवंसकाकेणे
ल्कस+ नेवामृतिस्मन्नम सोमे वा दिवसे यो भुंक्ते [stain] जन्माष्टमीदिने तथा जन्माष्टमीदिने प्राप्ते येन भुंक्तं द्विजोत्तम त्रैलो- त्र्यं+
क्यजनितं पापं भुंक्ते तेन न संशयः ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च गोवधः स्त्रीवधोपि वा [stain] लोकोत्तु निणा हेलजं यतीविमुक्त- न+
स्यादि येन कुर्वंति जानंतः कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ते भवंति महाप्राज्ञा व्याला महति कानने ब्राह्मणो वङ्कलपते
कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् न करोति नरो यः स जायते क्रूरराक्षसः न करोति नरो यस्तु जयंतीसंभवं व्रतम् यमस्य व-
शमापन्नः सहते नारकीं व्यथाम् अतीतानागतैश्चैव कुलैस्सह कोटिशतम् पातितं नरके तेन येयो भुंक्ते कृष्णवासरे
इत्यादि वाक्यैर्जन्माष्टमीभोजने महादोषः संजायते उपवासे महाफलं सर्वथा तदुक्तं विष्णुरहस्ये प्राजापत्य-
र्क्षसंयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्टमी मुहूर्तमपि लभ्येत सैवोपोष्या महाफलेति भविष्योत्तरेपि प्रतिवर्षं विधानेन
न मद्भक्तो धर्मनंदन नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं फलमाप्नुयात् पुत्रसंतानमारोग्यं सौभाग्यमतुलं लभेत् इह
धर्ममतिर्भूत्वा मृतो वैकुंठमाप्नुयात् तत्र दिव्यविमानेन लक्षवर्षाणि युधिष्ठिर भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा शापशेषा- ३०

पञ्चम्याष्टमीपर्यंते क्रियमाणा पूजाभिधीयते अतएव शुभदं सेतयोस्तत्रापि वङ्गोत्सवः कार्यः इति वैशाखाष्टमी
अथ वैशाखशुक्लाष्टम्यां शोषितश्राम्रफलेन स्नाता अपराजिताख्या देवी मांसीवालकवारिभिः स्नापयि
दीर+ त्वा मेषशृङ्गपर्णकेनालिप्तनैवेद्यं दत्वा नवम्यां तदेव ब्राह्मणान् कुमारीश्च भोजयित्वा पारणां कुर्यात् देवीपुराणे सहका
फलैः स्नानं वैशाखस्याष्टमीदिने आम्रेनादेवतां स्नाप्य मांसीवालकवारिभिः लेपनं फलकर्पूरं धूपं पंचसुगा
धकम् फलं जातीफलमिति प्रतिसंवत्सरं देव्याः पूजां कुर्वंति ये नराः संप्राप्य देवीमासाद्यैः केन वाः पंचके न
व शाकं गलितनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनम् आत्मनः पारणं कुर्यात् दत्तिणा शक्तितो दद्यात् सर्वतीर्थाभिषेकं
देवानेतामाप्नोति भार्गव इति वैशाखाष्टमी अथ ज्येष्ठशुक्लाष्टम्यां देवीं पूजयेत् तदुक्तं ब्रह्मपुराणे शुक्लाष्ट
मदा म्यां तु राजेन्द्र शुक्ला देवी पत्नी वधाय यत्ननैवेद्यानां शुक्रपत्नेन तोयजे दिति ज्येष्ठशुक्लाष्टम्यां वाणिवध्वाका
यां तदुक्तं भविष्योत्तरे ज्येष्ठमासि द्विजश्रेष्ठ शुक्लाष्टम्यां त्रिलोचनम् यः पूजयति देवेशं मुशलाकृत्वजे
त्वरइति इति ज्येष्ठाष्टमी अथ आषाढशुक्लाष्टम्यां हरिद्रातोयेन स्नानं कृत्वा महिषमर्दिनी नाम्नी देवी तनवला
पूजयेच्च तदुक्तं देवीपुराणे अष्टम्यां तु तदाषाढे तिशातोयेन स्नापयेत् स्वयं स्नाता चकर्पूरैः सदत्तेश्चापि ले
पयेत् धूपं चैव नकर्पूरैर्वाल्ककैस्मितमिल्हकैः भक्ष्याणां कैरयाम्रानि पायवकानि शुभानि च दापयेत् कन्यकाविप्रा

सप्त+

नि.सिं. महोत्सवं शिवशक्त्योः शिवदेतेन पदत्रयेण भयोरूपीतिवाक्येन पत्रद्वयगतयोरष्टम्योर्नवमीयुक्तत्वेन याशास्त्रम
प्र: भिहितं तत्सप्तम्यष्टमीविद्धेत्यादिवाक्येन एवं विद्धाष्टम्याः शाशास्त्रमभिहितमिति विरोधश्चेति चेन्न नवमीयुक्ता
१५ ष्टम्या पूर्वनारीस्वरूपत्वात् उमामहेश्वरविषये सप्तम्याष्टमी नवमीयुतैव ग्राह्या पूर्वत्र तु सामान्यतः सप्तमीयु
तेत्यविरोधः शुद्धाष्टम्या नवमीयुक्ताया नवम्या वाष्टमीयुता पूर्वनारीस्वरूपायामुमामहेश्वरीति तिथिः अष्टमीनवा ति+
मीयोगे तु उमामहेश्वरपूजा भोजराजीये प्रोक्ता यथा अष्टम्यां मध्यते रुद्रो नवम्यां शक्तिमव्ययान् द्वयोर्योगे
तु सम्प्राप्ते पूजायां च महाफलमिति अष्टमीनवमीयोगो द्वयोः शक्तिरुद्रयोः पूजायां महाफलमित्यर्थः
अतएवोमामहेश्वरपूजायां सप्तम्यामपि नवमीयुक्तायामेव कार्येति सिद्धं इत्यष्टमीसामान्यनिर्णयः
अथ विशेषनिर्णयः तत्र चैत्रशुक्लाष्टमी अशोकाष्टमी तस्यां पुनर्वसुयुक्तायामष्टावशोककलिकाः प्रा नक्षत्र+
श्याः तदुक्तं लिंगपुराणे अशोककलिकाश्चाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकम
वाप्नुवन्ति प्राशनमन्त्रश्च त्वामशोकनराभीष्टमधुमाससमुद्भव पिबामि शोकसन्तप्तो मामशोकं सदा कुर्विति
अत्रापि शिवशुक्लाष्टम्यां देव्या महापूजा कार्या तदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षि
की [illegible] तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः इत्युक्ता वार्षिकी यातेन संवत्सरस्यादौ चैत्रशुक्लप्रतिपद

शेषेष्वप्येष्वेते निषिद्धा इति सप्तम्यां च द्वितीयायां व्रतपोष्टिकादिकं मेऽर्पयेत् व्रतपोष्टिके द्वितीयाद्वा
दश्यणोः सप्तमी शुक्लकृष्णयोरादित्यकत्वात् सप्तम्यामामलकस्नानेन लक्ष्मीहरं तदुक्तं सप्तम्यां नैंदुनवमीश्रवणेषु
दि ष्ठः स्नायात्कदाचिदपि नामलकैर्मनुष्य इति रविभौमगणानीतामन्युतेमे कृष्णुद्दे कन्याराशिस्थिते सप्तमीषु + वायव्येशान दौर्वित्तु त्कालपूरु
भक्तैर्मैरात्रि विहिता तदुक्तं परः पूर्वामिति सप्तम्यां वा पक्षपातरिशियोगिनी तत्सप्तमी पाशानुकाया + इति निर्णा
यामृते सप्तमी निर्णयः शुक्लाष्टमी निर्णीयते तत्र शुक्लाष्टमी नवमीयुतैव ग्राह्या तदुक्तं नवमष्टयोगिति बह्म
वैवेवैपि तत्सप्तमसहकार्यो स्यादष्टमी सर्वदा तु परेति स्मृत्यंतरेपि शुक्लपक्षेऽष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी पूर्व
उपवासादिका + दैवपुत्रार्थमेस तातनरति + विद्धा न कर्तव्या कर्तव्या परसंयुता + इह स्मृतिरपि पक्षद्वयेऽष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी अमावस्या तो
यावनाउपोष्याः परान्विताः निगमेपि षष्ठ्यष्टम्यावमावस्येति पक्षवाबोस्त्रमी चतुर्दश्यणोः शुक्ले वेदितव्ये इत्या
दिवाक्ये पर्वविद्धाविधानात् तथा नाष्टमी सप्तमीयुक्ता सप्तमी नाष्टमीयुतेति सप्तम्यां तत्पाष्टमीति तथान्या
नु विद्धामर्द्दयेत्त्वु इति उपवासे सप्तमीनविद्धिति द्रष्टुंतरोत्तिधिमितिवाक्ये: पूर्वविधानिषेधाच्छुक्लाष्टमी नवमीयु
तैवोपोष्येति सिद्धं ततः कृष्णाष्टमी नशुक्लापि पूर्वविद्धैवोपोष्या कृष्णपक्षाष्टमी तु सामान्यतः पूर्वविद्धैव ग्राह्या तदुक्तं
कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी पूर्वविद्धैव कर्तव्या परविद्धा न कुत्रचिदिति तत्र अष्टमी नवमे पूर्व

तथा

वि.मं.
ष.
१८

यत्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मान्तरार्जितम् मनोवाक्कायजं चैव ज्ञाताज्ञातं च यत्पुनः ॥ + इति सप्तविधपापस्ना नान्मे सप्तमि केवला व्याधिसमायुक्ते दशमाकरि सप्तमी +१

उक्तं यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु तन्मे रोगं च शोकं च माकरी हन्तु सप्तमी ॥ + अथ मेषे रविवा
रेणा शुक्लनामधेयनक्षत्रेण युक्ता । महती सोक्ता तत्र स्नानं समाचरेत् तदुक्तं गार्गेण रविवारेण शुक्लायां शुक्ला
यामुत्तरायणे हस्तनामधेयनक्षत्रे जयेत्स दिवाकरमिति उत्तरायणे माघमासे हस्तनक्षत्रेण हस्तो
मूलेन तथा पुष्येण गां पौषे पुत्रवेसः हस्तनामधेयनक्षत्रेण नाम्ना द्वसप्तमी यत्र अन्यापि सप्तमी भानुवारेण
युक्ता महाफलप्रदा उक्तं सोमवारे तमावस्या भानुवारेण सप्तमी अङ्गारकदिने प्राप्ता चतुर्थी वा चतुर्दशी +
+ कृत्वा प्रमाणन्तया षष्ठी रविवारान्विता सप्तमी योगो पद्मकाख्यो योगो भवति तदुक्तं षष्ठ्यां च सप्तमी यो रसे वारस्य
दंशुमालिनः योगो यं पद्मको नाम सहस्रार्कग्रहोपमः इति यदा द्वयगतास्सर्वं मासस्सप्तमीतिथि
शुद्धसितेनादित्यः श्रन्यः उक्तं च सप्तम्यां मार्कस्य वृत्ति युग्मसिद्धविरुद्धादिके लिख्यते सप्तमेव
रवौरोगासिद्धा भवति तदुक्तं बुधवारे द्वितीया च द्वादशी सप्तमी पतिति सप्तम्यां रविवारेण संवत्सरेख्या
योगो विरुद्धो भवति तदुक्तं सप्तम्यादितकरवासरे यदिस्याद्वारसंख्यातिपरिवे [illegible] तदुत्तरसंसर्वतो भुक्ति
विरुद्धोविते:संयोगाः संसाग्यः शुभफलकात्तिमिः प्रयत्नादिति सप्तमी रविवारयोगार्धे विरुद्धयोगेषु
कश्चिद्विशेषो लिख्यते यथा विरुद्धयोगा सिध्यिवारज्ञातानन्तरवारस्य प्रभवा स्वपेच्छ हृन्तेष्वंगेष्वपोषवर्जाः

यस्मिन्श्चिन्त्रिवनेवे मंशुभकृत्यादिवाशुभं घटितं व्रजमरुत्वालि तत्कर्मविन्दते फलमिति ॥ अत्र चतुर्थीयुक्ता चतुर्दशी + १

२८

न्तु +

पुष्पान्वितांचबिल्वसमफलाभ्यांशालिकांनया तेयांवप्रतिमांदेवाः स्नात्वाभ्युदयमर्चयेत् इति एतांव
बिल्वपत्रैरेकाकी नरकं सप्तम्यांपत्रिकाख्यातेति मार्गशीर्षशुक्लसप्तमीमित्रसप्तमी तत्रस्वीदितेउपो
षितःतवपतः स्नात्वारविंसवैपवाभिः मेघस्पयब्राह्मणान्भोजयेत् ततःस्वयंमपुक्तेतमिष्टाचभुंजीततदुक्तंब्रा
ह्मपुराणे यदिमार्गशिरेचैतदेवाह्निमत्यनुः प्रदितेःकश्यपाज्जते मित्रोनामदिवाकरः सप्तम्यांतेनसा
त्यानालोकेस्मिन्मित्रसप्तमी तस्यांचस्नपनेकार्यंतस्मिन्मित्रायभानवे तत्रोपवास कर्तव्योभक्त्यानिष्पफलानिवा
रात्रोजागरणंकार्यंगीतनृत्यपुरःसरम् सप्तम्यावपतेकुर्यात्ततःस्नात्वाजपेद्दिवा दीपैःजसमसेभोरेभदैःपि
हमृपैःपुष्पैः मधुनाचपयसतेनदोमजपसमाधिभिः ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दीनानाथानुमानवान् य
हमासेविभज्यास्वतयाथ्यंनेटतनेकाः दिनद्वयेवभोक्तव्यंविष्णवेमधुसप्तमिति द्वितदयेतसप्तम्याम
हम्याचमाघशुक्लसप्तमीजयंतीचोच्यते सास्तुर्यग्रहणतुल्या तस्यामरुणोदयव्याप्तिवांस्नानाद्यर्थायाच्यंद
यात नरकेभविष्यांतरे माघस्यशुक्लपक्षेतसप्तमीयाविलोचन जयंतीनामसाप्रोक्तामसर्वपापहरातिथि
यितिति स्मृतिचंद्रिकायामपि सूर्यग्रहणतुल्यातशुक्लामाघस्यसप्तमी अरुणोदयवेलायांतस्यांस्नानंमहाफल
मितितथा माघेमासिसितेपक्षेसप्तमीकोटिभास्करा कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः इति ग्रंथांतरेमं

अचलासप्तमी + धेनं +

ति॰नि॰ या नागविद्धा तत्र या षष्ठी रुद्रविद्धो दिवाकरः कामविद्धो भवेद्विष्णुर्नेष्यास्तास्तत्र वासरे इति शुक्लनाग पंच
स॰ मी रुद्रः षष्ठी दिवाकरः सप्तमी कामस्त्रयोदशी विष्णुर्द्वादशी तथा च सप्तमी नाष्टमीयुक्ता न सप्तमया
२७ युताष्टमी तथा सप्तमी परविद्धा तन्नोपोष्यास्यात्कदाचनेत्यादिवचनैः परविद्धानिषेधाच्च सप्तमी वाष्टमी
युतैवोपोष्येति सिद्धांतः इति सप्तमीसामान्यनिर्णयः अथ विशेषनिर्णयः चैत्रशुक्लसप्तम्यां दमनका
दिभिः सूर्यपूजा कर्तव्या तदुक्तं देवीपुराणे चैत्रमासि तिथिप्रक्रमे भास्करस्य तु सप्तम्यां सृज्यादमनकादिभिः
कृत्वा प्राप्नोति भोगादीन्विगतार्तिर्महातपा इति वैशाखशुक्लसप्तम्यां तु विप्रसप्तमीव्रतं कार्यं तदुक्तं भवि
ष्योत्तरे सप्तमीप्रकरणे स्नानं या सप्तमी वाथ तस्मात् श्रयनामम निंबपत्रैस्तु स्नानं या तत्पापघ्नी शोकनाशिनी ८८
आषाढशुक्लसप्तम्यां विवस्वान्नाम सूर्यो जातः तत्र वर्तुलमंडले स्थितं सूर्यम् धूपदीपविलेपनादिभिः संपू
ज्य भक्ष्यभोज्यादि नैवेद्यं दद्यात् तदुक्तं ब्रह्मपुराणे आषाढशुक्लसप्तम्यां विवस्वान्नाम भास्करः जातः सूर्यो
मतस्तस्मात्तत्रोपोष्य जपेत्सदा रथचक्राकृतौ रम्ये मंडले सर्ववर्णके भक्ष्यभोज्यैस्तथा पेयैः धूपधूपविलेपनै
रिति आश्विनशुक्लसप्तम्यां मूलयुक्तायां केवलायां वा सर्वविघ्नविनाशिनी फलदायका बिल्वपत्रिकामानी
पत्रयामरदपत्रसप्तम्यां पत्रिकादेवीं पूजयेत् तदुक्तं वराहपुराणे मूलाभावे च सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् । २७

सति सतः सयोगाः कर्कवाभिधानको विवर्जनीयः शुभकर्मसु एवम् अत्रापि प्रतिपद्दिने मेव कार्यं कर्तव्यं प्रतिपन्नवष्ठ्या मित्युक्त
क्रमेव अत्र दन्तकाष्ठतैलाभ्यंगस्नानं च निषिद्धम् यथा दन्तकाष्ठे कुलदयज्ञातिनाशो यथाक्रमं जायते
षष्ठ्याममावास्याप्रतिपन्नवमीकृते नवमि तथा चरत्नमालायां षष्ठीषु तैलं पलमष्टमीषु दौ भक्रियां नवचतुर्दशीषु स्त्री
सेवनं नवकलापूर्णमासयः तथार्थे मुनयो वदन्तीति अथ दन्तकाष्ठादि निषेधस्तात्कालिकतिथ्यावेदनीति ।
उक्तं स्नाने चाभ्यंजने चैव दन्तधावनमैथुने तिथिस्तात्कालिकी ज्ञेया नत्वामवरवाजन्मनोरिति अत्र षष्ठ्यां तैल
मित्युक्ता तिलतैलस्नानमेव निषिद्धं न तु सार्षपतैलस्नानं तदुक्तं स्मृतिसमुच्चये यत्तैलनिषेधः स्यात्तिलतैलं
निषिध्यते अन्यगन्धादिषु यत्तु सार्षपादेयपोष्यते इति रविभौमशनीनामसतमेकूरवग्रहास्तस्मिन्स्थितेसतिष
ष्ठी दुष्टा भवति यतः पत्येषामिसुक्रत्वात् कर्कटमेषमेषस्वर्ये षष्ठे दण्डा भवति तत्र शुभं न कार्यं तन्नदिनी ।
या निर्णये एकोनवादि नक्षत्रं आफक्रमेव षष्ठ्यां पश्चिमे योगिनी सा मुखापारा न कार्या तदपि पूर्वं सुक्रम
इति षष्ठीनिर्णयः अथ सप्तमीनिर्णीयते सप्तमी नित्य एक पावासादि षष्ठी युतैव ग्राह्या तदुक्तं षण्मुनीरिति
तथा च षष्ठ्यु मासमावस्याक्रमपयत्ते अपोरसौ यतः परयुताः भूत्वा परा पूर्वेणामेयुता इति षष्ठ्याः परा सप्त
मी पूर्वैव युतैव ग्राज्या पैठीनसिरपि पंचमी सप्तमी चैतिपूर्वयुतैव ग्राज्या एभिर्वचनैः सर्वविधायाविधानात् त

प्र +

ति.नि. कायामंभुवेकेवलायांविल्वस्तलतिमंत्रणांकार्यं तत्रायंमंत्रः ॐरावणस्यवधार्थायरामस्यानुग्रहायच अकाले
स: बुद्धस्त्वयावोधोदेव्यास्तत्रापिकृतः पुरा श्रीपोलपीर्षितेजातः श्रीफलश्रीलिकेतन तेनत्वोध्रिसयाभाल्पमूलाड
२६ णोमत्वपुनःशिवे इत्याश्विनषष्ठी कार्तिकेशुक्लषष्ठ्यांभौमवारयुतायांवह्निमस्तवह्निमदोत्सवरूपात् तदुक्तम
स्पपुराणे वृश्चिकेकेतनावाषष्ठीभौमवारेणयामिता महाषष्ठीतिसाप्रोक्तासर्वपापहरातिथिः तस्यांतपतिवैवा
ह्निः एवंत्रोणापवृदिवे षष्ठ्यांवह्निमभयंचरूपंदर्द्धिमदोत्सवामिति वृश्चिकेकेकार्तिकेमासि इतिकालादर्शो
क्तेःकार्तिकषष्ठी प्रथममार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्यांस्कंदस्तारकहतवान् अतःस्कंदतन्त्रमेपूज्यस्नानदानादिकृत
मक्षयंभवति उक्तंचभविष्योत्तरेयेयमार्गशिरोमासिषष्ठीभरतसत्तम श्रुणयपापहराय स्याशिवाशान्ताग्रह
प्रिया निहत्यतारकंषष्ठ्यांगुहस्तारकराजवत् यया+ तेनदायितादुर्तिकेयस्यसातिथि+ इतिमार्गशीर्षष ज+
ष्ठी एतद्दुयगतांमस्तवोस्वषष्ठ्यांतुतिथियवेतनस्कंदंपूजयेत् तदुक्तं षष्ठ्यांस्कन्दगुहस्यचेति अथसिद्धविरुद्धा स्नानदानादिकं
दिकं तदुक्तंप्रतिपद्धिनारे शुक्लप्रतिपच्चषष्ठीमादिभौमेनापिसिद्धा भौमेतृतीयाषष्ठीचेमादिदर्शितम षष्ठी कृतमक्षयमद
शनिवारेणनिषिद्धा तदुक्तं सौरेहस्तेनराधात्वारेवतीचित्रयासह पंचमीचैवषष्ठीचत्रयंयमस्परूपवर्जितास्ति अनुच्यते+८
षष्ठ्यांशनिवारेणक्रकचाभिधोयोगः तदुक्तंरत्नमालायां तिथयश्चवारसंख्यायत्रमत्वयात्रयोदशस्युर्मिलितकेते

ना+

नं योगे+

वा भौमकरे संहस्ते पंचगव्यं प्राशनं महाफलं प्राप्यते तदुक्तं शुक्ले भाद्रपदे षष्ठ्यां स्नात्वाभ्यर्च्य रविं जने प्राशनं पंचगव्य
स्याश्वमेधफलं परमिति भाद्रपदकृष्णषष्ठी भौमवारेण रोहिण्या व्यतीपातेन च युक्ता कपिलाषष्ठी
उच्यते तत्र व्रतोपवासादि विधिर्भास्करपूजा पितामहाय कपिलां दद्यात् तदुक्तं वाराहपुराणे नभस्यकृष्णपक्षे
पौ रोहिणीव्यतीपातस्य सतैः षष्ठी पुराणज्ञैः कपिला परिकीर्तिता व्रतोपवासनियमैर्भास्करं तत्र पूजयेत् ।
कपिलां यो द्विजायाद्यात् पदक्रतुफलं लभेदिति पुराणसमुच्चयेऽपि विशेष उक्तः भाद्रमास्यसिते पक्षे भानौ चैव
करस्थिते पाते कुजे च रोहिण्यां सा षष्ठी कपिला भवेदिति अत्र भाद्रपदकृष्णषष्ठी चांद्रमासाभिप्रायेणोक्ता शुक्ल
पक्षे कपिलाषष्ठी भवति अत्र भाद्रपदमासकृष्णपक्षे रोहिणी तत्र भौमवारव्यतीपातयोगानां च
योगेनैव प्रशस्यते केवलं षष्ठी तदुक्तं चतुर्णामेव संयोगान्निर्दिष्टा परमेष्ठिनेति [illegible] हस्तस्थिते भा
नि [illegible] फलानि प्रायशः प्रतिपदि षष्ठी पूर्वदिने परदिने वा [illegible] योगो भवति सैव ग्राह्या भाद्रपदकृ
ष्णषष्ठी चंद्रषष्ठी वोच्यते सा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या उभयत्र चंद्रोदयव्यापित्वे पूर्वविद्धैव प्रशस्यते तदुक्तं तदृग्भाद
पदमासि षष्ठ्या पक्षे सितेतरे चंद्रषष्ठीव्रते [illegible] विद्धा प्रशस्यते इति चंद्रोदये यदा षष्ठी [illegible] इति चंद्रा
षष्ठ्यामिते पक्षे [illegible] इति+ [illegible] पंचम्या [illegible] ः सप्तमी [illegible] षष्ठ्या [illegible] ।

इति भाद्रपषष्ठी+१

पि+

नि.सि. सप्तम्ययोरपि षष्ठ्यष्टम्यावमावास्याकृष्णपक्षे त्रयोदशी एकादशोत्तरा या वत्सकृष्णे पोष्याः परान्विता इति षष्ठ्याः
प्र: सप्तमीयुतायाः शून्यत्वविधानात् तथा नागविद्धा तु या षष्ठी भानुविद्धा महेश्वरः चतुर्दशी कामविद्धा त्रिय
२५ स्तासन्निनामतात इति तथा नदिव षष्ठी नागविद्धा कर्तव्या तत्र कंचन तथा च नागविद्धा तु षष्ठी शिवविद्धा तु स
प्तमी दशम्येकादशीविद्धा नोपोष्या स्यात्कदाचनेति तथा द्वितीयापंचमीवेधाद्दशमीमिर्जाबालिबद्धवे
वृत्तेसोमपुराणात्तु स्कन्दमिश्रवाक्यैः पंचमीयुक्तनिषेधाच्च सप्तमीयुतैवोपोष्या तदुक्तं कृत्याष्टमीस्कंदषष्ठी
शिवरात्रिचतुर्दशी एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंते पारणं भवेदिति अन्यासामपि सर्वविद्धाविधायकवाक्यानि
स्कन्दषष्ठीविषयत्वेन योजनीयानि इति सिद्धान्तः इति सामान्यषष्ठीनिर्णयः अथाषाढशुक्लषष्ठी स्कंद
षष्ठी तत्रयेचम्यापुयोम्यषष्ठ्यांस्कंदं पूजयेत् तदुक्तं वराहपुराणे आषाढे शुक्लषष्ठी तिथिः कौमारिकी
स्मृता कुमारं पूजयेत्तत्र उपवासो पोष्यवै दिने इति भाद्रपदशुक्लषष्ठ्यामपि दक्षिणापथे कार्तिकेयदर्शनं बृह
ह्मादिपापैः मुच्यते तत्र स्नानदानादिकं कृतमक्षयं भवेदिति तदुक्तं भविष्योत्तरे योयं भाद्रपदे मासि षष्ठी
स्याद्रवर्यव श्रेयाय हरस्मृणामिवाशीतांशुभान्व स्नानदानादिकं सर्वमक्षयमत्र मुच्यते येप्यपश्य
तिसांगायंदत्तिणापथमाश्रिते ब्रह्महत्यादिपापैस्तु मुच्यते नात्र संशयः इति इयमेव सूर्यषष्ठी ग्रहणा

रविकुजादिके लिख्यते पंचमी गुरुवारेण सिद्धा भवति तदुक्तं त्रयोदश्यां पंचम्यो पौर्णमासी विशेषतः भ
ग्गुपन्नगापे सिद्धेन याष्वृष्य पुनर्वसू इति अयं शनिवारे पि निषिद्धा तदुक्तं सौरे हस्तोत्तराषाढा रेवती वि
ज्यामह पंचमीं वैव षष्ठीं व द्वादशीं मायमस्ट वर्जयेत् इति अयं मन्वादि त्रयोदशी फाल्गुने प्रथमक्रमस्य उच्यते पंचम्या
दिषु एतेतिथिषु मांगल्यविवाहयात्राशांतिकपौष्टिकादीनि कार्याणि अमावस्यायां शुभानि पितृकर्म
शुक्लाः व्याघ्रशुभकर्मतत्कार्यं तदुक्तं भास्करेण विवाहयात्रान्नवशांतिकादीनि शुभानि सकार्याणि पिपौष्टिका
नि स्त्रीपतिरपि शुभं पसमागल्य विवाहयात्रासु पौष्टिकं शांतिककर्म कार्यं सदैव दर्शे पितृकर्म क्रियान्नाम
हि दृष्ट्या शुभमंगल्यादि पौष्टिकं नामापुर्व्य वृद्धि क्रियमाणं होमादिकं कर्म शांतिकं गृहेह्नानातादि प्रोक्त
न यत्क्रियमाणं शुभं शांतिकादि मंगल्यविवाहादि अयं पंचमी क्रूरग्रहदेषादि राशिचक्रशुभयत्स्य इशुभ
वति तदुक्तमेव शुभा दर्शितास्मादि सिद्धियोगिनी तत्तत्सुतीयाज्ञानकार्यान्तदप्युक्तं पतद्वयगतानामपि पंच
मी शुतिथि पठेन षोषादयोतागाः शस्ताः उक्तं च शेषादीनां फणीशानां यंत्र्यांपूजनं तत्स्मृतमिति इति पं
चमीनिर्णयः अथ षष्ठी निर्णीयते षष्ठीतिथि रूपवासादिषु सप्तमीयुतैव कार्या तदुक्तं षण्मुन्योरिति
हद्यातिप्युक्तं एकादशी अष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः स्मृति

नैमति
रविभौमरानीना
नन्मतमे

वि. एं. द्वेदांगपारगात् प्रतिमासमभ्यर्चीत स्ववर्णेनत्वशान्वितः जटिलास्नातसूत्राक्षकमंडलसमन्विताः सं
२ स्थाप्य कलशेषु तेनान्यत्नयेषु तवेषु च स्नापये द्विविधिवत्स्नातप्यापंचामृतेन च एवं स्नातो विनिर्वर्त्य प्रद्यां
४६ दद्याद्यथाशक्त्या ग्रावा पायसजसैः स्नाव स्नाल्लकाः सभूषणाः प्रत्यूज्ञाप्य गुरोः पश्चाद्ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् प्रति
मासवत्सं प्रकाभोजयित्वा यथाविधि अनेनविधिनासम्यक् व्रतमेतत्समाचरेत् सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थे
षु यत्फलं सर्ववेदानेषु दत्तेषु तदेतद्व्रतधारणात् इति श्रीऋषिपंचमीव्रतम् अथाश्विनशुक्लपंचम्यां शाखावी
सहितम् उपामयेन्नागं हृतनीलं सलिलैः स्नापयित्वा समुत्पलारसिकगोधूमाज्यवयवदद्यात् तत्र कुंभं विष्ण
वे तु पयोवा यत्र पुजेमासिपंचम्यां कृतं दत्तं कृत्वा उपामयेन्नागमिद्राणि समुज्जयेत् हृतोदकाम्भोप्यसा
स्नापयित्वा विधानतः गोधूमैः पयसा सिद्धैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा पूजयेत् कृत्वा शाल्लन स्वशेषाप योन्त्य ना
गाः पीता भवन्तीह यावत्तिमासमस्तिवै विभो अश्वेवपंचम्यां प्रत्यापितकर्णिका यादेवाः सर्वाः स्नानं कारयेत् तद्
नं देवीपुराणे प्रातरेव तत्पंचम्यां स्नापयेत्सलिलैः शुभैरिति इत्याश्विनपंचमी अथ माघशुक्लपंचमी श्रीप
चमी तत्र मदनं मरुत्नावसंतो स्मरोरंभः कार्यः तत्पुराणसमुद्भवे माघमासे त्वपंचम्यां शुक्लकायां पंचमीतिथौ
रतिकामौ तु संपूज्य कर्तव्यः सुमहोत्सवः दानानि च प्रदेयानि तेन तुष्यति माधवः इति श्रीपंचमी अथ सि २६

एवमन्यान्यपि स्कंदोपवासनागपूजाव्रतादिकानि
पंचमीव्रतानि चतुर्थी पु॰ पंचम्यामेव कार्याणीति सिद्धं

गोपिच हार्स्नोमयेनोलेपनागोमयेनविशोल्वणाः पूजयेद्विधिवद्वीरदधिदूर्वाक्षतैः शुभैः गंधपुष्पोपहारैश्च ब्रा
ह्मणान्भोजयेत्ततः येनसप्तर्षयस्तोषंयांतीहनारायणात्मकाःपरःस्मृताः ततेषांसंप्रसादेनवीरभयंनभवतिऋतुविद्दिति इतिश्री
वाराहपंचमी ग्रंथमाहात्म्येश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऋषिपंचमीव्रतम् तत्रप्रायेणनार्यः कश्यपादीन्सप्तर्षीन्सप्तरूप रूपम्
स्मृत्वाग्रणाकाहारेणतोषयंतुयेतेपापविनिर्मुक्ताः सर्वान्कामानवाप्नुवंति तदुक्तं ब्रह्मपुराणे सशीलेपूर्णतानसर्वे
व्रतेनानुशुभमेतत्त्वम् येनचीर्णेनसहसापापाद्घोराद्विमुच्यते दुःखपाभिधानस्वजायतेनात्रसंशयः कस्मादिति
चवर्धतेसंपदश्चनितापदः तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपराभवतिपंचमी नयादिकेनदोसाबालाकृमातिपममेवच ब्राह्मणी
क्षत्रियावैश्यानांशूद्राचापिविशेषतः कृत्वानैमित्तिकंकर्मगत्वानदिजलेहृदेषुवा दैहिसम्यक्ऋषीन्गोमयेनोपले
पितानां रंगवल्लिसमायुक्तानानापुष्पोपशोभिता तत्रसप्तर्षीन्दिव्यान्भक्तिपूर्वकापूजयेत् गंधपुष्पैर्विविधैः
धूपैःदीपैःनैवेद्यैःमनोरमैः ततोनैवेद्यमेकमध्यदध्याच्छुभैःफलैः प्रथमंकश्यपंअत्रिंभरद्वाजौविश्वामि
त्रोथगौतमः जमदग्निर्वसिष्ठश्चसप्तमेतेऋषयःस्मृताः गृहीतार्घ्यमयादत्तंतेनतुष्टाभवंतुमेसर्वदेति एवंसप्ताचा
निवेद्यऋषीन्ध्यात्वासमाहितः प्रकुर्यपश्चीमज्ञानतपात्रकाहारप्रकल्पयेत् श्यामाकतंदुलाच्चयेजाऋषीन्ध्यात्वास
माहितः शुभेनविधिनासम्यवर्षाणिव्रतमाचरेत् प्रारोगमनेनपापाद्वेतत्रूपाउद्यापनेतपः आचार्यानत्रयेत्समेव

नि॰सि॰
द्वि॰
४३

दिनाइति ननुकुमाराष्टमीस्कंदषष्ठीशिवरात्रिश्चेतदेशी यतः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यंतेपारणांविदु स्कंदोपवास॰
षष्ठीविधानात्पंचम्याषष्ठीयुतत्वेनशास्त्रांतराभिधानात्स्कंदोपवासविषयमितिविरुद्धमितिचेत् सत्यं देशभेदेनव्यवस्था
केचित्तीया केचित्तिथेयुक्तंपंचम्यामुपोष्यषष्ठ्यांस्कंदपूजयेति तदुक्तंवराहपुराणे आषाढेशुक्लषष्ठीतिथिःकौमा
रिकोस्मृता फलाहारस्तथापंचम्यांवैषष्ठ्यांवैदिनेइति सर्वदिनेपंचम्यामित्यर्थः तथाचस्कंदपुराणे स्कंदोपवासेस्त्री
कार्यापंचमीपरसंयुता द्विमुहूर्तोत्तरषष्ठ्यास्यात्तदापूर्वयुतात्वषष्ठीति एषुवचनेषुस्कंदोपवासस्य पंचम्याविधानात्संच
म्याः षष्ठीयुतायाउपोष्यत्वविधानेदेशभेदेनव्यवस्थितस्कंदोपवासविषयमित्यविरोधः अतःस्कंदोपवासव्यतिरि
क्तोपवासादिषुवचनपंचमीयुतैवषष्ठ्यनुमिताइति इदं चैत्रशुक्लपंचम्यांतनतादिनागान्संपूज्यक्षीरघृतनैवेद्यंदद्यात् तदुक्तंदे
वीपुराणे चैत्रमासस्यपक्षेश्रेपंचम्यांपूजयेच्चनागाननंततक्षाद्यान्महोरगान् क्षीरंसर्पिस्तुनैवेद्यंदेयंसर्वसुखावहमिति
मत्स्यपुराणेनागानामपिशुक्लपंचम्यां नागाश्चैवतक्षकेयाःखड्गपीठकयोविनाः अथसर्पाकृतिस्तेषांनाभेरू
र्ध्वंतुपौरुषी फणाःसप्तर्षिकेतेषांदितिस्त्रीवहवोसमाइति श्रावणमासविषयमसंख्याका इतिचैत्रपंचमीनिर्णयः
अथश्रावणशुक्लपंचम्यांद्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्गोमयेननागान्विलिख्यदध्यक्षतकुशगंधपुष्पोपहारादिभिःसंपूज्य
नभ्योनिवेद्यब्राह्मणान्भोजयेत् एवंकृतेतुकुलेसर्पभयंनभवति तदुक्तंभविष्योत्तरे श्रावणेमासिपंचम्यांशुक्लपक्षेन ४३

ठ१

यथाग्निविप्रयोगाय निष्ठकर्मवतुर्थ्यादिरिक्तातिथिषु कार्यं तदुक्तं भास्करेण चतुर्थ्यां तच्चैर्दशम्यां नवम्यां चापिर्दहन्म्
दहनं वधबन्धनरणमभियोगाभिचारिकम् विषाग्निसंप्रयोगाश्च पातनं लोकपदानि चेति चतुर्थ्या योगिनीयतिवृत्तानि चेन
यात्रा ष्टेतैः तत्तन्नारायण्यां तदुक्तं कार्यं क्रमात्सर्वीतरागश्यनैरतन्वः तत्समुक्तत्वात् रविभौमशनैश्चराभ्यामन्ततमेषु क्रूरग्रहेकर्केटा।
स्येमतिचतुर्थी शुभकार्ये वर्जिता श्राद्धायत्रतत्रस्य कृत्वात् स्वयंसूषकंभस्येसितिचतुर्थी दग्धा भवति एकान्तरादिव
कृतत्याद्विदितीयानितिथियथोक्तं इतिचतुर्थीनिर्णयः शुक्लपंचमीनिर्णीयते पंचमीतिथिरुपवासादिषु चतुर्थीयु
तैवग्राह्या तदुक्तं निगमे युग्माग्न्यादितीति जाबालिरपि प्रतिपत्संपंचमीचैव उपोष्याः पूर्वसंयुता इति पैठीनसिरपि पं
चमीसप्तमीचैव दशमी च त्रयोदशी प्रतिपन्नवमीचैव कर्त्तव्या संमुखी तिथिरिति संमुखी सायाह्नव्यापिनी शुक्लचयो द
शीशुक्ला तथा एकादशी तथा षष्ठी अमावस्या च तथा पिका उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुता इति चतुर्थ्याः
षष्ठ्या पंचमी पूर्वसंयुता चतुर्थी युतैवोपोष्येत्यर्थः एतैर्वाक्यैः पंचम्याः चतुर्थीयुक्तत्वविधानात् ब्रह्मवैवर्त्तवचनेन पर
विधानिषेधाच्च यथा प्रतिपत्पंचमीभूतसावित्रीवटपूर्णिमा नवमी दशमी चैव नोपोष्याः परसंयुता इति एवं वा
य्वेववर्त्तवचनं पंचमीविषये त्याज्य षष्ठीयुक्ता चतुर्थी नारदः न दिग्षष्ठीनागविद्धा कर्त्तव्या च कदाचनेति तत्रस्कन्दे उपवास
विषये नागपञ्चमीविषयेव तदुक्तं स्कन्दे श्रावणे पंचमे शुक्ला सम्प्रोक्ता नागपंचमी तां परित्यज्य पंचम्यस्तु चतुर्थीस

वि.सौ.
म
११

र्थ्यां तपरागजद्वारावारो व्रतान्वितः दद्यात्तिलान्विप्राय स्वयं भुंक्ते तिलोदनम् वर्षत्रये समाप्ते हि व्रतस्य त्वयदा
भवेत् विनायकस्तदा तस्तोऽदद्याति फलमीप्सितमिति मत्स्यपुराणे तु चतुर्थ्यां नक्तभुग्यस्तु यादद्यंते हेमवारणो व्रते
वैनायके नाम शिवलोकफलप्रदमिति इदं व्रते विशेषात्रमिपानाहाद्दशस्वपि मासेष्वेष चतुर्थ्यामिति गम्यते
एवमनोरथविनायकचतुर्थ्यादिविनायकव्रतानि केऽदचतुर्थ्यादिगौरीव्रतानि ललितायां चतुर्थ्यामेव कार्याणि व्रता
नि नागचतुर्थ्यादिव्रतानि पंचम्यां पूर्वा याचतुर्थ्यामिति सिद्धांतः केषुचिद्देशेषु चतुर्थ्यां मध्याह्नव्यापिन्यां शुभो
नागान्ती रेणायां पंचम्यां वा सर्गा कुर्यात् तदुक्तं पुराणसमुच्चये शुक्लामध्ये दिते यज्ञतया पो पो ष्य फणीश्वरान्न दी
रेणाक्षराप्रचम्यां वा रेयेत्नप्रयतो नरः विषाणि तस्य नश्यंति न तं हिंसंति पन्नगाः शुक्लचतुर्थ्यां कूर्मपुराणेपि
ति थाशुगादशायां वसमशुषाण्यपथा विपि शंखपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः दत्वा का पी शुभ्या पली
च्या यनस्वर्गे कमिति कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यां नागव्रतकालादर्शे एतद्यमग नास्वपि सर्वा स्व चतुर्थीष्वतिथ्यपि
पोगाशाः श्रुत्याः चतुर्थी भागानानाद्य स्यन्मुहूर्तात् प्रथमसिद्धविरुद्धादिकमुच्यते चतुर्थी शनिवारेणा सिद्धा उक्तं
च पानो चतुर्थी नवमी चतुर्दश्यप्य रोहिणी शततारा स्वाति मखा भाद्रपदे चैव तासिद्धयः चतुर्थ्यां गुरुवारेण विरु
द्धा तदुक्तं जीवेष्टमी चतुर्थी च प्रादो वो नरफाल्गुनी रेवती वारुणी चैव विरुद्धयोगासंमितमिति ग्रंथकृत्यम शत्रु

पृ.क्र.८
२२

८१

गणेशविघ्नं कृद चतुर्थीसंज्ञा माघे मासि सितपक्षे: चतुर्थी कैरसंज्ञिता उपोष्य मासि चैत्रे हि ततो राज्यं भविष्यति इति मा
वचतुर्थी सुन्दर्यं व्रतस्य साधनं च चतुर्थ्यां व्रतमिति तदुक्तं स्कंदपुराणे चतुर्थ्यां मार्गशीर्षे तु पुष्पे तेन
पोतम प्राप्य प्रतिमासं च चतुर्थ्यां गणनायकं संपूज्य विधिना कुर्यादेकभक्तं समाहितः प्रस्तारलवणं वृत्ते
संवत्सरे ततः द्वितीयवत्सरे प्राप्य नक्तं प्रतिचतुर्थि च कुर्याद्ब्राह्मणानभ्यर्च्य तृतीये याचितं तथा एवमेव प्रकुर्वीत
व्रतस्य स्यादुपोषणं ततश्चतुर्थे संपूर्णे तद्यापनमाचरेत् इमं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्वार्थसाधकम् इति वरचत
यो व्रतम् अथ फाल्गुनादिमासचतुष्टयस्य गणेशचतुर्थीव्रतम् तदुक्तं वराहपुराणे अथ विघ्नव्रतेशानं कण
यामिश्च वतन् चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि गृहीतव्यं व्रतमिदम् नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणे स्मृतम् ते
देवाग्रे च दानं व्रतदेवब्राह्मणेषु च चातुर्मास्यव्रतेष्वेवं कृत्वा चैव तु पंचमे सौवर्णं गजवक्त्रं तु कृत्वा विप्राय दाप
यत् आयसैः पंचभिः पात्रैः रूपेतं पद्ममेतथा एवं कृत्वा व्रतं चैव सर्वविघ्नैः विमुच्यते इति सुजादौ मासि मन्त्र वाच
दिव्याय प्रणताय गजाननाय पल्लवी रक्तायैकरदाय तत्र्यम् नगात्मजादेहसमुद्भवाय कुठारहस्ताय नमो वराय प्रा
तेनम व्रेण पूजां कृत्वा स्वादाते तिलान्नं बाह्मणाभ्योदत्वा स्वयमपि तद्वत्तर्क भक्ष्यीयात् एवमासचतुष्टय
व्रतं कृत्वा स्वाङ्ग फलं चतुर्थ्यां सौवर्णं विनायकं दानमाचरेत् इति प्रयोगः भविष्योत्तरे विशेषस्तूक्तः वत

नि॰ले॰ त् तद्वत्कं पंचम्यां सर्वौषधिगंधोदकैस्तां देवीं स्नापयेत् तत्सप्तम्यां तां विल्वपत्रैः प्रपूजयेत् तदष्टम्यां सपोषण्यां रात्रौ
सू॰ ८ जागरणं कृत्वा प्रतिमायां देवीं प्रपूजयेत् तद्दष्टम्यां सपोषण्यां रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रतिमायां देवीं प्रपूजयेत् तन्नवम्यां विधि
२१ वत्संपूज्य बलिदानं च कारयेत् तद्दशम्यां देवीं रथमारोप्य गीतवादित्रघोषैः सह नगरे भ्रामयेत् तदेकादश्यां देवीं पुराणोक
न्यायाकृत्स्नपत्रैस्तां प्रपूज्य पितादेभ्यश्च कन्यापाशाद्यपदेद्यन्यैः नवम्यां चाथपरे देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैः शुक्लप
क्षे चतुर्थ्यां तद्देवीं केशविशोधनम् प्रातरेव तत्पंचम्यां स्नापयेत्सलिलैः शुभैः सप्तम्यां पत्रिकां पूज्याष्टम्यां सपो
षणं पूजनं जागरं चैव रथमारोप्य वै पुरः इति इत्याश्विनचतुर्थी माघशुक्लचतुर्थी वरदाख्या तद्वत्कुंदपुष्पैः स
दाशिवं संपूज्य नरो नक्षेभाज्जीश्रियमवाप्नोति तद्वत्कुंभपुराणे कुंभशुक्लचतुर्थ्यां तत्कुंदपुष्पैः सदाशिवम् सं
पूज्यापादितनक्ताशी स प्राप्नोति श्रियं नरः इति इयमेव कुंदचतुर्थी प्रसिद्धा अत्रैव ब्रह्मपुराणे विशेष उक्तः उमा च
तुर्थ्यां माघे च तत्शुक्लायां योगिनीगणैः प्राग्भद्रापिता सर्वेशा च स्मृयः स्नाना शुभैर्गणैः सप्तजः सहितो यस्मात्तस्मा
त्स्यां कामसती तत्सा तस्मात्स्नात्वा च संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः कुंदपुष्पैः पत्रैश्च सम्यग्भक्त्या समाहितैः कुंकुमाल
क्तकाभ्यां च कर्पूरैः सकंकणैः धूपैः पुष्पैस्तथा धूपदीपैर्बलिभिरेव च गुडार्द्रकाभ्यां पायसालवणौ तथा पालकैः
पूज्याः स्त्रियश्च विविधास्तथा विप्राश्च शोभनाः सौभाग्यवृद्धये पत्राद्याः कंबवस्त्रभिः सहेति पालकैः कुंडकैः देवीपू २१

तथा दानस्य च वासो जपस्तथा क्रियमाणे शतगुणं प्रमादादन्तिनोत्स्येति इयमेव गणेशचतुर्थीव्रतविधौ मन्त्रार्थः ।
गणसमन्वितानामिदा चतुर्थीमनुष्ठते ग्रन्थकल्पोक्तविधिना गणेशपूजनं सर्वकार्यसिद्धिर्भवति तदुक्तं वराहपुराणे ।
भाद्रे शुक्लचतुर्थ्यां यो भौमे वार्के सावधानता महती सा च विघ्नेशमर्चयित्वा लभेत्सर्वमिति ग्रन्थे च राज्ञो चन्द्रदर्शने पापत
चन्द्रदर्शनान्मिथ्याभिशस्तिर्भवति प्रमादात्स्यशाविष्णुपुराणोक्तं श्लोकं तद्दोषोनतये पठेत् तदुक्तं पराशरस्मृतौ
कन्यादित्ये चतुर्थ्यां तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनम् मिथ्याभिधानं कुरुते तस्मात्पश्येन्न तत्तदा दोषस्य शान्तये सिंहः प्रसे
नमिति वै पठेत् कन्यादित्ये भाद्रशुक्लपक्षे श्लोकश्च सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः सुकुमारक मारो
दीस्तव ह्येष स्यमन्तकः इति अन्यापि शुक्लचतुर्थी भूमिपुत्रेण शुक्रस्य ग्रहणेन तुल्या तदुक्तं शङ्खेन प्रमाद
स्या च सोमेन सप्तमी भानुना सह चतुर्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण चाष्टमी चतस्रस्तिथयस्त्वेताः सूर्यपर्वस
मा इति ब्रह्मपुराणे शुक्लचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनविषये विशेष उक्तः वासुदेवोऽभिशप्तस्तु तिथावस्यां विष्णु
स्थितस्तु चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनप्रसङ्गाद्दोषमानवः पठेत्पौराणिकं वाक्यं पादमूलो वा पुरस्सरः प्रयत्नात्पठेदिदम् ।
न्वयः पठेत्पौराणिकं वाक्यं सिंहः प्रसेनमिति आद्यायां चतुर्थ्यां शुक्लचतुर्थ्यामित्यन्वयः इति भाद्रपदच
तुर्थी ग्रन्थमाद्यपरकृष्णलग्नचतुर्थ्यां प्रबोधितायां देव्या आश्वयुकशुक्लचतुर्थ्याम सङ्गादिसंस्कारैः केशान्विणापये

नि॰ वृत्तिभिः वत्सगणनाथमतोऽखिलो गणनाथं समर्चयतीति गणेशचतुर्थ्यामर्थः तथा स्कंदपुराणे हेमाद्रे
सि॰ मीचतुर्थी च साविद्धी वटपैतृकौ शुक्लत्रयोदशी भौमातो योष्याः परसंयुताः इति प्रज्ञापि चतुर्थी गणेशचतुर्थी वेदि
२॰ तव्या ग्रवयात्पुगमभृतानीति निगमवाक्यविरोधः स्यात् एवं माघशुक्लपक्षे गौरीचतुर्थीति प्रसिद्धा सा च वला
चतुर्थी चतृतीयायुतापोष्या तदुक्तं पुराणसमुच्चये गौर्याचतुर्थी वटपैत्रभूजा उर्गाधने उर्गी चैनंदुर्भरहोलिकेति व
त्सस्य पूजाशिवरात्रिरेताः पराविदिति चेत्तिन्दपमराहम् पत्र पैत्र पूजेति वत्सद्वादशी विहित दीपोत्सवप्रतिपद्विहि
ताषेतु पूजे निगद्यते वत्सस्य पूजेति द्वादशीति विहित पैत्रपूजायाः स्थप्रयादानात् इति चतुर्थी सामान्यनिर्णयः
ग्रथविशेषनिर्णयः चैत्रशुक्लचतुर्थ्यांलड्डुकादिभिर्गणेशमर्चयित्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् तदुक्तं देवीपुराणे
चैत्रमासि सितेपक्षे गणेशं कारयेत्सदा लड्डुकादिभिर्वाद्यात् चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्धयेः
स्त्रीभिः ति ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां उमा पूजा तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां तु जाता वै पूर्वमुमा सती तस्मात्सा तत्र स
पूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये उपहारैश्च विविधैर्गीतवाद्योत्सवादिभिः होमैर्यथाभिवाद्यैश्चपतच्छेषेः सगापिकैः
इति ज्येष्ठचतुर्थी प्रथमभाद्रपदशुक्लचतुर्थी शिवाख्या तत्र गणेशपूजनं स्नानदानादिकं चानंतगुणं भवति तदुक्तं
कं भविष्योत्तरे शिवा शान्ता सुखा राजन् चतुर्थी त्रिविधा स्मृता मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता तस्यां स्नानं

पत्रेणगौरीपूजाकार्या तदुक्तं चतुर्थ्यांगणनाथस्यगौर्याःस्वर्ववासरे इति तत्स्वर्ववासरेपूर्वदिनेतृतीयायामित्यर्थः
ग्रंथांतरेविरुद्धादिकंलिख्यते तृतीयाभौमवासरेणासिद्धा तदुक्तं भौमेषष्ठीतृतीयास्याद्दशमीचत्रयोदशी मं शाखिवा।
नेष्टोगेसंपामिष्टादावोत्मरमदपात् तृतीयाबुधवारेणाविरुद्धा बुधेपनिष्टाभरणीदस्त्रमूलसममन्विता तृतीयातवमीप्र।
तिपद्दैवतोभिर्विवर्जितेति विरुद्धयोगेशुभकर्मनकार्यं ग्रंथांतरेप्याह तृतीयादिजयातिथिषुसंग्रामोपयोगिवलोपयोगि।
चेकर्मेद्धृतं सिध्यति तदुक्तंरत्नमालायां जयासंग्रामवलोपयोगिकार्याणिसिध्यंतिनिर्दिष्टतिथिनिर्मितानि भास्करेपि
जयासुचविधेयानिवलकार्याणिसर्वतः इयंतृतीयारविभौमशनीनामन्यतमेक्रूरग्रहेमिथुनराशिस्थितेउद्या सति
भवति ग्रायामृतसंज्ञाफलमेव तृतीयायामाग्नेय्यांदिशियोगिनीप्रवसति ग्रतस्तत्रयात्रानकार्या अंत्रा
सुवंतत्रागेय्याभिमुखफलमेव श्रीनृपसेनमूर्ध्वद्विमलयशाः तीरसागरराड्दिते इतिनिर्णयामृतेसिंधि।
निर्णयामृततृतीयायाः इतितृतीयानिर्णयः ग्रंथेष्वमादिषुचतुर्थीनिर्णीयते चतुर्थीतिथिर्गणेशव्रतेऽ
व्रतेषु इवचतुर्थीव्रतवदुलाचतुर्थीव्रतव्यतिरिक्तेषुपंचमीयुतेवग्राह्या तदुक्तं निगमे युग्माग्नीति विल्लुधर्मोत्तरेपि प
कादशीतथाषष्ठीग्रमावस्याचतुर्थिका उपोष्याःपरसंयुक्ताःपराःपूर्वेणसंयुताः गणेशचतुर्थीतृतीयायुतैवो
पोष्या चतुर्थीगणनाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते इति ब्रह्मवैवर्तेपि चतुर्थीसहितायातुमातृतीयाफलप्रदा ^ कर्तव्या
चतुर्थीचतृतीयायांमहापुण्यफलप्रदा

त्रि॰ हृद्रांगीमेऽत्रमेनऽद्दीरयेत् वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ रसातले कृतोद्दिष्टश्च व्रजशोनशास्त्रारहितः शिवः ने
म शाक्तिस्त्वेनयाल्पाहात्तं सावित्री सरस्वती पतिं देहि सुतान्देहि गृहं देहि नमोस्तुते एवं तु माययेद्देवीं प्रणिपत्य
१४ नः पुनः देहि मत्स्यागरंहरसंविविविधं वस्त्रभूमिकं गरुद्दात्तविधानेन ब्राह्मणाय तपस्विने सपत्नीकाय संपूज्य
सर्वोपस्करसंयुतं निवर्तीविधिनानेन ततः पश्चात्समापयेत् दाम्पत्यानि च भोज्यानि च तस्यां मधुरैरसैः इत्थ
कृत्य मया वीर्गिं हरंभाव्रतं तेन या व्रतानेगास्त्रमुन्नये रतेगरहवरेशुभे इदं व्रतं मया प्रोक्तं या च विधास्यति योषितः
कचित्पुरुषावापिस्यात्तेरभाव्रते भुवि भार्यापुत्रा गृहं भोगाः जलहृदिभं विधास्यति हीराणाबालनसोभाग्य।
गाहस्थ्य सर्वकामिकं सपत्नीदर्पदलनं वशीकरणमुत्तमम् मृताशिवपुरंयाति ततो विष्णुपुरं व्रजेत् इति रम्भा
तृतीयाव्रतं प्रथमाद्रपदशुक्लतृतीयायां कांवनागीं गौरीं कृत्वा संपूज्य गुडाग्रूपनैवेद्यं दद्यात् तदुक्तं भवि।
ष्योत्तरे गुडाग्रूपात्मदानाद्वामामिभाद्रपदे तथा तृतीयाशुक्लपक्षस्य सर्वपापहराहता इति भाद्रपदतृती १४।
या प्रथमायशुक्लतृतीयायाम्मुमामहेश्वरपीमं धूपगुडलवणादानं कुर्यात् तदुक्तं भविष्योत्तरे माघेशुक्लतृ।
तीयायांगुडस्यलवणस्य च दानं श्रेयस्करं राजन्स्त्रीणां च पुरुषस्य च गुडेनतुष्यते देवी लवणेन स्वयं प्रभुरिति
एवमन्यायपितृतीयाव्रतानि व्रतपीयूषकानिकार्याणीति निसिद्धांतः एतदृयतातास्मवीस्वपितृनोपास्तुतिरि २

गुरवीउपविष्यपस्थैर्यचार्यदेवीनमोन्तैर्नामसंत्रैःसंपूज्यस्त्र्यास्तमयपर्यन्तंतिष्ठेत् ब्राह्मणान्नृपस्त्रिवादिभिर्नैमैः
तैर्नामसंत्रैःसौभाग्यद्रव्याणिनैवेद्यंश्रीपूजन्दद्युः ततोद्विजदंपत्यंवस्त्रेणसंभोजयित्वा यथाशक्त्याचार्यपुरस्कृत्यनमदि
केदद्यात् इदंव्रतंमविद्योगान्नृपेप्रोक्तं यथा ज्येष्ठशुक्लतृतीयायांस्नात्वाविधिपूर्वकंनत्वा ऊरुत्यापूर्वंवपुपवापिस्वलमा
नोदूनाहूतीन् गार्हपत्यंदक्षिणाग्निंसत्यंवाहवनीयकम् पंचमंभास्करंनेजइत्येवंपंचवह्नयः पतेषामेवमा
ध्यवानिष्ठे ऊर्ध्वंमध्यौस्थिता वनर्भूजोध्यानपरायेकजोपरिमेस्थिताम् मृगाजिनकृष्णकटीजटावल्कलधा
रिणीम् सर्वाभरणासंपूर्णांदेवीमभिमुखीःॐमहालक्ष्मीमहाकालीमहामायामहोग्री गंगावपुत्रतास्थि
शतद्रुनर्मदासरी सरस्वतीवेत्रवतीसेवप्रोक्ताभमहावती सप्तगिवैर्नैमोन्तैसत्ताभिःप्रपूजतेभवेत् वन्
धीमत्हितैवैवमाहोतेहोमइच्छते नदास्यपृतणाप्राभगवद्भावनान्विताः होमंकुर्युर्पतात्मानोब्राह्मणास्तेवे
तोदिपाम् देयाःपूजाप्रकृतेव्याप्रयभूपादिदीपकैः बहुप्रकारैर्नैवेद्यंदातव्यंहृतपावितम् स्यापयेदग्नोदे
व्यासोभाग्याष्टकमेवच जीरकंधान्यकंचैवकुसुंभकुसुमंतृणा निष्पावाःपावकतिलालवणंशर्कराशुद् निष्पा
वाःपिप्पलीधान्याति पावकतिलाःभष्टतिलाःशार्कराशर्करामिति शार्कराशर्करेवमधुः पुष्पमेरूपिकाकाययोरेभाक्त
मोयपरोपीमिता तत्रपप्रपूजयेद्देवीपूर्णाम्प्रत्वर्णोपपणोभिताम् पद्मासनेनसंनिष्टेयावत्परिणतोरविः ततःप्रणम्य

तृतीयां तु मुहूर्तेनु यः स्यात्तिनरकं घोरं कालसूत्रमवाप्नोति नरः तथाप्यत्र चैव ॥ द्वितीयायां शेषसंयुक्ता + २

नि॰सि॰ तेष्वाद्वितीयायदत्ताविभो द्वितीयापदृत्तांतांश्च यः करोति नराधमः संवत्सरकृतेनेह तनरो पुण्येण नश्यते इति पुरा
प॰ णसमुच्चयेपि द्वितीयाशेषसंयुक्तां या करोति विमोहिता सा वैधव्यमवाप्नोति प्रवदंति मनीषिण इति एवं स्त्रीणां
१२ द्वितीयासहितनतृतीयाकरणे दोषः प्रदर्श्यते चतुर्थीयुतायां फलातिरेकं दर्शितं चतुर्थीसहिता यस्मात्तस्मात्तृतीयाफल
प्रदा अवैधव्यकरी स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रवर्धिनीति एवमन्यान्यपि एवंविधप्रतिपादकानि वाक्यानि रंभाव्रतविषयाण्युन्ना
नीति सिद्धांतः इति तृतीयासामान्यनिर्णयः अथ चैत्रशुक्लतृतीयायां दोलनतृतीयोच्यते तत्र पार्वतीमीश्वरं च वसं
तसंयां दोलयेत् गौरीजागरणादक्षिणादानानि च कुर्यात् तदुक्तं देवीपुराणे तृतीयायां यजेद्देवीं शंकरेण समन्वितां
कुंकुमागुरुकर्पूरमणिवस्त्रसुगंधकैः स्रग्धूपदीपनैवेद्यैर्दमनेन विशेषतः आंदोलयेत्ततो वत्स शिवोमातुष्टये सदा
रात्रौ जागरणं कार्यं प्रातर्देयाच्च दक्षिणा हेमवस्त्रान्नपानानि तिलतंदुलानि सुजस्त्रया पीकरोमासृतिस्वरूपं वतत्रोक्तं
चतुर्भुजस्वरूपेवे सौवर्णी तन्तु माकार्या भाजनं ताम्रकं स्मृतम् + अत्रैव सौभाग्यशयनव्रतं च यदुक्तं विष्णुपुराणे वसंतमासमासाद्य तृ
श्वरस्याचद्विभु तीयायां जनप्रिये सौभाग्याय सदा स्त्रीभिः कार्यं पुत्रसुखेप्सुभिरिति अस्या विधिर्मत्स्यपुराणे + अत्रैव शुक्लत
जानया + ८ वनीद्वादशी कार्तिकी सिता तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च श्रावणे चाष्टमी कृष्णा पौषे चैकादशी तथा सिता
षाढस्य दशमी माघमासस्य सप्तमी श्रावणस्याप्यमावस्या ज्येष्ठे पंचदशी तथा आषाढी कार्तिकी माघी वैशाखी चैव

च + रेद्वाप्तरः ॥ त्रिलक्षत्वादस्या मि नेलिखितं
इत्यमन्वादिरपि ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ३

पदस्यानेनतद्भेदः तत्रस्नानात्सुव्रतताप्रोभवति तदुक्तं भास्करेण त्रयोदश्यांद्वितीयायांदशम्यांचविशेषतः स्पृष्टावि।
इद्धातिथयःस्नानेनाचरेद्बुधःकथंवदेति तथास्नात्वातुसंजातदशमीत्रयोदशीस्याद्वितीयाहितयेनिहन्ति मलस्पृष्टा
नविधेयपवतितस्यनैमित्तिककाम्यकेष्विति अत्रोत्तरस्यादिरिशियाशिनीमात्स्यव्याप्याशानकार्या क्रमान्तवैतरेतिथीतियाति
नीमाशुभ्रान्त्यप्रगोवोक्तं पञ्चमीतस्परवोद्वितीयादग्धाभवति तदुक्तं एकांतरादितकरेतियथोद्वितीयस्पर्शोपनक्षत्र
योतैवकंभयोश्च कर्कीजयोवर्गमिथुनावलयोर्मेषंगोदकोर्मध्यामस्तलामकरयोश्चभवेतिदग्धाः पापकरोमीनः अजोमेषः।
धवलाकन्या स्पर्णेन्द्रःसिंहःकोपीहवृश्चिकः क्रूरग्रहेश्चस्थितेद्वितीयादग्धाभवति तदुक्तमेव इतिद्वितीयानिर्णयः
अथतृतीयानिर्णीयते तत्रारंभपवितिथिरिक्तात्तृतीयावतपूर्वग्रहैवोपवासादिषुग्राह्या तदुक्तंविस्नपपक्षान्तरे एकादश्या
द्धमीवष्ठीचोणांमासीवतदर्शी अमावस्यात्तृतीयावद्भूपोष्याःपराविनाइति तत्रगुग्माग्नीतिगुग्मवाक्येतृतीया
द्वितीयायुक्तकार्यास्वेत्युक्तंतेनविरोधइतिचेन्न न गुग्मवाक्यस्यरंभाव्रतविषयत्वात् तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते रंभाख्यावर्जयित्वा
तत्तृतीयादिजसत्तम अन्येषुसर्वकार्येषुगणयुक्ताप्रशस्यते तथाअन्नेगात्रयोदशीरंभाउपोष्याः पूर्वसंयुताइति स्कंद।
पुराणे हल्लाष्टमीवत्तप्रीवमाविश्रीवटपैत्रस्वी भूतत्रयोदशीरंभानोपोष्याःपरसंयुताइति अतश्चरंभातृतीयापूर्व
युतैवकार्याः अन्याव्रतपीयुतैवकार्या रंभाव्रतादन्यत्रद्वितीयायुताचोपवासयोपिदृश्यते तदुक्तंब्रह्मवैवर्ते तृतीयातनक

विशेषतः यत्तामन्वादयः प्रोक्ता मुनिभिः सर्वदर्शिभिः इति चैवं तृतीयानिर्णयः अथ वैशाखशुक्लतृतीयायां
गौरीपूजा कृत्वा जलपूर्णकलशं दद्यात् तदुक्तं देवीपुराणे गौरीपूजाक्रमं तृतीयायां चैव वैशाखे रोहिणीदेशे पूजा-
येत् उदकुंभप्रदानेन शिवलोके महीयते इति वैशाखशुक्लतृतीया त्रेतायुगादिः तस्यां तृतीयोच्यते तदुक्तं रत्नमाला-
यां माघे पंचदशी कृष्णा नभस्ये च त्रयोदशी तृतीया माधवे शुक्ला नवम्यूर्जे युगादयः भविष्योत्तरपुराणेपि नवम्यां
शुक्लपक्षस्य कार्तिके निरगात् कृतम् त्रेतासिततृतीयायां वैशाखे समपद्यत दर्शे तु माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं यु-
गम् कलिः कृष्णत्रयोदश्यां नभस्ये मासि निर्गतः यत्तु ब्रह्मपुराणे वैशाखे मासि शुक्लायां तृतीयायां जनार्दन ब्र-
ह्मलोकात्त्रिपथगां पृथिव्यामवतारयत् यवानुत्पादयामास युगं चारब्धवान् कृतम् इति तीयकृतयुगादित्वमुक्तं
तत्कल्पभेदेन व्यवस्थितम् इयं च वसन्तपूजादौ माध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या तदुक्तं भविष्योत्तरे देवशुक्ले देवता-
या कृष्णे युगादी कवयो विदुः शुक्ले पूर्वाह्णिके कार्ये कृष्णे चैवापराह्णिके इति नारदीयेपि वसिष्ठ उवाच वैशाखे
शुक्लपक्षे तु तृतीया रोहिणीयुता दुर्लभा बुधवारेण सोमेनैव युता तथा रोहिणीबुधसंयुक्ता पूर्वविद्धापि वा
र्यते भक्त्या कृतापि सा नूनं दत्ते पुण्यं प्रकृतम् गौरीविनायकोपेता बुधवारेण संयुता विनापि रोहिणी या सा
कोटिफलप्रदा स्मृतेति गौरी तृतीया विनायकचतुर्थी यत्कालादर्शे प्रमावास्या निर्णये श्राद्धे मावास्या पराह्णिका ग्राह्या

नि॰ सिं॰ ह्येतदुक्ता एवंमन्वंतरादीनां युगादीनां निर्णयः मद्यालयस्यापदतस्थावहकानामपिस्मृतः इति युगादीनामपि स
वैशाखमयङ्कात्यापितेन प्राशस्त्युक्तं उत्तरत्रविहितत्न: श्राद्धादिविषयम् तत्र श्राद्धादिविधाने विलक्षणांगाभृगिः क्षि
सु॰ तम् पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतेमनुष्यः श्राद्धं कृतं तेन समासहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदंति ।
१८ मत्स्यपुराणेपि कृतं श्राद्धं विधानेन मन्वादिषु युगादिषु हायनानि द्विसाहस्रं पितॄणां तृप्तिदं भवेत् महाभारतेपि
यामन्वाद्यायुगाद्याश्च तिथयस्तासु मानवः स्नात्वा हुत्वा च दत्त्वा च जप्त्वानंतफलं लभेत् एतत्सयुगादिषु श्राद्धविधि
तच्छ्राद्धविषये मात्स्यात्पुराणात्तिकीयाद्यविलक्षणादौ वनपीलेवग्रायेतिसिद्धांतः अत्रैव लक्ष्मीसहितविष्ण
पूजादि विधिमत्रैरभिहितो वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुम् नारायणं पूजयित्वा पुष्पधूपविलेपनैः वि
ह्येतां गंधवते नैवाक्रम् वैशाखे शुक्लपक्षे च तृतीयायां तथैव च गंगातोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः तस्या
कार्योयवैर्होमोयवैर्विष्णुं समर्चयेत् यवान्दद्याद्द्विजातिभ्यः प्राशयेच्च यवानिति इयमत्र परतृतीया निर्णयः अ
पञ्जेष्ठमासि रंभातृतीया ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां पतिपुत्रफलार्थिनी नारी सूर्योदये स्नात्वा सतीनियम
मास्थिता व्रतनियमैरदीनावतंसक्षपिदिवासं देवस्थंडिलेष्ववाः शीलेषु स्थाप्य पंचमो भास्करः इति पंचाग्निमध्ये
वेदिकायां रंभास्तंभोपशोभितां पश्चिमे उपकोणकृतानतश्चसर्वशाकिस्य यीदेवीमेस्थाप्यावाहयेत्तस्याः संमुखीभूयाभि १८

पि२

निं. त्रिवोक्तिं कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां तन्नारद यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेर्चितः द्वितीयायां महोत्सवो
सं: नारकीयाश्च तर्पिताः पापेभ्यो विमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निर्वृतनात् तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रे सुखावहः अतो यमद्वि
१९ तीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता अस्मान्निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो द्विज स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनं दानानि
च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः सर्वा भगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नका इति तस्याः प्रसिद्धत्वाद्धिपिनेलिखितः
इतियमद्वितीयानिर्णयः अथ मासद्वितीयस्य व्रतविशेषः कश्चित्तु सिद्धो नास्ति यदि कश्चित्स्यात्तदा शुभमवाक्येनपर
विद्धायामेव कार्यः नक्तादिव्रतविशेषे तत्कालव्यापिन्यामेवेति सिद्धान्तः पक्षद्वयगतानामचतुर्विंशतिसंख्यासु
पि द्वितीयासु तिथिषु वेधाः सर्वे पर्वाः स्मृताः तदुक्तं द्वितीयायां चैव पक्षस इति अथास्मिन् विवाहादिकमुच्यते बुध द्वितीयाबुध
वारे द्वितीया चेद्वादशी समसमीपगः सर्वोत्तराधाहस्ता ज्येष्ठा मूलिका सिद्धिदायिकेति अत्र सर्वेदा कार्यारंभः सिद्धिदो भ वासरेनास्ति
वति प्रतिपन्नाप्युक्तं सोमशुक्रे च भद्रेस्तु कार्यं सर्वारंभेषु वसिष्ठात् तिथिः स्यादिति इयं शुक्रवारेण विवाहानंतस्याः शुभक शुभवनिः३
र्मे न कार्यं तदुक्तं भार्गवे रविदिशाज्ञे द्वितीया समसमीपगः पुष्पामवास्तव्यासेषु सर्वकार्येषु वर्जितेति द्वितीया केच॥+२
यां वैवाहिके कर्मसु प्रवाणककर्मरणादितामार्गगमनेव्रतारंभेपौष्टिके कर्म कुर्वीत तदुक्तं भास्करेण वैतपौष्टिके द्विती
यादादशीसमसमीपकुर्वीतो दहनगृहप्रापणकृतास्वयानकर्माणि द्वितीयायां वास्थाणव्यतिरिक्तासु पौर्णमास्या

कार्त्तिकीग्रहस्यापामरोनपरातिथिपिविनिसंवर्त्तनोपि कृत्वाष्टमी हृदनन्त्यामाविद्वीवटपैरकी काममयोरग्णी रंभा
उपोष्या: सर्वे संपूजनार्थ्यति हृदन्तुल्या ग्रपूर्वमशायनाद्वितीया उपोष्येसुपवासमशाह्नोवृतपरः यत्र चतुर्थीसितवलेष
कामेष्ठश्रावणमादिषु ग्रपूर्वयात्यैवतनरूपं जयपानफलादिकमिति तृतीयाशुक्लाययापाशुक्लविधानात् दिनद्वये
पियममवृथा चेद्दोदयव्यापिवेन तिथेदर्पणाम हिषपत्ने त्वेवंदैवापरोस्त्यादिति त्ववेतिथेः परशुनायाग्न्यन्य
विधानादिष्वविरोधः ग्रपयविशोषनिर्णयः तत्रैवेत्रशुक्लद्वितीयायामसाप्रजान्निपूजाचकार्या तदुक्तं भविष्यो
या + त्तरे चैत्रशुक्लद्वितीयाशुभामापूज्याफलार्थिभिः शिवपूजाग्निपूजा च कर्तव्या मत्सरसत्तमेति देवीपुराणे उमा
शिवेद्गताशं च द्वितीयायां प्रपूजयेत् हविष्यमन्नेनैवेद्यं देयं गोयावंनान्वितम् फलमाप्नोति विप्रेंद्र सर्वक्रतु
समुद्भवमिति इति चैत्रद्वितीयानिर्णयः श्रावणादिचतुर्मासशुक्लद्वितीयासुव्रतसम्मपि ग्रपूर्वनाशयना
द्विवनेकार्यं वृत्तमेतक्रमेव ग्रस्य व्रतस्य प्रसिद्धत्वाद्दिपिनेतिलिखितः कार्त्तिकशुक्लद्वितीयायमद्वितीया सु
मोयमुनास्नानक्रवीयमपूजयेत्तर्पयेच्च भगिनीभिर्भ्रातरो भोज्याः भ्रातृभिश्च भगिन्यो वस्त्रादिभिः सत्कार्याः
तदुक्तं स्कंदपुराणे ऊर्जे शुक्ल द्वितीयायामपराह्णेर्चयेद्यमम् स्नानेनकृत्वाभातृजायायमलोकनपश्यति तथा
ऊर्जे शुक्ल द्वितीयायां पूजितस्तर्पितोयमः महिषासनमारूढो दंडमुद्गरपाणिभिः वेष्टितः किंकरैहृष्टैस्तस्मै यम

सितपदोष्टि + ४

नि॰ सि॰ मीव पूर्वेषस्माघायास्तत्स्वतिथ्ययोगात्पूर्णामीवसिंहादीनां चतसृणां संक्रांतिष्वपि न्यः अतस्मकुम्भस्थे सिंहराशिस्थिते षष्ठी
स॰ दशमीचतुर्दशी कन्यास्थे सप्तमीदशमीच तुलास्थे अष्टमीदशमीच वृश्चिकस्थे नवमीदशमीचतुर्दशी पर्वतएका
१५ दशपादयस्तत्स्वतिथयः पूर्णिमावपन्नगादीनां चतसृणां संक्रांतिष्वपि न्यः अतस्थ पुनः स्यात्कर्केएकादशीपूर्णिमाच
कुम्भार्थे त्रयोदशी पूर्णिमा चतुर्दशी नस्य चतुर्दशी पूर्णिमा चतुर्दशी मकरस्थे द्वादशीपूर्णिमाचतुर्दशीति इतिप्रतिपत्तिथिनिर्णयः श्रीसूर्यसेनभूमृद्विमलयशः क्षीरसा
गराद्दिते इतिनिर्णयामृते स्मिन्नकलप्रतिपद्दिनिर्णयोजातः अथद्वितीयानिर्णीयते द्वितीयातिथि
रुपवासादिषुतृतीयायुतेवग्राह्या तदुक्तं निगमे युग्माग्निरिति तथा एकादश्यष्टमीषष्ठीद्वितीयाचचतु
र्दशी त्रयोदशीतमावास्याउपोष्याःस्युःपरान्विताः अष्टाष्टमीचतुर्दश्योःशुक्लेत्रयोदशीकृष्णा अमावास्या
२५ च तासुविद्धोक्यातिथिका नतु प्रतिपत्सहिद्वितीयास्याद्दितीयाप्रतिपद्युतेनतिवाक्येन द्वितीयायाः प्रतिपद्युक्ता
याविधानात् तृतीयैकादशीषष्ठीतथाचैवाष्टमीतिथिः वैधादपस्त्रातास्तत्पुरुपवासेतिथीस्मिन् इतिवाक्ये
नतृतीयायुतायानिषेधाच्चविरोधाइतिचेत्सत्यं पूर्वविद्धाविधानस्यपरविद्धानिषेधस्यचयम द्वितीयापूर्वशाय
नव्रतविषयत्वादविरोधः यमद्वितीयायांतभगिनीभ्रातृभोजनंतेनरुपवासादिकंक्रियतेइति अशून्यशयन
व्रतस्यवैदोदयव्रतत्वान्कालव्यापितिथावेवकर्तव्य यदुक्तं एकभक्तेननक्तेनतिथिश्चेद्दोदयव्रते तिथिस्स्यात् १५

मालायां नेदावमङ्गावृजयावरिक्ताश्र्णोम्सर्वास्तिथयः क्रमात् : वृतिहमध्येष्फलासप्तुजेकूलेभवेमुत्ते
समस्यद्दीनाः ग्रयप्रतिपत्क्रमपुच्यते सर्वास्वप्रतिपत्सु देवेवास्त्वविज्ञामसवाधकार्यं यथाहमोजः क्विाहप
तिपत्सप्ताः देवेवास्तत्थामसवम्भिति नेदाःप्रतिपत्सप्तकारणाः ग्रत्रप्रतिपदिदंतत्काष्ठपूर्वेदिग्मामनेवेवन्ते
येत् तदुक्तं नेष्टंस्वष्टीप्रतिपत्सुपौमावृजातदंतोत्कष्टागविदध्यात् ऊर्ध्वं वप्राप्नोतितनपाञ्जनतेलल्कीऊल
ज्ञानितनेपवाते तथाच क्रमात्सर्वातरात्रेयते दत्तेयामसपश्चिमे वायव्येशानयोर्योगिन्यः स्युःप्रतिपदा
दिषु प्रथमश्लोकः प्रतिपदि नवम्यां च पूर्वस्यां योगिनी द्वितीयादशम्योरुत्तरस्यां तृतीयैकादश्योराग्नेय्यां चतु
र्थीद्वादश्योर्नैरृत्यां पंचमीत्रयोदश्योर्दक्षिणस्यां षष्ठीचतुर्दश्योः पश्चिमायां सप्तमीपौर्णमास्योर्वायव्यां अ
ष्टम्यामावस्ययोरैशान्यां योगिन्यः प्रतिवसंति प्रतत्कालोक्तसमुल्लेख्यानाद्वाविषयः रविभौमशनीनामस्यंतक्षु
रग्रहे मेषस्येमतिप्रतिपत्पंचमीचइष्टाभवति तदुक्तं सायाकृतस्वःक्रयपूर्विकानामेषाचतुर्णांमतिपंचमीः
स्यात् पुरः परेषांपरतत्त्वस्यवस्तक्रूरराशिगतेषुभातिथिःस्यादिति प्रथमश्लोकः प्रतिपदाद्याःचतस्रस्तिथयो
मेषादीनां चतुर्णां संवंधिन्यः पंचमीत्वप्रमाणेके चतुर्णां संवंधिनी प्रतत्स्ववविभौमशनीनामस्यंतमेषकर्कग्रहेमे
षस्येमतिप्रतिपंचम्योःइष्टे वृषस्येमतिद्वितीयापंचमीचइष्टामिथुनस्येतृतीयापंचमीच कर्कटस्येचतुर्थीपंच

प+

स+

ति॰नि॰ मौनिना कार्योऽपि ॥ इयं भौमवासरे तूपवासे चैव विरुद्धा ॥ तदुक्तं ॥ ऊर्जे तु वैष्णवे देवार्द्धे प्रतिपत्पूर्वभेदपात् वारुणी च

८: तसेस्तं चरसर्वयामस्तद्वर्जयेत् ॥ तथा तु पंचनिष्ठा भरणी हस्तमूलसमन्विता तृतीया पंचमी प्रतिपद् देवतीभिर्विवर्जये

१४ दिति रत्नमालायां ॥ सर्वास्वपि प्रतिपदादितिथिषु ब्रह्मादयस्तिथिपास्तत्तिथौ पूज्याः ॥ तिथिपाश्च रत्नमालायामुक्ताः ॥

यथा वह्निर्विरिंचो गिरिजा गणेशः फणी विशाखो दिनकृन्महेशः ॥ दुर्गान्तको विश्वहरिः स्मरश्च शर्वः शशी

चेति पुराणदृष्टाः ॥ इति ॥ कालादर्शेऽपि ॥ वह्निर्विरिंचो गौरी च गणेशः फणिनो गुहः ॥ सूर्यः शिवः सदुर्गेशो यमश्चीशो ह

रिस्मरः ॥ सूर्यः शिवसदुर्गेशो यमश्चीशो ह ॥ शिवश्चन्द्रश्च प्रतिपदादीनां तिथिपाः क्रमात् ॥ शुक्ले कृष्णे च वा पक्षे वि १०+

धिवत्तान्विसर्जयेत् ॥ रत्नमालायामेकादशीद्वादश्योर्विश्वेदेवतोक्ता ॥ अत्र त्वेकादश्याः शिवो द्वादश्या विश्व

द्वितीयास्त्वेते ॥ एतत्सर्वं समस्तपदार्थानां स्वचतुर्विंशात्सर्वास्वपि प्रतितिपत्सु तिथिपतेन वह्निः स्नानसर्वोपचारैरेवश्य

कार्या ॥ तदुक्तं वह्निपुराणे ॥ प्रतिपद्यग्निपूजा स्याद्द्वितीयायां विधेर्यमः ॥ दशम्यां मेनकस्यापि षष्ठ्यां पूजा गुहस्य च

चतुर्थ्यां गणनाथस्य गौर्यास्तत्पूर्ववासरे ॥ सप्तम्यां तु वसूनां च समस्तां भास्करस्य च ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामेकादश्यां

शिवस्य च ॥ द्वादश्यां च त्रयोदश्यां हरेः समदनस्य च ॥ शेषादीनां फणीशानां पंचम्यां पूजनं भवेत् ॥ पर्वणीदर्शतिथिषु

मुपवास्रयगतानामपि ॥ प्रतिपदादीनां पंचदशानां तिथीनां त्रिरावृत्त्या नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा इति संज्ञा भवंति ॥ तदुक्तं रत्न १४

प्रसादो ऽस्मत्कामामेयी तस्या हर्षितो स्मद्दृष्टान्तवाम् तामेकेनेभाजनपुत्राहीनर्वाणीस्तथ्यात्मतः गृहीत्वाकपृष्ठपुंलो
यथामत्तरेभुहूर्सुहः जयोत्रदीनजातीनाजयोराज्ञस्तवत्सरं जयविहृमिरराजाविदधीत पुत्रपत्नतः ग्रहणेनैवरा
राजाथ शौर्मसमपूर्णतः पंचवर्णकैः स्कंदपुराणोक्तलक्षणं बलिमभिलिख्य सपरिवारः षोडशोपचारैर्बलिं पूजयित्वा ततो गीतवा
द्याशक्तिदानं दद्यात् तदुक्तं स्कंदपुराणे कृत्वैतत्सर्वमेवाद्य राज्ञे दैत्यपते बलेः पूजां कृत्वा नृपः साक्षात् सोमसं
लकेशुभे बलिमालिख्य दैत्येंद्रं वर्णकैः पंचरंगकैः सर्वाभरणसंपूर्णं विंध्यावल्या समन्वितम् कूष्माण्डबाणज
भोरुमयदानवसंभृतम् संपूर्णं हृष्टवदनं किरीटोत्कटकुंडलं द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा नृपः स्वयम् गृहस्य
मध्ये शालायां विशालायां ततो ऽर्चयेत् लोकश्चापि गृहस्यान्तः शय्यायां शुक्लतंडुलैः संस्थाप्य बलिराजानं फलैः
पुष्पैश्च तोषयेत् बलिमुद्दिश्य दातव्यं दीपं तत्कुलेऽदन यानि नाम्नस्तथा दानानि संप्रदर्शितानि यदक्षयम्
तेदानं सर्वमेवाक्षयमेवाहुः तदुक्तं तत्रैव बलेः प्रीतिकरं परम् इति इति दीपोत्सवप्रतिपद्विधिः अथ भ्रातृ
द्वितीयापर्वश्च हस्तादिविशेषेण प्रसिद्धः यदि कश्चिन्मुख्यात् तदा सापि अपराह्णव्यापिन्येव सर्वविदामेव कार्यः तत्कादि
व्रतविशेषेण तत्कालव्यापिनी ग्राह्येति सिद्धान्तः अथ प्रासंगिकं किंचिल्लिख्यते इयं च प्रतिपच्छुक्लवासरेणामिश्रा
ते तदुक्तं शुक्रेण प्रतिपन्नष्टा द्वेकादशी च पौर्णमी मिश्रभागयोनराधार्द्ध नक्षत्रं वारेवती अश्वसर्वाणि शुभानिक

नि॰सिं॰ द्येतत्तत्रैवग्रहणेयत्त्वमर्थात्मदेशादिकव्यानर्थप्रसंगाच्चेति अतएवदर्पणासंभावनायां पूर्वाह्णेगोक्रीडनंगवामिति
कर्मकालव्यापित्वात्तिथिग्रहोपरेवप्रतिपद्गोक्रीडनादौग्राह्येतिसर्वमततत्त्वं अथान्नकूटमुच्यते अतएवप्रातरेवगो
प॰ वर्धनपूजाकार्या गावश्चालंकार्याःपूज्याःवाहनदोहनेवर्जयेत् तदुक्तंस्कांदपुराणे प्रातर्गोवर्धनःपूज्योद्यूतंचापि
१२ समाचरेत् भूषणीयास्तथागावःपूज्याश्चावाहदोहनादिति गोवर्धनपूजामंत्रः गोवर्धनधराधारगोकुल
त्राणकारक विष्णुबाहुकृतोच्छ्रायगवांकोटिप्रदोभवेति गोपूजामंत्रः लक्ष्मीर्यालोकपालानांधेनुरूपेणसंस्थि
ता घृतंवहतियज्ञार्थेममपापंव्यपोहतु अग्रतःसंतुमेगावोगावोमेसंतुपृष्ठतः गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्ये
वसाम्यहं अत्रैवापराह्णेपूर्वस्यांदिशितुंगस्तंभादिषुकुशकाशनिर्मितांमार्गपालींनिबध्यतस्यास्तलेनसर्वे
५८ वर्णागच्छेयुः तदुक्तंस्कांदपुराणे ततोपराह्णवेलायांपूर्वस्यांदिशिभारत मार्गपालींप्रबध्नीयात्तुंगस्तंभेथवा
पादपे कुशकाशमयींदिव्यांलंबकैर्बहुभिर्वृताम् कृत्वाहोमंद्विजाग्र्येभ्यस्तत्रबध्नीयान्मार्गपालिकां नमस्कारं
ततःकुर्यान्मंत्रेणानेनसुव्रतः मार्गपालिनमस्तेस्तुसर्वलोकसुखप्रदे विधेयैःपुत्रदाराद्यैःपुनरेहिव्रतस्य
मे नीराजनंचतत्रैवकार्यंराष्ट्रजयप्रदम् मार्गपालीमतिक्रम्ययांतिगावोमहावृषाः राजानोराजपुत्राश्चब्राह्मणाः
शूद्रजातयः मार्गपालींसमुल्लंघ्यनीरुजाः स्युः सुखान्विताः अत्रतत्रैववार्षिकाकर्षणमपिकार्यं तदुक्तमादित्य २

ग्रपनीति भट्टाचार्यं द्वितीयायां देवलोपि प्रतिपद्दर्शसंयोगे कीडनं तन्नवांमतम् पञ्चविंशपदादप्यरुद्रदायनन्तरंपः
तथा प्रतिपद्यग्निकरणं द्वितीयायां वेगोधनम् कृतच्छेदं कविच्यते वित्तनाशकुलक्षयं इत्यादिवाक्यैः पञ्चविंशाति
याव वर्धमानतिथावेदेति त्रियामगादर्शतिथिरिति वाक्याभ्यां विरोधः स्यादिति चेत् सत्यं यस्यां प्रति
पदि द्वितीयायामुक्तायां वेददर्शनसंभावनातद्विषयत्वान्निषेधवाक्यानां नविरोधः प्रतिपद्यपराह्णिकमुहूर्ता
व्यापिन्यां द्वितीयायां वेददर्शनं संभाव्यते तदुक्तं मन्वादानविषये हेदृशानां तत्रपेन द्वितीयावि शुहूर्ताविव्यापिपदपरा
ह्निको ग्रन्वादानेववदर्शपरतः सोमदर्शनादिति ग्रपराह्णानुपद्वयाविभक्तस्याह्नस्तत्रयोभागः ग्रतस्वय
त्प्रतिपदि ग्रपराह्णव्यापिनीयात्तत्रदर्शनसम्भवादृकीडनंनकार्यं तदुक्तं युगान्तसमुच्चये गवांक्रीडादिनेयत्र
रात्रौ दृश्येतवेदमाः सोमोराजापशून्हन्तित्सुरभीश्च जकान्तयेति वेदादर्शनेतु द्वितीयायुतेवतिथिर्हिंडागतिवा
डीस्था किंच सार्धत्रियामाप्रतिपद्द्वितीयाविद्धप्रतिपरासार्धत्रियामव्यापिनीतन्नतीयावेधोपिनसंभवति वेध
मात्रिमुहूर्तोक्तत्वात् तिथिवृद्धौपूर्वविद्धानिषेधस्यपूर्वविद्धाक्षमेः उक्तंभविष्योत्तरे यथाहादशाभिर्मासैर्मासोह
द्यामलिम्लुचः तथैवाह्नोरात्रेहैद्धौतिथिःप्रोक्तामलिम्लुचा यथामलिम्लुचःपूर्वोमासोदेवस्तथोत्तरः स्याज्या
तिथिस्तथापूर्वोद्यासात्वेवतथात्तरेति सर्वथाद्वितीयायांप्रतिषेधाग्रहणस्तनप्रक्तस्ताहग्वाक्यश्रवणात् नेदा

क+

न्या+

तिर्ति॰ सिंहरूढं ऊमतोरणध्वजामैः सवंदनैः विकीर्णस्तोकांत्तांबूलैः समम्माव्यरूपकस्थक नृत्तगीतविनोदेश्चऊर्याल्का।

कृः ममहोत्सवम् एवंऊवंप्रवाप्नोतिफलवत्सवत्सरं सम्रते इति चैत्र प्रतिपन्निर्णयः अथ भाद्रपदशुक्लप्रतिपन्निर्णयः

॥ ना+ तत्र महदेवाक्यात्सशिवव्रतकार्यं तदेवमोनव्रतमित्युच्यते तदुक्तं स्कंदपुराणे नंदिकेश्वरउवाच देवकेनविधानेन।

व्रतंपुण्यमहत्तमम् कथंयातितथाप्रकर्तव्यंविधानेनतद्वदस्वमे श्रीस्कंदउवाच मासिभाद्रपदेशुक्लेप्रतिपद्यग्निवपति

यौ नैवेद्यंचपचेन्मौनान्भोडशाविशुणानिच फलानिपिष्टकानितद्वद्दक्षिणाषोडश देवायषोडशेतानांद्विजन्मन।

यानिप्रयत्नतः भुंजीतषोडशातथाप्रतस्यातिपमाप्नुयादिति इदंचव्रतंपूर्वविद्धायामेवकार्यं तथाकदव्रतनीत् तदु

क्तंवल्लवैवर्ते रुद्रव्रतेषुसर्वेषुकर्तव्याःसंमुखीतिथिः इतिभाद्रपदप्रतिपन्निर्णयः अथकार्तिकशुक्लप्रति

वैत+ पत् साचतिथित्वेगोक्रीडादौपूर्वविद्धाकार्या तिथिद्वैधे उदयव्यापिनीग्राह्या तदुक्तंपुराणसमुच्चये वर्धमान तृ+

तिथौनंदायदामाधकार्त्तिका द्वितीयाहदिगामिन्यांतेनरातत्रवोद्यतेइति तथाचोक्तं चिंतामणौदर्पणोतिथि

भंवेबेलाधंवियामायातिपत्रस्वैदोदीपोत्सवेतेमुतिथिः प्रतिहेहात्तोयथापूर्वेषुतेविधेये नगरूवंविद्धाप्रकर्तृ।

कालिवनाविवेलेर्दिनम्इति तथा याकुहूःप्रतिपन्मिश्रातत्रगाःपूजयेन्नृपः पूजनाद्धेविवर्धतेप्रजागावोमहीं।

तिवेतिपूर्वप्रतायाप्रविधानात् तथा नंदायापरंशेतरत्ताबलिदानंदशाव महापापागोकुलक्रीडासदर्शनेविवत

एवं स्पृष्ट्वा स्नानादिकं कुर्यात् ततो होलिकाभूतिं वंदित्वा गोमहिषबालकादीन् लेपयेत् भूतो रागां पूजयेत् तदुक्तं भ
विष्योत्तरे चैत्रे मासि महाबाहो शुक्लपक्षे प्रतिपदा परा यस्तस्यामेव स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः नत्वैतस्य तु विनेकि
व्याधयः विज्ञायथाद्रूप भवंति जनस्य हेल्लन तस्मात्स्नानं समाचरेत् दिव्यं नीराजनं तत्र इति सर्वानेक विनाशनमिति तथा प्र
वृत्ते मधुमासे तु प्रतिपद्यां विभूतये कृत्वा चावश्यकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूतिं सर्वदुष्टोप
शांतये भूतिं वंदनमंत्रः वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च अतस्त्वं पाहि नो देवि विभूते भूतिदा भव इति सर्वे + १
तथा गोमहिष्यादि यत्किंचित्तत्सर्वं भूषयेत्स्पृ वैलवस्त्रादिभिस्तेषां सनाथस्ततो नयेदिति ग्रंथेव रुक्मांतरः
माह गोमयेनोपलिप्ते च चतुष्कं स्वर्चिते गृहे उपविश्यासने शुभ्रे शुक्लवस्त्रो नरः स्वके प्राङ्मुखः ब्राह्मणैः सह
सम्पायतः स्वलंदृत्य सुवासिन्या कृतं चंदनं नीराजनादिमंगलं स्ववेदं तं सूतं तु कुलेप्राश्नीयात् यथा केस्पृष्टे
कामधुजा तदुक्तं चुपिष्टिं प्रतिकन्येन यनि वंदित चर्मतत्प्रणतेनशप्तं सवंदनम् सह तस्य सा च कामस्य प्रशंगं ने क्षि
पते जनैर्विति सेष्टुणां संवत्सरे स्यार्थः कालाधनोरस्येतत्संयोगः श्रवणीं वितीयां प्राशनमंत्रः हंतु मध्यंवसंतसप्ता
केदरुमलं नतव सर्वथनेपि वासवसर्वकामार्थसिद्धये इति ततः प्रातर्द्वितीयायां शुक्लादि संयुतः स्वपतिवि
ततेद प्राविता नपातपाभिते सर्वतवसमासो लोकारांगत्वकं वलपाभिते उपविश्यासने रम्ये पोस्जानपदैः सह ॥

नवम्येकादशीचदशमीयुतानोपोष्यते

ति॰नि॰ तिथद्वितीयावतृतीयाविद्धानोपोष्यतेऽन्तिलभ्यते एवंचतुर्थीषष्ठीपंचमीयुतानोपोष्यते + द्वादशीचतुर्दशीत्रयोदशी
४: युतानोपोष्या ऽपोदशीपौर्णिमामावस्याः चतुर्दशीयुतानोपोष्याः नन्वेवंसतिप्रतिपत्सद्वितीयास्यादित्यापस्तम्बवच
॥ नेनविरोधःस्यादितिचेत् आपस्तम्बवचनस्यतिलकाशोककरवीरव्रतविषयत्वात् ननुचतुर्थीषष्ठ्योश्चपंचमीवेध
म निषेधेपिभूतानीतिनिगमवचनविरोधःयुतिचैवंयुग्मवचनस्यगणेशव्रतचतुर्थीव्यतिरिक्तचतुर्थीविषयत्वात् पंचमीनि
षेधस्यगणेशव्रतविषयत्वादित्यविरोधः नन्वत्रवाक्येचतुर्दशीस्वेधात्सर्वात्रयोदशी परेऽप्यपौर्णिमादर्शौसंयुक्ते नतष
व+ ष्ठ्यष्टम्यामावस्याकृष्णपक्षेत्रयोदशी एताःपरयुताःपूज्याःपराःपूर्वेणसंयुता इत्यापस्तम्बवचनेन चतुर्दश्यापूर्
णिमेतियुग्मवाक्येनविरुद्ध्यतेतिचेत् आपस्तम्बवचनस्य कृष्णत्रयोदशीविषयत्वात् निषेधस्यशुक्लत्रयोदशीविषय
ट+ त्वादित्यविरोधः युग्मवाक्यस्यवटसावित्रीविषयत्वात् निषेधवाक्यस्यवटसावित्रीव्रतव्यतिरिक्तविषयत्वादविरोधः
ननुसप्तमीस्वेधादष्टमीदूषितान्युक्तं तदपि कृष्णपक्षेष्टमीचैवकृष्णपक्षेचतुर्दशीत्यापस्तम्बवचनेनविरुद्धमितिचेन्न
निषेधः वाक्यस्यशुक्लाष्टमीविषयत्वात् एवंद्वन्द्ववाक्यस्यनिगमादिवाक्यैर्विरोधःपरिहृतः इतिप्रतिपन्ना
मावास्यानिर्णयः अथविशेषनिर्णयः तत्रचैत्रकृष्णप्रतिपदिपूर्वविद्धायांनीराजनादिकर्मकर्तव्यं अस्याश्चहोलिका
नंतरकर्तव्यत्वाद्धोलिकायाश्चपूर्वविद्धायाएवप्रशस्तत्वादेतदपिपूर्वविद्धायामेवेतिनवमीयते अत्रप्रतिपदिप्रातरुत्थायश्व

मुख्यवदुक्तं तच्च द्वयोरस्यादिति चेत् एवं विषयथाभेदादुपपन्नेर्युग्मादिवाक्यस्य व्रतादिविषयता ह्वैद्विर्यामस्पर्शः ग्रस्याह्निकोवि
षयत्वात् तथा च निगमे द्वितीयादिक युग्मानां ग्राह्यता निषमादिषु व्रतादिषु त्वयं वक्ष्यैव वर्तीय तिथिर्ह्रासादियु
ग्मानां वृद्धिह्रासविधौ सदा व्रतश्राद्धविभागेन विज्ञातागाद्यवस्थिता विति अतस्तु द्वितीयादिक युग्मतया ग्राह्यास्तु तिथि
व्रतादिकं कर्तव्यं तिथिस्तयवृद्धिभ्यां च ग्राह्यत्वादेकोद्दिष्टाह्निकादिकं तेष्वमिति व्यवस्या स्पष्टा इति सामान्यतिथिनि
र्णयप्रकरणं श्रीमद्यमेनभूभृद्विमलयशः दीभिर्मागराद्दिते इति निर्णयामृते स्मिन्सामान्यतिथिनिर्णयः॥ ग्रारभ्यते
प्रत्यूनिर्णयो नाम प्रतिपन्नामावास्या तां प्रस्तार विशेषपरिहारस्तत्र देवदर्शनमुच्यते तदुक्तं तत्रैतिप्रतिपन्नानां वा स्यात्तौ।
सितेतरम् विशेषपरिहारोयम्नदेवतत्रदर्शने तत्र प्रथमप्रतिपन्निर्णीयते शुक्लाः स्वनामनिर्ह्नितिर्भविष्यामीपेशो
क्ता यथा तिथीनां प्रवरा यस्माद्ब्रह्मणा समुदाहृता प्रतिपत्प्रथमे पूर्वं प्रतिपत्तेन सोच्यते शुक्लप्रतिपदमावस्या वयु
ताकार्या तदुक्तं युग्मवाक्ये प्रतिपच्चाप्यमावस्येति पैठीनसिनाप्युक्तम् पंचमीसप्तमीचैव दशमी च त्रयोदशी प्रति
पन्नवमीचैव कर्तव्या संमुखा तिथिरिति संमुखी सायाह्नव्यापिनी ब्रह्मवैवर्तेपि द्वितीया दशमी चैव पंचमी च त्रयो
दशी चतुर्दशी चोपवासे स्युः पूर्वतरे तिथौ उपवासी सप्तमी चैव दयस्तान्तरे दिनमिति द्वितीया पंचमी दशमी त्रयोदशी
चतुर्दश्यः स्वर्वेदादुपवासादिविषये स्वस्मात्पूर्वा मृन्नंगा च तिथिर्हस्तु सप्तमीन्तर्स्वेदा तस्य गा तिथिर्हस्यात् पत्तेनम्र

ग्रथप्रतिप दादितिथि निर्णयोऽ रभ्यते ५

नि॰सिं॰
प्र॰
१०

द्वादश्या द्वादश्येकादश्या चतुर्दशी पंचदश्या पौर्णमासी चतुर्दश्या अमावास्या प्रतिपदा प्रतिपदमावास्ययेति ।
यदुक्तं निगमे युग्माग्नियुगभूतानि षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पूर्णिमा प्रतिपद्याप्यमाव
स्यातिथ्योर्युग्मं महाफलं एतद्व्यस्तं महादोषं प्रवदंति मनीषिणः इति युग्मं द्वितीयाग्निः तृतीया युगा चतुर्थी भूतं पं
चमी षट्षष्ठी मुनिः सप्तमी वसुरष्टमी रंध्रं नवमी रुद्र एकादशी तत्र च शुक्लपक्षे इति विशेषाग्रहणादेतानि शुक्ल
पक्षे युग्मानीति कथं ज्ञायते उच्यते चतुर्दश्या च पूर्णिमेति प्रतिपद्याप्यमावस्येति चतुर्दशी पूर्णिमा युग्मस्याह
र्यात् प्रतिपदमावास्या युग्मस्यादर्शाच्च तयोः कृष्णपक्षे संभवात् दशम्येकादशी युता नवमी युता वा कार्या तदुक्तं स्क
न्दपुराणे दशम्येकादशी कार्या एवं वा परया यद्वा शुक्लान्तर्हिता यस्मात्तस्मान्मर्वेनाग्रवी पुराणसमुच्चयेपि मेषूणां दशमी
कार्या मिश्रिता सर्वथा यदा शुक्लपक्षे तस्याति तदाप्यापरा हिताकी तथा त्रिमुहूर्ताधिका तस्य या या तिथिर्हि दृश्य
मिनी षण्मुहूर्ताधिका तस्य या या तिथिः स्यादपगामिनीति बौधायनः षड्भिः शान्मनतस्य वा क्षाभ्यां तदपरहित्वाद्धृष्ट्वा पनशुक्लकर्म
शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितो रविः कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितो रविरिति तथापि वाक्ये कृष्णपक्षेतु
कृष्णपक्षपदाभ्यां वृद्धितयाचेवलदाते तदुक्तं शुक्लपक्षे हि वृद्धिर्भवति भास्करात् कृष्णपक्षे तत्पक्षे भौतिथीनाम
पितेमत्तो एतच्च शुक्लपक्षकृष्णपक्षपदयोर्वृद्धिह्रासोपलक्षितत्वादेतेन शाखावचनेनापि वृद्धिह्रासाभ्यामेव तिथीना

नोक्तेर्विधानदर्शनात् तथा त्रैमासिकस्यैकादश्यां कुर्यादित्युक्तेश्चेति वेमतीति स्पकालाखिकादिशिकस्यैकादश्या

दिकालोक्तेर्विधानात् ग्रहणादेर्वाननिमित्तोपासनादेरपि कालोक्तेर्विधानयोगपनादकरणागमज्येनक्रियतेव कालो

क्तेरेशिष्टावामप्रामाण्यसिद्धिसमावाश्च न प्रसिद्धविशेषश्रुतेस्तत्किंचित्कर्षं तेषामेकभक्तादिव्रतानां खंडतिथिवि[illegible]हार्दीवरति

घावेवोपक्रमसमाप्त्योर्विहितत्वात्खंड[illegible]तिथिस्वरूपं निरूप्यते तत्र तिथेर्विधेयत्वमभिधीयते प्रातिपदिकदयादभ्य

दिनार्धव्यापिनी न स्यात्सा खंडा तिथिस्ततस्याः प्रातः प्रभृति मासिकं कुर्यात् तदाह सुमन्तुः उदयस्था तिथिर्याहि न भवेद्दि

नमध्यगा सा खंडा व्रतानां स्यान्नारंभसमापनमिति प्रातिपदिकद्यादारभ्यदिनार्धव्यापिनी सा न खंडा तस्या व्रता

नामारंभसमाप्ती वा कुर्यात् तदाह वसिष्ठः प्रत्येकं त्रिमात्रो यस्यां खंडमवेतिथिः व्रतस्यारंभणान्तस्याः मनेषु कृ

कुर्यादिति तत्र व्रतेस्ममभिपराम्रवणादत्र समासिक तत्वेतिकथमवगम्यते इति चेत् सत्यं खंडतिथौ तिथेपवल्मा

देवाखंडतिथौ विधानप्रामाण्याभावाभावो विधायकतीयावस्थायाकृविदसंभवात् इति सूर्यसेनदिमिविते निर्णयामृते एक

भक्तादिनिर्णयः श्रीसूर्यसेनप्रभुवरदिमलयशाः सागराइदिनेइतिनिर्णयामृते तस्मिन्नेकैकभक्तादितिथिर्जातः

श्रुत्युपवासादिव्रतसाधारणशुक्लमिषिनिर्णयः प्रस्तूयते तत्र शुक्लपक्षे द्वितीयातृतीयया युक्ता याद्युक्ततीयाव

द्वितीयया युक्ता चतुर्थी पंचम्या पंचमी चतुर्थ्या षष्ठीसप्तम्या सप्तमी षष्ठ्या अष्टमी नवम्या नवम्यष्टम्या एकादशी

श्री: दशमगो नैवैवोपवसेत् द्वेप त्रिशीयादपो भवेत् उपवासेय द्वेस्यात यामभक्तैकनक्तयो रिति इति न तत्रव्रतकालनि
नि॰ र्णयः अथ याचितनिर्णयः न विद्यते याचितं यस्मिन्नभ्यवहरणे तदयाचितं नाम नन्वेकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचि
सु: तेन च याद्विवर्जनेनायाचितस्या भ्यवहारविषयत्वविशेषादर्शनान्नविषयतज्ञतोः कथ्यते इति चेत् नैवं शिष्टा
५९ चारादेव अभ्यवहारस्य भक्तामाज्यलक्ष्यवाक्षपयभेदेन षड्विधः तत्र दंतैरवखंड्यावखंड्यपत्रिगीर्यते तत्भक्ष्यं दंता
वावहननं ततो यासमुल्वयायापाशेलोवयत्रिगीर्यते तत्भोज्यं पतिहृद्यामहीनाति गीर्यते तल्लेह्यं नाम अन्तर्वा तद्वा तेन त्रिगीर्यं
नन्येयं+ यते [illegible] यद्यातगनसारे एवं समुत्पवयापाराभ्यां त्रिगीर्यते स्मारमन्तं तत्पयते यथा: मत्रफले तद्वंडादि अंत
य+ नमेर्वेषां याचितमेवाप्रार्थनयाभ्यवहरणिं इतिमेकल्पतया विधमभ्यवहरणम याचितव्रतम् अथ च भक्तामात्यनयकम
के च भक्ष्याद्याद्य यापिवामेव तिष्ठास नित्समभवे विधेयत्वं दिवसे उपराह्णे तथा भोजनान्तसंभवे सति रात्रावपरापि यत
था भोक्तव्यं प्रत्यर्थमभ्यवहरणं इति मेकल्पसंभवः स्यात् न च याचितस्यैकभक्तत्वनैकभक्तकालविधा
नात् तत्रासंभवे तत्र क्रियते यदवेतिवेत्र कालस्यागतेनागभ्यतस्य कालस्य लोपगिनोव्रतस्य लोपासंभवात् नत्र
यत्कर्मयस्मिन्काले विहितं तत्रप्रमोतत्र क्रियते एवं विशोष इति चेत् मैवं स्वतंत्रकर्मविषयत्वात्प्रसिद्धेरयाचित
स्य लोपगिनोव्रतस्य लोपासंभवात् न तु यत्कर्मयस्मिन्काले इति पराधीनत्वात् किं चिद्वैवान्तरितस्यापासमनस्यादि

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे तद्धि नक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम्

यस्यामस्तमयो भानोः प्रदोषव्यापिनी तिथिः तदोक्तरत्र नक्तं स्यादुभयत्रापि समाप्यत इति उभयत्रापि दिवा रात्रौ लिप्सार्थः
यदा नक्ततिथिः पूर्वपरयोरह्नोः प्रदोषं न व्याप्नोति तदा परैव ग्राह्या किंतु दिवैवात्मनश्छायाद्विगुणे न नक्तं कार्यं ।
तदुक्तं स्कंदपुराणे प्रदोषव्यापिनी न स्याद्दिवा नक्तं विधीयते आत्मनो द्विगुणां छायामतिक्रामति भास्करे तन्नक्तं
नक्तमित्याहुर्न नक्तं निशिभोजनं इति ॥ नन्वत्र नक्तव्रतस्य रात्रौ भोजनमेतत्कथं वचनविहिते आत्मछायाद्विगुण एव भोज
नेनादिरोधः इति चेत् न विषयविशेषवचनविशेषसंभवात् वचनानां बाधः इति विरोधः यदा नक्ततिथिर्भोजने प्रदोषमप्रा ।
प्तिके स्पृशति पूर्वदिने सायं स्पृशति तदा पूर्वेऽपि तेन व्रतस्य दिवा रात्रि वचनेन दिवा रात्रिस्पृशेव तिथ्यां दिवा नक्तं कार्यं
तदाहवत्समेतः त्रिमुहूर्तस्पृगेवाह्नि निशि चैवं तथा तिथिः तस्यां सौरव्रतेन नक्तं सदृक्षेच सुभोजनमिति इति नक्ततिथि-
र्निर्णयः अथ प्रसंगात् तत्रकाल उच्यते सूर्यास्तमयव्यापिनि तत्रैव तत्र व्रतं कार्यं यदा तु तदुदयगामिनि तदा ।
तद्दिने दोषव्याप्तमयकालव्यापिनि भवति तत्रापि यात्रादर्वाक् प्राप्तिनां पूर्वेऽपि न तत्रैव कार्यं तदुक्तं भविष्यपुराणे उ-
पोषितव्यं नक्तं तु यस्मिन्नस्तमयाद्रविः युज्यते पञ्चवातानि निर्णीयशाशिनास्तहेति ग्रन्थनिर्णीयशाह्नेनार्धयामाद
र्वाचीनकालो न लभ्यते अन्यथास्तमनवचनेन विरोधः स्यात् यदुक्तं यत्रार्धयामादर्वाक् तत्र दिने न प्राप्यते तिथ्या तन्नक्तं
न वतेऽर्धपादनीनेयारणिति प्राविति तदा ग्रोपवासे या तिथिः सैव नक्तव्रतविहिते नक्तं कर्म कार्याणि ग्राह्या तदुक्तं स्कं

विधेयत्वात् सौरनक्तं तु प्रदोषव्यापिन्यामेव तिथौ ॥

वि॰ती॰ र्वेदमंडलोपलक्षणादित्तारकोदयांतो मुख्यः सायंकालः कश्चिदलक्ष्यतारकान् सूर्यदर्शनावधिर्मुख्यः प्रातःकालः ।
२ तथा चोक्तं याज्ञवल्क्येन प्रातःसंध्यामनक्षत्रां सायंसंध्यां सभास्करामिति प्रक्रम्य जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदया
८ त् संध्याप्राक्प्रातरेवं हि तिष्ठेदासूर्यदर्शनादिति त्रिवृद्दिकात्मक संध्याकालो मुख्यः कालः दैवादक्षतानां संध्यो
पासनादीनां वैदिकावश्यकर्तव्यानामनुष्ठानार्थं संध्यागतिर्नदिनाविहितानध्ययनपरम् नक्तव्रतवि
हितभोजनं नक्षत्रदर्शनेएव कर्तव्यं नक्तभोजनस्य नक्षत्रदर्शने विधानं भविष्यत्पुराणे अभिहितम् मुहूर्तोनं दि
नेन नक्तं प्रवदंति मनीषिणः नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणाधिपेति एतद्वचनं नक्षत्रदर्शनादिति ल[illegible] एवमी
प्यत एव नक्षत्रदर्शनं प्राप्य नक्तविहितभोजनं विधेयमित्यर्थः नक्तस्य प्रदोषे एव विधानात् न तु या तिथिर्दिवाभाग
त्री मुहूर्तव्यापिनी तस्यां नक्तव्रतं कार्यमित्युक्तं यदा पूर्वनक्ततिथिः पूर्वदिने प्रदोषव्यापिनी परदिने स्तमयात्प्राचीन
त्रिमुहूर्तं व्याप्नोति किं विद्वत्स्पृशति तदा उत्तरनक्तव्रतं कार्यमिति चेदुच्यते पूर्वेद्युरेव कार्यं प्रदोषव्यापित्वात् त
दुक्तं जाबालिना व्रतस्नानविधयः पूर्वाह्णे कृत्यानुष्ठानं ततो दिवा नक्तव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगाः प्रशस्यते इति एव
नक्तं मेकादशीव्रतेषु सर्वेषु यामेनोक्तं प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या सदा नक्तव्रते तिथिः एकादशीं विना सर्वाः शुक्ले कृष्णेपि वा
समाः इति यदा नक्ततिथिः पूर्वपरयोरह्नोः प्रदोषं व्याप्नोति तदा परैव ग्राह्या दिवा नक्तव्यापित्वात् यदाह जाबालिः ८

पनवाक्याभ्यां संध्याद्व्यापिन्यामेवैकभक्ताभिधानविधानाद्विरोधः स्यात् अस्त्वेवोपवासानुकल्पमेकादशीविषये
कूर्मपुराणे दर्शितं एकभक्तेन नक्तेन तदीणाहृदृज्ञैवान्त्यपदिति इत्येकभक्ततिथिनिर्णयः ॥ नक्तं नामाहरशने वर्ज
ति यित्वा रात्रौ भोजनव्रतमिति यस्माद्दिवारात्रिव्रतं तस्मादेतद्दिवारात्रिव्यापिन्यामेव तिथौ कर्तव्यं तदुक्तं स्कंदपुराणे दिवा
रात्रिव्रतं यच्च एकमेव तिथौ प्रोक्तम् तस्यामुभयव्यापिन्यां कुर्यात् देवव्रते व्रती अत्रोभयव्यापिन्यामेव ...यः कूर्मे
पुराणेपि प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिमुहूर्ता दिवापरे तदा नक्तं व्रतं कुर्यात्तस्यां ध्यायस्य तिथेर्भवेदिति प्रदोषलक्षणं च
तत्रैवोक्तम् उदयात्सकृतीसंध्या घटिकात्रयमुच्यते सायंसंध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वतः प्रदोषस्त्रिमुहूर्तः
स्याद्देवावृत्तगते ततः इति प्रत्रयदिवसविहयात् षड्घटिकात्मके प्रदोषे आद्यघटिकात्रयं संध्याकालः तदतिक्रम्यान
रस्मिन् घटिकात्रये नक्तव्रतनिमित्तभोजनं कार्यमिति संध्यायां भोजननिषिद्धत्वात् तथा च स्मृतिः चत्वारीमानि क
र्माणि संध्यायां परिवर्जयेत् आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायं च चतुर्थकमिति तेषु सत्स्वप्यत्ने भोजननिषेधस्य संध्याका
लमेवविषयत्वेनैवेकं शक्यत्वात् अहोरात्रित्रिघटिकात्मकसंध्याग्रहणे कारणाभावात् संध्या नाम दिनरात्र्योः संधौ विहितकर्म
धीयमानादिः सेपि रव्युदयमानोदयमे इलोपलब्धिमयः तस्मात्त्वनात्क्रियायाच विभेवेन नाविति कालके तत्र मशक्यत्वा
त्क्रियायाच विरते न तावर्तिन्युपायः संवापमति संध्याप्रशस्तेन संधिमवेयः पूर्वापरावाक्रियपयार्मकालेलालदाते अतश्चा

अथ नक्ततिथि निर्णयः

नव

नि॰सिं॰ सर्वथैवेत्युक्तमतयोरप्रयोजकत्वात् तथाचोक्तं कर्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिः तया कर्मा
प॰ णि कुर्वीत ह्रासवृद्धी न कारणमिति यदा तु पूर्वदिनार्धोत्तरं घटिकात्रयं परदिने स्वल्पं स्पृष्ट्वा परदिने मध्याह्नादूर्
९ ध्वं मध्ये कर्म कर्तुं तिथिर्व्याप्नोति तदा द्वितीयदिने एकभक्तव्रतं कार्यं मध्याह्नव्यापिन्यामेवैकभक्तविधानात् बहु
८ मुख्यकर्मकालव्यापित्वाच्च तिथिवृद्ध्यादर्पणाच्च तथाचोक्तं खर्वदर्पौ परौ पूज्यौ हिंसा स्यात्पूर्वकालिकीति या
युग्मविहितः कालः स्वकर्मणा त्वरूपक्रमे विद्यमाने भवेदंगानोज्झितप्रक्रमेणात इति वचनाच्च यदा पुनर्दिन
द्वयेपि मुख्यकर्मकालैकदेशमपि व्याप्नोति तदा पूर्वैव ग्राह्या मुख्यकालव्यापित्वेपि गौणकर्मकालस्य दर्श
नात् तिथित्वेषण्णाद्धिंसाभावाच्च हिंसा स्यात्पूर्वकालिकीति वचनात् यदा पुनरेकस्मिन्नपि दिने कृत्स्नं मध्याह्नं न
व्याप्नोति किं तु पूर्वस्मिन् दिने स्वल्पं मध्याह्नं स्पृशति उत्तरस्मिन् दिनेपि तावन्तमेव तदा तिथिः सामान्येन खर्व[illegible] त्वा
दुत्तरैव ग्राह्या खर्व[illegible]दर्पादिवत्तत्त्वकत्वात् यदा पुनर्दिनद्वयेपि मध्याह्नव्यापिनी तदाप्यसवाक्येति निर्णयः तदुक्तं
मोदनप्रवरे व्याप्नोति कर्मकालं या तिथिर्भवेद्दिनद्वये वेदवाक्येन निर्णयस्तस्याः पूर्वापरापि वेति अयं च तिथि
यः स्वतंत्रैकभक्तविषयः प्रतव्रतांगभूतमेकभक्तं तत्तिथावेव कार्यं यत्र त्वन्यवचने तिथिर्यथोपवासे सादि
कर्मकालव्यापिनी तिथिरिति तत्र[illegible]पवासात्मकल्पितेन विधेयमेकभक्तविषयमिति निगद्यते प्रयत्नस्मृतिर्व्वै पा ७

३

कालस्तु निरूप्यते तत्र तानि व्रतान्येकभक्तनक्तायाचितोपवासभेदेन चतुर्धा भवन्ति तत्रैकभक्तं नाम दिनार्धसमय
२+ याद्यात्प्रभृति नियमेन भोजनं तदुक्तं दिनार्धसमयेऽतीते भुज्यते नियमेन यत् एकभक्तमिति प्रोक्तमतस्तत्स्याद्दिवैव
हि इति एतदेकभक्तव्रते मध्याह्नव्यापिन्या तिथ्या कर्तव्यं तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे मध्याह्नव्यापिनी या स्यादेकभक्तव्र
ते तिथिरिति बौधायनोऽप्याह उदये त्वुपवासस्य नक्तस्यास्तगा तिथिः मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या एकभक्तव्रते ति
म थिरिति अत्र मध्याह्नो नाम पञ्चधा विभक्तस्याह्नस्तृतीयो भागः विभागक्रमस्त्वामावस्यानिर्णये वक्ष्यते एवं च यदा दर्शी
घटिकामात्रं मध्याह्नादर्वाग्घटिकायाश्च मुहूर्तिकाम्येकाकालस्तावत्कालो मध्याह्नः तत्राप्युत्तरस्मिन्घटिकात्रयप
क्षेऽप्येकभक्तं कार्यं अत्र यद्यपि दिनार्धसमयेऽतीते इति वचनस्यार्थं प्रसज्येत एकस्यां चैकभक्ततिथौ पूर्वदिने मध्याह्न उवा+
व्यापिन्यामन्यस्यां द्वितीयदिने मध्याह्नपर्यन्ते स्थितायामप्युत्तरा तिथिर्ग्राह्या स्यात् नाडिकार्धसंयोगेनापि द्वितीयदिने
ऽपि मध्याह्नव्यापित्वं प्रसज्येत तथा मध्याह्नद्वयेऽपि पूर्वदिने प्रहत्वाया द्वितीयदिने तद्वशान्मध्याह्नैकदेशव्या
पित्वाच्च परतिथिः परे मध्याह्नाद्ग्रासात् प्रसक्तापि ह्यासन्नाडिकार्धवियोगेन मध्याह्नव्यापित्वं प्रसज्येत तत्र हेलो
गादिः तिथेः परस्याश्च घटिकास्तथाः स्युस्तस्मान्नाल्पापि व्यापिका ग्राह्या तासाम् अर्थे वियोज्येत तत्प्रयोजने ह्यासच
हृदि प्रथमे दिने स्यादिति एवं च सति उक्तैकभक्तव्रतमिति वचनं तस्यामेव मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यं अत्र परतिथि

नि.णि.
सु:
१

वविहितेनेपि दैविनकव्रतस्योदयिकतिथावेवविधानेन प्राप्तमभिहितं किमुतोपवासादीनामिति अयंचविभ
हतेभिन्नेवेषुउदयात्पूर्वंतिथावस्तमयात्प्राक्व्रतिप्राचेनेवगम्यते अतोवचनसामर्थ्यात् सातिथिस्तदहोरात्रेय
स्यामभ्युदितोभवेः वर्धमानस्यपक्षस्यहासेवास्तमये तिथिः यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः सातिथिः
सकलाज्ञेयादानाध्ययनकर्मसु उदयन्नेवसविता यांतिथिंप्रतिपद्यते सातिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानजपादिषु
सातिथिस्तदहोरात्रेयस्यामस्तयातिभास्करः उदितेदैवतंभानौपित्र्यंचास्तंगतेरवौ द्विमुहूर्तमहोवासातिथिर्द्वै
वकर्मणीतिप्रस्यायमर्थः उदयेद्विमुहूर्तव्यापिन्यादैविकेकर्म अस्तमयात्रिमुहूर्तव्यापिन्यापित्र्यकर्मणीत्ये
मिति एवंजाबालिविलयमेसमेतवचनेउदयास्तमयव्यापिनीनामेवतिथीनांसामान्येनप्राशस्त्याभिधानात्स्वो
पवेधोभ्युदयास्तमयकालीनपवेत्यवसीयते एवंपूर्वापरवेधेनप्रशस्तास्वतिथिषु विहितस्यकर्मणः फलाति
गतादृष्टि इतिनिर्णयास्तेतस्मिन्नाधउदायागतिर्णीयोजातः श्रीमत्पंडितसिंहलस्मात्सतश्रीसिंहलक्ष्मीपदद्वं
द्वारायनसप्रसिद्धमहिमायस्मिउत्सारमतः प्रादेशादक्षैतेषसूर्यमहसःश्रीसूर्यसेनप्रभोर्वैदिककर्मणिकालनिर्णय
समावाल्लाननायःमधीः एवंतिथीनांनिर्णयेसिद्धेनामांतिथीनांकेकमक्कादिभोगवादेकमक्कावनोनाख्यरूप ८

पौत्र इति वेधः कालमात्रके इति तिथीनां पूर्णत्वानाम कर्मानुष्ठानतो मत्ता निषेधस्तत्र निष्पन्नात्माकालमात्रमपेक्ष्य

त इति ननु च सर्वे विद्धा नेन परविद्धा नेन पूर्वा याति यावि मुक्तं स वेधः कीदृश इति चेत् उच्यते सर्वा तिथयः पक्षद्वयेपि दा +

सामान्येन पूर्ववेधा परयाच तिथ्या त्रिभिर्मुहूर्तैर्विद्धाः स्युः तदाहुः षष्ठीनमिः पक्षद्वयेपि तिथयस्तिथिं पूर्वामथोत्तराम्

त्रिभिर्मुहूर्तैर्विध्यन्ति सामान्योयं विधिः स्मृतः नत्वयं विधिवेधस्तिथि सामान्यविषय एव सर्वसे भवति यदुक्तं स्कंदपुराणे ना

गो द्वादशनाडीभिर्दिक् पंचदशभिस्तथा भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरां तिथिमिति तत्रयम् अयं विशेषश्च वेधसुतवति

थि विषयः सामान्यविहितस्त्रिमुहूर्तवेधः तदुक्तं कूर्मपुराणे चतुर्दशी पंचमी तथा च दशमी तिथिः पूर्वां तिथिं च +

नि + दूषयंति त्रिभिरेव मुहूर्तकैरित्र दशमी पंचदशनाडीभिरेकादशीं विध्यतीत्युक्तं तत्र अरुणोदयकाले तद्दर्शनं [illegible]

दूष्यते पापमूलं तदा ज्ञेयमेकादश्यामुपोषणम् तथा कलार्धेनापि विद्धा स्याद्दशम्यैकादशी यदि तदाप्येकाद

शीं त्यक्त्वा द्वादशीमुपोषयेदिति भविष्यत्स्मृतिर्वा वाक्याभ्यां विरुद्धमिव दृश्यते मैवं अरुणोदयादि सर्वप्रकारवेधस्तेषु

पंचदशनाडीवेध सर्वोपवासविषयः तदुक्तं निगमे सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्य दूषकः सार्धसप्तमुहूर्तैस्तु वेधो यं वा पतेद्व्रतमिति न

स्तु वेधस्तद्व्रत त्र वाक्ये वेधस्य व्यतिरिक्ते तिथि पराह्णव्यापि पंचदशनाडीवेधस्तद्विषयमेतदिति च गम्यत इति केचन प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या

निरिकति [illegible] सर्वनक्तव्रते तिथिः उदयस्था सदा ग्राह्या दिवा नक्तव्रते तिथिरिति स्कंदपुराणवचने न सर्वनक्तव्रतानां प्रदोषव्यापिन्यां तिथ्याः

३

[illegible]

वि.गो. सर्वाणि तैः पुनः स्मृतः फले स्ववर्गा सनातः पंचवापि प्रकीर्तितं इति कथं फलवत्त्वं भोगाः स एव स्वर्गाः तदुक्तं वि
स्त्वेदे मानेनत्तलास्त्रलिपसोर्गुंजापंचवास्यमाषकः तेषोद्वयाख्येः कथं सो फलेवत्तद्वयम् नन्वेवमपि [illegible]तिथीनां गौणे कर्ष+
नविधिनैवसिद्धत्वान्नित्यत्वस्याप्रयोजकत्वापातारंभणीयमितिचेन्न सत्यं त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकाहोरात्रकाले गौणमुख्यशाला विध्यं+
तिथीनां संपूर्णत्वेनानित्यत्वेपि गुणात्वधर्माधर्माभ्यां यत्र ह्रासं वृद्धीभवतः तत्रैकस्यास्तिथेर्दिनद्वयव्यापित्वेन तत्ति व+रू
थौ विहितं कर्मजनकत्वेनास्यमिति संदेहे वचनेन निर्णयः कृतस्तव्यमिति सिद्धे धर्माधर्मावशात्तिथेर्ह्रासवृद्धी संभवतो विले
नोक्तौ स्ववेदोदयमस्तव्याह्नसाहित्यविधिस्तिथिलत्वात् धर्माधर्मवशादेवतिथिस्तथा विवर्त्तते इति स्खर्वः समतिथिर्वि स्खर्वः समतिथिः
था।। ए काति स्वर्वदिने मध्याह्नव्यापिनी अन्यान्यस्मिन्दिने चतात्वेवभवति दर्शो वृद्धिस्तथा गतितिथिरपिदर्श इत्युपचारः यथैक दर्शो वृद्धिः दिं
कातिथिर्मध्याह्नव्यापिकावर्त्तते अन्याः तस्मिन्दिने तथैव सा पूर्वतिथ्यधिका ह्रिसात्वपक्ष्यो भागा तिथिरपि ह्रसितेत्यु सा दयः ८
पचारः यथैका पूर्वदिने मध्याह्नव्यापिनी अन्यापरस्मिंस्तथैव पूर्वतिथिरन्यदिने तथापि द्विविधा तिथियो विहितसा
कर्मणः पूर्वदिने द्वादितीयां रिमा बोध वविधानात् त्रिंशान्या अप्रयोजक इति चेत् न तैलाभ्यंगादितिथिनिषेधविषयत्वा
त्पूर्वतिथिमात्रे सिद्धावपितिनित्ये नैमित्तिककाम्यरूपविधिजन्यपूर्वसंसिद्धिः पूर्वविद्धात्वेन परविद्धात्वेन [illegible]
वास्तव्यायामेव तिथौ भवति तथाचोक्तं स्कन्दपुराणे तिथिनं कालमात्रियाह्न तिविधि तिथिषयाः विधिः यद्यति

परदिने+१ स्या+२

स्तूर्णिमा भवति एवमसंपूर्णिमायां संपूर्णमंडलसंदेहः षोडशाहोरात्रैरेकैककलया रविमंडलप्रवेशो ह्रस्वप्रतिप
द्भवति एवं प्रवेशक्रमेणाद्वितीयाद्या ज्ञेयाः एवं त्रिंशत्क्रमेणाहोरात्रेण पंचदशाः कलायाः प्रवेशस्तु यावदमसान्ते
तेनात्रिकर्षादमावस्या भवति तदुक्तं गोभिलेन यः परो विप्रकर्षः सूर्याचंद्रमसोः सा पौर्णमासी यः परः सन्निक
र्षः सामावास्येति श्रुतिरप्याह श्रेष्ठो वा ज्ञाणाविदधद्दिवसमामिषतो वशी सूर्याचंद्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयदि
ति ननु त्रिंशन्मुहूर्तात्मकेनाहोरात्रेणेत्युक्तं तत्र मुहूर्तस्वरूपं निरूपणीयं सम्यं लोकप्रसिद्धो द्वौ निमेषौ त्रुटिः तौ द्वौ
लवः तौ द्वौ क्षणः ते दश काष्ठा ताः त्रिंशत्कला ताः त्रिंशन्मुहूर्त इति तथा च गर्गः प्रत्यपत्मपरिच्छेदो निमेषः परि
स्मृतः + कीर्तितः द्वौ निमेषौ त्रुटिर्ज्ञेया द्वे त्रुटी तौ लवः + द्वौ लवौ तु क्षणश्चोक्तः काष्ठा प्रोक्ता दश क्षणाः त्रिंशत्काष्ठाः कला प्रोक्ता
कला त्रिंशन्मुहूर्तकः ते तु त्रिंशदहोरात्रमित्याह भगवान्हरिरिति अस्य प्रमाणं महाभारते प्रकारांतरेण कथिते क
र्णाशस्याधिकैः षड्भिः पलैस्ताम्रमयं भाजनम् त्रिपादंगुलि विस्तारमुच्छ्रितं चतुरंगुलं सुवर्णमाषेण कृतावतरंगुलके
ठकं मध्यभागे तथा विद्धं नाडिका घटिका स्मृता तदंभेणांभसा पात्रेणावत्कालेन पूर्यते स कालो नाडिका तस्याः षष्टि
भागो विनाडिका नाडिद्वयं मुहूर्तः स्यात्ते पंचदश वासरः एवं रात्रिस्तथा पक्षमासद्वयनवत्सराः सुवर्णमाषादिमाने चा
गमेनोक्तं यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुंजा च स्यात्त्रिभिर्यवैः गुंजाभिः पंचभिस्तैकौ माषकः परिकीर्तितः भवेत्षोडशभिर्माषैः

प्राप्त॰ ॥

ति॰ से॰ सं॰ ४

काः अथ तिथ्योर्विधेयत्वप्रकारः कर्मानुष्ठानफलमिच्छद्भिर्यैस्तदंगतया निर्णीयते अतस्तावत्प्रथमं विधिः तदुक्तं विधि
रत्यंतमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्येति गीयते इति सच विधिर्वेदवाक्ये तस्याप्रामाण्य
सिद्धमेव तन्मूलत्वात्स्मृतिपुराणानामपि प्रामाण्यं सच द्विविधः प्रवर्तको निवर्तकश्चेति तत्र प्रवर्तको यथा अमा
वस्यायाममपराह्णे पिंडपितृयज्ञेन चरंतीति तथा दर्शे स्नानं पितृभ्यो यस्याश्च तिलोदकं अत्रैव विधिवद्दद्यान्नेन ति।
त्तेन वर्धते इति निवर्तको यथा अमावस्यायां नाधीयीत नाध्यापयेत् अहिंसाद्यादूदाक नाद्यादन्यपरस्येति तथा अमा
वस्यायां नागच्छेत्स्त्रियमकालामपि स्त्रियं तैलं च तत्स्पर्शो दारुदंतादि न च्छेदयेदिति एवमुभयविधविधेः कर्मणोपि
करणं वक्ति तिथ्योर्योगं तदुक्तं कालो हि कर्मचोदना कर्मणि काल इति तामसामेयात् विधिसिद्धमेव तथा च विधिः पौ
र्णमास्यां पौर्णमास्या यजेत अमावस्यायाममावस्यायां यजेत गर्गेणाप्युक्तं तिथिनक्षत्रवारादि साधनं पुण्यपाप
योः प्रधानगुणभावेन स्वातंत्र्येण न ते क्षमाः इति अतस्तिथ्योर्विध्यंगत्वेन निर्णीतव्याः ननु तिथ्यो निर्णीतव्यास्तासां
न कालत्वं यथा इति वाच्यम् सत्यम् ता अप्रतिपदाद्याः षोडशतिथयः प्रसिद्धा एव तत्र [illegible] कैनाहो।
रात्रेणार्कमंडलमंडलप्रथमकलानिर्गमे शुक्लप्रतिपद्भवति द्वितीयाहोरात्रेण द्वितीयकलानिर्गमे द्वि
तीया भवति एवं तृतीयाद्यास्तथा एवं क्रमेण पंचदशाहोरात्रेण पंचदशकलानिर्गमे [illegible] संपूर्ण[illegible]विधेया।

ना॰ मा॰

मशुद्धिश्च प्रथमं पात्रशुद्धिरतःपरं ततो धान्यादिशुद्धिश्च जलशुद्धिरतःपरं वस्त्रादिशुद्धिर्लंदत्र क्रमेण परिकीर्तिताः ।
गृहशुद्धेरपवादश्च द्रव्याणां कथितस्ततः इति तृतीयसद्व्यप्रकरणस्यानुक्रमणिका अथ चतुर्थस्याशौचप्रकरणस्यानु
क्रमणिका स्नानाशौचं ततस्त्वादौ यात्मशौचं ततः परम् ततश्च जननाशौचे वर्ज्यादिविधिरेव च वयोवस्थाकृताशौचम
वेश्माभरणं ततः दाहादिके शुभसंस्कारे सपिकाधिकमस्ततः नारायणबलिस्त्वहस्तर्पणपूजाक्रमस्ततः तथानारोहणवि
धिः संन्यासमरणे विधिः प्रसवाघोदीनवर्णी संस्कारेषु समस्य च बीजितेत्वविवेकवातेक्षचक्रियाक्रमः रजस्वलासू
तिकयोस्तयोः शुद्धिरप्यपि रजस्वलायाः शुद्धिश्च कालभेदात्प्रकीर्तिताः पंचकेषु मृतानां च दोषप्रशान्तिरतःपरे कालस्त
शावस्यापि सदृशीपतक्रियाक्रमः पुनःसंस्कारकालश्च कथितस्तदनंतरम् तथा वर्णविशेषेण विशेषः सूतकस्य तु
दशाहादिकसंख्या च दिनरात्रिविभागशः देशभेदात्तथाशौचे सद्यःशौचादिकं तथा अनुलोमविजातीयसपिंडःपो
षणस्य च तथा मातामहादीनां शौचनियमः कृतः अन्तेवास्यादिकाशौचे त्वपःशौचमतःपरे सद्यःशौचं राजशि
ल्पिप्रभृतीनां तु कृतं च देशान्तरे मृताशौचं ते देशान्तरलक्षणं अस्थिपर्णभस्मादेश्च संस्कारविधिरीरितः प्रोषितस्य
तथा जीवद्दातानां कर्तव्ये विधिः अथानुगमनाशौचे पापस्थितेन च तत्त्वपत् अशौचसन्निपातश्च निर्णयस्तदनंतरं
अशौचकार्ये वर्ज्यादिक्रमेणो निर्णयस्ततः इति महर्षिमेतसहेन्द्रविरचिते निर्णयामृते शौचप्रकरणस्यानुक्रमणि

नि.सिं. व्रतादिषु ततः प्रोक्तो मासमासमावनिर्णयः निर्णयो वत्सराविद्याः सत्वरात्रेस्य निर्णयः मदमाख्यां ब्रह्मस्नानलक्ष्मयो
रू. गान्त्वयोदिताः पृथ्वीदयविधिश्चावकालसमास्ततः परम यागानुष्ठानसिद्ध्यर्थं वेदयवविनिर्णयः तिथ्यर्थश्चापितथा थं +
१ येमासक्रमयावनः परं युगमन्वादिविधिश्चैव चान्तर्मास्यव्रतानि च+ द्विरागमनकालस्य प्रोक्तः प्रकरणो विर इति वि
धिनिर्णये व्रतनप्रकरणस्याय स्यानुक्रमणिका अथ द्वितीयस्य श्राद्धप्रकरणस्याय स्यानुक्रमणिका व्याख्यायते तत्रा निर्णयोत्र
दौ श्राद्धविधिस्वयेमावस्यानिर्णयः कृतः अष्टकानिर्णयश्चाथमन्वादस्य च निर्णयः श्राद्धदेशास्ततो कालस्त्वथ्येको वन्यस्य विवा
दिष्टपार्वणे नियमश्च तथा स्त्रीणां पृथक् श्राद्धविधिक्रमः एकस्मिन्नप्यनेकेषां श्राद्धानां करणक्रमः तथाशौ ह्स्पनयेथं च २
चांतरितः श्राद्धे कालांतरक्रमः आमश्राद्धविधिश्चायतत्कालस्य प्रकीर्तितः श्राद्धकालास्तथा जीवत्पितृकस्य हकी
र्तिताः जीवत्पितामहादेश्च प्रोक्तः श्राद्धविधिस्तथा ततश्चाहरहः श्राद्धे महालयविनिर्णयः काम्यश्राद्धं ततः प्रोक्त
नवश्राद्धमतः परं निर्णयो मासिकानां च सपिंडीकरणं ततः सपिंडीकरणे स्त्रीणां पतिश्वश्र्वादिभिः क्रमात् सापि
ण्डेतन्त्रियादीनां संकल्पश्राद्धमेव च अथाभ्युदयिके श्राद्धे जीवश्राद्धं ततः परं संक्रांतिनिर्णयश्चाथ मलमासस्य नि
र्णयः प्रक्षग्रंथिस्तथा सोर्ध्वग्रहणस्य च निर्णयः इति निर्णयास्ते द्वितीयस्य प्रकरणस्यानुक्रमणिका अथ तृतीय
प्रकरणस्य तृतीयस्यानुक्रमणिका द्रव्यप्रकरणस्यादौ श्राद्धीयद्रव्यसंग्रहः ततो निषिद्धद्रव्याणि द्रव्यशुद्धिस्ततः परं

दानार्चनेविधिः शिवपूजाचसर्वेषांनपदृश्येकभयोरपि अथसिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः द्वादशोक्तिर्णयस्था
यश्रवणद्वादशीव्रतं शाकधेनोस्थापनेचद्वारपूणावत्सपूजनम् माघेतिलद्वादशीचविल्वपूजाचसंवेतः तथा।
सिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः त्रयोदशीनिर्णयोथतथानंगत्रयोदशी त्रयोदशीगजच्छायायमदीपश्चका
र्तिके पूजाप्रातित्रयोदश्यांप्रदोषेशंकरस्यच तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः सामान्यतश्चतुर्दशीनि
र्णयश्चैत्रमासिवा शिवपूजाचतुर्दश्यांदमनेनतत्पाश्च कामनिर्वापणविधिःकथितःक्रीडनादिभिः हेमधे
नुप्रदानेवज्रोह्नेवैशाखेवतत्स्थ्ये तथानंतव्रतस्यापिनिर्णयःपरिकीर्तितः तथाप्रेतचतुर्दश्यांश्राद्धंनक्तमेवच शि
वरात्रिचतुर्दश्याः सर्वासांशिवपूजनम् तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः सामान्यतोविनिर्दिष्टःपौर्णमा
स्याविनिर्णयः कृत्स्नैवैत्रसपूर्णायांवैशाख्योस्तदनंतरम् ज्येष्ठीकृत्यमथाषाढ्यांश्रावण्यांकृत्यमथश्च उपा।
कर्मविधिस्तत्रसम्यक्चोत्तिरूपितः भाद्रपद्यांपौर्णमास्यांमात्रिवीपूजनक्रमः तत्रैवलोकपालानांपूजनंपरिकी
र्तितं आश्विन्यांचाग्निर्भाद्रपदतृणांतिरुद्राहृता कौमुद्यांचाग्रलक्ष्मीदूपूजादानंकृतस्यच कार्तिक्यामथपु।
ष्करात्रिदानेरामोदरार्चने वृषोत्सर्गक्रियानीलवृषदानंतथैवच मार्गशीर्षावेदपूजाप्रदानंलवणस्यच अलक्ष्मी
नाशनंस्नानादिकंपौष्यामथोरितं+वेदपूजाचसर्वासांपूर्णिमासममीरिता तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यविनिर्णयः

माघ्यांचतिलपात्रादिदानंश्राद्धेनयातिते दोलिकानिर्णयश्चैवपूर्णिमासंलभ्ययोगिका+१

ति. नि.
म.
२

तथादेवीशिवयोःपूजनेक्रमात् आषाढेमासिवासम्यांमहिषघ्न्याःप्रपूजनम् श्रावणेमासिकृष्णपक्षेजन्माष्टम्याव्रति
र्णयः भाद्रकृष्णाष्टमीशुक्लातथाज्येष्ठाष्टमीविधिः महालक्ष्मीव्रतेतत्रजन्ममहाष्टम्याविनिर्णयः देवीपूजाविधिश्चात्र
बलिदानविनिर्णयः लोहाभिसारकेकर्मणिशास्त्रादिपूजने तथापराजितायाश्चपूजाप्रोक्ताप्रसंगतः पौषाष्ट
म्यांमाघमासीपूजानाथभीष्माष्टमीविधिः फाल्गुणमासिवाष्टम्यांलक्ष्मीसीताप्रपूजनम् बुधाष्टमीनिर्णयश्चसर्वास्व
शिवपूजनम् तथासिद्धविरूढादिकार्याकार्यविनिर्णयः नवम्यानिर्णयःप्रोक्तःसामान्यस्तदनेनवै नवम्यांमासिवैशा
खेचंडिकापूजनेविधिः ज्येष्ठमासिकापूजानाषाढेनवमीद्वये पद्माःपूजाश्रावणेतुकौमार्यानवमीद्वये भाद्रेत
नंदानवमीशुक्लाकृष्णाप्रबोधिनी नवमीतेदितेमार्गेमहानंदातपस्यथ उक्तासरस्वतीपूजासर्वास्तनवमीष्वथ
सिद्धविरूढादिकार्याकार्यविनिर्णयः प्रथमसामान्यतःप्रोक्तोदशम्यास्तुविनिर्णयः यमपूजातथैवेहज्येष्ठेदशाहं
रोविधिः विधिर्विजययात्रायादशम्यामाश्विनस्यच दशमीषुचसर्वास्तुप्रोक्तापूजानकस्यच तथासिद्धविरूढादि
कार्याकार्यविनिर्णयः एकादशीतिथेःपश्चात्भेदाश्चप्रकीर्तिताः व्रतानुकल्पाःप्रोक्ताःस्तत्कादौव्रतक्रमः व्रतस्या
नाविधियोगानकारणफलनिर्णयः वैश्वेतरकर्त्तिणीपूजावास्तुपूजाहरेर्दिने आंदोलनेवाद्यविसर्जनेर्लैकादशीव्रते श्री
षाढशुक्लैकादश्यांविष्णोःप्रस्वापनक्रमः एकादश्यांभाद्रपदेतस्यापार्श्वपरिवर्तनं कार्तिकेमासिशुक्लायामेकादश्यां
प्रबोधनम् रथयात्रातथैववहवेःप्रोक्तस्ततःपरम् मार्गपौषादिमासेषुद्वादशैकादशीषुच प्रोक्तक्रमेणाभ्रमणीव्रत

स्मा २

मास्यनिर्णयस्तदनंतरं गणनाथचतुर्थ्यास्तु निर्णयस्तदनंतरं वैनेगणेशपूजा चतुर्थ्यां ज्येष्ठमासि च उमापूजा भाद्रपदे
गणेशस्यार्चने विधिः दर्शादर्शनदोषश्च तत्र शान्तिरेव च अथाश्विनचतुर्थ्यां तु देवीकेशप्रसारणम् माघे शुक्लचतुर्थ्यां
वक्रदण्डेः शिवार्चनम् तत्रैव पार्वतीपूजाविधिर्दानेफलादिके व्रतेभ्यश्चतुर्थ्यास्त्वेवान्तर्मासव्रतेपरम् नागोपवासा
सर्वासु गणेशस्य च पूजनम् तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्यनिरूपणम् पंचम्यास्तथ सामान्यनिर्णयः कथ्यते ध्रुवम् स्क
न्दोपवासस्तत्रैव तत्पंचम्यां नागपूजनम् तत्रैव क्रौंचपूजादि पंचम्यां माघिवसन्त नागपूजा महेन्द्राणीदेव्याः संपूर्तिक्रिया। न + स्त +
नावसप्तशुक्ल पंचम्यां कामपूजोत्सवादिकम् पंचमीषु च सर्वासु फणीश्वरप्रपूजनम् तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्य
निर्णयः अथ सामान्यतः षष्ठीनिर्णयः समुदाहृतः श्रावणे शुक्लषष्ठ्यां तु कार्तिकेयस्य पूजनम् भाद्रेषष्ठ्यां चन्द्रमादि
कार्तिकेयावलोकने तत्रैव सूर्यपूजादि कपिलाषष्ठितः परं कल्पयतेतयाचैव चेदषष्ठीव्रतं शुभम् आश्विनीशुक्लषष्ठ्यां
तु बिल्ववृक्षे निमंत्रणं कार्तिके शुक्लषष्ठ्यां तु प्रोक्तो वह्निमहोत्सवः मार्गशीर्षस्य षष्ठ्यां तु स्कंदपूजा प्रकीर्तिता सर्वासु
चैव षष्ठीषु कार्तिकेयस्य पूजनम् तथासिद्धविरुद्धादिकार्याविनिश्चयः अथ सामान्यतः प्रोक्ताः सप्तम्यास्त्वपि निर्णयः +
चैत्रे तत्स्वपूजा वैशाखे तु विसप्तमी तथैव माघशुक्लसप्तम्यां विवस्वत्पूजनं व्रतम् सप्तम्यां माघिते मासि सितसप्तम्यां विधान मा
नम् अथचन्द्रसप्तमी मार्गयोगः पद्मकसंज्ञकः सप्तमीषु च सर्वासु पूजनं भास्करस्य तु तथासिद्धविरुद्धादिकार्याकार्य ज्ञानम् मार्गशी
विनिर्णयः अथाष्टम्यास्तु सामान्यनिर्णयः परिकीर्तितः चैत्रे शोकाष्टमीकृत्यं वैशाखे चाष्टमीव्रतम् ज्येष्ठाष्टम्यां र्षेन्यामासि +

ति॰ ॐ नमो नारायणाय ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ आदावस्मिन्नुदाहार्यः कथितः प्रथितक्रमः एकभक्तादिकानां नक्तानां च दनेन वे।
१ निरूपणं स्वरूपं च ततस्तिथीनां च निर्णयः साधारणो द्वितीयादियुग्मादिक्रमशो निर्णयः प्रतिपन्नियमश्चापि सामान्यस्य समुदाहृतः
। देवप्रतिपदश्चैव वह्नेः स्तुत्या नगाश्रजनम् मौनप्रतिपदश्चैव निर्णयो द्विविधस्तथा दीपोत्सवप्रतिपदो निर्णयो ह्युत्तमश्च व अथ
सिद्धविरुद्धादियोगाः प्रतिपदीरिताः तत्र कार्यविवर्ज्यादि प्रतिपत्सु विलासश्च वह्नेः पूजेति कथितः प्रतिपत्तिथिनिर्ण
यः अथ द्वितीयासामान्यनिर्णयः समुदाहृ तः अशून्यशयनाख्ये च द्वितीयानिर्णयो
क्ते चैत्रशुक्ले द्वितीयायां शुभे प्राग्निपूज नम् अथोपाय द्वितीयायां यमपूजादिकं
क्रमात् अथ सिद्धविरुद्धादियोगाश्च द्वि तीयया भूतकार्याणि वर्ज्यानि वेदसम्प्र
पूजनम् ततस्तृतीयासामान्यनिर्णयः। स्तदनन्तरम् आन्दोलनं तृतीयायां विधिश्चै
त्रेप्रकीर्तितः सौभाग्यशयनाख्ये च व्रतं ततश्चै व कीर्तितं मन्वादिकं तृतीयायां चानन्तदा।
नंतरम् अथाक्षततृतीयायां वर्णनं कृतमेव च युगादिवर्णनं चाथ श्राद्धदानादिवर्णनम् अथैव लक्ष्मीसहितं विष्णुपू
जा ततः परम् ज्येष्ठे रम्भातृतीयायां निर्णयस्तद्विधिस्तथा भाद्रशुक्लतृतीयायां हिमगौरीप्रपूजनम् माघशुक्लतृतीयायां गु
डदानादिकं तथा तथा सर्वतृतीयासु गौरीपूजा प्रकीर्तिता ततः सिद्धविरुद्धादिकार्यवर्ज्यादिनिर्णयम् अतश्चतुर्थीसा

M-118

दुमागशी
गमासि +